శ్రీః

శ్రీరామావతారతత్త్వము

నాల్గవప్రకరణము.

ఇయ్యది

కడప మ్యునిసిపల్ హైస్కూలునందు ప్రధానాంధ్రపండితుండగు

కావ్యస్మృతితీర్థ

జనమంచి శేషాద్రిశర్మ విరచితము.

వెల

రు

VENKATRAMA & CO., PUBLISHERS STATIONERS. KINGSWAY SECUNDERABAD. (DN)

చెన్నపురి:

"వావిళ్ల" ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రితము.

1933

సర్వస్వామ్యములు గ్రంథకర్తవి.

మించుగ సగముభాగ మయినదనవచ్చును. అధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలవిశేషములును నిందుఁ జర్చింపఁబడినవి. ఇతర పురాణములయందీకథాభాగము విశేషించి చర్చింపఁబడనందున వాని నిందుఁ గైకొనలేదు. ముందుముందు, వానిం గలిపికొని, గ్రంథమును సాగింతును. ఈ నా ప్రయత్నమునకు మహనీయులు, కొందఱు తోడుపడిరి. వారికెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. ఈ ప్రయత్నము కడుంగడుం బెద్దదియగుట ధనముకూడ మిక్కిలిగఁ గావలసియుండుట పెద్దలకుఁ గ్రొత్తదికాదు. దానిని జేకూర్పవలసినభారము శ్రీరామచంద్రునిదిగాని నాదికాదు. ఇందు విశేషించి స్మర్తవ్యులు సనాతనాధునాతనభాషోద్ధారకులు మ-రా-రా-శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగారు. వారికేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. ఆంధ్రపత్రికాధిపతులు దేశోద్ధారకులు విశ్వదాతలునగు మ-రా-రా-శ్రీ, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారును, కృష్ణాపత్రికాధిపతులును స్మర్తవ్యులు. వారిసాయమపారము కొందఱు కాలగతింబట్టి యీసంపుటము మూల్యము నొక్కరూప్యముగాఁ జేయఁదగునని నాకుం దెలిపిరి. పోషకులును, జందాదారులును, మఱికొందఱు చేరినఁగాని యట్లుచేయ సాధ్యముకాదు. ఈవిషయము నేను దెలుపకయే తెలియవచ్చుచుండును. ఈ కార్యము తమకార్యమని భావించి నాలోపముల మన్నించి తెలుపఁదగువిషయములు నాకుం దెలిపి నాచేతనే వ్రాయించి నన్ను ధన్యునిఁ గావింతురని సాధువులఁ దలయొగ్గి వేఁడుచున్నాఁడను. ఇంతకంటె విశేషించి వ్రాయఁదగినవి కనఁబడవు.

ఇట్లు విన్నవించు
సాధుజనపాదసేవకుఁడు
జనమంచి శేషాద్రిశర్మ.

ఉద్ధారకులు

ఆనరబుల్ దివాన్ బహదూర్ బి. మునుస్వామినాయుండుగారు,
బి. ఏ. బి. యల్., చిత్తూరు.

మ-రా-శ్రీ, మడిపల్లి సూర్యనారాయణమూర్తిగారు, అరవిల్లి, ప॥ గోదావరి.
,, అయ్యగారి బుస్సెట్టప్పగారు, కరేకల్లు, బళ్లారి.

పోషకులు.

మ-రా-శ్రీ, అక్కినప్రగడ లక్ష్మీనారాయణరావుగారు,
ఇంజనీయరుగారు, ఏలూరు.

,, జేచిరాజు రామరావుగారు, గుంటూరు.
,, కే. టి. వి. ఆర్. నరసింహస్వామిగారు, దొమ్మేరు, ఉపా
,, నోరి శ్రీరామమూర్తిగారు. ,, ధ్యాయులు, ప॥ గోదావరి.
,, సుంకర సుబ్బయ్యగారు. ,,
,, కలగ నరసింహముగారు, కొవ్వూరు.
,, నరసింహదేవర వేంకటశాస్త్రులుగారు.
,, పైడా రామకృష్ణయ్యగారు, జమీందారులు, కాకినాడ.
,, బొమ్మిసెట్టి లక్ష్మీనరసింహస్వామిగారు, నెల్లూరు.
,, వెలంపల్లి రామకృష్ణమ్మశ్రేష్ఠిగారు. ,,
,, పత్తి గురుమూర్తిశ్రేష్ఠిగారు, కుల్లూరు.
,, దరిమడుగు చలమయ్యగారు. ,,
,, కోట వేంకటరామయ్యసెట్టిగారు.
,, బచ్చు చంద్రమౌళిగారు. ,,
,, దొగుపర్తి వేంకటసుబ్బారావుగారు. ,,
,, అల్లాడి జగన్నాథశాస్త్రులుగారు, బి. ఏ, ఎల్. టి. హెడ్మా
ష్టరు, వి. ఆర్. హైస్కూలు, వేంకటగిరి టౌన్.
,, జంగా లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రులుగారు, ఉపాధ్యాయులు, కడప.
,, పత్తి రాఘవులుశ్రేష్ఠిగారు. ,,

మ-రా-శ్రీ, బత్తులపల్లె శేషగిరిరావుగారు, రామరాజుపల్లె, కడప.

,, శాస్త్రపాటి చలపతిరావుగారు, కడప.

,, సముఖము శ్రీనివాసులునాయుండుగారు, ఇంగ్లీషు హెడ్ అకౌంటెంటు.

,, దేవరకొండ సుబ్రహ్మణ్యముగారు.

,, పుట్టమురెడ్డి చలమారెడ్డిగారు, పంచాయతిప్రెసిడెంటు, మంటపంపల్లె.

,, ఆకేపాటి తిరుమలరెడ్డిగారు, తా॥ బో॥ మెంబరు, గ్రామ మునసబు, సిందలూరు.

,, పురిగండ్ల చెంగయ్యగారు, నాదరు, సిందలూరు.

,, యూదాళ్ల బాలసుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు, బెడుసుపల్లె.

,, నిట్టూరు లక్ష్మీనారాయణరావుగారు, బి. ఏ., ప్లీడరు, గుత్తి.

,, సిద్దవరం వేంకటసుబ్బయ్యగారు, బి. ఏ., ,, ,,

,, వి॥ కొప్పేశాచార్యులుగారు, బి. ఏ. బి. ఇ. డి.

,, ఆర్కాటు వేంకోబరావుగారు, షెకెవసరు.

,, ఎస్. సుబ్బరావుగారు, బి. ఏ., ప్లీడరు.

,, ఉప్పర్లపల్లె రంగాచార్యులుగారు, పండితులు.

,, వై. కొండలరావుగారు, ఉపాధ్యాయులు.

,, ఓ. ఐ. కారిరెడ్డిగారు, ఎం. ఏ., బి. ఎల్, వకీలు. తా॥ బో॥ ప్రెసిడెంటు.

,, కే. వేంకటరావుగారు, అనుంపల్లె.

,, మొలకతాళ్ల చిన్నపుల్లయ్యగారు, గాండ్లపాడు.

,, రాచర్ల తిప్పయ్యగారు, బెళగుప్ప.

,, కరణం కృష్ణరావుగారు, దేవినహాళ్లి.

,, బి. రంగాచార్యులుగారు, కిరికెర.

,, కే. లింగప్పగారు, కరణం, కిరికెర.

మ-రా-శ్రీ, గాదంసెట్టి సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు, కిరికెర.

,, కట్టా ఆత్మారామయ్యశ్రేష్ఠిగారు, హిందూపురము.

,, కట్టా మాధవయ్యగారి నారప్పశ్రేష్ఠిగారు. ,,

,, మాకం సీనయ్యగారి నారాయణయ్యశ్రేష్ఠిగారు.

,, కే. ఎస్. రాఘవాచార్యులుగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., ప్లీడరు.
అనంతపురము.

,, మానేపల్లి నారాయణరావుగారు, వకీలు, అనంతపురము.

,, శ్రీకంఠం సుబ్బయ్యగారు, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్సభ్యులు.

,, విట్టా శేషప్పశ్రేష్ఠిగారు, బళ్లారి.

,, రావుసాహేబు జే. పాపయ్యశ్రేష్ఠిగారు, బళ్లారి.

,, కిళ్లారిసెట్టి రంగబ్రహ్మనాయుడుగారు, బి. ఏ., తహశీల్దారు,
బళ్లారితాలూకా.

,, చెరుకూరు భీమప్పగారు.

,, శ్రీమతి వై. ఛాయాంబగారు. [దారు, బందరు.

,, జిడ్డు లింగయ్యగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., డిస్ట్రిక్టుకోర్టు శిరస్తా

,, పుల్లెల వెంకటరమణయ్యగారు, ఇచ్ఛాపురము.

,, కే. జోగయ్యగారు, మదరాసు.

విషయసూచిక.

	పుట.
దేవతాస్తవము ...	1
శ్రీరాముఁడు తల్లికిఁ దనయరణ్యగమనముఁ దెల్పుట ...	11
లక్ష్మణుఁడు కౌసల్య నూఱడించుట ...	40
శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు శాంతముగల్గ బోధించుట ...	88
దైవమే బలవత్తరము ...	100
లక్ష్మణుఁడు పౌరుషమే దైవమునకంటె మిన్నయనుట ...	106
వనవాసమునకుఁ గౌసల్య సమ్మతించుట ...	119
కౌసల్య కుమారు నాశీర్వదించుట ...	136
రాముఁడు సీతాదేవికి స్వాభిప్రాయ మెఱిఁగించుట ...	150
సీత రామచంద్రునకు బదులుచెప్పుట ...	163
వనవాసకష్టములను రాముఁడు సీతకుం దెల్పుట ...	186
సీత రామమూర్తితోఁ దా నడవికి రాకమాననని తెలుపుట ...	191
సీతారాముల యవతారసిద్ధాంతము ...	202
వనగమనమున సీతారాములసంవాదము ...	219
రామలక్ష్మణసంవాదము ...	246
శ్రీరాముఁడు పయనము చేయఁబూని దానములిచ్చుట ...	255
సీతాలక్ష్మణులఁ దోడ్కొనిపోవ ననుమతిఁగోర రాముఁడు తండ్రికడ కరుగుట ...	263
శ్రీరాముఁడు తండ్రికడ ననుజ్ఞఁగొనుట ...	270
సుమంత్రుఁడు కైకను నిందించుట ...	285

		పుట.
సిద్ధార్థుఁడు కైకకు హితోపదేశము చేయుట	...	300
శ్రీరామాదులు వల్కలముల ధరించుట	...	308
రాజు వల్కలములు సీతకు నీవలదని కైకను యాచించుట	...	318
వనగమనసన్నాహము, కౌసల్య సీతకు నీతిని దెలుపుట	...	323
శ్రీరామావతారఫలమగు వనప్రయాణము	...	340
అపశకునములు పొడమఁగాఁ బ్రజలు దుఃఖించుట	...	368
దశరథుఁడు శోకించుట	...	371
కౌసల్య దుఃఖించుట	...	383
సుమిత్ర కౌసల్య నోదార్చుట	...	385
రాముఁడు పౌరుల నాశ్వాసించుట	...	394
శ్రీరాముఁడు పౌరులకుఁ దెలియకుండఁ బ్రయాణము సాగించుట		406
పౌరులు రాముని గానక యయోధ్య కరుగుట	...	410
మహాజనులు రామునిగూర్చి వగచుట	...	412
శ్రీరాముఁ డడవికిఁబోవుచు సుమంత్రునితో భాషించుట	...	415
శ్రీరామమూర్తి గంగాతీరము చేరుట	...	419
గుహుఁడు రాముని దర్శించుట	...	423
గుహుఁడు సౌమిత్రితో భాషించుట	...	441
శ్రీరాముఁడు జడలుదాల్చుట, గంగాసంతరణము	...	444

శ్రీః.

శ్రీ రామావతారతత్త్వము

అయోధ్యాకాండము.

చతుర్థప్రకరణము.

దేవతాస్తవనము.

శ్లో. రామం చందనశీతలం క్షితిసుతామోహాకరం శ్రీకరం
వైదేహీనయనారవిందమిహిరం సంపూర్ణచంద్రాననం,
రాజానం కరుణాసమేతనయనం సీతామనస్స్యందనం
సీతాదర్పణచారుగండలలితం వందే సదా రాఘవమ్. ౧

రామం శ్యామాభిరామం రవిశశినయనం కోటిసూర్యప్రకాశం
దివ్యం దివ్యాస్త్రపాణిం శరముఖశరధిం చారుకోదండహస్తం,
కాలం కాలాగ్నిరుద్రం రిపుకులదహనం విఘ్నవిచ్ఛేదదక్షం
భీమం భీమాట్టహాసం సకలభయహరం రామచంద్రం భజేహమ్. ౨

రామచంద్రచరితాకథామృతం లక్ష్మణాగ్రజగుణానుకీర్తనం,
రాఘవేశ తవ పాదసేవనం సంభవంతు మమ జన్మజన్మని. ౩

రామో మత్కులదైవతం సకరుణం రామం భజే సాదరం
రామేణాఖిలఘోరపాపనిహతీ రామాయ తస్మై నమః,
రామాన్నాస్తి జగత్త్రయైకసులభో రామస్య దాసోఽస్మ్యహం
రామే ప్రీతిరతీవ మే కులగురో శ్రీరామ రక్షస్వ మామ్. ౪

శ్రీరామచంద్ర తవ కీర్తిసురద్రుమస్య
తారాగణాస్సుమనసః ఫలమిందుబింబమ్,
మూలం ఫణాధిపతిగతం గగనం చ మధ్యం
శాఖాదిశో భువనమండలమాలవాలమ్. ౧

(శ్రీరామకర్ణామృతము.)

భక్తవర్యులారా! సత్యాన్వేషణతత్పరులారా!

శ్రీరామావతారతత్త్వమునంగలి మూఁడవ ప్రకరణము భక్తిమెయి మీసన్నిధానమున సమర్పించు భాగ్యవిశేషము నాకుఁ గలిగినది. ఆ ప్రకరణమున దశరథమహారాజాని శ్రీరామాభిషేకపువార్తను ప్రజలకుఁ దెలుపుట యనునది మొదలు పరమేశ్వరుఁ డడవికిఁబోవ నంగీకరించినంతవఱకుఁ గలకథలు గలవు. సకలసదాచారప్రబోధకములగు నాకథావిశేషములఁ బఠించినకతన భగవంతుని మాయయును. లోకుల కెట్లు న్యాయమును స్వప్రవర్తనమునఁ దెలిపినపద్ధతియును మంథరాకైకయరాజపుత్త్రికలచరిత్రసారము. వారెందులకయి యట్లు ప్రవర్తించినదియు మీరు తృప్తిగా గ్రహించియే యున్నవారనియే నావిశ్వాసము. శ్రీరామచంద్రమూర్తియు మహామాయయగుసీతయుఁ బ్రపంచమున ధర్మసంస్థాపన మెట్లెట్లు చేయఁబూనినదియుఁ దేటతెల్లముగా నాప్రకరణము మీకుఁ దెలుపును. ఒక్కధర్మమును శాశ్వతముగా నిలుపంబూని యెవ్వరెవ్వ రెంతెంతకష్టములపాలైనదియు నించుక పరికించిన స్పష్టము కాకపోదు.

తలఁచుగా లోకులలోఁ గొందఱు మంథరను గైకను దూఱుదురు. అది మిగులఁ బ్రమాదమని యాప్రకరణము

బోధించును. ఎన్నిలోకాపవాదములు తమ్మలముకొనినను, ఎంతవారెన్నిరీతులఁ దమ్ము దూషించినను వానిని లెక్కసేయక భగవదాశయమగు ధర్మరక్షణమహాకార్యమును లక్ష్యముగా నిడికొని దేవమునీంద్రులయానతిని శిరసావహించి వారు తమ పనులఁ జక్కఁగా నిర్వహించిరని మన మెఱుంగవలయును. అల్పబుద్ధు లొనరించు స్తుతులు దూషణములు నచిరకాలమున లయము నొందును. భగవదాజ్ఞ శాశ్వతానంద మొసంగుపదమ్ము నొసంగునదియే యగును. కావున నద్దాని యథామతి నొనరించి లోకములకు ధర్మమునకును మహోపకార మొనరించిన వారు కైకయు మంథరయు నని స్పష్టమగును. అట్టివారిని యథార్థ్య మెఱుంగక దూషించుట పొరపాటుగాక మఱేమగును? తన్మూలమునఁగాని భగవంతున కరణ్యగమనము పొసఁగదు. అది సాగినఁగాని దుష్టదానవసంహారము, శిష్టపరిపాలనము సాగింప వలనుపడదు. పట్టాభిషేకమహోత్సవము సాగియుండినఁ గొంతవఱకే యానందము కలుగును. అట్టి యానందమున కడ్డు పడినదన్న కారణమున మంథరను కైకను నిందింపవలయునో, ముల్లోకములకును మహోపకార మొనర్చి సాయపడిరన్న కారణమున నుతింపవలయునో మహామతులే యూహింపఁగలరు. నీవు లేకయున్న భగవత్కార్యము సాగదా యనువారు కొందఱు గలరు. ఇంకొక్కరు నిమిత్తముగా నుండవలయును. నిమిత్తము లేకయున్నఁ గార్యము సాగదు. "నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్" అని భగవంతుఁడే యుపదేశించెనుగదా. "నహి కారణం వినా కార్యసముత్పత్తిః" అన్న న్యాయమును సుప్రసిద్ధముకదా. ఇన్ని కారణములంబట్టి యాలోచింపఁగా నేకారణమును బట్టి వారు నిందింపఁబడుచున్నారో ఆ కారణమునుబట్టి

చక్కఁగా నాలోచించిన వినుతింపఁదగినవారే యని తోఁపక మానదు. ఈవిషయము మహాకవి వాల్మీకిమహర్షి యాయాస్థలముల సూచించెను. ఆవిషయము నందందు వ్రాసితిని. శ్లోకములకు నేను వ్రాసినయర్థము క్రొత్తవికారములనిగాను సుసంగతము యనియు నిష్పక్షపాతమతిం బరికించినచో సుస్పష్టమగును. శరణాగతినే రామాయణము తెల్పుచున్నదని వ్రాసినవ్యాఖ్యాతలభావము లిట్టివే యని గ్రహింపవలయును.

కొందఱు మధ్యవైష్ణవులు తమకుఁగల దుర్మతాభిమానావేశమువలన దేవతాసమత్వమును దూషించుచు "తాఁబట్టిన కుందేటికి మూఁడేకాళ్లను" సామెత నుదాహరణభూతముఁజేసి శ్రీరామచంద్రునకుఁ బరమేశ్వరత్వము స్థాపించుచున్నామనుకొనుచు దానిని బాఱఁదోలుచున్నారు. విష్ణుసర్వోత్తమత్వమును దమరు స్థాపించుట కెట్టికారణములుగలవో యితరదేవతలసర్వోత్తమత్వమును స్థాపించుట కితరుల కట్టికారణములే కలవు. అసూయ వారిమదినిలిచి రాజ్యము చేయుచున్నందున వారి కితరులు చూపినప్రమాణములు రుచింపకయుండును. శ్రీరామతారకోపాసకుఁ డీశ్వరుఁ డన్నపుడు తమకు సంతోషము కలిగినట్లే శివతారకోపాసకుఁడు రాముఁడన్నపు డితరులకు నట్టిసంతోషమే కలుగునన్నసద్వార్తను వారెఱుఁగరు. అన్యదేవతాదూషణమునఁ గలుగునది పాపమేగాని వేఱుభాగ్యము లభింపఁబోదు. బాహ్యచిహ్నములు భక్తిని దృఢపఱచుటకుఁ బనికిరావు. కొన్నిచిహ్నములుండినఁగాని భగవంతు నారాధింప నర్హులు కాఁజాలరన్న వారలకంటె నజ్ఞులు వేఱెవ్వరు? మనస్సు నిర్మలమైనఁగాని భగవదారాధనము సంపూర్ణఫలము నీయఁజాలదు. బాహ్యచిహ్నములు దాంభికత్వమునే వెలిపుచ్చును

గాని వేఱుఫలము వానివలనఁ గలుగఁబోదు. తోలుదోలుతఁ గేవలమూఢుల కవ్వి పనికివచ్చునన్న నొకప్పు డౌనవచ్చును. కాని వానివలనిఫల మత్యల్పము. క్రమముగా నాచిహ్నములు పరమతదూషణమునకుఁ బురికొల్పును. శ్రుతులవ్వానిని బోధింపవు. పురాణములుగూడ నవ్వాని కవకాశమును గల్పింపవు. కొందఱకుఁ జచ్చిహ్నధారణప్రోత్సాహములకు ధనలాభము కలిగినఁ గలుగును. కాని యాధనము వారిపురోభివృద్ధికి నంతరాయమునే కల్పించును. కాని తరణోపాయమునకు దారిచూపదనుట సిద్ధాంతము.

భగవంతుఁడు శ్రీరామమూర్తిగా నవతరించి భూభారహరణరూపమున ధర్మమును స్థాపింపఁబూనఁగా నాపరమేశ్వరు నారాధించి కృతార్థులు కాఁదగువా రందఱో యాపరమాత్మ నాశ్రయించిరి. వారవారికర్మముల ననుసరించి యాభగవంతుఁడు వారికి ఫలముల నొసంగును. అంతియ కాని యెల్లరకొక్కరీతిగా ఫలము నీయఁబూనఁడు. అది పక్షపాతము కాదా యనరాదు. కర్మము ఫలమునిచ్చును. కర్మమే భగవత్స్వరూపము. దాని నారాధింపనుపద్ధతు లనేకములు. అందు శాస్త్రమార్గము ననుసరించి సత్కర్మముల నాచరించుచు వానిఫలములను గోరక యుండు వారలను బరమేశ్వరుఁడు రక్షించును.

"అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్."

అన్నదేకదా భగవంతుని ప్రతిజ్ఞ. "అనన్యాశ్చింతయంతః" అనఁగా "ఇతరదేవతల నారాధింపక వారినెల్ల నల్పులనుగా భావించి" అని కొందఱర్థము చెప్పుదురు. సెబాసు. చాలబాగు

న్నది. అట్టివారే మధ్వవైష్ణవులని, మధ్వశైవులని, మధ్వశాక్తులని యిందుఁ జెప్పఁబడుదురు. సర్వదేవతాస్వరూపునిగా ననఁగాఁ బరమేశ్వరునిగా సర్వకారణునిగా నన్ను నెవరు గాంతురో

> "సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
> ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః."

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి యెవరు సర్వము నన్నుగాఁ జూతురో వారు ఫలాభిసంధిరహితసత్కర్మాచరణపరులు. కాన వారిని నేనే రక్షింతునని భగవంతుఁడు పలికెను. ఈభావము గలిగిన మతద్వేషమునకుఁ జోటులేదు. దేవతాంతరదూషణమున కవకాశమే లేదు. అట్లుగాక రాముఁడే గొప్పవాఁడు. మా శంకరుఁడే యధికుఁడు అని యూహించువారలు భగవత్కరుణకుఁ బాత్రులు కాఁజాలరు. పామరులే యగుదురు. సర్వశబ్దవాచ్యుఁడుకదా భగవంతుఁడు. రాముఁ డనఁగా నర్థమేమి? అహంకారస్వరూపుఁ డీమానవుఁడనియేకదా దాని యర్థము. ఎల్లరకుఁ బరమాత్మ సమానుఁడే. సర్వసాక్షి. కనుగా స్వరూపుఁడు. అట్టిమహాత్ముని నహంకారమున నారాధించిన ఫలము శూన్యమే యగును. భగవంతుఁడు మానవుని బాహ్య చిహ్నములను జూడఁడు. పవిత్రమగుమనస్సునే చూచును. అన్నబుద్ధుని హితోపదేశ మెంతబాగున్నదో చూడుఁడు.

> "స్థితిః పుణ్యారణ్యే సహపరిచయో హంత హరిణైః
> ఫలైర్మేధ్యావృత్తిః ప్రతిదివసతల్పాని దృషదః,
> ఇతీయం సామగ్రీ భవతి హరిభక్తిం స్పృహయతాం
> వనం వా గేహం వా సదృశముపశాంతైకమనసామ్." 33

(వైరాగ్యశతకము.)

అన్నభక్తిప్రహారిహీత మెంతసొంపుగానున్నది? మనోదోషములు తొలఁగినఁగాని భగవదారాధనము సత్ఫలవంతము కాఁజాలదని తేలెడిని. మనస్సు ధనాశాబద్ధమై యీర్ష్యాదుర్గుణసాంద్రమై యుండఁగా యోగివేషముదాల్చిన కపటనాటకసూత్రధారులు చేయు భగవదారాధనము నిష్ఫలమగుటయేగాక దుష్ఫలదము కూడ నగుననుట కేమిసందియము. కావున మనోమలము లనఁబడు కామక్రోధాదులఁ బాఱఁదోలి యథాశక్తి న్యాయము ననుసరించి పరమేశ్వరుని భక్తిమెయి నారాధించిన నామహాత్ముఁ డనుగ్రహించి యక్షయానందసుఖము నొసంగును.

భగవంతుఁడు సర్వశక్తియుతుఁడు. బీజాంకురన్యాయము ననుసరించి యుల్లవస్తువులు తద్వశమునునుండు. కాని యాస్థితి యందా పరమాత్మ యేకార్యము నొనరింపఁడు. ప్రకృతివిశిష్టుఁ డైననే ప్రపంచవిషయకచింతగలవాఁడగును. ఆస్థితియందా మహానుభావుఁడు సగుణబ్రహ్మ మనంబడును. అనఁగాఁ బ్రకృతిని సర్వకార్యముల నొనరింప నియమించి తాను సర్వసాక్షియై యుండునని భావము. ప్రకృతి యొకస్త్రీగాదు. ప్రకృతిశబ్దము స్త్రీలింగము. ప్రకృతి భగవంతు నిచ్ఛాశక్తి. ఆప్రకృతి ఇచ్ఛాశక్తి యని, జ్ఞానశక్తి యని, క్రియాశక్తి యని పిలువంబడును. ఈమూఁడును భగవంతుని సంకల్పములే. ఉపాసకునియిచ్ఛ ననుసరించి స్త్రీరూపముఁ దాల్చును. భగవంతుఁడు నొండె నుపాసకునియిష్టము ననుసరించి రూపమును ధరించును గదా. అనఁగా నేరూపమున నుపాసకుఁ డాపరమాత్మను ధ్యానింప యునుసిగాఁ జేయునో యారూపమునఁ దోఁచి వానిని రక్షించును. అట్లే ప్రకృతియు నని యెఱుంగఁదగు. ప్రకృతి యని

యుపాసించినను ఆపరమాత్మ నుపాసించినట్లే యగునని భావము. ఆయిచ్ఛయు నామహానుభావునిదే కదా.

"ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా,
న తే రూపం న చాకారో నాయుధాని న చాస్పదం,
తథాపి పురుషాకారో భక్తానాం త్వం ప్రకాశసే."

అను ప్రాచీనసూక్తు లీయర్థమునే సమర్థించుచున్నవి. కావున భక్తానుగ్రహార్థ మీశ్వరుడు రూపమును ధరించుననుటయే సారము. ఇంక కథాభాగమున నీవిషయమును సమన్వయింతము.

భగవంతుడు రామచంద్రరూపమును, మూలప్రకృతి సీతారూపమును ధరించి జగదుపకారము చేయుచుండిరి. వారి కార్యము నిర్వహింపదగువారెల్ల భూలోకమున బుట్టిరి. వారివారి కార్యముల నిర్వహింపుచుండిరి. వారిమూలమున నాయాకార్యములు చేయించునది ప్రకృతియే. శ్రీరామమూర్తి యా ప్రకృతికార్యములను బరికించుచు సర్వసాక్షిగ నిర్లిప్తుడై యుండును. కాని తానుగూడ సర్వకార్యముల నిర్వహించుచున్నయట్లు నటించును. ఎవ్వరెవ్వరిచేయే కార్యముల మూలమున గీర్త్యపకీర్తుల నొందవలయునో వారు వారట్టి కార్యముల నించుకంతయు బ్రమాదంపడక యొనరించునట్లు చేయవలయునని ప్రకృతి సంకల్పించును. కార్యమట్లే సాగును.

"సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితం
వ్యాప్తిం చ భూతే ష్వఖిలేషు చాత్మనః,
అదృశ్యతాత్యద్భుతరూప ముద్వహన్
స్తంభే సభాయాం న మృగం న మానుషమ్." ౧౮

(శ్రీభాగ. ౭ స్కం. ౮ అధ్యా.)

అనువచనము.

"జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వన్నేత త్స్వమపి వపు రీశ స్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిద మనుగృహ్ణాతిచ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయో ర్భ్రూలతికయోః." ౨౪

(సౌందర్యలహరి.)

అనువచనము పై వ్రాసిన భావమును స్పష్టీకరించుచున్నవి.

ప్రస్తుతము సీతారాములు ధర్మరక్షణమునకుం బూనిరి. మంథరయుఁ గైకయు నాకార్యము సాధింపఁ బ్రధానకార్య మనంజను వనగమనమునకుఁ దోడ్పడిరి. దశరథునిదీనాలాపములు కైకేయికి రుచింపవయ్యెను. ఎంత ప్రార్థించిన నామె తన పట్టు విడువదయ్యెను. ఏల? సీతాదేవి సంకల్పరూపశక్తి కైకేయి హృదయము నావేశించినది. ఆమెకుఁ గలశక్తి యడంగినది. పతివచనము దుర్లంఘ్యమన్న భావముగలసాధ్వియే కైకయగును. ఐనను బరదేవతాసంకల్ప మామెను సంగ్రహించినది. పతివచనము గ్రాహ్యమా? ధర్మరక్షణప్రయత్నము ముఖ్యమా? అని మనము విచారింపవలయును. సామాన్యదృష్టికిఁ బతివాక్యము ననుసరించుటయే ధర్మమని తోఁచును. ఇదియే సిద్ధాంతమైన యెడలఁ గర్మసిద్ధాంతమునకుఁ బరలోకప్రదానము కావలసి వచ్చును. ఎట్లనఁగాఁ జిత్తగింపుఁడు. దశరథుండు శాపకారణమునఁ బుత్రవియోగదుఃఖమున మృతినొందఁ సిద్ధుఁడై యున్నవాఁడు. విరాధాదిరాక్షసులు రామునిచేఁ జావ నాయత్తులై యున్నవారు. ఈకర్మఫలముల కన్నింటికిఁ గైకపట్టువలనే

ప్రధానము. దశరథునిభార్యల సంతానసుఖానుభవ కాలము సమీపించియున్నది. గుహాదులగు బోయభక్తులకు శ్రీరామదర్శనమహాభాగ్యము లభించుకాలము వచ్చియున్నది. ఇన్నికర్మములు ఫలింపనుండఁగాఁ గైక యెట్లు పతివచనము నంగీకరించును? అంగీకరించు నవకాశముకలదా? ఆమెయుఁ గర్మపాశబద్ధురాలే కదా. కర్మసిద్ధాంతము బలవత్తరమని భగవంతుఁడే "గహనా కర్మణో గతిః" అన్నవాక్యముచేతఁ దెలిపియే యున్నాఁడు. కాఁబట్టి కైక పతివ్రతాశిరోమణియే యగును. దశరథుఁడు సత్యవాదియే యగును. కాని కర్మపు త్రిప్పులను లోనుకానివాఁ డెవ్వఁడు ప్రపంచములయం దెందైనఁ గలఁడా? ఇట్లుండఁ గైకేయిని మంథరను దూషించుట కర్మసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముకాదా. కావున దైవకార్యమునకుఁ దోడ్పడి లోకములకు మహోపకారమొనరించిరని వారిని మనము భావింపవలయు. మఱిమఱి సంభావింపవలయును. దానిచేఁ గర్మగతి యిట్టిదని యెఱుంగనగును. దాన నహంకారము నశించును. అయ్యది భక్తికిఁ ద్రోవచూపు. అదియే భగవత్కృపకుఁ బాత్రులనుగా మనల నొనరించును. ఈవిషయమును బలుమారులు మననము చేయుచుండినచో మనోమలము లనంబడు కామక్రోధాదులు తొలఁగును. పిదప

"మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః."

అన్నసూక్తి స్వానుభవరూపసత్ఫలము నొసంగును. ఇఁక శ్రీరామచంద్రుఁడు ప్రకృతియు నెట్లు ప్రవర్తించి ధర్మరక్షణము చేసిరనువిషయమును బరికింతము.

శ్రీరాముఁడు తల్లికిఁ దనయరణ్యగమనముఁ దెల్పుట.

* శ్రీరామమూర్తి తల్లిదండ్రులకు నమస్కరించి తన వనగమనాంగీకారమును దెలిపి యంతఃపురమునుండి వెలుపలికి రాఁగా నంతఃపురంధ్రు లాక్కపెట్టు రోదనముగావించిరి. వారెల్ల విలపించుచు శ్రీరాముఁడు తండ్రి యాజ్ఞాపింపక యున్నను మనకెల్ల నేయే కార్యములు కావలయునో వానినెల్లఁ దానే యొనరించి రక్షించువాఁడు. అట్టి మహానీయమూర్తి యయోధ్యనువిడి యడవుల కరుగుచున్నాఁడుకదా. తల్లి కౌసల్య కెట్లు సేవలు చేయుచుండునో యట్లే మనకెల్ల శుశ్రూషలు చేయుచుండును. ఇతరు లెట్టి యవమానములు పల్కినను రాముఁడు క్రోధమూనఁడు. ఒరులకుఁ గోపము గల్గించు పనుల నాచరింపఁడు. కేవలక్రోధవిష్టులను సంతోషవంతులనుగాఁ జేయును. అక్కటా! ప్రభువునకు బుద్ధి చాలకుండెనే. మన కిట్టి సకలభూతరక్షకుండగు శ్రీరాముని నడవులకుఁ బంపి భూతకోటిఁ బొలియించుచున్నాఁడు. అని యొండొరులతోఁ జెప్పుకొనుచు రాజును దూఱుచు దుఃఖములఁబొందిన ధేనువులంబోలె విలపించిరి. పుత్రవిరహాదుఃఖమున నగుచున్న రాజు నంతఃపుర కాంతలయేడ్పు వినఁబడఁగా ద్విగుణమగు దుఃఖమున నతిశయ్యఁ బడియెను. రామచంద్రుఁడును వారివిలాపధ్వనుల నాలకించి సంకటపడుచు జితేంద్రియుండు కాన దుఃఖముఁ జిక్కఁబట్టి తమ్మునితోఁ దల్లికడకుం బోయెను. రాజా [illegible] గానవింప

* అయోధ్యకాండమున నిరువదియవసర్గమున కథ గలదు. అధ్యాత్మ రామాయణకథయు నిందంతర్భూతముగనుండు.

నున్న వృద్ధుఁడు ద్వారపాలాధిపతి యుండుటఁ గాంచెను. అందుఁగలవారెల్లరు లేచి నిలువంబడి జయజయశబ్దపూర్వకముగ నాశీర్వదించిరి.

శ్రీరామమూర్తి తొలుతటికక్ష్యఁ బ్రవేశించి యవ్వల రెండవకక్ష్యనొంది వేదవిదులగు వృద్ధబ్రాహ్మణులం గాంచెను. వారికి నమస్కరించి యవ్వలికక్ష్యం బ్రవేశించి యందుఁ గాపలి యుండుముదుసలి స్త్రీలను బాలికలను గాంచెను. వారెల్లరు నానందమున నాశీర్వదించి లోపలి కరిగి రామచంద్రాగమనమును కౌసల్య కెఱింగించిరి. ఆమె రాత్రియంతయు నుపవాసము మున జాగరణమొనరించి [illegible] యుదయముననే పుత్త్రుని మేలు గోరి విష్ణుమూర్తి నారాధించెను. ఆమె [illegible] రాలు. శ్వేతవర్ణముగల కౌశేయమును దాల్చి శుభ్రాలంకారములు గలదియై హోమమును విప్రులవలనఁ జేయించుచుండెను. ఆ సమయముననే శ్రీరాముఁ డంతఃపురముం బ్రవేశించి తల్లిని సమీపించెను. అందుఁగల దేవపూజోపకరణములం గాంచెను. దధి అక్షతలు లోనగు మంగళద్రవ్యములు రామమూర్తికి గోచరించెను. భగవత్పూజానిరతిగలిగి దేవతవలెఁ బ్రకాశించుచున్న తల్లిని సమీపించెను. ధ్యాననిరతయైయున్న యాకౌసల్య కొంతసేపునకుఁ గాని స్మృతి రాఁగాఁ దనగారాబుకొడుకు రాకం గాంచి యుప్పొంగి యెదు రేగెను. రామమూర్తి నమస్కరింపఁ గౌఁగిలించుకొని శిరము మూర్కొనియె. ఆమె వాత్సల్యము వర్ణనాతీతమై యుండెను. రామచంద్రా! మహాధార్మికులు వృద్ధులు నగు రాజశ్రేష్ఠులవలె నీవు పూర్ణాయుష్యమును విశాలకీర్తిని కులోచితధర్మమును బొందుము. నీతండ్రి చెప్పినమాట తప్పువాఁడు కాఁడు. కాన నింక నభిషేకమునకుఁ బ్రయత్నింపలేదే యని సంశయము

వలదు. నిన్నిపుడె యభిషేకించుచుంటిమి యని హితముగాఁ బలికెను.

తల్లి భోజనార్థము పిలిచి పీఠముచూపఁగా నితరు లొసంగునాసనమునఁ గూరుచుండకయున్న హస్తమునన్నఁ దాఁకవలయు నన్న నియమము ననుసరించి దానిని స్పృశించి యాదరణమునఁ బలుకుచున్న తల్లికి నడవికిఁబోవుదునని యేరీతిఁ దెలుపుదునా యని లజ్జించి యంజలిబంధించి మిక్కిలి వినయముతోఁ దనపయనమున కనుజ్ఞ వేఁడఁబూని యిట్లు పలికెను. తల్లీ! ఇప్పటికి మహాభయ మొక్కఁడు నిశ్చయముగా రానున్నది. అది నీకు దెలియకపడలేదు. ఈమాట సీతాలక్ష్మణులకు నీకును దుఃఖమును గల్గించును. అయినఁ జెప్పక మాననయితి గాదు. నేను దండకారణ్యమునకుం బోవుచున్నవాఁడనుగదా. అట్టి నా కీమణిమయమగుపీఠ మేటికి? దర్భాసనముపైఁ గూరుచుండఁదగినకాల మిపుడు వచ్చియున్నది. తేనె, మూలములు, ఫలములు భక్షించుచు వంటలవాని సిద్ధము చేసిన మేధ్యమాంసమును వదలి నిర్మానుష్యమగు మహారణ్యమునఁ బదునాలుగు సంవత్సరములు కాపురము చేయఁబోవుచున్నాఁడను. రాజేంద్రుఁడు భరతునకు రాజ్యమొసంగెను. నన్ను మాత్రము మునివలె దండకారణ్యమునకుఁ బోవునట్లు కట్టడ చేసినాఁడు. తల్లీ! నేను దండకారణ్యమునకుఁ దండ్రియానతిచొప్పున వానప్రస్థకర్మముల నాచరించుచు ఫలమూలములఁ దినుచుఁ గాలముఁ ద్రోయుచు నాలుగు నెనిమిదియు నగు వత్సరములు నివసించి యుండెదను.

అని కుమారుఁడు పలుకఁగా విని యారాణి భరింపరాని శోకము పైఁగ్రమ్మఁగాఁ గానఁ బరశుధారాహతిం దెగిపడిన

వృక్షమువలె, స్వర్గమునుండి త్రోయఁబడిన దేవతాస్త్రీచందమునఁ దటాలున మూర్ఛిల్లి పడియుండెను. దుఃఖమును భరింపఁ జాలని యాతల్లి యరఁటిపండునువోలె నిట్లు నేలంబడఁగాఁ గాంచి లేవనెత్తి రామచంద్రుఁడు శుశ్రూష చేసెను. మహాశోకమును సహింపఁజాలక త్రోయఁబడిన గోవిధమునఁ గ్రిందఁబడి యారాముఁడు లేవనెత్తఁగా నాదుఃఖభారమును దాల్పఁజాలక ధూళింబొరలినతనువుతో నెట్లో సూనుచుండఁగా రామమూర్తి యాధూళిబోవఁ దుడిచెను. అత్తఱి నాకౌసల్య తన సమీపమునుండి పరిచర్య చేయుకుమారునిం గని సౌమిత్రి వినుచుండఁగా నిట్లు పలికెను.

నాయనా! నన్ను దుఃఖములపాలు చేయుటకే పుట్టితివి. నీవు నాకడుపునఁబుట్టకయుండిన వంధ్యత్వదుఃఖమునే యనుభవింతును. అంతకంటె నధికదుఃఖము నాకుఁ గలుగదు. వంధ్యాదుఃఖమంతమాత్రమే కదా. కొడుకు నెడఁబాసి నేలంబొరలుచు ననుభవించుదుఃఖమువంటిది వేఱొకటి లేదు. పతి మహానురాగమున రంజింపఁజేయు నలరఁదగిన పెద్ద భార్యకుఁదగిన యేమంగళముగాని, యేసుఖముగాని యింతదనుక ననుభవించియుండను. కొడుకుగలిగినపిదపనైన నాబలమునఁనైన ననుభవింతునన్నయూహచే నింతకాలముంటిని. ఇఁక నాకంటెఁ గనిష్ఠలగుసపత్నులు నామనస్సు శోకిలమునఁగునట్లు సహింపరానిమాటలాడుచుండఁగా నావైపరీత్యము వినఁబడినవలయుఁగదా. సపత్నీవాగ్బాణహతకంటె వేఱుదుఃఖము స్త్రీలకుఁగలదా. కనుక నాదుఃఖము నావిలాపమంతయుఁగని వచింపరానిదే. బలశాలివగు నీవు చెంతనుండఁగ నన్నిట్లు తిరస్కరించుచుండుట నీవును జూచుచుందువుకదా. ఇట్టిలుండ

నీవు చింతలేకపోఁగా నిఁక నచింపవలసిన దేమి? మరణమున కంటె వేఱుగతి నాకు లేదు. పతి నన్ను నిరంతరము నిరాకరించు వాఁడే కనుక నామేలు నశింపఁజేసి నన్ను నధఃకరించినాఁడు. ఈ కారణమున నేను కైక, దాసికలతో సమానురాలనో తక్కువదాననో యైతిని. కైకకొడుకు రాజైనందున నన్నింత కుముం దెవ్వఁడైన నాశ్రయించినను, అనుసరించినను వాఁడు గూడ రాజభయమున నిఁక నాతోఁ బలుకనైనఁ బలుకఁడు. కైకయన్ననో నిరంతరము నాపైఁ గోపముగలది. కనుక మొగము చిట్లించి యనరానిమాటలను నుండును. ముందే యిట్లుండ నిఁక తిక్కమాలినదాన నైనవెనుక దాని మొగముఁజూచి శ్రీరామా! యెట్లు తాళఁగలను. దానిమాటల నెట్లు తాళుదును.

శ్రీరామచంద్రా! నీవు జన్మించిన దినమునను పదునైదు వత్సరములుగా నీవు యువరాజవైన నాదుఃఖము తొలఁగునని యనుకొనుచు గడపితిని. ఇంతేగనుక సవతుల యుపసదింపుమాట లకుఁ బ్రాణము బలము నశింపఁగా శ్రమపడితిని. ఇఁక వారి తిరస్కారములనలని యవమానదుఃఖము చాలకాల మనుభవింపఁ జాలను. ప్రసన్నముచంద్రమునిం బోలు నీముద్దుమోముచూడక నీవు లేక యనాథవంటి బ్రదుకెట్లు బ్రదుకుదును? దురదృష్టవంతు రాలనుగాన నుపవాసములుండి వ్రతములు చేసి దేవతల నారా ధించి యత్యంతకష్టముతో నిన్నుఁ బెంచినదంతయు నీయరణ్య గమనమున వ్యర్థమునదేకదా. వానకాలమున నూతనప్రవా హమునకుఁగాఁ నదీతీరము బ్రద్దలగునట్లు ఘోరతర దుఃఖవార్తవిని నామనస్సు బ్రద్దలు కానున్నది. అందుచే నా మనస్సు దృఢతరపాషాణమయమని తలంతును. సింహాము దుఃఖ

లగుకర్మములను వదలును. కోపవంతులను ప్రసన్నులనుగాఁ జేయును.

భగవద్దర్శనమున నింద్రియకర్మములు మాఱిపోవును గదా. అట్టిదియే భగవద్రూపము. అనఁగాఁ బరిపక్వాంతఃకరణులే యారూపమును గాంచఁగలరు. దాన దుర్వాసనలు నశించును. మనస్సు నిర్మలమగును. భగవత్తేజస్సు భక్తమనస్సు నలముకొనును. ఆకారణమున నందుఁగల క్రోధాదులు మాన్పు నొందును. సద్వాసనలు పెంపొందును.

"మయా ప్రసన్నేన తవార్జునేదం రూపం పరం దర్శితమాత్మయోగాత్,
తేజోమయం విశ్వమనంతమాద్యం యన్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్."
(గీ. అధ్యా. ౧౧)

అనుగీతావాక్యమును బరికించిన నీయర్థము తేటపడును. సామాన్యముగా రాజతేజ మెల్లరను భయపెట్టునది.

"యస్మాదేషాం సురేంద్రాణాం మాత్రాభ్యో నిర్మితో నృపః,
తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా." (మ. మను. ౭ అధ్యా.)

భగవత్తేజ మట్టిది కాదు. సర్వభూతములను దర్శనమాత్రమున మార్చివేయునది. మహాత్ముల తేజముకూడ నట్టిదే యగునుగదా. కణ్వాదిమునులు తమతేజోబలమున సహజవైరముగలజంతువుల మనోవృత్తులను మార్చి సహజసౌహార్దములనుగా నొనరించినట్లు పురాణాదులు తెలుపుచుండఁగా విందుముకదా. అట్టికృత్యము నొనర్చునది యేది? నిర్మలమగువారిమహాత్మ్యమున నలవడినభగవత్తేజోలవమే కాక మఱేది? ఎవ్వారిమనస్సున నీర్ష్యాదిదుర్గుణములు లేవో వారియందే భగవత్తేజ మావ

హించును. దుర్వాసనలు గలిగిన నున్నఁ గొంచెముకూడ నచ్చోట నుండదు.

"అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవ చ,
నిర్మమో నిరహంకారస్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ. ౧౩
సంతుష్టస్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః,
మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౪
యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ యః,
హర్షామర్షభయోద్వేగైర్ముక్తో యస్స చ మే ప్రియః. ౧౫
అనపేక్షశ్శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః,
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౬
యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి,
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః. ౧౭
... ...
తుల్యనిందాస్తుతిర్మౌనీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్,
అనికేతః స్థిరమతిర్భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః." ౧౯

(గీత. ౧౨ అధ్యా.)

అను శ్రీభగవద్గీతావాక్యములచే భక్తలక్షణములను దెలుపుచున్నవి. పైని వ్రాసినయర్థములు శ్రీకృష్ణమూర్తివాక్యములచే స్పష్టపడుచున్నవి. ఈలక్షణములు లేనివారు భక్తులెంతమాత్రము కారు. సర్వభూతములను ద్వేషింపరాదనునది ప్రథమలక్షణముగ భగవంతుఁడు తెలిపెను. ఇఁక దేవతలనే దూషించువారు భక్తులని యూహింపనగునా. ఎవ్వరు దేవతల దూషింతురో వారియందు భక్తి నిలువఁజాలదనియే యిటఁగలసారము. పరమాత్మసమానము, ఇట్టి లోకారాధ్యులగు దేవతల నిందింపకయుండుటయు ననుసద్గుణము సామాన్యులకు లభించునటయా? పూర్వపుణ్యపరిపాకవశముననే లభించును.

చేయరాదని మనము గ్రహింపవలయును. కులధర్మములు విడువ రాదనియు మన మెఱుంగవలయును.

"ధర్మ ఏవ హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః,
తస్మాద్ధర్మో న హంతవ్యో మా నో ధర్మో హతోఽవధీత్. ౧౫
వృషో హి భగవాన్ ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలం,
వృషలం తం విదుర్దేవాస్తస్మాద్ధర్మం న లోపయేత్." ౧౬ అధ్యా. ౮

అని మనుస్మృతి బోధించెడిని. కావునఁ గులధర్మములు నిత్యానుష్ఠేయములే. కాని ధర్మానుష్ఠానము ఫలము గోరి చేయ రాదు. భగవత్స్వరూపమని తదారాధనమునఁ బరమేశ్వరుండు తృప్తుఁడగుననియుఁ జెప్పఁబడినది.

"సత్యప్రతిజ్ఞం పితరం రాజానం పశ్య రాఘవ,
అద్యైవ హి త్వాం ధర్మాత్మా యావరాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి." [illegible]

అని మూలము. దశరథుఁడు సత్యప్రతిజ్ఞుఁడే యగునని యెఱుంగు మనుట ప్రతీతికార్థము. దశరథుఁ డాడితప్పనివాఁడన్న కౌసల్య వాక్యము సార్థకము. పూర్వాపరవాగ్దానములలో దేనిని సరించినను సత్యవాదియే కదా. కైక కోసంగిన వరములను దీర్చుటంజేసి యసత్యప్రతిజ్ఞుఁడు కాఁజాలఁడు. అనవధానమెఱుంగనివా రట్లూహింపఁజాలిరి. మహాకవి వాల్మీకి దశరథుని ప్రవర్తన మెట్టిదని లోకులకుఁ దెలియవలయుననియే కౌసల్యనోట సత్యవాదియే యని పలికించెను. ఆతఁడెన్నఁడునాడితప్పనివాఁ డనుభావము నీవాక్యమే తెలుపును. జనులను బాలించు రాజు సత్యపాలకుఁడుగా నుండవలయునను నీతి నీవాక్యము తెలుపుచున్నది. సత్యము నారాధించినఁగాని ప్రజారంజనకార్యమునఁ

కృతార్థుఁడు కాఁజాలఁడని మన మెఱుఁగవలయును. సత్య పాలన మొకతపస్సనియు నెఱుఁగందగు.

"ఋతం తపస్సత్యం తపశ్శ్రుతం తపశ్శాంతం తపో దమస్తపశ్శమ స్తపో దానం తపో యజ్ఞం తపో భూర్భువస్సువర్బ్రహ్మైతదుపాస్యైతత్తపః."

—ఆరణ్యకము.

అని శ్రుతి బోధించుచున్నది. సత్యము ననుసరించువారు మును లనఁదగుదురు. ఈశ్రుతిలోఁ దెలిపినవన్నియుఁ దపశ్శబ్దవాచ్యములే. దేని నారాధించినను భగవంతుఁడు తృప్తుఁడగునని సారము.

"దత్తమాసనమాలభ్య భోజనేన నిమంత్రితః,
మాతరం రాఘవః కించిద్వ్రీడాత్ప్రాంజలిరబ్రవీత్." ౨౧

అని మూలము. తల్లి రామచంద్రుని భుజింపఁ బంచి యాసన మిప్పించెను. రామమూర్తి భుజింపక యాపీఠమును గరమునఁ స్పృశించెను. పరమాదరమునఁ బిలిచి యన్నము పెట్టి యాసన మీయఁగా భుజింప నలసుపడకయున్నను వారిచ్చినపీఠమును దాఁకవలయును. దాన నాగృహస్థున్ను తృప్తుండగునన్న సదాచారమును శ్రీరామమూర్తి మనకుఁ దెలిపెనని యెఱుఁగవలయును. సదాచారములన్నియు రామచంద్రప్రవర్తనమునుండి మనము గ్రహింపవచ్చును. ఆదరించినవారిని గౌరవింపవలయును గాని తిరస్కరింపరాదనునదియే యిందుఁగలసారము.

"దేవి నూనం న జానీషే మహద్భయముపస్థితం,
ఇదం చ తవ దుఃఖాయ వైదేహ్యా లక్ష్మణస్య చ." ౨౬

అనునది శ్రీరామవాక్యము సామాన్యార్థము స్పష్టము. రామమూర్తి సర్వజ్ఞత్వము దీనిమూలమున వెల్లడించెను. ఎట్లు?

పరహింసారూపదుష్కార్యమునఁ బ్రవర్తించినందున వారికిఁ శ్శక్తి ఫలవంతము కానయ్యెను. ఎట్టికార్యములైనను హింసాకర్మపరములయ్యెనేని సత్ఫలము నీయఁజాలవనుట సిద్ధాంతము. కనుక నట్టిదుష్టకార్యరతుల వధింపఁబూనిన రాముఁడు తదనురూపశక్తిమంతుఁడు కావలయును. కావుననే ముని వృత్తి నుండవలయునని కైకను బ్రోత్సహించి యామాటే జెప్పించి యామాటరీతిగాఁ దాను ప్రవర్తించినట్లు నటించెను. శ్రీరామమూర్తి పరమేశ్వరుఁడౌట వస్తుసంపాదనార్హమగు శక్తిసంపన్నుఁడు కాఁజాలఁడా. మరలఁ దపశ్శక్తిసంపాదనమున కేల ప్రయత్నింపవలయును? అను ప్రశ్నము పొడమవచ్చును.

"యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః"

అన్నగీతాప్రమాణము ననుసరించి లోకులకు సదాచారమును నేర్పుటకే యవతరించినందునఁ దాను ప్రతికార్యమును జేసియే బోధింపవలయును గాని వాగ్రూపమునఁ దెలుపరాదు. కాఁబట్టియే దర్భాసనమును గూరుచుండఁదగిన కాలమునందును గాని మణిమయాసనమునఁ గూరుచుండఁదగినది కాదని చెప్పెను.

"విష్టరాసనయోగ్యో హి"

అన్నమూలమునకు,

"విష్టరో నామ పంచవింశతి దర్భనిర్మితో తాపసాసనవిశేషః, పంచాశద్భి ర్భవేద్బ్రహ్మా తదర్ధేన తు విష్టర. ఇతి స్మృతేః."

అని గోవిందరాజులు,

"విష్టరాసనం నామ అవిచ్ఛిన్నాగ్రపంచవింశతిదర్భనిర్మితాసన మిత్యర్థః"

అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

"విష్టరస్తు సార్ధద్వితయవామావర్తవలితాగ్రోర్ధ్వముఖాగ్రా అసంఖ్యాతదర్భాః.
తథా చ గృహ్యాసంగ్రహః.—

"ఊర్ధ్వకేశో భవేద్బ్రహ్మా లంబకేశస్తు విష్టరః." ఇతి.
ఛందోగపరిశిష్టమ్.

"దర్భసంఖ్యా న విహితా విష్టరాస్తరణేష్వపి,
ఏవంచ.

పంచాశద్భిర్భవేద్బ్రహ్మా తదర్ధేన తు విష్టరః." ఇతి.

"యది సమూలం తదాశాఖ్యాంతరీయం, ఏతేన విష్టరే పంచవింశతి సంఖ్యా భవదేవభట్టోక్తా నిరస్తా. ఏవం విష్టరగ్రహణం హస్తాభ్యామపి యదుక్తం తదపి నిరస్తం.

"యత్రోపదిశ్యతే కర్మ కర్తురంగం న చోచ్యతే,
దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయః కర్మణాం పారగః కరః."
ఇతి ఛందోగపరిశిష్టం ఇతి సంస్కారతత్త్వమ్."

అని శబ్దకల్పద్రుమము.

ఇరువదియైదుదర్భలచే నిర్మింపఁబడినది విష్టరమనుట నియమము కాదని సారము. తపోనియతినుండి భగవదనుగ్రహపాత్రుఁడైనఁగాని మనశ్శక్తిగలవాఁడు కాఁడనువిషయము మీభాగమునుండి మనము గ్రహింపవలయును. భగవద్ధ్యానమునఁగాని యేగొప్పకార్యము సాధింపఁజాల ననుసూహ యెప్పుడు కలుగునో యప్పుడే యహంకారము తొలఁగునని భావము. అప్పుడే మనస్సు నిర్మలముగా నుండఁగలదనియే తాత్పర్యము.

నాలుగునెలలు నగుసంవత్సరములు దండకారణ్యవాసమని శ్రీరామచంద్రుఁడు తెలిపెను. దీనఁగలవిశేషమేమి? ఉపాస

కుఁడు ఇష్టదేవత నారాధించుచుండినఁ దాని యనుగ్రహము పండ్రెండుసంవత్సరములకుఁ గలుగునని యును [illegible] గలుగ వచ్చును. కాని పండ్రెండుసంవత్సరము లుపాసించుట మహా నియమమని పెద్దలభావము. దీనికే మహాదీక్ష యనియును నామాంతరము గలదు. తరువాతి రెండుసంవత్సరములు తపస్సునకును దుష్టసంహారమునకును నెలుంగందగును "విజనే వనే" అనునవి యీతపోనియమమును దెలుపుచున్నవి. ఏకాంతసంస్థితి యోగి సమ్మతమనుట ప్రసిద్ధమే కదా.

తేనె కందమూలఫలములు నాహారముగా మునివలె నుందును. వంటవాండ్రు పెక్కుభంగుల సంస్కరించిన మాంస విశేషమును వదలుదును. అని రామమూర్తి పలికెను. దీనిభావ మేమి?

"ఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః,
రస్యాస్స్నిగ్ధాస్స్థిరా హృద్యా ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః." ౮

గీత ౧౭. అధ్యా.

అన్నభగవదుక్తి ననుసరించి సత్త్వగుణమును వృద్ధిచేయునాహారము మునులయాహారమని ప్రసిద్ధము. కాన నట్టియాహారమునే భుజించువాఁడనని రామునాశయము. ఆమిష శబ్దమునకు వంటవాండ్రు పెక్కుభంగుల వండినమాంసమనియే యర్థమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి.

"ఇదం మేధ్యమిదం స్వాదు నిష్టప్తమిదమగ్నినా,"

అని సూక్తి. ముందీరామాయణమునందే కేవలమాంసగ్రహణము చెప్పఁబడును. కావుననే యీయర్థము సుసంగతమే. "మధుమూలఫలైః" అనుమూలమునఁ గలమధుశబ్దమునకు

మద్యముగూడ నర్థమని కొందఱందురు. 'మధు మద్యే పుష్పరసే' అని యున్నదికదా. మద్యము గ్రహింపననునర్థము పలుకరాదని కొందఱాక్షేపింతురు. క్షత్రియాదులకు కొన్నిమద్యములు పానార్హములే యగును.

"న మాంసం రాఘవః భుంక్తే న చాపి మధు సేవతే." ౪౧.

సుందరకాం. ౩౬-సర్గము.

అని హనుమంతుఁడు సీతాదేవికిం దెల్పెను. ఇందు మద్యమే మధుశబ్దార్థముగాని తేనె కాదు.

"పైష్టికం తాళజం కైరం మాధూకం గుడసంభవమ్.
తృతీయాది త్రివర్ణానామాసవం పేయముచ్యతే,
స్త్రీణామపి తృతీయాది పేయం స్యాదప్రహ్లాణీం వినా.
అభర్తృప్రసన్నగా నారీ మద్యం పిబతి లోలుపా,
ఉన్మాదినీతి సా ఖ్యాతా తాం త్యజేదంత్యజామివ." బ్రహ్మాండపురాణము.

అని ప్రమాణము కలదు. దీనింబట్టినాఁడుఁగా సీతావియోగానంతరము మద్యమాంసములను వర్జించననియు, నంతకుముందు విధివిహితములగు మద్యమాంసములఁ బరిగ్రహించువాఁడనియుఁ దేలెడిని. మధుశబ్దమునకు మద్యమనుట నర్థముకాదను వాదము సాధువా కాదా యని పండితు లూహింతురుగాక. మద్యపానము చేయువారికి మనఃప్రసన్నత్వ మలవడునా. అట్టివారిచ్చుపూజను బరమేశ్వరుఁడు గ్రహించునా యని ప్రశ్నించువారు కలరు. కాని,

"యదన్నం పురుషః భుంక్తే తదన్నం తస్య దేవతాః."

అన్నసూక్తిని వారెఱుంగరు. కులాచారమును భగవంతుని మోహించుటకుకాని వేఱు కాదు. విధివిధించిన మాహారము దుష్టము కానేరదు. కనుకనే

"బ్రాహ్మణో మదిరాం దత్వా బ్రాహ్మణ్యాదేవ హీయతే."

అన్న కాళీవాక్యము సుసంగతము కావున పూర్వకాలమున వైదిక నాడక కులదైవతముల నారాధించుచుండ గృహస్థులు ననుసరించువారు భక్తిగలవారలైనచో భగవదనుగ్రహమునకును పాత్రులేల కారో తెలియరాకున్నది. ఈఘట్టమునకు చేసెడి మను వారిభావ మరయుదము.

"చతుర్దశ హి వర్షాణి వత్స్యామి విజనే వనే,
మధుమూలఫలైర్జీవన్ హిత్వా మునివదామిషమ్."

అని మూలము.

"అత్ర ఆమిషశబ్దేన సూదైస్సంస్కృతం మాంసముచ్యతే, కేవలం మాంస స్వీకారస్యోత్తరత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్."

అని గోవిందరాజవ్యాఖ్య.

"ఆమిషశబ్దేన సూదైస్సంస్కృతం మాంసభక్ష్యభోజ్యాదికం ఉచ్యతే. 'ఇదం మేధ్యమిదం స్వాదు నిష్టప్తమిదమగ్నినా' ఇతి ఉత్తరత్ర కేవలమాంసస్వీకారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్."

అని మహేశ్వరతీర్థులు.

క. "మునివలె విజనంబగున
వ్వనమున నివసింపఁబోవువాఁడను మాంసం
బును వంటవాండ్రు పచనం
బును జేసినదానిఁ దినఁగఁ బోలదు సుమ్మీ."

(ఆంధ్ర శ్రీమద్రామాయణము.)

"పాటిలె మౌనిరీతి మధుపక్వఫలంబులు మెక్కి మాంసము
న్నాట దలంపకుండఁ బదునాలుగువర్షము లేఁ వసింతున్."

(వావిలికొలను రామాయణము.)

అనియు శబ్దమునకుఁ బెద్దలు సిద్ధాంతము చేసినది వ్రాయుట మేలో, మానుట మేలో పెద్దలు నిర్ణయింపఁగలరు. విమర్శకులు పక్షపాతమునఁ బొగడినందునను, నాపద్యములఁ దెగడినందున నీవిషయము సూచింపవలసివచ్చెను. వేఱు కారణమునఁ గాదని పాఠకమహాశయు లూహింతురుగాక.

"సా బహూన్యమనోజ్ఞాని వాక్యాని హృదయచ్ఛిదాం,
అహం శ్రోష్యే సపత్నీనామవరాణాం వరా సతీ." ౩౯

అని మూలము. రామచంద్రునకుం గౌసల్య తెలుపుమాట లివి. ఇది కేవలము స్త్రీస్వభావమును బోధించెడిని. ఎల్లరయం దెక్కువదానసయ్యు ననఁగాఁ దొలిభార్యనయ్యుఁ దక్కువవారగు సపత్నులాడు కఠోరవాక్యముల వినుట విశేషదుఃఖకరమని తల్లి కొడుకునకుం దెల్పెను. తొలిభార్య కొడుకునకు రాజ్యము లభించుటయేకదా పెద్దభార్యయందుఁ గల శ్రేష్ఠత్వము. ఎంతశాంతముగలవారైనను స్త్రీలుమాత్రము సపత్నులతోఁ గలిసియుండరను దానిని మన మెఱుంగవలయును.

"దశ సప్త చ వర్షాణి తవ జాతస్య రాఘవ,
అసితాని ప్రకాంక్షంత్యా మయా దుఃఖపరిక్షయం." ౪౧

అని మూలము శ్లోకమునకుఁ దెల్పినది సంగ్రహార్థము. ఇంకను రామునివయోనిర్ణయము చేయు నవకాశము కలదు. వాల్మీకిరామాయణమున నందందు నీవిషయము కలదు. ఒక్కదానికి నింకొకటి విరుద్ధముగ నుండును. కావునఁ గొందఱు వాల్మీకిరామాయణమున పలువు రనేకభాగములు చేర్చినారనియెదరు. గనుకనే యిట్టిపూర్వాపరవిరుద్ధములు గలవనియుఁ జెప్పుదురు కొందఱు. పనిలేనిమంగలి పిల్లితలఁ గొఱిగెనన్నట్లు

పరిశీలకుల మనువేర నాదేశించువారనియే వారినిగూర్చి మనము చింతింపవలయును. విరుద్ధములగు సిద్ధాంతముల సమర్థించుటెట్లు? వినుఁడు.

ఆర్షగ్రంథములన్నియు మతసిద్ధాంతములకు నాధారపడియుండును. నాలుగుజాతులుగా విభజించినవారిలో మొదటి మూఁడుజాతులవారికి ద్విజులని పేరు.

"వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాది ద్విజన్మనాం,
కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్య చేహ చ. ౨౬
గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచౌడమౌంజీనిబంధనైః,
బైజికం గార్భికం చైనో ద్విజానామపమృజ్యతే. ౨౭
స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః
మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః." ౨౮

మను. ౨ అధ్యా.

"మాతుర్యదగ్రే జాయంతే ద్వితీయం మౌంజీబంధనాత్,
బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశస్తస్మాదేతే ద్విజాస్స్మృతాః. ౩౯
యజ్ఞానాం తపసాం చైవ శుభానాం చైవ కర్మణాం,
వేదఏవ ద్విజాతీనాం నిశ్శ్రేయసకరః పరః." ౪౦

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. ఆచారకాండము.

"సంక్రాంతౌ విషువే చైవ స్వజన్మత్రితయేఽయనే,"

లలితాసహస్రనామస్తోత్రము.

స్వజన్మత్రితయ మనఁగా జననము, ఉపనయనము, దీక్షాస్వీకారము అనునవి మూఁడును స్వజన్మత్రితయ మనంబడును.

ద్విజులనఁగా సాధారణముగా రెండుజన్మములుగల వారనియే యర్థము. జననము, ఉపనయనము అనునవియే

రెండుజన్మములు. జనన మెల్లరకు సమానజన్మము. ఉపనయనము విశేషించి బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యులకు జననదినము. ప్రాయశః పెద్దలుపనయనునాటిగా వయస్సు లెక్కింతురు. కొందఱు జననాదిగా లెక్కింతురు. ఈ రెండువిషయములు మనస్సున నునుమకొనిన శంకలు గలుగునవకాశము లేదు. విరుద్ధవిషయము లేవనఁగా:—

దశ సప్త చ వర్షాణి = కౌసల్య (పదునేడేండ్లు)

ఊనషోడశవర్షో మే = దశరథుఁడు (పదాఱేండ్లు నిండలేదు.)

ఉషిత్వా ద్వాదశ సమా ఇక్ష్వాకూణాం నివేశనే = సీతాదేవి.

(అయోధ్యలోఁ బండ్రెండు వత్సరము లుంటిని.)

"మమ భర్తా మహాతేజా వయసా పంచవింశకః,

అష్టాదశ హి వర్షాణి మమ జన్మని గణ్యతే." సీతాదేవి.

(రాముగనికి నిరువదైదు వత్సరములు. నాకుఁ బదునెనిమిది.)

దశరథమహారాజు విశ్వామిత్రునితోఁ నాకొడుకునకు నింకను బదాఱువత్సరములైన నిండలేదే అనియెను. ఆసంవత్సరమునసే సీతా కళ్యాణము సాగెను. సీత యయోధ్యయందుఁ బండ్రెండు వత్సరము లుంటినన్నందునఁ బదునాఱు పండ్రెండు కలిపిన నిరువదెనిమిదిసంవత్సరములగును. అడవికిఁ బోవునప్పటికి రాముని వయస్సు ఇరువదైదువత్సరములు నాకుఁ బదునెనిమిదేండ్లు. అని సీతయే పలికెను. కౌసల్య పదునేడువర్షము లనియెను. ఈ మూఁడును నొకదానికొకటి సరిపడవు. ఇవి సరిపడువిధము కౌసల్య ఉపనయనమునుండి వయస్సుపరిగణించెనని యూహింపందగు. కామ్యబ్రహ్మణులని చెప్పఁబడిన యుపనయనకాలమునందు ఎనిమిదవయేట నుపనయనము సాగినదనుకొనందగు. కౌసల్య చెప్పిన పదియేడేండ్లు ఈరీతిగా నంగీకరింపవలయును.

జన్మాదిగా నెనిమిదేండ్లను జేర్చి సీత రామునివయస్సు ఇరువదియైదని పలికెనని నిశ్చయింపవలయును. దశరథుఁడు తనకొడుకుఁ బదియాఱు వత్సరములు నిండనిబాలుఁడు మా రాముఁడనియెను. విశ్వామిత్రయజ్ఞకాలమున మారీచుఁడు రామునిచేఁ గొట్టఁబడియెను. మారీచుఁడు రావణాసురునకు రామునిమహత్త్వమును దెలుపుచు

"బాలో ద్వాదశవర్షోఽయమకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః."

అని వయోనిర్ణయముం దెలిపెను. కావున దశరథుఁడు రామునకుఁ బదాఱువత్సరములు నిండలేదనఁగా పండ్రెండువర్షములని పరిగ్రహింపవలయును. ఇట్లుగా సమన్వయించి పరిశీలింపఁగా శ్రీరామునకు నెనిమిదవవత్సరమున ఉపనయనము పండ్రెండవయేట వివాహము. పిదప ద్వాదశసంవత్సరములయోధ్యానివాసము. ఇరువదైదవయేట వనారణ్యప్రయాణమని తేలెడిని.

"నాభర్తకు నిరువదైదుసంవత్సరములు నాకుఁ బదునెనిమిదేండ్లు" అని సీత చెప్పినవిషయమునఁ గొన్ని సంశయములు గలవు. పెండ్లినాఁటికి సీత యాఱేండ్లబాలిక యని స్పష్టమగును. ఆఱవసంవత్సరమున సీతకుఁ బండ్రెండవయేట రామునకు వివాహము సాగెననికదా దీనిభావము.

"రామస్తు సీతయా సార్ధం విజహార బహూనృతూన్,
మనస్వీ తద్గతస్తస్యా నిత్యం హృది సమర్పితః." ౨౬

బాలకాం. ౭౭ సర్గము.

అనువాక్యముంబట్టి చూడఁగా నయోధ్యానగరప్రవేశానంతరమునందే సీతారాములవిహారము స్పష్టముగాఁ దోఁచును.

ఆవయస్సున వివాహము సంగతమాయన్న దృఢశరీరులకు సంగతమే యని కొందఱు వ్రాసిరి. అయ్యది యపహాస్యభాజనముగాఁ దోఁచును. ఇఁక సమాధాన మేలాగు? అన్న ప్రశ్నము చక్కనిది. సీత యయోనిజాత యనునది యంగీకరించువారల కిది యచ్చెరువు కలిగింపదు. రామమూర్తికన్న వయసున సీత పెద్దదిగానే తోఁచును. సీతారాములు ప్రకృతిపూరుషులుగాన నీవయఃపరిమాణము వారికిం జెల్లదు. సీత తనవయస్సు పదునెనిమిదియనుట లోకులకు విశ్వాసార్థమే కాని వేఱుగాదు. పదునెనిమిదియేండ్లనారీమణిగా నెల్లరకు దర్శనమిచ్చెను. శ్రీరామమూర్తి కౌసల్యాగర్భసంభూతుఁడుగాన నాశ్రీరాముని వయస్సు సరిగనే యున్నది.

"అనన్యపూర్వికాం కాంతామసపిండాం యవీయసీమ్." యాజ్ఞవల్క్యము.

"యవీయసీం వయసా ప్రమాణతశ్చ న్యూనామ్."

ఆస్మృతివాక్యము ననుసరించి వరునివయస్సుకంటెఁ గన్యకవయస్సు తక్కువగా నుండవలయుననుట స్పష్టము. దానిననుసరించి సీతారాములవివాహమే శాస్త్రసమ్మతము కాదనవలయును. ఆదిమదంపతులగు సీతారాముల కీసామాన్యవిధుల ననుష్ఠానము చేసి యాక్షేపింపరాదు. కావున, సీతారూపిణి యగు మహాప్రకృతి రావణసంహారార్థము పదునెనిమిదేండ్ల ప్రాయముగలదిగాఁ గనఁబడెననియు, సామాన్యశాస్త్రనియమము లాదిదంపతులవివాహవిషయమున నన్వయింపరాదనియు మనము నిర్ణయించుకొనవలయును. భగవచ్చరిత్రము చదువునపుడు దానిసారమునియే గ్రహింపవలయును. దాననే మనకు లాభము కలుగును. సామాన్యధర్మములు విశేషధర్మ

ములచే నడఁగఁద్రొక్కఁబడినదుగదా. ఈవచనమున కావచ
నము, ఆవచనమున కీవచనము విరుద్ధమనియు, గాన నొక్కఁడు
చేసినకావ్యము కాదనియు వాదములు చేయుదురు, [illegible]
పురుషార్థముగా భావించువారలు భగవచ్ఛాస్త్రములు నెఱుంగఁ
జాలరనుట సిద్ధాంతము. సీతారాముల ప్రశస్త్యము, దాని
మహత్త్వము, వారు చేయునట్టి కార్యములు [illegible]
టుత్తమము. రామాయణము ననుసరించి యోజించినను
వయోనిర్ణయ మసంగతము కాదు. సీతంగూడి రాముండు [illegible]
విహరించె ననుటకాపుర సమాధానమేమనఁగా "[illegible]
కేళిః" అను ప్రమాణము ననుసరించి [illegible]
కాలమున ననుభవించెననుటయే సమాధానము. అయోధ్య
యందున్న పండ్రెండుసంవత్సరములలో [illegible] సంవత్సరములు
సీతవయస్సునఁ గలుపఁగాఁ బండ్రెండు [illegible]
వత్సరములు దాంపత్యసుఖానుభవకాలమని నిర్ణయింపవచ్చును.
ఈసమాధానమున నసంగతములు [illegible].

“అపశ్యంతీ తవ ముఖం పరిపూర్ణశశిప్రభం,
కృపణా వర్తయిష్యామి కథం కృపణజీవికాం.” [illegible]

అని మూలము. కౌసల్యవాక్య మిది. సామాన్యార్థము స్పష్టము. సకలజగదాహ్లాదకరమగు భగవంతుని మోము చూడకయుండు వాఁడు కృపణుఁడు. అతనిజీవనము దుఃఖజీవనము. శ్వేతవర్ణము ముక్తిప్రదము. శ్వేతవర్ణముగా భగవంతుని ధ్యానించువారు ముక్తికాములని యెఱుంగవలయు.

“ముక్తౌ ధ్యేయా శశిజ్యోత్స్నా ధవళాకృతిరంబికా. [illegible]
రక్తసంధ్యకరోచిస్స్యాద్వశీకరణకర్మణి,

శక్తిత్వే విశదాకారా స్ఫటికోపలనిర్మలా. ౨౨
ధనలాభే సువర్ణాభా చింత్యతే లలితాంబికా,
సర్వసంపత్తిలాభే తు శ్యామలాంగీ విచింత్యతే. ౨౩
నీలా చ మారీకరణే పీతా స్తంభనకర్మణి,
ఆమూలమాబ్రహ్మబిలం జ్వలన్మాణిక్యదీపవత్. ౨౪
యే ధ్యాయంతి మహఃపుంజం తే స్యుస్సంసిద్ధసిద్ధయః,
ఏవం బహుప్రకారేణ ధ్యానయోగేన కుంభజ. ౨౫
విభావయంత శ్రీదేవీం భజంతే మహతీం శ్రియం,
ప్రాప్యతే సద్భిరేవైషా నాసద్భిస్తు కదాచన." ౨౬

లలితోపాఖ్యానము. ౪౧-అధ్యా.

అను నీ ప్రమాణవాక్యములం బరిశీలించినచోఁ బై విషయము స్పష్టమగును. భగవంతుని తేజోరూపునిగా ధ్యానింపనివారి జీవనము దుఃఖజీవనమని భావము.

"యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి,
చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః,
బుద్ధియోగముపాశ్రిత్య మచ్చిత్తస్సతతం భవ."

అను నీ భగవద్గీతావాక్యములు పై భావమునే సూచించెడిని. కావున, శ్రీరామచంద్రుని శ్వేతవర్ణవిశిష్టునిగా ధ్యానించి మనఃకమలమునందు నెలకొల్పిన యా రూపమును జూచుచుండినచో నట్టిభక్తునిదే సుఖజీవనము. అనఁగా నాతనియానందమే నిజముగా నానంద మనంబడును. దీనిచేతఁ బూజ యనఁగా మానసికపూజయే యుత్తమమనియు, విగ్రహారాధన ముత్తమము కాదనియు, నయ్యది కేవలపామరులకొఱకు నిర్మింపఁబడిన దనియుఁ దేలెడిని.

"మన్మైవ నూనం మరణం న విద్యతే న చావకాశోఽస్తి యమక్షయే మమ,
యదంతకోఽద్యైవ న మాం జిహీర్షతి ప్రసహ్య సింహో రుదతీం మృగీమివ."

అని మూలము. ఇదియుఁ గౌసల్యపలుకువాక్యమే. వామముని కౌసల్యనోట నొకరహస్యవిషయమును వెల్లడించెను. ఎట్లనఁగా భగవద్దర్శనముచేసి ప్రీతితో నారాధించి నిరంతరము మనస్సునఁ దత్కళ్యాణరూపమును జూచుచుండువారికి మరణ మెక్కడిది? వారికి యమలోకమున జోటుండునా? యముఁడు వారిఁ గన్నెత్తియైనఁ జూడఁగలఁడా? అనఁగా వారిదివ్యశరీరము శాశ్వతమని భావము. పాంచభౌతికశరీరము స్థిరముగ నుండునా యని ప్రశ్నింపవచ్చును. అట్టివారు కోరరు. కాని వారి కెంతయు కోరికకలిగిన నీపాంచభౌతికశరీరమే యవియముగా నిలుచును. పరమేశ్వరుఁడు చేయఁజాలనిపని యుండునా! భక్తులు సాధారణముగాఁ గోరికకలవారు కారాదు. భగవద్దర్శనానందానుభవమే వారలకు ముక్తి. వారలే యోగులనఁబడుదురు. ధ్యేయమూర్తిని మనమునఁ గాంచుచుందురు.

"యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి,
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి." ౩౦ అధ్యా. ౬.

అన్న గీతావాక్యము కలదుకదా. భగవంతుని చెంతనుండు ననఁగా భావమేమి? కనఁబడుసకలపదార్థములు భగవద్రూపములుగా నాతనికిఁ గనంబడునని తాత్పర్యము.

"ఇదం తు దుఃఖం యదనర్థకాని మే
వ్రతాని దానాని చ సంయమాశ్చ హి,
తపశ్చ తప్తం యదపత్యకారణా
త్సునిష్ఫలం బీజమివోప్తమూషరే." ౫౦

ఇదియుఁ గౌసల్యావాక్యమే. ఇందొక్కవిశేషాంశము కలదు. ఇందలి యపత్యశబ్దము సర్వవాంఛాఫలతుల్యమని యెఱుంగ వలయు. ఐహికసుఖముంగోరి చేయువ్రతములు దానములు ధ్యానాదులు తపస్సు నిష్ఫలములగును. అనఁగా వానికిఁ దగి నంతఫలము చేకూరదని భావము. స్వల్పసుఖముంగోరి చేయు భగవత్పూజ చవుటనేలలో నిడినవిత్తనముంబోలి నిష్ఫల మగును.

"చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః. ౧౭
ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం,
ఆస్థితస్స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిం." ౧౮

గీత. ౭ అధ్యా.

"విహాయ కామాన్యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్స్పృహః,
నిర్మమో నిరహంకార స్స శాంతిమధిగచ్ఛతి." ౭౧

గీత. ౨ అధ్యా.

అను గీతావాక్యములు నిష్కామకర్మము భగవదనుగ్రహ పాత్రమని బోధించుచున్నవి. స్వార్థపరులై యొనర్చుకర్మము లూష రించిన నవి చవుటనేల విత్తినబీజములం బోలియుండును. ఈ గీతార్థమే యీ రామాయణమునఁ గౌసల్యాకృతయాగమున మహర్షి తెలిపెనని యెఱుంగవలయును. ఇట్లు నిసర్గము మన కనేకవిషయములను దెలుపుచున్నది. ఇఁకఁ బయివాక్యకథను బఠింతము.

లక్ష్మణుండు కౌసల్య నూఱడించుట

*ఆరీతిగాఁ గౌసల్య వగచుచుండఁగా సౌమిత్రి యుచితజ్ఞుఁడై యామె వగలడంపఁబూని తత్కాలోచితముగా నిట్లు పలికెను. ఆర్యా! ఒక్క స్త్రీమాటలకు లోనై రామచంద్రుఁడు రాజ్యము వదలి యడవికేగుట నీకుమాత్రము కాక నాకును సమ్మతము కాదు. మహారాజు కడు వృద్ధుఁడు. ఆతనిమనస్సు చాలు మాఱియున్నది. మఱియును విషయలోలుఁడు కామవశం గతుఁడు. కనుకఁ గైక ప్రోత్సహింప నిట్లు నేలాగు చెప్పక యుండును? అయుక్తము చెప్పినను చెప్పును. రాజువాని వాక్కు పాటింపరాదు. ఇది రాజద్రోహము కాదు. రాముని దోషమే యగునందువేమో అది సరికాదు. రాజ్యము వదలి యడవినుండి వెడలఁగొట్టఁదగిన రాజద్రోహమునఁగాని, యింక నేమహాపాతకము గాని రాముఁడు చేసినట్లు నాకుఁ దెలియదు. (ముదుసలియై తండ్రి దుర్వ్యసనములోనై స్త్రీ చెప్పినట్లు నడ్డు మాలి యిట్లు చేయుచున్నాఁడు. కనుక ధార్మికుఁడు పాపిరాజును వధించురీతి నే నాతని వధింతును.) రాజు రామునకు శత్రువుగ వాఁడు. రామునిచే నవమానింపఁబడినవాఁడు కాని శత్రువుఁడు కాని చాటుననైన రామునియందు దీదోషములు కలవని చెప్పఁగా నేను వినలేదు. కనుక రామునియందే దోషములు కలవని సంశయింపరాదు. దేవతలంబోలి కౌటిల్యము లేక గుణములవలన సుశిక్షితుఁడై జితేంద్రియుఁడై శత్రువులయందుఁగూడఁ బ్రేమనుంచి, ధర్మస్వరూపుఁడునైయున్న శ్రీరామమూర్తి [illegible]నుట

---

* ఇయ్యది యిరువదియొకటవ సర్గమునుండి గైకొనఁబడినది. ఆధ్యాత్మ రామాయణ కథాసారముకూడ నిందు నిమిడియున్నది.

ప్రత్యక్షముగాదా. అట్టిసత్పుత్రుని దోషముగాని కారణము గాని లేక లోకమున నేధార్మికుఁడు విడనాడును? శ్రీరాముని నిష్కారణముగా విడనాడిన దశరథుఁడు ధార్మికుండగునా? దుర్మతి యగుట నతనిమాటఁ బాటింపరాదు. ముదివగ్గయ్యును మరల బాలత్వమలనడినట్లు కామమునకు లోఁబడియున్న రాజు శాసించినయసంగతవాక్యమును రాజనీతిననుసరించి యూహించి నచో నేసాధుఁడైన మనస్సున నొప్పుకొనునా? అన్నా! రామచంద్రా! నిన్నడవులకుఁ బంపువిషయ మెవ్వరికిఁ దెలియక మునుపే నాతోఁగూడి యీరాజ్యమంతయును వశపఱచుకొనుము. ధనుర్ధారినై నేను బాహ్యమున రక్షకుఁడనై యుండఁగా యమునింబోలి యితరులకుఁ గన్పట్టుచున్న నీకంటె విశేషపౌరుషము చూపువాఁ డీలోకమున నెవ్వఁడు గలఁడు? నీయానతి నెవ్వఁడు మీఱును? పురుషోత్తమా! ఈపౌరులు నీకుఁ బ్రతికూలమగుదానిని దేనినేఁ జేయఁబూనిరేని వారిని నానిశితవిశిఖముల రూపఱఁజేసి పురము నిర్మనుష్యముగా నొనరింతును. ఇఁక భరతునిపక్ష మూనినవారుగాని, వారికి మేలుగోరువారు మఱెవ్వరుగాని యెవ్వరైన గనంబడిన వారినెల్ల వధించెద. వృద్ధసామంతుల నెల్ల దమనమొనరింతును. కావునఁ గాఠిన్యమూని యేపనిని సాధింపవలయును.

అన్నా! తండ్రి దుర్మతియై కైక ప్రోత్సహింపఁగా నామె మాటలను విశ్వసించి మనసు శత్రువై విరోధము చేయునేని అట్టితండ్రి నాలోచింపక వధింతము. అంతట క్రూరకార్య మాచరించువేని కట్టివేయుదము. ఇట్లు చేయుచున్నా యందు వేని దోషమగునటులకుఁ బ్రమాణము కలదు. జనకుఁడైనను గర్వించి కామమోహములకు లోఁబడి కార్యాకార్యములు తెలియంగక

హద్దుమీఱి చెడుత్రోవను ద్రొక్కనేని యాతని నిగ్రహింపవల యును. మహాత్మా! ఆమాట యటుండనిమ్ము. ధర్మమున ననుసరించి నీకు లభింపనున్న యీ రాజ్యమును, సహోదరుఁడు నిష్కంటకముఁ జాలుబల మేది తనకుఁ గలదని, తగినకారణ మేకలదని యూహించి నీకొసంగక కైకేయి! నీయఁగోరుచున్నవాఁడు! రాజున కట్టిబలముగాని కారణముగాని లేదు. శత్రుసూదనుఁడ వగు నీతోడను నాతోడను కాదనక విరోధము గలిగించుకొని భరతునకు రాజ్యమిచ్చుట కతని కేమి యధికారము కలదు! అని పలికి కౌసల్యం గాంచి యిట్లు పలికెను.

అమ్మా! నేనును భరతునివలె స్నేహశీలుఁడ. అయిన నాహృదయమునందు భ్రాతయగు రామునిపై ననురాగము కలదు. ఈమాట నీయెదుట నేను సత్యముపై ధనుస్సుపై దానముపై దేవతార్చనాదులపైఁ బ్రమాణము చేసెదను. తల్లీ! మండుచుండు నగ్నినిగాని యరణ్యమునుగాని శ్రీరాముఁడు ప్రవేశించునేని నేను నతనికంటె ముందే ప్రవేశించితిననియె నిశ్చయింపుము. సూర్యుఁ డుదయించి కిరణసమూహము చేత నంధకారము నడంచుచందమున నేనుంగూడఁ బరాక్రమమున నీదుఃఖమును మాయింతును. నాపరాక్రమము నీవును నన్నయు నిపుడు కనుంగొందురుగాక. అని మహాత్ముఁడగు లక్ష్మణుఁడు పల్కినది విని కౌసల్య దుఃఖించుచు, నీదుఃఖము తొలఁగునా యని కోరుచు రామునితో నిట్లు పలికెను. వత్సా! తమ్ముఁడు చెప్పుచుండు పలుకుల వింటివిగదా. అవి నీకు సమ్మతములగునేని యింకఁ జేయఁదగు పని నాచరింపుము. నాసపత్ని ధర్మవిరుద్ధముగాఁ జెప్పిన పలుకు విని దుఃఖములపాలగుచున్న నన్ను వదలి నీవిచ్చోటు వదలి పోరాదు. ధర్మముల నెఱుంగు

దువు. పరమధార్మికుఁడవగు నీవు ధర్మమునే యాచరింపవలయు
నని కోరినయెడల నిందేయుండి నాకు సేవలుచేయుచు ననమా
నమగు నీధర్మమును సమాచరింపుము. తల్లికి శుశ్రూషలుచేయు
టకంటె నుత్తమధర్మము వేఱొకటిలేదుకదా. మున్ను కశ్యప
కుమారులలో నొక్కఁడు తల్లికిఁ బరిచర్యలు చేయఁదలఁచి
దానిచేత మహాతపస్సును బొంది స్వర్గముఁ బ్రాపించెను. నీతండ్రి
దశరథుఁడు గౌరవముచే నెట్లు పూజ్యుఁడో యట్లే నేనును
దల్లి నగుటఁ బూజ్యురాలనే. కావునఁ బితృవాక్యమువలెఁ
దల్లిమాటను నీ వంగీకరింపవలయును. నీ వడవులకుఁ బోవ నే
నంగీకరింపను. అడవికి నీవెంతమాత్రము పోరాదు. నిన్ను
నెడఁబాసిన నాకీబ్రదుకేటికి? సుఖములేల? నీవు చెంతనుండక
నేనిందు సకలభోగముల ననుభవించుటకంటె నీతోడ వచ్చి
తృణభక్షణము చేయుచుండుటయు మంచిదియే. దుఃఖించుచుఁ
దల్లడిల్లు నన్నువిడిచి యడవులకుఁబోవుదువేని నేనిందే ప్రాయో
పవేశముఁబూని యన్నపానములువదలి ప్రాణములఁ ద్యజింతును.
అంతియకాని బ్రదికియుండనోపను. నీకొఱకు నేను బ్రాణముల
వదలినయెడల మున్ను సముద్రుఁడు పిప్పలాదులవిషయమున
నధర్మము నొనరించి బ్రహ్మహత్యాతుల్యపాతకము నొందిన
చందమున లోకములనెల్ల వ్యాపించునట్లు నీవును దుర్గతిని
బొందఁగలవు.

అని యిట్లు విలపించుచు దీనురాలైయున్న తల్లిని
గాంచి శ్రీరామచంద్రుఁడు ధర్మాత్ముఁడు కనుక ధర్మవిహితము
లగువాక్యము లనిట్లనియె. తల్లీ! నీయానతిరీతి మెలఁగవలసినదే.
అట్లయ్యు నీమాటకంటెఁ దండ్రిమాట మొదటిదిగనుండును.
ఉత్కృష్టమైనది. కాఁబట్టి పితృశాసనమును మీఱునంతసాహ

సము చేయఁజాలను. నీపాదములకు శిరసువంచి నమస్కరించి ప్రార్థింతును. ప్రసన్నురాలవుకమ్ము. తండ్రిమాట ప్రకారమునడ వికిఁ బోవఁగోరెదను. అనుజ్ఞనొసంగుము. తండ్రివలెనే తల్లి వగు నీవును బూజ్యురాలవే. మున్ను జ్ఞానియుఁ బండితుఁడు వ్రతపరాయణుఁడు నగు కండుమహర్షియుఁ బిత్రాశాసనము నెఱవేర్పఁబూని గోవునుగూడ వధించెను. అంతియేగాక మన వంశమునందుఁగూడ సగరకుమారులెల్లఁ దండ్రియాజ్ఞచేత భూమిని త్రవ్వుచు భయంకరవధమునొందిరి. పరశురాముఁడు జనకునిమాట నెఱవేర్పఁబూని తల్లిని రేణుకను దానే చంపెను. ఇట్లు గోవధము, ఆత్మవధము, జననీవధము నవలీల నాచ రించి పిత్రాజ్ఞను బాలింపవలసియున్నదికదా. ఇట్టియెడలను తల్లికిఁ గొంతకాలము దుఃఖమునుమాత్రము కల్గించును. పుత్రులు మాలి మహోత్కృష్ట మనఁదగు తండ్రిమాట నతిక్రమించి యడవికిం బోవక యెట్లుండుదును? అమ్మా! కండుముని మొద లగువారు దేవసమానులుకదా. వారు మెలఁగినవిధము చేసినట్లే నేనుగూడ నాతండ్రికి హితముగా నతనివాక్యము సార్థకము చేయుదుఁగాని వ్యర్థము చేయను. లోకమున నేనొక్కఁడనే తండ్రియానతిఁ జేయఁబూనువాఁడను గాదుకదా. దాని నాచ రించినమహాత్ములను చెప్పితిఁగదా. నీకు దుఃఖముకలిగింపవలయు నని నేను మున్నెన్నఁడును లేని పూర్వాచారవిరుద్ధమగు నూతనధర్మము నాచరింపఁబూనలేదు. మహానుభావులందఱు నాచరించినపితృవాక్యపరిపాలనరూపధర్మమార్గము ననుసరించి వర్తింతునుగాని వేఱుకాదు. భూలోకమునను ముఖ్యముగాఁ బితృవచనము సమాచరణీయము. కాన దానిమీఁద నామానస

మంగీకరింపదు. తల్లి లోనగువారికి దుఃఖ మొకప్పుడు కలిగినను జనకునివాక్య మనుసరింపువాని కేకష్టము కలుగదు.

అని యిట్లు వాగ్విశారదులందును ధనుష్మద్వర్యులందు నుత్తముఁడగు రామమూర్తి తల్లి కిట్లుత్తరమిచ్చి యవ్వల సోదరుం గాంచి యిట్లు పలికెను. సౌమిత్రీ! నాయందు నీకుఁ గల మైత్రి యసమానము. నీబలపరాక్రమప్రతాపము లెవ్వరికి నుండవు. నా కీవిషయములు తెలిసినవే. నాయనా! నాతల్లి సత్యశాంతులస్వరూప మెఱుంగనిది. కాన విశేషదుఃఖాక్రాంతు రాలయ్యెను. వానినెల్ల నెఱింగిన నీవేటికో యిట్లు పలుకుచున్నాఁడవు? సకలపురుషార్థములందు లోకమున ధర్మమే యుత్తమము. పటికందువలో. ధర్మమునందే సత్యమున్నది. పితృవాక్యపరిపాలనముకూడ నాధర్మమునే యాశ్రయించినది. కాన దీని మిక్కిలి ధర్మము కల్గును. ధర్మమునందు నియతిగలిగి యదియే ఫలముగాఁ గోరువాఁడు తల్లిదండ్రులకుఁగాని విప్రునకుఁగాని చెప్పినట్లు చేసెదనని వాగ్దానము చేసి తప్పనొప్పునా? అట్లే నేనుగూడఁ దండ్రికిఁ జెప్పినట్లు చేసెదనని ప్రతిన చేసినవాఁడను. కాన దానిని మీఱిపోఁజాలను. కైకయానతిగాని తండ్రియాజ్ఞ యేమి? అని యందువేమో తండ్రిమాట ననుసరించియేకదా కైక నన్నడవికిఁ బొమ్మన్నది. కావునఁ దండ్రిని జంపి రాజ్యము నిత్తుననుదుష్టరాజధర్మము నాధారము చేసికొనిన యీదుష్టబుద్ధిని మానుము. ధర్మమునే యాశ్రయింపుము. ఇంక నెప్పుడుగాని యిట్టిప్రాదత్వమును బూనకుము. నాబుద్ధి ననుసరించి ప్రవర్తింపుము.

అని యిట్లు తమ్మునకు హితము నుపదేశించి మరలఁ దల్లిం గాంచి శిర స్సానుపాదములు స్పృశించుచున్ నమస్కరించి

యంజలింబట్టి తల్లీ! నేను గాననమున కరుగుచున్నాఁడను. పోయివత్తునని యనుమతి నొసంగుము. నా ప్రయాణమునకు [illegible] పోవలదని పలుకకుము. శుభముగాఁ బోయి వచ్చునట్లు నాకు స్వస్త్యయనముల నొనరింపుము. నా యాజ్ఞ [illegible] యని మాత్రము పలుకకుము. తొలుతఁజెప్పిన ప్రతిజ్ఞాప్రకారముగాఁ గాననమునకుఁబోయి నా ప్రతిన నెఱవేర్చి [illegible] స్వర్గమును వదలి మరల దానిం బడసిన [illegible] మున నడవినుండి మరల నయోధ్య కరుదెంచెదను. అమ్మా! హృదయమున నే వగ నడంపుము. నలువురు [illegible] దుఃఖింపకుము. పితృవాక్యమురీతి వనవాసము ముగించి మరల నిచ్చటికివత్తును. తండ్రియానతిఁ దీర్పఁ [illegible] కాదు. దానిని నీవును నేనును సీతయు సౌమిత్రి [illegible] నెఱవేర్పవలసినవారము. ఆభారము మన [illegible]ది. ఇది సనాతనధర్మము కాని నేనుగాఁ గల్పించిన మాత్రము కాదు. ఇంక నీ వీపూజాద్రవ్యములను [illegible] నడంచికొని వనవాసమునకుఁ గా నేఁబూనినబుద్ధి నొప్పుకొని నన్నుఁ బంపుము. ఈబుద్ధి పితృవాక్యపాలనధర్మముతోఁ గూడినది. కావున నీకు ననువర్తింప నర్హము.

ఇట్లు శ్రీరాముఁ డత్యంతధర్మహితముగను మహాస్థైర్యయుక్తముగను దృఢప్రయత్నయుక్తముగను బలికిన విని మూర్ఛిల్లినట్లున్న యాపట్టపురాణి తెలివినొంది మరల రామునితో నిట్లు పలికెను. కుమారా! నిన్నుఁ బెంచిన [illegible]ధర్మమును బట్టియుఁ బ్రీతిననుసరించియు దేహసంబంధము నాశ్రయించియు నీకుఁ దండ్రియెట్లు పూజ్యుఁడో యట్లే నేనును బూజ్యురాలనే. కనుక జనకవాక్యమురీతి జననివాక్యము [illegible]

నెఱవేర్పఁదగినదే కాని పరిత్యజింపఁదగినది కాదు. కాన, నేను నీవనగమనమున కనుజ్ఞనీయను. మహాదుఃఖమున మ్రుంగిననన్ను వదలి నీవుపోవుట తగవు కాదు. నీవు లేకయున్న నేనిందు బ్రదుక నేల? తక్కినవారందఱెందులకు? పరలోకమేటికి? పితృలోకమునను బోయి స్వధ చిక్కినను లాభమేమి? స్వర్గలోకమున నమృతముదొరకిన సద్దానిం గ్రోలినను లాభమేమి? ఆనందమునకు స్థానమగు మహర్లోకములోనుగాఁగల యూర్ధ్వలోకములఁగల ప్రాణిసంతతి యెల్ల ప్రోవుఁగనుపట్టినదానిమున ముహూర్తమాత్రము నాతో నుండుటనుండు సుఖమునకు సమానము కాదు. మానవులక్కలచేఁ బీడించి రానీక యరికట్టినను లెక్కచేయక తాఁబోయినమార్గమునే మరలఁ బ్రవేశించు మహాగజముచందమునఁ గౌసల్యయును లక్ష్మణుఁడును హితవాక్కులుపలికి వలదన్నను ధర్మమార్గమునే రాముఁడు పూనుటంజేసి తల్లి మిక్కిలి దయగలుగునట్లు విలపింపఁగా నాలకించియు మఱింతగాఁ దనపట్టునందే నిలిచియుండెను. అంత మూర్ఛమునింగినట్టున్న తల్లిని దుఃఖపీడితుఁడై యున్న తమ్మునిం గాంచి ధర్మమునందే స్థిరతం గాంచియున్న రాముఁడు మహాధర్మసంకటకాలమున నట్టివారికే తగినమాటల నిట్లు పలికెను.

లక్ష్మణా! నాయందు నీకుఁగల భక్తియును నీపరాక్రమమును నేను నిరంతర మెఱుంగుదును. నీవు ధర్మమునందే స్థిరుఁడవై యుండవలయును. నాయాశయము నెఱుంగఁజాలక తల్లిం గూడి మిక్కిలి దుఃఖము గలుగుచుండుటమున నన్నుఁ గలవరపెట్టుచున్నావు. వత్సా! ధర్మఫలభూతములగు సుఖములఁ గల్గించుటను సాధువులు ధర్మార్థకామములని నిశ్చయింపఁబడినవి. ఆపురుషార్థములెల్ల నాధర్మమునందే నెలకొనియున్నవి.

అన్నింటికి ధర్మమే యాధారము. సం[illegible] ఒక్క భార్యయే, పతికనుకూలయగు ధర్మమును, ప్రియ[illegible] కామ మును, సత్పుత్త్రునిం గాంచి యుత్తమ[illegible] నేరీతిఁ గల్గించునో, యట్లే యుక్తధర్మము [illegible] సౌఖ్యమునుగల్గించు సర్వకామసర్వప్రయోజనములను [illegible]. దేనియందు ధర్మార్థకామములు మూఁడును గలుగవో యట్టి కార్యమునకుఁ బూనరాదు. ధర్మము సిద్ధించు కార్యమునకే పూనవలయును. లోకమునందు [illegible] వాఁడు లోకులచే ద్వేషింపఁబడుచున్నవాఁడు [illegible] కామ పరాయణత్వము ప్రశస్తము కాదుకదా. మనకు [illegible] ఆచార్యుఁడు, రాజు, వృద్ధుఁడు, తండ్రియునగు [illegible] మునఁబొందెనో సంతోషమునఁబొందెనో, కామమునఁబొందెనో, [illegible] ప్రతిన పాలింపవలయునన్న ధర్మము నాశ్రయించి [illegible] కార్యము నొకదానిని నాజ్ఞాపించునేని [illegible] డెవ్వఁడైనఁ జేయకయుండునా? నేను [illegible]. తండ్రి భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము నాకు వనవాసము నియ మించెను. అట్టితండ్రిశపథమును బూర్ణముగను, యథార్థము గను జేయక యుండనోపను. వత్సా! దశరథుఁడు నాకు భర తునకును ఆజ్ఞచేయుటకుఁ బ్రభువు. తల్లియగు కౌసల్యకు భర్త, కాఁబట్టి యతనియాజ్ఞ మీఱరాదు. కౌసల్యకు భర్త తోడిదే గతి. అతనిచెంత నుండుటయే ధర్మము. ధర్మయుగునట్టి దశ రథుఁడే పరలోకశ్రేయస్సాధనము. ధర్మమున [illegible] పూర్వ రాజులకంటె విశేషించి తనకు నియమితమగుమార్గమున వర్తిం చుచుఁ దనకు గతియైయున్న యట్టిభర్త జీవించియేయున్న వాఁడు. తల్లియో పట్టపురాణి తానగును. ఇట్టిగతినుండఁగా

నీమె కొడుకు ననుసరించి పోరాదు. విభర్తృక యట్లు కొడుకు వెంటఁ బోవలయు. నాతోడ వనమునకు రాఁజెల్లునే? రాఁగూడ దనుట సిద్ధాంతము. భర్త జీవించియున్న తల్లి నావెంట రాఁదగదు. కావున నా కడవికిం బోవ ననుజ్ఞ యీవలయును. తల్లీ! దౌహిత్రుఁడు చెప్పినట్ల యయాతి మరల స్వర్గమునొందినట్లుగా నేనును బదునాలుగేండ్లు నియమమును సాగించి యది ముగియఁగా సుఖముగా మరలివచ్చునట్లు మాకు నాశీర్వచనము లొసంగుము. నేను ధర్మమార్గమును బరిత్యజించి తుచ్ఛ రాజ్యముకొఱకు మహాఫలమనం దగుకీర్తిని వదలుటకు శక్తుఁడనుగాను. జీవించుకాలము మిక్కిలి స్వల్పము. ఇందులకు నధర్మము నవలంబించి తుచ్ఛమగుభూమి నిపుడు సంపాదింపనే నెంతమాత్రము కోరను. అని యాపురుషోత్తముఁడు జనని ధర్మమునఁ బ్రదక్షిణఁజేసి కైక వేగముగాఁ గదలిపొమ్మని తనకు సుత్తరువు చేసినందున దండకారణ్యమున కరుగ నిశ్చయించుకొని సోదరునకు స్వమతమును బోధించి తల్లికిఁ బ్రదక్షిణముగావింప సంకల్పించుకొనియెను.

మహాశయులారా! ఈసర్గము చాల ముఖ్యము. శ్రీరామచంద్రు నాశయము తేటపఱచునది యీభాగమే యనవచ్చును. ఇంచుమించుగా నీయయోధ్యాకాండమున కిది హృదయస్వరూప మనవచ్చును. శ్రీరామచంద్రుఁడు తనయవతారఫలమును దాఁ జేయఁబూనిన కార్యమును దనకు సమ్మతి సిద్ధాని యందో దాని నిందుఁ దేటపఱచెను. ఇందనేకవిషయములు విమర్శనార్హములు గలవు. వానిని జాఱవిడువ మనస్సొప్పకున్నది. గ్రంథము పెరిగిపోవునేమో యని భయము పొడ

సూచుచున్నది. తెలిసినవిషయములను [illegible] ప్ర[illegible]
నన్నుపేరాశ బాధించుచున్నది. కావున గొప్ప [illegible]
తును. నాయోగ్యత ననుసరించి ప్ర[illegible]. వి[illegible]లు
పెద్దలే తెలుపఁగలరు.

"త్యక్త్వా రాజ్యశ్రియా కశ్చిత్ స్త్రీయా వాక్యవశం గతః.
విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ ప్రధర్షితః,
నృపః కిమివ న బ్రూయాచ్చోద్యమానస్సమన్మథః." 3

అనునివి లక్ష్మణవాక్యములు. శ్రీధాతి [illegible] వాక్య
ములయందు విశేషమిమిగానుండునని [illegible]
మహాముని యొక్కొక్కరిసు [illegible] గొప్ప [illegible]
మనకుఁ దెలుపును. కావున, మన [illegible]
తెలిసికొనఁదగును. సాధారణముగా [illegible]
స్కుఁడు కానిచో దోషించినచో స[illegible].
ఇంద్రియసుఖములఁ గోరినచో మనస్సు [illegible]
నొందును. అట్టిసమయమున సూచించినచో [illegible]
యుండును. కావున, దశరథునియొక్క [illegible] లక్ష్మ
ణుఁడు పలికెను.

"విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ ప్రధర్షితః, స్త్రీయా వాక్యవశంగతః"
అనుకారణములను దెల్పెను. విపరీత మనఁగా బుద్ధి [illegible]
మాఱుగా నుండుట యని యర్థము. దశరథుఁడు సదాచా
చారమును మానెనని భావము. కారణము వృద్ధుఁడగుటయే.
వార్ధక్యమున బుద్ధి భ్రంశము కలుగుట స్వభావము. [illegible]
కారణము లేకాక విషయములకు లోఁబడెననునది మూఁడవకార
ణము. ముదుసలితనమున విషయములు మఱింత కలవరపెట్టునని

భావము. ఈమూఁడే చాలును. పైఁగాఁ గామినీవాక్యము పురికొల్పుట నాల్గవ కారణము. ఇట్టి యుక్తులకు లోఁబడిన రాజేమి చెప్పినను జెప్పును. ఇన్నింటికి ముఖ్యకారణము "సమన్మథః" అనునది. కామము భయపెట్టుచున్నదని తాత్పర్యము. ఇట్టి రాజుమాటలు గ్రాహ్యములా యని లక్ష్మణుఁ డడుగుచున్నాఁడు. ఈ ప్రశ్నమునకుఁ దగినవని చెప్పిన కారణములన్నియు న్యాయ్యములే యని భావింపవలయును.

"యతతో హ్యపి కౌంతేయ పురుషస్య విపశ్చితః,
ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరంతి ప్రసభం మనః. ౬౦
తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః,
వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౬౧
ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే,
సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే. ౬౨
క్రోధాద్భవతి సమ్మోహస్సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః,
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి. ౬౩
రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరన్,
ఆత్మవశ్యైర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. ౬౪
ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతే,
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. ౬౫
నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా,
న చాభావయతశ్శాంతిరశాంతస్య కుతస్సుఖం. ౬౬
ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే,
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావమివాంభసి." ౬౭

గీత. ౨. అధ్యా

అను నీభగవద్వాక్యములు ఇంద్రియసుఖములను గోరి వానినే తలంచుచుండువారలబుద్ధి నిర్మలముగా నుండదనియుఁ గాన నాతలంపు మానిన నయ్యది ప్రసన్నమగుననియు, విషయలోలు రగువారలకు మనశ్శాంతి కలుగదనియు, శాంతి లేకయున్న సుఖమే లేదనియుఁ దెలుపుచున్నవి. ఈరీతిగనే దీని సమన్వయము చేయవచ్చును. ఈకారణములచే లక్ష్మణుఁడు కోపించెను.

"సోఽసహాయేన మూఢేన లుబ్ధేనాకృతబుద్ధినా,
న శక్యో న్యాయతో నేతుం సక్తేన విషయేషు చ. ౩౦
శుచినా సత్యసంధేన యథాశాస్త్రానుసారిణా,
ప్రణేతుం శక్యతే దండస్సుసహాయేన ధీమతా. ౩౧
అతస్తు విపరీతస్య నృపతేరజితాత్మనః,
సంక్షిప్యతే యశో లోకే ఘృతబిందురివాంభసి." ౩౪

మను. ౭ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతియు జితేంద్రియుఁడు కాని రాజు పరిపాలకుఁడు కారాదని తెలుపుచున్నది. కావున, లక్ష్మణుఁ డారోపించినదోషములు న్యాయ్యములే. పితృద్రోహకుఁడా లక్ష్మణుఁడని మనము భావింపరాదు. వాల్మీకిమహర్షి యుక్తానుకూలమున నొక్కొక్కధర్మమును తెలుపుచుండును. ఈ లక్షణములు రాజునం దుండరాదని చెప్పుటకు బాధకములు నుండవు. వాస్తవముగా లక్ష్మణుఁడు పితృభక్తుఁడు కాకపోలేదు. పితృభక్తుఁ డైనచో,

"(అహం హనిష్యే పితరం వృద్ధం కామవశం గతం,
స్త్రియా యుక్తం చ నిర్లజ్జం ధర్మాయుక్తం నృపం యథా")

అని చెప్పియుండునా యని కొంద ఱడుగవచ్చును. ఈశ్లోక

మధికపాఠమని ఖండలీకరణము చేయఁబడినది. వ్యాఖ్యాతలు దీనిని వదలిరి. ఎవరో చేర్చిరని వారిభావమై యుండనోపు. లక్ష్మణుఁ డింతమాట యనునా యని శంకించియు నుందురేమో. కాని యిది మూలమున నున్నదే యనుకొందము. తప్పేమి? లక్ష్మణుఁడు దురాత్ముఁడు కాఁడా యనిగదా యితరు లడుగుదురని భయపడవలయును. దానిసార మేమనఁగా ధర్మవిరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తించిన రాజు వధింపఁదగినవాఁ డనునదియే. మహామునులు వేనుని వధించిరికదా. వారు పాపాత్ములా? ధర్మధ్వంసకుని వధించినను బాపము లేదనువిషయమే యిద్దానినుండి మనము గ్రహింపఁదగును. వాల్మీకిముని లక్ష్మణునినోట నీసామాన్యశాస్త్రవిహితధర్మమును బలికించి శ్రీరామునినోట విశేషధర్మమును బలికించెను. ఈ రెండును మన మెఱుఁగవలయునని యే మహర్షిభావము. అట్లు కాదేని సామాన్యధర్మమును బోధింప నవకాశమే లేకపోవును. అని మనము గ్రహించిన నీలాటిపుకారాల కవకాశమే యుండదు. లక్ష్మణుఁడు దురాత్ముఁడే యనుదురేనట్టివానింగూడిన రామమూర్తియు దుష్టుఁడే యనవలసివచ్చును. ఈ కావ్యమూలమున సకలధర్మము లుపదేశింపఁబూనినవాఁడు వాల్మీకిమహర్షి. కాన నానాయుక్తుల నానాయుపాత్రల మూలమున నానాధర్మము లుపదేశించునని మనము గ్రహించుటయే సముచితము.

"న తం పశ్యామ్యహం లోకే పరోక్షమపి యో నరః,
స్వామి ద్రోహీం నిరస్తోఽపి యోఽస్య దోషముదాహరేత్." ౫

అనుమూలమున నొకసూనీతి కలదు. మిత్త్రుఁడు కాని, రామునిచే నేదో యపరాధవ్యాజమునఁ దిరస్కరింపఁబడినవాఁడు గాని

పరోక్షమునందును రామునియం దీదోషముగలదని చెప్పఁగా వినలేదు. అనఁగా సమక్షమునందు గుణములు ప్రకటించుచుఁ బరోక్షమున దోషములు ప్రకటించువారు దుష్టులు. సమక్షమున మోమోటమిలేక యున్నదోషములం జెప్పి పరోక్షమున గుణములఁ బ్రకటించువారు సజ్జనులు. అనఁగా మనమేలు కోరినవారని భావము.

"పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం చ గూహతి గుణాన్ ప్రకటీకరోతి,
ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే
సన్మిత్రలక్షణమిదం ప్రవదన్తి సన్తః." 23

అని భర్తృహరి తెల్పిన మిత్రలక్షణములు రామాయణమునఁ జెప్పఁబడినవే యని మన మెఱుంగవలయును. రామునిసద్గుణ ప్రశంసారూపమున లక్ష్మణవాక్యములనుండి మహాకవి మన కీ నీతిని దెలిపెను. రామాయణమును బఠించునపు డిట్టినీతిమయ రత్నములను గ్రహింపవలయును. కథమాత్రము తెలిసికొని తృప్తిచెందిన విశేషలాభము లుండవు.

"దేవకల్పమృజుం దాన్తం రిపూణామపి వత్సలం,
అవేక్షమాణః కో ధర్మం త్యజేత్పుత్రమకారణాత్."

అనునదియు లక్ష్మణవాక్యమే. ఈయది శ్రీరామచంద్రుని సర్వసమత్వమును బోధించుచున్నది. దేవసమానుఁడనఁగా స్వర్గవాసులతో సమానుఁడని కాదు. పరిశుద్ధుఁడని భావము. దాంతుఁ డనఁగా నంతరింద్రియనిగ్రహముకలవాఁడని కాదు. గురువులచేఁ జక్కఁగా శిక్షింపఁబడినవాఁడని భావము. శత్రు

వులవిషయమునందును వాత్సల్యముగలవాఁడనఁగాఁ గరుణాస్వరూపుఁడని భావము.

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహమ్." ౨౯

గీత. ౯ అధ్యా.

అను శ్రీకృష్ణపరమాత్మోపదేశము "రిపూణామపి వత్సలమ్" అనుదానిసారముకదా. భగవంతుఁడు శత్రుమిత్రభావములు లేనివాఁడుకదా!

"తదిదం వచనం రాజ్ఞః పునర్బాల్యముపేయుషః,
పుత్త్రః కో హృదయే కుర్యాద్రాజవృత్తమనుస్మరన్." ౭

అని మూలము. ఇఁకయు లక్ష్మణవాక్యమే. వయోవృద్ధుఁడైనను వృత్తిచే బాలునివలె నుండెనని అనఁగాఁ దెలివితక్కువగాఁ బ్రవర్తించెనని యట్టితండ్రిమాట కుమారుఁడు గ్రహింపరాదని సారము. గుణవంతునిమాటయే గ్రాహ్యముకాని గుణహీనునివచనము గ్రాహ్యముకాదని భావము. సుభాషితము వయోవృద్ధునివలననేగాక బాలునినుండియును గ్రహింపఁదగును. సుభాషితము గానిచో వృద్ధుఁడు చెప్పినను గ్రహింపరాదని సారము.

"విషాదప్యమృతం గ్రాహ్యం బాలాదపి సుభాషితం,
అమిత్రాదపి సద్వృత్తం అమేధ్యాదపి కాంచనమ్." ౨౩౯

మను. ౨ అధ్యా.

అని స్మృతి విధించుచున్నది. ఈయర్థమే రామాయణమునఁ గలదు. సకలస్మృతిసారము రామాయణమని అలుచున్నది గదా.

"భరతస్యాథ పక్ష్యో వా యో వాస్య హితమిచ్ఛతి,
సర్వానేతాన్ వధిష్యామి మృదుర్హి పరిభూయతే." ౧౧

ఇదియు సౌమిత్రివాక్యమే. ఇందొక్కనీతి గలదు. రామాయణకాలమునందు నిప్పటియాచార మొక్కటి గలదని యీ శ్లోకము తెలుపుచున్నది. "మృదుర్హి పరిభూయతే" (సాధు మెత్తగానున్నవాని నెల్లరు దూలనాడుదురు) ఏకాలమునందును గట్టిగా మాటలాడువాని నెవ్వరు నేమనను భయపడుదురు.

"మౌనాన్మూకః ప్రవచనపటుర్వాతులో జల్పకో వా
ధృష్టః పార్శ్వే వసతి చ సదా దూరతశ్చాప్రగల్భః,
క్షాంత్యా భీరుర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజాతః
సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినామప్యగమ్యః."

అనుభర్తృహరిసూక్తి ప్రసిద్ధమేకదా. సామెతలుగూడ రామాయణమునుండియే గ్రహింపవలసియున్నవి.

"గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః,
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమ్." ౧౩

ఇదియు సౌమిత్రివాక్యమే. గర్వించి కార్యాకార్యములు తెలియంగక యధర్మమార్గమునఁ బ్రవర్తించుగురువునైనను శిక్షింపవలయునని భావము. ఇది న్యాయ్యమా కాదా యని విచారింతము.

"య ఆవృణోత్యవితథం బ్రహ్మణా శ్రవణావుభౌ,
స మాతా స పితా జ్ఞేయస్తం న ద్రుహ్యేత్కదాచన. ౧౪౪
ఉపాధ్యాయాన్ దశాచార్య ఆచార్యాణాం శతం పితా,
సహస్రం తు పితౄన్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే." ౧౪౫

మను. ౨ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతివాక్యమే సామాన్యశాస్త్రమనందగు. పితృవాక్యము గ్రాహ్యమని తెలుసు. గౌరవార్హుఁడనునదియే యిందు లక్షం గల కారణము.

"గురోర్యత్ర పరీవాదో నిందా వాఽపి ప్రవర్తతే,
కర్ణౌ తత్ర పిధాతవ్యౌ గంతవ్యం వా తతోఽన్యతః. ౨౦౦
పరీవాదాత్ఖరో భవతి శ్వా వై భవతి నిందకః,
పరిభోక్తా కృమిర్భవతి కీటో భవతి మత్సరీ." ౨౦౧

మను. ౨ అధ్యా.

ఈవాక్యములు గురునింద చేసినవారికిం గలుగు దుష్ఫలములఁ దెలుపుచున్నవి. ఈమొదలగు ననేక ప్రమాణములు సామాన్యశాస్త్రము లనుపట్టికలోఁ జేరును.

"అధర్మదండనం స్వర్గకీర్తిలోకవినాశనం,
సమ్యక్తు దండనం రాజ్ఞస్స్వర్గకీర్తిజయావహమ్. ౩౫౬
అపి భ్రాతా సుతోఽర్ఘ్యో వా శ్వశురో మాతులోఽపి వా,
నాదండ్యో నామ రాజ్ఞోఽస్తి ధర్మాద్విచలితస్స్వకాత్. ౩౫౭
యో దండ్యాన్ దండయేద్రాజా సమ్యగ్వధ్యాంశ్చ ఘాతయేత్,
ఇష్టం స్యాత్క్రతుభిస్తేన సమాప్తవరదక్షిణైః." ౩౫౮

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. ఆచారకాండము.

"అర్ఘ్యోఽర్ఘార్హః ఆచార్యాదిః." అని విజ్ఞానేశ్వరుఁడు.

ఇది విశేషవిధి. రాజునకు దండార్హులు కానివారు లేరని దీని భావము. స్వధర్మత్యాగము చేసినవారిని దండింపక తప్పదని స్మృతి రాజునకు ధర్మము విధించుచున్నది. ఈధర్మమునే లక్ష్మణుఁడు బోధించెను. దీనివలన లక్ష్మణుఁడు పితృభక్తుఁడు కాఁడన

వలనుపడునా? సామాన్యధర్మమునకు రాజధర్మమునకు విశేష భేదము కలదు. సౌమిత్రి రాజధర్మము ననుసరించి తండ్రియం దిట్టిదోషములు కలవని కావున శిక్ష్యుఁడని తెలియఁజేసెను. తండ్రినని న్యాయమార్గమునకు విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపరా దనియు, నట్లు ధర్మవిరుద్ధమార్గము నవలంబించినపుడు గురువైనఁ డాతనిమాటను దాఁటవచ్చునన్న న్యాయమును మహాత్ము లక్ష్మణుని వాక్కులమూలమున మనకుఁ దెలియునని మన మెఱుంగ వలయును.

"ధర్మజ్ఞ యది ధర్మిష్ఠో ధర్మం చరితుమిచ్ఛసి,
శుశ్రూష మామిహస్థస్త్వం చర ధర్మమనుత్తమం. ౨౨
శుశ్రూషుర్జననీం పుత్త్రస్స్వగృహే నియతో వసన్,
పరేణ తపసా యుక్తః కాశ్యపస్త్రిదివం గతః. ౨౩
యథైవ రాజా పూజ్యస్తే గౌరవేణ తథా హ్యహం,
త్వాం నాహమనుజానామి న గంతవ్యమితో వనం." ౨౪

అని మూలము. ఇది కౌసల్య రామునకుఁ జేయునుపదేశము.

"పితుర్భగిన్యాం మాతుశ్చ జ్యాయస్యాం చ స్వసర్యపి,
మాతృవద్వృత్తిమాతిష్ఠేన్మాతా తాభ్యో గరీయసీ." ౧౩౩

మను. ౨ అధ్యా.

అను స్మృతివచనము ననుసరించి తనమాట మీఱక యుండ వలయునని పుత్త్రునకుఁ గౌసల్య తెలిపెను. ఇది పితృవాక్యమున కంటె మాతృవాక్యము శ్రేష్ఠమను నర్థమును బోధింపదు. ఇందుఁ జెప్పఁబడువారిలోఁ దల్లి యుత్తమురాలనియే బోధించును. కనుకనే రామమూర్తి చెప్పఁబోవు సమాధానము విశేషవిధిగా

గ్రహింపఁదగును. వనగమనమునకు నేనంగీకరింపనని కౌసల్య తెలుపును "ధర్మజ్ఞ" అని రాముని సంబోధించెను. కావుననే రామమూర్తి ధర్మమురీతినే ప్రవర్తించెను. దీనింబట్టి తల్లి చెప్పినది సామాన్యశాస్త్రమని గ్రహింపందగును.

"యది త్వం యాస్యసి వనం త్యక్త్వా మాం శోకలాలసాం,
అహం ప్రాయమిహాసిష్యే న హి శక్ష్యామి జీవితుం. ౨౭
తతస్త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్త్ర నిరయం లోకవిశ్రుతం,
బ్రహ్మహత్యామివాధర్మాత్సముద్రస్సరితాం పతిః." ౨౮

అనునివియుఁ గౌసల్యపలికినవాక్యములు. నన్ను వదలి యడవులకుం బోవుదువేని నే నిందుఁ బ్రాయోపవేశము చేసి ప్రాణముల వదలుదును. దానివలన నీకు నరకముగలుఁగును. సముద్రుఁ డిట్లే బ్రహ్మహత్య నధర్మమునఁ బొందెనని కౌసల్య రాముని భయపెట్టెను. సముద్రునకు బ్రహ్మహత్య యనుపాపము రాలేదు. ఒకముని కృత్యను బుట్టింపఁగా దానిబాధను సముద్రుఁడు పొందెను. ఎట్లనఁగా:—

దధీచికుమారుఁడు పిప్పలాదుఁడు. ఇతనితల్లి సువర్చ. దేవతలు దధీచిమునియెముక నడిగినతరి నాముని భార్యను గృహములోనికిం బొమ్మని ప్రాణముల వదలెను. ఎముకలు దేవతల కిచ్చెను. సువర్చ వచ్చిచూచి విలపించుచు దేవతలారా! మీరు పశువులు కావలసినదని శపించి సహగమనము చేయఁబూనెను. అశరీరవాణి నీవు చితి నెక్కఁగూడదు. నీకడుపులోఁ గుమారుఁడున్నాఁడు. అని వినవచ్చెను. అయిన నామె లెక్కచేయక చితినెక్కెను. అపుడు గర్భమునుండి బాలుఁడు క్రిందఁ

బడియెను. ఆతఁడే పిప్పలాదుఁడు. పిప్పలవృక్షముక్రింద వానిం బెట్టి యామె చితినెక్కి మృతిసొందెను. చంద్రుని యమృతకిరణములు సోఁకినందున నతఁడు బ్రదికి పెద్దవాఁడయ్యెను. పిప్పలవృక్షముక్రింద నుండినందున నాతనికిఁ బిప్పలాదుఁడను పేరు ప్రసిద్ధమయ్యెను. ఆతఁడు పెద్దవాఁడై పితృమరణమునకు దేవతలే కారణమని తెలిసికొని వారిని జంపఁబూని చంద్రునితో నాలోచించి యతఁడు సదుపాయము తెలుప గోదావరీతటమున శివుని వినుతింప నామహాదేవుఁడు తోఁచి యొకకృత్య నొసంగెను. దేవతలం జంపిరమ్మని పిప్పలాదుఁ డాజ్ఞాపించెను. ఆవిధమెఱింగి దేవతలు వడఁకుచు శివుని గానంబోయి ప్రార్థించిరి. శంకరుఁ డాకృత్యను బడబారూపమున గంగలో నుండుమని చెప్పి పిప్పలాదునికడ కరిగి దేవతల నేల బాధింపఁబూనెదవు! వారు మరణించినంగూడ నీతండ్రి బ్రదుకఁడుకదా. ఆయత్నమును మానుమని చెప్పెను. అనఁగానే పిప్పలాదుఁడు కృత్య నాపుటకు నాకు శక్యముగాదు. నాప్రయత్నమును మానుదును. పితృలోకమున నాతల్లిదండ్రులం గనుఁగొనునట్లు నాకు వరమిమ్ము. అన శంకరుఁ డట్లే యనెను. దేవతలు కృత్యను బ్రార్థించిరి. ఆమె బడబారూపమున గంగలో నుండుననియురు-బంగారుకలశమున నాకృత్య నునిచి గంగకడకుఁ దీసికొని పోయిరి. గంగ యొకతె యాకృత్యను భరింపఁజాలక యమునయందు సరస్వతియందునుగూడ నామె నునిచెను. వారుమువ్వురును భరింపఁజాలక సముద్రములో నామె నునిచిరి. ఆబాధ నాతఁడుకూడ ననుభవించె ననునీకథ శివపురాణమున నున్నది. సముద్రునివలె నీవును నరకము నొందఁగలవని కౌసల్య తెలి

పెను. అనఁగాఁ దండ్రిమాటవలెనే తల్లిమాటయు గ్రాహ్యమని యామె లేటపఱచెను.

తండ్రియానతి యరణ్యములకుం బోవ్మనియుఁ దల్లియాజ్ఞ యడవులకుఁబోదనియునుండఁగా శ్రీరామచంద్రుఁడు చేయఁదగు కార్య మేది యని యాలోచింపవలయును. ఈ రెండింటిలో నేది ప్రథమగణ్యమని శ్రీరాముఁడు సిద్ధాంతము చేయునో యది శాస్త్రసమ్మతమో కాదో యని విచారింతము. తల్లి ప్రాయోపవేశనము చేసి ప్రాణముల వదలుదు ననుచున్నది. తండ్రి యట్టులు శపథములు వల్కలేదు. తల్లి యాత్మహత్యకార్యము చేయక యుండఁజేయుట రామునకుఁ బ్రధాన కార్యము. ఎట్టు లీ రెండు కార్యములను సాధించునో ధర్మనిర్ణయ మేలాగు చేయునో యెఱుంగవలయును. దీనింబట్టి శ్రీరాముని యవతారఫలము తేలును.

"ఉవాచ రామో ధర్మాత్మా వచనం ధర్మసంహితం. ౨౮
నాస్తి శక్తిః పితుర్వాక్యం సమతిక్రమితుం మమ,
ప్రసాదయే త్వాం శిరసా గంతుమిచ్ఛామ్యహం వనం. ౨౯
ఋషిణా చ పితుర్వాక్యం కుర్వతా వ్రతచారిణా,
గౌర్హతా జానతా ధర్మం కండునాపి విపశ్చితా. ౩౦
అస్మాకం తు కులే పూర్వం సగరస్యాజ్ఞయా పితుః,
ఖనద్భిస్సాగరైర్భూమిమవాప్తస్సుమహాన్ వధః. ౩౧
జామదగ్న్యేన రామేణ రేణుకా జననీ స్వయం,
కృత్తా పరశునారణ్యే పితుర్వచనకారిణా. ౩౨
ఏతైరన్యైశ్చ బహుభిర్దేవి దేవసమైః కృతం,
పితుర్వచనమక్లీబం కరిష్యామి పితుర్హితం. ౩౩

న ఖల్వేతన్మయైకేన క్రియతే పితృశాసనం,
ఏతైరపి కృతం దేవి యే మయా తవ కీర్తితాః. ౩౪
నాహం ధర్మమపూర్వం తే ప్రతికూలం ప్రవర్తయే,
పూర్వై రయమభిప్రేతో గతో మార్గోఽనుగమ్యతే. ౩౫
తదేతత్తు మయా కార్యం క్రియతే భువి నాన్యథా,
పితుర్హి వచనం కుర్వన్న కశ్చిన్నామ హీయతే.'' ౩౬

అనునవి శ్రీరామచంద్రునిధర్మ వాక్యములు. శ్రీరాముఁడు లోకులకుఁ దెలిపిన ధర్మోపదేశ వాక్యము లివి. కాన, సావధానముగాఁ బరిశీలింపవలయును. తల్లిదండ్రులయాజ్ఞయు గురువాజ్ఞయు నొకటి విరుద్ధమగుచో నేదానిని సత్పుత్రుఁ డనుసరింపవలయు నను నదియే యిటఁ బ్రశ్నము.

''ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోర్గరీయాన్ బ్రహ్మదః పితా,
బ్రహ్మజన్మ హి విప్రస్య ప్రేత్య చేహ చ శాశ్వతం. ౧౪౬
కామాన్మాతా పితా చైనం యదుత్పాదయతో మిథః,
సంభూతిం తస్య తాం విద్యాద్యద్యోనావభిజాయతే. ౧౪౭
ఆచార్యస్త్వస్య యాం జాతిం విధివద్వేదపారగః,
ఉత్పాదయతి సావిత్ర్యా సా సత్యా సాఽజరాఽమరా. ౧౪౮
అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యః,
తమపీహ గురుం విద్యాచ్ఛ్రుతోపక్రియయా తయా. ౧౪౯
మాతురగ్రేఽధిజననం ద్వితీయం మౌంజిబంధనే,
తృతీయం యజ్ఞదీక్షాయాం ద్విజస్య శ్రుతిచోదనాత్. ౧౬౯
తత్ర యద్బ్రహ్మజన్మాస్య మౌంజీబంధనచిహ్నితం,
తత్రాస్య మాతా సావిత్రీ పితా త్వాచార్య ఉచ్యతే. ౧౭౦

వేనప్రసాదాదాచార్యం పితరం పరిచక్షతే,
న హ్యస్మిన్ యుజ్యతే కర్మ కించిదామౌంజిబంధనాత్." ౧౭౧
మనుస్మృతి. ౨ అధ్యా.

జననమునకంటె నుపనయనజన్మ ముత్తమమైనది. వేదపఠ నాధికార ముపనయనమునఁ గలుగును. అది చేయువాఁడు తండ్రి. అతఁడే ఆచార్యుఁడు. అట్టితండ్రిమాట ప్రధానమని యీవాక్యములసారము. జననమునకుఁ గారణమగుతల్లికంటెఁ బై కారణములవలనఁ దండ్రియే యత్కృష్టుఁడనికదా భావము. తండ్రి స్వతంత్రుఁడు. తల్లి స్వతంత్రురాలు కాదు. తండ్రి యాజ్ఞరీతిగా వర్తింపవలసినది. "న స్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతి" అన్నదియు మనువాక్యమే. తల్లికింగూడ నాజ్ఞ చేయువాఁడు తండ్రియగును. కావునఁ దల్లిమాటకంటెఁ దండ్రిమాట గురుతరమని తేలెడిని.

తల్లీ! తలసోఁక మ్రొక్కి నిన్ను వేఁడుచున్నాఁడను. తండ్రిమాట మీఱుటకు నాకు శక్తిలేదు. వ్రతమునూని పండితుఁడగుకండుమహర్షి ధర్మజ్ఞుఁడయ్యుఁ దండ్రిమాట నను సరించి ధేనువును వధించెను. సగరతనయులు మనవంశపూర్వులు గదా. వారు తండ్రిమాట చేయఁబూని భూమిని త్రవ్వుచు నొక్కసారి మృతికిఁ బాలుపడిరి. పరశురాముఁడు జనకుని యాజ్ఞంగొని తల్లినే వధించెను. వీరుగాక యింక నెందఱో మహాత్ములు తండ్రిమాట నాదరించి యొనరించి కృతార్థులైరి. ఈయుదాహరణములంబట్టి నాకంటె బూర్వులెందఱో పితృ శాసనము ననుసరించిరని స్పష్టముకదా. నేను నట్లే పితృ నానతినే యనుసరింతును. నీకుఁ బ్రతికూలముగా నుండవలయు

నని శ్రౌతధర్మము ననుసరింపలేదు. పెద్దలు త్రొక్కిన త్రోవనే ప్రవర్తించువాఁడను. తండ్రిమాట ననుసరించినవాఁడు కీడు నొందలేదు. ఈమాటలే శ్రీరాముఁ డుపదేశించినవి. వీనిసార మేమి?

"వృషో హి భగవాన్ ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలం,
వృషలం తం విదుర్దేవా స్తస్మాద్ధర్మం న లోపయేత్." మను. ౮ అధ్యా.

ధర్మము నాస్వరూపము. దానిసత్యము నేనెఱుంగుదును. దాని యందేమాత్రము కొదువఁగలిగింపఁబూనను.

"అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్,
ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య సంభవామ్యాత్మమాయయా. ౬
యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత,
అభ్యుత్థానమధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహం. ౭
పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం,
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే." ౮

గీత. ౪ అధ్యా.

అన్నప్రతిజ్ఞ ననుసరించి తండ్రిమాట నెపముగా నడవులకుం బోవువాఁడను. దానిని మీఱ నాకు శక్తిలేదు. క్రొత్తమార్గము త్రొక్కను. మున్నే నిర్ణయించినమార్గమిది. దాని నించు కంతయు నతిక్రమింపఁజాలను. అనఁగా సృష్ట్యాదిప్రళయాంతము నేయేకార్య మెట్లెట్లు ఎపుడెపుడు చేయ నిర్ణయించితినో దాని నేమాత్రము దాఁటరాదు. నేను మీఱిన నందఱు ధర్మసేతువును మీఱుదురు.

"ఉత్సీదేయురిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చేదహం,
సంకరస్య చ కర్తా స్యాముపహన్యామిమాః ప్రజాః." ౨౪
గీత. 3 అధ్యా.

అన్న నాయాజ్ఞయను నీవెఱుంగవు. కావుననే నిన్ను వేఁడు చున్నాఁడను. వనగమనమున కనుమతింపుము. అనియేకదా.

లోకమున స్త్రీలు స్థిరమనస్కులు గారు. దూరపుటాలోచనము వారికి నుండదు. కనుకఁ గుమారుఁ డేరీతి లోకమునఁ బ్రవర్తింపవలయునో తల్లి యెఱుఁగదు. తండ్రి స్వానుభవమునఁ గొంత యెఱుంగును. కావునఁ దండ్రిమాటయే ప్రధానముగా నంగీకరింపవలయుననియే యిందుఁగలసారము. ధర్మమార్గము మిగుల సూక్ష్మము. మదుక్తమగునామార్గమును బూర్వులెందఱో యంగీకరించిరి. ఇపు డామార్గముననే నడుపఁ బూనితిని. దాని మాని క్రొత్తమార్గము నంగీకరింపఁజాలను. అడవులకుం బోవుటయే నాపని. అని శ్రీరామచంద్రుఁడు స్వాభిప్రాయమును దెలిపెనని మన మెఱుంగవలయును. జననీజనకులకు శుశ్రూష చేయుటలోఁ దండ్రికంటెఁ దల్లి యెక్కుడు, కావున జనని యావిషయమున మిగుల గౌరవార్హురాలు. కార్యాకార్య నిర్ణయమునందుఁ దండ్రి యెక్కుడు కావునఁ దల్లిమాట కంటెఁ దండ్రిమాట మిక్కిలి గౌరవింపఁదగినదని శ్రీరాముఁడు బోధించిన ధర్మమార్గమని మన మెఱుంగవలయును.

"తామేవముక్త్వా జననీం లక్ష్మణం పునరబ్రవీత్,
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠస్సర్వధనుష్మతాం. ౩౨

అని మూలము. శ్రీరాముని యాజ్ఞయ నిందు స్పష్టముగఁ గనంబడును. మాటనేర్పులయందు మేటియగు రాముఁ డిట్లు పలికె

ననుట సుసంగతముగ నున్నది. ధనుర్ధారులలో నుత్కృష్టుఁ డనుట యేల? పాదపూరణవాక్యమా? కాదు. మునులైన యట్లు ప్రయోగింపరు. సిద్ధవాక్యములుగదా మునివాక్యములు. శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకుం దెలుపఁబోవు వాక్యములు ధనుస్సంధ్యానములు. సిద్ధ శిక్షణమునకై ప్రయాణము చేయ నుద్దేశించిన నను నాని యందు భాగము కలదని రామునియాశ యనుటకు తెలియ వలయుననియే వాల్మీకిమహర్షి యాపదములను ప్రయోగించెను. శ్లోక మెట్లో పూర్తిచేయవలయునని కాదు.

"లౌకికానాం హి సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే,
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి."

అనుసూక్తి భవభూతిమహాకవి తెలిపెను. పూర్వమహాకవుల హృదయ మిట్టిదో తేటపడియెనుగదా.

"ధర్మో హి పరమో లోకే ధర్మే సత్యం ప్రతిష్ఠితం,
ధర్మసంశ్రితమేతచ్చ పితుర్వచనముత్తమం. ౪౦
సంశ్రుత్య చ పితుర్వాక్యం మాతుర్వా బ్రాహ్మణస్య వా,
న కర్తవ్యం వృథా వీర ధర్మమాశ్రిత్య తిష్ఠతా. ౪౧
సోఽహం న శక్ష్యామి పితుర్నియోగమతివర్తితుం,
పితుర్హి వచనాద్వీర కైకేయ్యాహం ప్రచోదితః. ౪౨
తదేనాం విసృజానార్యాం క్షత్రధర్మాశ్రితాం మతిం,
ధర్మమాశ్రయ మా తైక్ష్ణ్యం మద్బుద్ధిరనుగమ్యతాం." ౪౩

అనునివి శ్రీరామునివాక్యములు. లక్ష్మణుఁడు రాజధర్మము నాశ్రయించి పలికెను. ఆవాక్యములు రాజధర్మవిరుద్ధములు గావు. కాని బహువిధములగు ధర్మభేదములందు నేది సూక్ష్మమార్గమని యెఱుంగుటయే బుద్ధిమంతులలక్షణము. దుర్మతియై తండ్రి

కుమార్గమునఁ బ్రవర్తించినపుడు తదాజ్ఞను మీఱుట కుమారునకుఁ దప్పుగాకపోవచ్చును. ఆశాస్త్రము దశరథునివిషయమున నన్వయించునా యని యూహింపవలయును. దశరథుఁడు మతి చెడి కుమార్గమున వర్తింపలేదు. కామమునకు లోఁబడి కైక మాటలను లొంగలేదు. రాజధర్మమునే యాశ్రయించి

"వినీతస్సత్వసంపన్నః కులీనస్సత్యవాక్ఛుచిః,"

అన్నస్మృతి ప్రమాణము ననుసరించి సత్యపాశబద్ధుఁ డయ్యెను. అదియు రాజధర్మమే. ఆమార్గముననే హరిశ్చంద్రాదులు ప్రవర్తించి యపార యశోలక్ష్మి నార్జించిరి. స్థిరయశఃకాయులైరి. కావున దశరథునభిప్రాయము రాజధర్మవిరుద్ధమని కైక మాటలకు లోఁబడియెనని లక్ష్మణుఁ డభిప్రాయపడియెను. ఆ యభిప్రాయము మంచిది కాదని తమ్మునకు శ్రీరాముఁడు ధర్మసూక్ష్మములను బోధించెను.

ధర్మమే లోకమున నుత్కృష్టము. దానియాధారముననే సత్యము నిలిచియున్నది. తండ్రివాక్యము ధర్మాశ్రితమే. ధర్మమెఱింగినవాఁడు తండ్రికిఁగాని తల్లికిఁగాని బ్రాహ్మణునకుఁగాని చెప్పినట్లే యాచరింతునని మాట యిచ్చి వేఱువిధముగాఁ బ్రవర్తింపరాదు. కైకకదా యాజ్ఞాపించినది. తండ్రి కాదే యను నీయభిప్రాయము మంచిదిగాదు. తండ్రివాక్యము ననుసరించియే తల్లి నన్నడవులకుఁ బొమ్మని ప్రోత్సహించెను. కావున నయ్యది పితృవాక్యమే యని విశ్వసింపుము. తండ్రినిగూడ వధించి రాజ్య మేలఁజేసెద నన్ననీబుద్ధి యధర్మము నాశ్రయించినది. అగ్ర్యసమ్మతము కాదు. ధర్మమెఱుంగని కేవలక్రూరసమ్మతము గాన రౌద్రమైనది. దానిని వదలుము. ధర్మమునే యాశ్రయిం

పుము. ఇంకనైన నిట్టి ప్రాగల్భ్యమును మానుము. నాబుద్ధి ననుసరించి వర్తింపుము. అని రాముఁ డుపదేశించెను. దీనిసారమేమి?

లక్ష్మణా! సత్యసమ్మతమగుధర్మమును నే నవశ్యము స్థాపింపవలయును. చెప్పినమాటను దప్పరాదు. కైకేయి నన్నుఁ బురికొలిపెను. అనఁగా నిర్లిప్తుఁడనగు నేనాస్థితిని వదలి ప్రకృతిబద్ధుఁడనై యున్నాను. కావున స్త్రీమూలముననే చేసికార్యములు నిర్వహింపవలయును. ఇప్పటి యీయుపాయ మార్యసమ్మతము కాదు. అనఁగా ఆర్యులిపుడు నన్ను రాజ్యమును బాలింపుమని కోరరు. కావున నద్దానికి నిపుడు ప్రయత్నింపకుము. ఆకాలము రాఁగలదు. ఇప్పటి యీస్వాతంత్ర్యమును దశరథునివిషయమున వదలుము. నాబుద్ధి ననుసరింపుము. అనఁగా నాతోడ నడవికి రాఁదగును. అని స్వాభిప్రాయమును గూఢముగాఁ దమ్మునకుఁ దెలిపె ననునదియే యిందుఁగలసారము.

అని తెలిపి యింకఁ దడవుచేయరాదని తలంచి తల్లికిట్లు తెలిపెను:—

"ఉవాచ భూయః కౌసల్యాం ప్రాంజలిశ్శిరసా నతః. ౪౪
అనుమన్యస్వ మాం దేవి గమిష్యంతమితో వనం,
శాపితాసి మమ ప్రాణైః కురు స్వస్త్యయనాని మే. ౪౫
తీర్ణప్రతిజ్ఞశ్చ వనాత్పునరేష్యామ్యహం పురీం,
యయాతిరివ రాజర్షిః పురా హిత్వా పునర్దివం. ౪౬
శోకస్సంధార్యతాం మాతర్హృదయే సాధు మా శుచః,
వనవాసాదిహైష్యామి పునః కృత్వా పితుర్వచః. ౪౭
త్వయా మయా చ వైదేహ్యా లక్ష్మణేన సుమిత్రయా,
పితుర్నియోగే స్థాతవ్యమేష ధర్మస్సనాతనః. ౪౮

అంబ సంహృత్య సంభారాన్ దుఃఖం హృది నిగృహ్య చ,
వనవాసకృతా బుద్ధిర్మమ ధర్మ్యోఽనువర్త్యతాం." ౪౯

అని మూలము. ఈమాటలవలన శ్రీరామమూర్తి తనయవతార ఫలమును దెలుపుచున్నాఁడు. ధర్మోపదేశమున నామె పట్టుదల మానదు. అని. తల్లీ! ఇదె యడవికింబోవుచున్నాను. సమ్మతింపుము. నాప్రాణములతోడుసుమా. కొడుకుప్రాణములపైఁ దల్లికిఁ బ్రీతి యుండు. కనుక వానితోడు. ఇంక మాటలాడకు మనుచున్నాఁడు. ప్రతినదీర్చి యనఁగాఁ బదునాల్గవసంవత్సరమునఁ జివరభాగమున రావణునివధించి మరలి యయోధ్యం జేరుదును. తల్లీ! దుఃఖమును హృదయమున సహించుకొమ్ము. ఎల్లరకుఁ దెలియునట్టులు శోకింపకుము. అనఁగా దశరథున కంతకాలము సమీపించినది. దుఃఖించి లాభము లేదు. నీవంటి యోగ్యురాలు దుఃఖించిన విని నలువు రేమనుకొందురో అని రామచంద్రుఁడు తల్లికిం దెల్పెను. వనవాసము సలిపి తండ్రియానతి నెఱవేర్చి మరల వత్తును. నీవు నేను సీతయు లక్ష్మణుఁడు సుమిత్రయు తండ్రియానతిం బూనికమీఱ నొనర్పవలసినవారము. అనఁగా నేను సీతాలక్ష్మణులతో నడవులకుం బోవఁగా నన్నుఁ గూర్చి నీవును లక్ష్మణునిగుఱించి సుమిత్రయు దశరథశాసనమున వెతలఁబడసిన వారలగుదురు. భరతశత్రుఘ్నులిందే యుందు రనుభావము సూచించనని మన మూహింపవలయును. ఇట్లు మనము రాజునాజ్ఞఁ బాలించుటయే సనాతనధర్మము. అనఁగా మనమిట్లు రాజాజ్ఞ నెఱవేర్చినఁ గాని ధర్మమును స్థాపింపఁ జాలమని తాత్పర్యము. ఇందుఁగలసారమేమనఁగా లక్ష్మణునకుఁ దల్లియగుసుమిత్రయు నాతల్లివగు నీవును రాజునాజ్ఞను శిరసా

వహించి మీరు వనములకుఁ బోవలనని మాకు సాక్షినీయక యుండిన సనాతనధర్మరక్షణము సాగదనియు, ధర్మసంస్థాపనమునకై మీరును మావనగమనమున కంగీకరింపవలయుననియు శ్రీరామమూర్తి యుల్లంఘించెననియే దీనిసారము. ఈభావమును

"వనవాసకృతా బుద్ధిర్మమ ధర్మ్యానుమన్యతాం"

అనుమూలము దృఢపఱచుచున్నది. అని రాముఁడు తల్లికిం జెప్పెను.

ఇదియే శ్రీరామోపదేశము. పితృవాక్య మని తల్లిని దుఃఖములపాలుచేయక ధర్మోపదేశరూపమున సూచించి సమ్మతింపఁజేయవలయుననియు, వారిసమ్మతియే పురోవృద్ధికి హేతువనియు మన మెఱుంగవలయు. ప్రతివాక్యమునందును శ్రీరాముఁడు ధర్మము ప్రధానమని తెలిపెను. కావునఁ గేవల ధర్మసంరక్షణార్థమే శ్రీరామునిప్రవృత్తి యనియే మనము నిశ్చయింపవలయును. అనఁగా ధర్మము ననుష్ఠింపఁగోరువారు శ్రీరామప్రవృత్తి నుదాహరణముగా గ్రహింపవలయుననియే దీనిసారము.

"కిం జీవితేనేహ వినా త్వయా మే
లోకేన కిం వా స్వధయామృతేన,
శ్రేయో ముహూర్తం తవ సన్నిధానం
మమేహ కృత్స్నాదపి జీవలోకాత్." ౫౦

అనునది కౌసల్యావాక్యము. నీవు చెంత లేకపోయిన నాకీ బ్రదుకేల? పితృలోకప్రాప్తివలన స్వధ యబ్బినను లాభమేమి? స్వర్గలోకప్రాప్తిచే నమృతము దొరకినను బ్రయోజనమేమి? ఒక్క ముహూర్తకాలము నీసన్నిధి నుండిన నదియే చాలును.

మహర్లోకాదిసకలలోకములం గలజీవులు నాయెదుట నుండినను నాకుఁ దృష్టి లేదని కౌసల్య పలికెను. కౌసల్యాముఖమునుండి వాల్మీకిమహర్షి యీగూఢార్థోపబృంహితము లగుపలుకులం బలికించెనని మన మెఱుంగవలయును. దీనియందుఁగల విశేషార్థమేమి? పితరులనఁగా వసురూపము నొందినవారు. పితామహులనఁగా రుద్రరూపము నొందినవారు. ప్రపితామహులనఁగా నాదిత్యరూపము నొందినవారు.

"వసూన్ వదంతి తు పితౄన్ రుద్రాంశ్చైవ పితామహాన్,
ప్రపితామహాంస్తథాదిత్యాన్ శ్రుతిరేషా సనాతనీ." ౨౮౪

మను. ౩ అధ్యా.

"పిత్రాదయో వస్వాదిరూపేణ ధ్యేయా ఇతి విధిః కల్ప్యతే. అత ఏవ శైగీనసిః. య ఏవం విద్వాన్ పితౄన్ యజతే వసవో రుద్రా ఆదిత్యాశ్చాస్య ప్రీతా భవంతి"

అని కుల్లూకభట్టు. పితృదేవతలం బూజించిన వసువులను దేవతలు ప్రీతి నొందుదురనఁగా భావమేమి? వసువులను దేవతలు పితృదేవతారూపమున మానవుల మేలుకోరుచుందురనియే కదా. చచ్చిపోయినవారెల్ల వసులోకమున నుందురని కొందఱందురు. అది పరిహాసాస్పదము. వసులోకము పితృలోకమని మనమూహింపందగు. రుద్రలోకము పితామహులది. ఆదిత్యలోకము ప్రపితామహులది. ఈలోకము లొకదానిపై నొకటిగా నుండునవి కావని యెఱుంగవలయు. ఆదిత్యలోకమునఁ బ్రపితామహులుండురనఁగాఁ దేజోరూపులని భావము. స్వకీయ తేజస్సంవ్యాప్తి నితరులయందుఁ గలమలినవాసనలం బోఁగొట్టి నిర్మలాత్మ

కులనుగా నొనరింతురని భావము. తేజోలోక మాదిత్యలోక మనుట నిర్వివాదాంశము.

"ప్రీణాతి దేవానమృతేన సూర్యస్సోమం సుషుమ్నేన చ వర్ధయిత్వా,
శుక్లే తు పూర్ణం దివసక్రమేణ తం కృష్ణపక్షే విబుధాః పిబంతి. [illegible]
పీతం చ సోమం చ కలావశిష్టం కృష్ణక్షయే రశ్మిభిరంశుమాలీ,
సుధామృతం తత్పితరః పిబంతి దేవాశ్చ సౌమ్యాశ్చ తథైవ కవ్యాః. [illegible]
సూర్యేణ గోభిశ్చ సముద్ధృతాభిరద్భిః పునశ్చైవ సముక్షితాభిః,
వృష్ట్యాభివృద్ధాభిరథౌషధీభిర్మర్త్యాః క్షుధం త్వన్న మపాస్తయంతి. [illegible]
తృప్తిశ్చ శుక్లే సుధయా సురాణాం పక్షే చ కృష్ణే సుధయా పితౄణాం,
అన్నేన శశ్వచ్చ దధాతి మర్త్యాన్ సూర్యస్తథం స్వాంశు విధిక్త గోభిః. [illegible]
బ్రహ్మాండపురాణము. ౨౩ అధ్యా.

అను నీప్రమాణములు సూర్యమహాత్త్వమును నెల్లలోకసత్య మును బోధించుచున్నవి. ధనదాతలు వసువులు. శత్రుబాధా నివారకులు రుద్రులు. మనఃపావనకర్తాపాదు లాదిత్యులని యూహింపవచ్చును. ఉత్తరోత్తరోత్కృష్టు [illegible]నుట పొరపాటుగాదు. ఈమూఁడులోకములయందుఁ గలుగుసుఖము లల్పములని రాముని నొకక్షణముహూర్తకాలము గూడి యుండు నదియే యుత్తమమని కౌసల్యభావము. దీనింబట్టి భగవద్దర్శన సహస్థితు లొకక్షణకాలమైనను మహానందజనకమనియేకదా దీనిసారము.

"శ్రేయో ముహూర్తం తవ సన్నిధానం మమేహ,
కృత్స్నాదపి జీవలోకాత్."

అనుమాల ముపాస్యదేవతామహిమమును దెల్పుచున్నదని యెఱుంగవలయును. శ్రీరాముఁడు లలితాకృతికదా. ఈధ్యా

అనునది వాల్మీకివాక్యము. శ్రీరామచంద్రునిపూన్కి-ని దెలుపుచున్నది. ధర్మమునందే యుండువాఁడు. అనఁగా "వృషో హి భగవాన్ ధర్మః" అన్నమనుస్మృతివాక్యమురీతిగా ధర్మమే తానైనవాఁడు. "తత్ర వక్తుం స ఏవార్హతి" అనఁగా నట్టికట్టడి కాలమునందు ధర్మమార్గమును జక్కఁగాఁ దెలుపుట కతఁడే తగినవాఁడు ఇతరుఁడు కాఁడని "ఏవకా" రార్థము. దీనింబట్టి భగవంతుఁడగు రామమూర్తియే ధర్మసూక్ష్మములను దెలుపఁ దగినవాఁడని వాల్మీకిమహర్షి భావము. ఏకాలమున నెట్టిధర్మమార్గమును లోకులకుఁ దెలిపి వారాచరించునట్లు చేయుచు వారల కుదాహరణభూతుఁడు తానేగాను చెప్పినట్టులాచరించుచు వెలయువాఁడు భగవంతుఁడు తప్ప నింకెవ్వఁడుండును? అనఁగా సర్వజ్ఞుఁడు తప్ప ధర్మస్వరూపము నెఱుఁగఁదగువాఁడు లేఁడని భావము. కనుకనే శ్రీరాముఁడు లోకులకు ముఖ్యధర్మములను దెలిపి వానిని దానాచరించి యితరులకు మార్గదర్శకుఁడయ్యెననియు నాకారణమున శ్రీరామునిప్రవృత్తియే ధర్మస్వరూపమనియు మన మెఱుఁగవలయును.

"మమ త్వభిప్రాయమసన్నిరీక్ష్య మాత్రా సహాభ్యర్దసి మాం సుదుఃఖితః." ౫౧

అని శ్రీరామమూర్తి లక్ష్మణున కుపదేశించెను. నాయభిప్రాయమిట్టిదని తెలిసికొనక యనఁగా ధర్మైకతత్పరము నాయాశయమని యెఱుఁగకయే యని భావము. అందువలననే దుఃఖపడుచున్నావు. నన్నును గాసియపెట్టుచున్నాఁడవు. ఇది తగదని భావము. అనఁగా నాపూన్కి- ధర్మమునందే నెలకొనియుండును. దానిని మరల్ప నలవుపడదని రామాభిప్రాయము. ధర్మమునకు

విరుద్ధమగుదాని నాచరింప నామనస్సొప్పదని రామచంద్రుడు స్పష్టముగాఁ దెలిపెనని మన మెఱుఁగవలయును.

"ధర్మార్థకామాః ఖలు తాత లోకే సమీక్షితా ధర్మఫలోదయేషు
తే తత్ర సర్వే స్యురసంశయం మే భార్యేవ వశ్యాభిమతా సుపుత్రా." అ.

ఇదియే శ్రీరామచంద్రోపదేశసారము. సుఖము గలుగుటకు హేతువులు ధర్మార్థకామములనుట స్పష్టము. అర్థకామములు ధర్మమునందే నెలకొనియున్నవి. నిస్సంశయము. కావున నొక్కధర్మము నాచరించినఁ జక్కిన రెండింటిని యథాశాస్త్రముగా నాచరించినట్లే యగును. అనఁగా ధర్మము నాచరించిన నన్నింటి నాచరించినట్లే. ధర్మమే ప్రధానమని భావము.

"శ్రుతిః స్మృతిః సదాచారః స్వస్య చ ప్రియమాత్మనః,
సమ్యక్సంకల్పజః కామో ధర్మమూలమిదం స్మృతం. ౭
ఇజ్యాచారదమాహింసాదానస్వాధ్యాయకర్మణాం,
అయం తు పరమో ధర్మో యద్యోగేనాత్మదర్శనమ్." ౮

యాజ్ఞ. ఆచారకాండము.

ఇజ్యాదీనాం కర్మణామయమేవ పరమో ధర్మః యద్యోగేన బాహ్యచిత్తవృత్తినిరోధేనాత్మనో దర్శనం యాథాత్మ్యజ్ఞానం. యోగేనాత్మజ్ఞానే దేశాదినియమో నాస్తీత్యర్థః. తదుక్తం. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ఇతి పాతంజలే. అని విజ్ఞానేశ్వరస్వామి.

"ఏక ఏవ సుహృద్ధర్మో నిధనేఽప్యనుయాతి యః,
శరీరేణ సమం నాశం సర్వమన్యద్ధి గచ్ఛతి." ౧౭ మను ౮ అధ్యా.

అను నీమొదలగు స్మృత్యభిప్రాయమే రామాయణాభిప్రాయము. శ్రీరామచంద్రుని యాశయము స్మృతిసిద్ధమైనదే కాని క్రొత్తది

కాదని తెలియవచ్చెడిని. ధర్మము ప్రధానమని దానినారాధించినఁ దలఁచినయర్థకామములనఁగా సుఖములు తమయంతనఁ గలుగు ననియు శోభనము. పురుషార్థములనఁగా ధర్మార్థకామమోక్షములు. ఈనాలుగింటిలో ధర్మము నారాధించినఁ దలఁచినవాని నారాధించినట్లే. దీనిసారమేమనఁగా. ఒకొక్కదేవత నొకొక్కకోరికకై కారాధించుట యుత్తమమార్గము కాదనియు నొక్కభగవంతునే యారాధించినఁ దలఁచినవారినెల్ల నారాధించినట్లే యగుననియు సారమని యెఱుంగవలయును.

"అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం. ౨౨
యేఽప్యన్యదేవతాభక్తా యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః,
తేఽపి మామేవ కౌంతేయ యజంత్యవిధిపూర్వకం. ౨౩
అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ,
న తు మామభిజానంతి తత్త్వేనాతశ్చ్యవంతి తే. ౨౪
యాంతి దేవవ్రతా దేవాన్ పితౄన్ యాంతి పితృవ్రతాః,
భూతాని యాంతి భూతేజ్యా యాంతి మద్యాజినోఽపి మాం. ౨౫
పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౨౬
యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్,
యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణం." ౨౭. గీత. ౯ అ.

అను నీశ్రీకృష్ణవాక్యములు పైనవ్రాసిన యభిప్రాయమునే తెలుపుచున్నవి. అంతియగాక భగవదారాధనక్రమమును బోధించుచున్నవి. కర్మానుసారము మానవులాయాయి దేవతల నుపాసింతురనియు నాయారాధనము నన్నుఁగూర్చి యని వా

కలుంగరనియుఁ దెటపఱచుచున్నవి. నన్నే యాశ్రయించిన వారివాంఛలను వారడుగకపోయినను నేనే యొసంగుదునని భగవంతుఁడు తెలిపెనని స్పష్టపఱచుచున్నవి. దీనిసారమేమి? ఫలాభిసంధిరహిత సత్కర్మానుష్ఠానము ముఖ్యమనియే కాని వేఱొండు కాదు. ఇట్లు ధర్మము నొక్కదాని సాధించినఁ దక్కినవాని నన్నింటిని జక్కఁగా సాధించినట్లె యగునని యీయుదాహరణమును బట్టి గ్రహింపవలయును. ఈమార్గము నకుఁ జక్కనియుదాహరణమును శ్రీరాముఁడు తెలిపెను.

"భార్యైవ వశ్యాభిమతా సుపుత్రా."

పూర్వజన్మకృతపుణ్యవిశేషమున లభించినభార్య అనుకూలయై ధర్మమును, ప్రియయై కామమును, సత్పుత్రులఁగాంచి వారి యదృష్టవిశేషమున నర్థమును గల్గించును. ధర్మార్థకామముల కెట్లు భార్య కారణమో యట్లె ధర్మముగూడ నర్థకామములం గల్గించును. అనఁగా నన్నింటికి ధర్మమే ప్రధానమని భావము.

ఈఘట్టమున నాంధ్రీకరణము లెట్లున్నవో పరికింతము.

"భార్యైవ వశ్యాభిమతా సుపుత్రా." ౫౮

"యథా భార్యా వశ్యా అనుకూలా సతీ ధర్మం జనయతి, అభిమతా ప్రియా కామం, సుపుత్రా సతీ అర్థం."

అని గోవిందరాజులు

"సీ......ఒక్క,

భార్యయే వశ్యయై పరమధర్మంబును
ననుకూలయై కామమును సుపుత్ర

తే. వతియు నయి యర్థము నదెట్టిభంగిఁ గలుగఁ
జేయునో యొక్కధర్మ మట్లె యనుష్ఠి

తమయి సౌఖ్యగములగునర్థంబుఁ గామ
ముఖ్యపురుషార్థముల స్థిరంబొందఁజేను."

ఆంధ్రశ్రీమద్రామాయణము.

చ. "ధర్మవిదుండు భాగ్యగుడు ధర్మముఁ గూడి మహోత్రమంగ కామపుర్
శర్మముగూర్పనర్థమును సత్ఫలమూలము గాఁగఁ గాంచుచున్."

వావిలికొలనువారి రామాయణము.

విమర్శకుల స్తుతిపాత్రములను సమసర్గను తెలుఁగుదారు
గాక.

"యస్మింస్తు సర్వే స్యురసన్నివిష్టా ధర్మో యతస్స్యాత్తదుపక్రమేత
ద్వేష్యో భవత్యర్థపరో హి లోకే కామాత్మతా ఖల్వపి న ప్రశస్తా. ౫౭
గురుశ్చ రాజా చ పితా చ వృద్ధః క్రోధాత్ప్రహర్షాద్యది వాపి కామాత్,
యద్వ్యాదిశేత్కార్యమవేక్ష్య ధర్మం కస్తం న కుర్యాదనృశంసవృత్తిః.
స వై న శక్నోమి పితుః ప్రతిజ్ఞామిమామకర్తుం సకలాం యథావత్,
స హ్యావయోస్తాత గురుర్నియోగే దేవ్యాశ్చ భర్తా స గతిశ్చ ధర్మః. ౫౯
తస్మిన్ పునర్జీవతి ధర్మరాజే విశేషతస్స్వే పథి వర్తమానే,
దేవీ మయా సార్ధమితోఽభిగచ్ఛేత్కథం స్విదన్యా విధవేవ నారీ. ౬౦
సా మానుమన్యస్వ వనం ప్రయాన్తం కురుష్వ నస్స్వస్త్యయనాని దేవి,
యథా సమాప్తే పునరావ్రజేయం యథా హి సత్యేన పునర్యయాతిః."

అనునివి శ్రీరామునివాక్యములు. వీనిసారమేమి? ధర్మార్థకామములు మూఁడును గలుగనట్టి కార్యము చేయఁబూనఁగాదు. ధర్మము స్థిరమగు కార్యమదో దానికే ప్రయత్నించును. కేవలార్థపరుఁడగువాఁడు లోకులచే ద్వేషింపఁబడును. కామపరుఁడు

కాత్వ మొక్కటిమాత్రము మంచిది కాదు. అనఁగా ప్రధానము ధర్మము కాన నది సిద్ధించుననిని చెప్పఁబూనవలయును. సకలభంగులఁ బూజ్యుఁడగు వశిష్ఠుఁడే కాకపోయినను నాజ్ఞాపించిన నది ధర్మమగునని తలంచి చేయవలసినదే కాని మానరాదు. భరతునకు నాకు నాజ్ఞాపించుటకుఁ బ్రభువు. తల్లియగు కౌసల్యకు భర్త. కాన సర్వపూజ్యుని యాజ్ఞ మీఱరాదు. పతిం గూడియుండుటే సతికి ధర్మము. భార్యకు భర్తయే సర్వవిధముల శాసించువాఁడు. అని తమ్మునితోఁ జెప్పెను. జననీ జనకులు పూజ్యులే యైనను జననిమాటకంటె జనకుని పలుకు ప్రధానము. జనని కాజ్ఞాపించుటకుంగూడ నతఁడే యధికారముగలవాఁడు. కనుకఁ దండ్రిమాట యత్యుత్కృష్టము. క్రూరచిత్తుఁడే తండ్రియానతి మీఱువాఁడు. నేనట్లు మీఱను. కౌసల్యకు భర్తయాజ్ఞ శిరసావహింపఁదగును. కావున నావనగమనమున కామె యంగీకరించి దీవించి పంపవలెను. ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చి మరలివత్తునని ధర్మవిహితముగ శ్రీరాముఁడు ప్రత్యుపదేశించెను. దీనింబట్టి యాలోచింపఁగా శ్రీరామునకు ధర్మమునందుఁగల యాదరణము తేటపడియెడిని. ధర్మేతరవాక్యము శ్రీరామునోటనుండి వెడలదని స్పష్టమగును.

“దేవీ మయా సార్ధమితోఽపగచ్ఛేత్కథంస్విదన్యా విధవేవ నారీ”

అన్నమాటలము మనకొకనీతిని బోధించెడిని. పుత్త్రునింగూడి యడవికి సువాసిని పోఁగూడదనియు భర్తృవిహీనయైన స్త్రీ మాత్రమే యట్లు పోవచ్చుననియు, భావము. అనఁగా

“పితా రక్షతి కౌమారే భర్తా రక్షతి యౌవనే,
రక్షంతి స్థవిరే పుత్రా న స్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతి.” మను ౯ అధ్యా.

అన్నస్మృతివాక్యమునఁ గలయర్థమే యీరామువాక్యార్థమని తేటపడఁగలదు. ముదుసలితనమునందు భర్త తురీయాశ్రమమును స్వీకరించినపుడే పుత్త్రులు రక్షింపవలయునని భావము. దీనింబట్టి స్త్రీ యొంటరిగాఁ బ్రదుకరానిదనియు, తండ్రి భర్త తనయులు లోనగుసంబంధుల సంరక్షణము స్త్రీలకు ముఖ్యమనియే శ్రీరాముని భావమని మన మెఱుంగవలయును. గతభర్తృక పుత్త్రవిహీనయైన నెట్లుండవలయు నన్నప్రశ్నకు రావచ్చును. తండ్రి వంకవారుగాని తత్తుల్యులుగాని రక్షకులుగా నుండవలయునే కాని సాహసించి యుండఁదగదనునర్థము సిద్ధమగును.

"కాలేఽదాతా పితా వాచ్యో వాచ్యశ్చానుపయన్పతిః,
మృతే భర్తరి పుత్త్రస్తు వాచ్యో మాతురరక్షితా. ౪
సూక్ష్మేభ్యోఽపి ప్రసంగేభ్యః స్త్రియో రక్ష్యా విశేషతః,
ద్వయోర్హి కులయోశ్శోకమావహేయురరక్షితాః. ౫
ఇమం హి సర్వవర్ణానాం పశ్యంతో ధర్మముత్తమం,
యతంతే రక్షితుం భార్యాం భర్తారో దుర్బలా అపి." ఇతి మను. ౯ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతిభావమునే సంగ్రహించి "అనాథేవ నారీ" యని శ్రీరామమూర్తి మన కెఱింగించెను. పూర్వకాలమునందుఁ గూడ స్త్రీరక్షణమునం దెంతయో [illegible] పెద్దలు చూపిరో యెఱుంగనగు.

"న కశ్చిద్యోషితశ్శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుం,
ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యాస్తాః పరిరక్షితుం." ౧౦

అను నీమనుస్మృతివాక్యము ననుసరించి పూర్వులు స్వాయంభువమున స్త్రీరక్షణమున కెన్నియుపాయములు కనిపెట్టి రక్షించిరో స్పష్టమగును. "కురుష్వ నస్వస్త్యయనాని దేవి" అని శ్రీరామ

మూర్తి ప్రార్థించెను. సీతకు లక్ష్మణునకు నాకు నాశీర్వచనముల దయసేయుమమ్మా యని ప్రార్థించెను. లక్ష్మణునియనుగమనము నెఱింగెను. సీతరాక నెఱుంగదు. కావున లక్ష్మణునకు నాకు నాశిషము లిమ్మని యడిగెనని కొందఱి యభిప్రాయము. గోవిందరాజులుకూడ నిట్లే వ్రాసిరి. కాని యీగ్రంథము సర్వజ్ఞుండయ్యు శ్రీరాముఁడు మానవుల ననుసరించున ట్లు నటించు ననువిషయమే ప్రధానముగాఁగలది. గావున నాయభిప్రాయము నంగీకరింప నవకాశము లేదు. సీతయూహించిన ట్లు శ్రీరాముఁడు ప్రవర్తించును. భగవంతు నిచ్ఛ ననుసరించియే జానకి యూహించును. శ్రీరాముఁడు నిర్లిప్తుఁడు. సీత సర్వకార్యకర్త్రి. అన్న భావమే యిందుఁగలముఖ్యవిషయము. కావున మాకుమువ్వురకు శుభముకలుగ ననుగ్రహింపుమని శ్రీరాముఁడు ప్రార్థించెననియే గ్రహింపవలయును.

"యశో హ్యహం కేవలరాజ్యకారణాన్న పృష్ఠతః కర్తుమలం మహోదయం,
అదీర్ఘకాలేన తు దేవి జీవితే వృణేఽవరామద్య మహీమధర్మతః." ౯

అనుమూలమున శ్రీరాముఁడు తనయవతారఫలమును తెలిపెను. యశస్సు మహాఫలముగలది. రాజ్యకారణమున నట్టి యుత్తమఫలమును వదలఁజాలను. జీవితము క్షణభంగురము. అట్టిదానిని నమ్మి యధర్మమార్గమునఁ దుచ్ఛమగు రాజ్యమును గోరనని శ్రీరాముఁడు పలికెను. దీనిభావమేమి? యశస్సు ధర్మమూలమైనది. శాశ్వతము. దానిని సంపాదింపక యుండరాదు. బ్రదుకు క్షణభంగురము. అట్టిదానిని నమ్మి యధర్మమూలమున రాజ్యము లభించునేని గోరరాదనియే తెలియందగు. అనఁగా ధర్మమునే యారాధింపవలయును. దానఁ గలుగుఫలము శాశ్వ

తము. ధర్మమూలముగా దొరకు రాజ్యమును గోరవచ్చును. అధర్మమూలమగు నేని రాజ్యసుఖము నాశింపరాదు. అనఁగా నేను ధర్మమునే యాశ్రయించి దాన లభింపనున్నసుఖమునెల్ల సాధింతును. అయ్యది నాచరిత్రరూపమున స్థిరముగా జగంబున నెలకొనును. దాన ధర్మస్వరూపము తేటపడును. దాని నెఱింగినవారు నాయందుఁ బ్రీతులగుదురు. అనునదియే యిచటగల సారము. రాజ్యసంపాదనము ధర్మమార్గముగాదని ధర్మధ్వంసకులగుటచే వారు వధ్యులైరి. ధర్మసహాయకులగుట విభీషణాదులు కృపాపాత్రులైరి. కావున రాజ్యమున సధర్మప్రవర్తకులం బాలించుట న్యాయ్యము. కనుకనే క్షత్రియవంశమున నవతరించెను. తదుచితమున యాచారములు ధర్మములే.

"స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి,
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్క్షత్రియస్య న విద్యతే. ౩౧
యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వారమపావృతమ్,
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభంతే యుద్ధమీదృశమ్. ౩౨
అథ చేత్త్వమిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి,
తతస్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాపమవాప్స్యసి. ౩౩
అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యంతి తేఽవ్యయామ్,
సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే. ౩౪" గీ. ౨ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశవాక్యములు శ్రీరామునకుఁ బ్రమాణములని యెఱుంగవలయును. శ్రీరామావతారమున సంగ్రహముగాఁ దెల్పినవానినే శ్రీకృష్ణావతారమున భగవంతుఁడు విస్తరించి తెల్పెనని యెఱుంగందగు. ఈశ్రీరామునివాక్యముల నను

రించి ధర్మమువలన యశస్సు నార్జింపవలయుననియుఁ దుచ్ఛమగు సుఖమును గోరరాదనియు మన మెఱుంగవలెను. ఫలాభిసంధి రహితకర్మానుష్ఠానము మంచిదన్నందుల కిది విరుద్ధము కాదా యందురేని యిట్టి యశస్సంపాదన మితరులకు ధర్మకర్మాసక్తిని గల్గించునది కావున సత్కర్మమే యనఁబడునని తెలియవలయును. ఈవాక్యమునందు శ్రీరాము నభిప్రాయ మేమి? అను ప్రశ్నము కలదు. నేను ధర్మరక్షణమూలక మగు యశస్సు నార్జింప నవత రించితిని. ఈయవతారముననే యెల్లప్పుడుండఁబూనను. కావున నిపుడు రాజ్యము గోరను. రాక్షసనాశనంబగుచు ధర్మము వెలయుఁగాన నపుడు కొంతకాల మంగీకరింతును. అన్నదియే శ్రీరామచంద్రునభిప్రాయము.

"ప్రసాదయన్నరవృషభస్స మాతరం పరాక్రమాజ్జిగమిషురేవ దండకాః,
అథానుజంభృశమనుశాస్యదర్శనం చకారతాంహృదిజననీంప్రదక్షిణం." స. 3

అను నీమూల మొక విశేషమును దెలుపుచున్నది. పురు షోత్తముఁ డిట్లు తల్లి నాశ్వాసించి పరాక్రమమున దండకారణ్య ముల జయింపఁగోరియే పోవ నెంచెను. లక్ష్మణునకు ధర్మరహస్య మును జక్కఁగాఁ దెలిపి తల్లికిఁ బ్రదక్షిణము చేసి మనస్సునఁ బోవ నిశ్చయించెనని ప్రతీతి కార్థము. విశేష మేది? అనఁగా వినుఁడు.

ఇంతదనుక శ్రీరామమూర్తి శాంతమునే యాశ్రయించి యుండెను. ఇఁకఁ బరాక్రమమును జూపఁదగుసమయ మరు దెంచును. కావునఁ దదుచితమగు శౌర్యమును బూని దండ కాటవులజయింప నిచ్ఛయించియే పోవ నెంచెను. అనఁగా విరాధ ఖరదూషణ త్రిశిరోదనుకబంధాదులఁ బొలియింపఁ దగుసమయ

మానసమునకు [illegible]. లక్ష్మణుడు [illegible]
గోరి తల్లిం గూడి దుఃఖించుచున్న వాడు. దుఃఖము [illegible]
చేయునంత యవకాశము లేదు. కావున సత్వరము [illegible] క్రమ
ప్రదర్శనోచితస్వరూపమును గనబరచెను. [illegible]
శాసించి యనుగా [illegible]
తల్లికిం బ్రతిజ్ఞ [illegible]. ప్రయోగము [illegible]
నూల[illegible]

"[illegible]
[illegible] ౭
[illegible]
[illegible]." ౮

[illegible]. ౨౧ అధ్యా.

అను [illegible] స్వరూప[illegible].
అ[illegible]
దురని [illegible]. లక్ష్మణు[illegible]
లనేకము లున్నవి. కావున [illegible]
మరలించి [illegible]
లక్ష్మణుని [illegible]
[illegible] శ్రీ [illegible]
[illegible].

అ[illegible]
[illegible]. కౌసల్య [illegible]
[illegible]

"ధనుష్మా[illegible]."

అనియే కలదు.

ఇతి బ్రువంతం సౌమిత్రిమాలింగ్య రఘునందనః. ౧౭
శూరోఽసి రఘుశార్దూల మమాత్యంతహితే రతః,
జానామి సర్వం తే సత్యం కింతు తత్సమయో న హి. ౧౮
యదిదం దృశ్యతే సర్వం రాజ్యం దేహాదికం చ యత్,
యది సత్యం భవేత్తత్ర ఆయాసస్సఫలశ్చ తే. ౧౯
భోగా మేఘవితానస్థవిద్యుల్లేఖేవ చంచలాః,
ఆయురప్యగ్నిసంతప్తలోహస్థజలబిందువత్. ౨౦
యథా వ్యాళగళస్థోఽపి భేకో దంశానపేక్షతే,
తథా కాలాహినా గ్రస్తో లోకో భోగానశాశ్వతాన్. ౨౧
కరోతి దుఃఖేన హి కర్మతంత్రం శరీరభోగార్థమహర్నిశం నరః,
దేహాస్తు భిన్నః పురుషాత్సమీక్ష్యతే కోవాత్ర భోగః పురుషేణ భుజ్యతే.

అను మొదలగు వాక్యరత్నము లుపదేశింపఁబడినవి. రామాయణమున సంక్షేపరూపమున నున్న విషయము లిందు విస్తరింపఁబడినవి. విషయసారమున నేభేదము కనఁబడదు. ప్రవృత్తిప్రధానముగ వాల్మీకి రామచరిత్రమును దెలిపెను. ఉపదేశప్రధానముగా నధ్యాత్మరామాయణము విస్తరిల్లెను. సారగ్రాహులు కర్మానుసారముగఁ దత్సారము గ్రహింపఁబడుచుందురు. ఇఁకఁ దరువాతి శ్రీరామచంద్రప్రవృత్తిని బరికింతము.

శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు శాంతముగల్గ బోధించుట.

*అత్తఱి దుఃఖము పైకొనఁగా దాని నాపుకొనఁజాలక వేఁడినిట్టూర్పులు పుచ్చుచుఁ గోపాతిశయమునఁ గన్నులు పద్దవి

*ఇయ్యది యిరువది రెండవ సర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మ రామాయణసారముకూడ నిందుండును.

కాఁగాఁ

గాంచి ... శ్రీరాము

బయలుదేరి

క్రోధమును శోకమును

మానసము

నాయభిషే

వగు

వల్కలాంబరముల

తల్లికి

అభిషేకభంగ

కౌసల్యకు

వనముల కేగి

సంతోషమును

చెప్పెను.

తండ్రికి

మాట

యనియుఁ బరలోకమున శ్రమంపడనలసివచ్చుననియు నూహ చేతఁగాని వేఱుగాదు. అట్టిభయము నాతండ్రికి లేకయుండుఁ గాక. ఈప్రయత్నము నిలుపక మనము సాగించితిమేని కైకకుఁ దానిచ్చినవర మసత్యమగు ననుపరితాపము తండ్రికిం గలుగక మానదు. అట్లు కలిగిన నయ్యది నాకుం గల్గును. కనుక వత్సా! అభిషేకార్థములగు నీయలంకారముల వదలి యిచటనుండి యిపుడే యడవుల కరుగ నెంచుచున్నాఁడను.

ప్రియసోదరా! నాప్రయాణము సాగఁగా నాకైక యనుమానము మాని భరతునకు నభిషేకము నామె సాగింపఁ గలదు. వల్కలాజినముల ధరించి జడలుదాల్చి నే నడవుల కరిగినతర్వాతఁ గైకకు మనస్తృప్తి కలుగును. నేనిందుండునంతదనుక నిది యామెకుఁ గలుగదు. నాకు వనగమనేచ్ఛ కలిగినది. తద్విషయమున మనస్సును గట్టిపఱచుకొంటిని. ఆలసించి మనస్సునకు లేనితొందరలఁ గల్గింపరాదు. సత్యపాలనార్థము నన్నడవులకుఁ బంపఁగోరి నాతండ్రి యెట్టకేలకుఁ దనమనస్సు దృఢము చేసికొనియున్నాఁడు. అట్టితండ్రికి మనోదుఃఖము నామూలమునఁ గల్గరాదు. నాయభిషేకవిఘ్నమునఁ బ్రయత్నము చేసిన వారలకెల్ల దుఃఖము గలుగరాదు. కనుక సత్వరంబ వనమునకుఁ బోవలయు. నన్నడవులకుఁ బంపుటకుఁగాని, నాకు లభించినరాజ్యమును దప్పించుటకుఁగాని కైక కారణము కాదు. దైవమే కారణము. కైకకీయభిప్రాయము దైవము పురికొల్పఁ గలిగినది. అట్లు కాకయున్నఁ జిన్నతనమునుండి నాయందు మిగుల వాత్సల్యముగలిగియుండు నాతల్లికి నిపుడు నన్నుఁ గష్టముల పాలుసేయవలయు ననునూహ యెట్లు కల్గును? మృదుమనస్కుఁడవు. నా యీమాటలఁ జక్కఁగా నాలోచింపుము. లక్ష్మణా!

నేనింతవరకు జననియని సవతితల్లియని భేదము పాటించిన వాఁడను గానని నీవే యెఱుంగుదువు కదా. అట్లే కైకకుగూడ నాయందును భరతునియందును భేదభావము లేదనియును నీవెఱుంగుదువు. ఇట్టి సంతతవాత్సల్యము నాయందుఁగల కైకకు దైవప్రాబల్యము లేకపోయిన నిట్టిభావ మేలాగు కలుగును? ఇంతకాలము మాయెడ ననురాగమును కనుపఱచు చున్న నన్నుఁ బట్టాభిషేకము మాని యడవికిఁ బొమ్మని పలుక రానిభయంకరవాక్యము లాకైక పలుకుట నాలోచింపఁగా నిందులకు దైవము తప్ప మఱియొక్క కారణమని నిశ్చయింపఁజాల కున్నాఁడను. దైవకారణము తప్ప నామువాక్యార్థము దూర మగుట కింకొక కారణము లేదు.

వత్సా! లక్ష్మణా! కైక నిజముగా సాధుస్వభావము కలది. ఉత్తమకులప్రసూతురాలు. అందులకుఁ దగినయట్టి సద్గుణములు కలది. అట్టి యామెకు నిష్ఠురప్రసంగము ప్రాణనాథునిచేత నన్ను బాధింపుమనుటయు కలుగునా! కలుగ దనుట నిస్సంశయము. కలిగెనుగదా యిదియే దైవము. అందులకు దైవమే కారణమని విశ్వసింపుము. దైవమహిమ నెవ్వనికిని యూహింప నలవియే కాదు. సకలభూతములలో నెద్దియుగాని దైవమును మీఱఁజూచిన కార్యమునకుఁ బ్రతిఘాతము లేదు. ఇది సుస్పష్టము. వేఱు కారణము లేదు! నా పాలఁగల రాజ్యము తప్పిపోయినది. కైకకు నాయందుఁ జూపినట్టి ప్రేమము మారినది. లక్ష్మణా! నాస్థితియు నా బుద్ధియు నిలకడ లునఁ దాలుమాలియుండఁగా దే. కావున దైవమునకు ప్రతిఘాతము లేదని నమ్ముము. దైవమున్నదని యెఱుఁగుము నని, ఉండదని పురుషకారమున దాని నాపఁగలుగుదుమని

నడుగుదువేమో సమాధానము నాలకింపుము. మనము చేయు చుండు కార్యముల ఫలములనుబట్టియే దైవముకలదని తెలిసి కొనవచ్చును. మనము పట్టుదలతోఁ జేయు కార్యములయందుఁ గొన్నింటికి ఫలమే కలుగదు. అశ్రద్ధతో నెందులకో చేసిన కార్యములందుఁ గొన్నింటికి ఫలము కలుగుచున్నది. ఈఫలములకు దైవముతప్ప మఱొక్కటి కారణమని చెప్ప వలను పడదు. కనుకనే దైవమున్నదని యనుమానము కలుగుచున్నది. చేసిన కార్యములు ఫలించుటచేత నేతప్ప వేఱుసాధనము దైవమున్నదని యెఱుంగుటకు లేదు. ఈ హేతువు చేత దైవమున్నది. దైవమనునది ఫలమునకుఁ బూర్వమే తెలియునదిగా నుండు నేని ప్రతికూలమని తోఁచినయెడల దాని కైదైన ప్రాయశ్చిత్తము ముందుగనే చేసికొనవచ్చును. కాని ఫలమునకు ముం దెంత మాత్ర మయ్యది తెలియరాదు. ఫలమునకు ననంతరమే తెలియు నట్టి బలవత్తమమగు నాదైవముతోఁ బ్రతిఘటించి దాని యత్నము నిలుపుట కెవ్వఁడు యత్నించును? వాఁడు! ఈరీతిగా నే యాదైవము ఫలముచేత ననుమానించి తెలిసికొనఁదగి నదిగా నుండుటం జేసి యత్యంతబలీయమే యనఁదగినదికదా. కావున నట్టిదైవమును బురుషకారముచేత నాపుట యశక్యము. సుఖదుఃఖములు, శాంతికోపలాభనష్టములు జననమరణములు లోనగునట్టి కారణము తెలియరాని కార్యములన్నియు దైవ కార్యములే యని నమ్ముము. ఘోరతపస్సొనరించుచు నింద్రాది దేవతలంగూడ లెక్కసేయని విశ్వామిత్రాదులగుమునులుగూడ నాదైవముచేఁ బీడింపఁబడి పూని చేయుచున్న వ్రతోపవాస ప్రముఖతీవ్రనియమములను వదలి కామక్రోధములకు లోఁబడి ఋషిత్వమునుండి దూరముగ నుండఁదగినవారైరి. ఈభూలో

కమునందు నారంభించిన కార్యము నాపి, తత్పూర్వము మనస్సు నందైన నెప్పుడేఁ దలంపఁగనైనఁ దగని కార్యము క్రొత్తది యాకస్మికముగా ఫలించుచున్నదికదా. అది దైవకార్యమే యని గుఱుతింగుము.

లక్ష్మణా! ఇప్పుడు నేను నీకుపదేశించిన యీబుద్ధి సత్యము సుమీ. ఆబుద్ధిచే నామనస్సును నేనే యాపియున్నాఁడను. పట్టాభిషేకము నిలిచిపోయినను దాన విచారము నాకుఁ గలుగకయున్నది. దైవశక్తి బలవత్తరము కాఁబట్టి నా తెలిపిన యీ బుద్ధి యోగబలమున నీవును బరితాపమును బోఁదోలి నా యీమతమునే యనుసరించి యభిషేకసంభారముల నిలుపుము. వత్సా! ఇప్పు డీమంగళకుంభోదకం బంతయు నాకుఁ గానున్న తాపసులకు సర్వమగు వ్రతము నేఁ బూనినపుడు చేయఁదగు స్నానమునకుఁ బనికివచ్చును గాక. ఈజలము స్నానమునకు నే నుపయోగించిన రాజ్యార్థము చేసితినని తల్లి సందియము నొందునేమో. ఇది రాజద్రవ్యము. ఇది రాజోపయుక్తములగు మంగళద్రవ్యము లనేకములు గలిగియున్నది. కాన నీజలము నాకేందులకు? నేనే తెచ్చుకొన్న జలములచే స్నానము చేసి వ్రతనియమమును సాగింతును. ప్రియసోదరా! సంపద లెల్ల క్రిందులయ్యెఁగదా యని పరితాపపడకుము. రాజ్యమును యథావిధిగాఁ బాలించిన నత్యంతధర్మము కలుగును. వనవాసముచేఁ దపస్సు లభించును. ఇవి రెండును సమానములే. చక్కఁగా నాలోచించి చూడఁగా రాజ్యలాభమున మానవులకు నలయు కార్యాకార్యచింతయుఁ గష్టము విశేషించి యుండును. వనవాసమున నట్టికష్టము లుండవు. అంతియ కాక తండ్రి మాటపాలించిన ధర్మముకూడ సిద్ధించును. కాఁబట్టి వనవాసమే

మిక్కిలి ఫలము నిచ్చునది. అంతియ కాక యయ్యది మహాభ్యుదయమునకు సాధనముగా నున్నది. ఇపుడు నేటూనిన కార్యమునకు విఘ్నము గలుగఁజేయఁ బిన్నతల్లి కారణమని యనుమానింపకుము. అయ్యది సరిగాదు. దైవ ప్రోత్సాహమున నప్రియము పలుకుచున్నది. అంతియగాని వేఱు కాదు. అట్లు ప్రోత్సహించిన దైవమనఁగా నంతటమహాప్రభావము కలదని నేను జెప్పితినిగదా. కావున నీవును దెలిసియే యున్నావు. దైవము కారణముగా నున్నదానికై తల్లి యగు కైకను నిందించుట మంచిదిగాదని శ్రీరామమూర్తి బోధించెను.

మహాశయులారా! ఈసర్గము విశేషప్రయత్నమున విమర్శింపఁదగినది. దీనియందలిసార మెఱింగితిమేని యహంకారము మొదలంట నశించును. ఇఁక వినుఁడు. శ్రీరామచంద్రుఁడు పూర్వము తెలిపినదంతయు ధర్మముపాస్యమని. లక్ష్మణున కంత మాత్రమున నహంకారము తునుమట్ట నశింపలేదు. మన ప్రయత్నమున నీకార్యము కొనసాగదా యను యూహ కలదు. ఆయూహ ముందుముందు వృద్ధినొంది యహంకారమును బెంచును. శ్రీరాముని సేవించువారలకయ్యది యుండరానిదియకదా. అట్టియహంకారమును దొలఁగించి కర్మసిద్ధాంతము మదినాటునట్లు లోనరింప శ్రీరామమూర్తి యెంచెను. భగవదారాధనము చేయువారలు కర్మబద్ధులముకాని స్వతంత్రులము కాము. అను భావము గలవారలుగా నుండఁదగుదురు. గర్వమున కెవ్వారి మనస్సునఁ జోటులేదో వారలే యీశ్వరారాధనమునకు నర్హులు. తన్ను నమ్మినవారల కట్టిదుర్గుణము లేకుండఁజేయ నీశ్వరుఁడు తలంచును. సత్కర్మానుష్ఠానఫల మదియేకదా. అట్టియుపదేశము నీభాగమున శ్రీరాముఁడు తమ్మునకుఁ జేసెను. కావున

సకలపురుషార్థసాధనమగు నహంకారధ్వంసనరూప సద్విషయ మిందుఁ గలదని మన మెఱింగి దాని ననుష్ఠింపఁ బ్రయత్నింప వలయును.

"శ్వసంతమివ నాగేంద్రం రోషవిస్ఫారితేక్షణం,
ఆసాద్య రామస్సౌమిత్రిం సుహృదం భ్రాతరం ప్రియం,
ఉవాచేదం స ధైర్యేణ ధారయన్ సత్త్వమాత్మవాన్." ౨

అని మూలము. "సత్త్వం చిత్తావికృతిం" అని వ్యాఖ్య. విశేషార్థ మేమనఁగా లక్ష్మణునకుఁ గోపము నశింపలేదు. పట్టాభిషేకము నిలిచిపోయెనని అన్నయవమానము మదిఁ బాధకొన్నది. ఈ రెండింటిని తొలఁగింప నెంచెను. కావున శ్రీరామమూర్తి తన చిత్తవికారము ననఁగా నేకాలమునందు నేపనియందు మార్పు నొందని చిత్తవృత్తిని ధరించినవాఁడై 'ఆత్మవాన్' అనఁగా నిర్మలాంతఃకరణుఁడు. సర్వము ప్రకృతియధీనము చేసి మహానందము ననుభవించువాఁడని సారము. తనమనోవృత్తిని బయలు పడనీయక ప్రేమఁ బూనినకార్య మితరులకుఁ దెలియనీయక యుని చెప్పరాదు. దానిచే భగవచ్ఛక్తి నశింపఁజేసినట్లగును. బ్రహ్మాదులచే నెఱుంగరాని తనమహత్త్వమును లక్ష్మణునకుఁ దాని తెలుపక యిట్లు పలికెనని మన మీభాగమునుండి గ్రహింపవలయును. ఇట్లేల శ్రీరాముఁడు పలికెనని ప్రశ్నింతురు. "సుహృదం ప్రియం భ్రాతరం" అనుమూలము బరిశీలింపుఁడు. మంచిహృదయముకలవాఁడు. తన మేలుకోరినవాఁడు. మానవ దృష్టిచే సోదరుఁడు కావున నతనికిఁగల కోపమును నశింపఁ జేయఁబూనెను. నిర్మలాంతఃకరణులకుంగూడ యేవో లోపము లుండును. వానిని భగవంతుఁడు తొలఁగించి తనపదము నొసంగును.

"అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మామనన్యభాక్,
సాధురేవ స మంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః." 30 శ్లో. 9 అధ్యా.

అన్న గీతాప్రమాణము ననుసరించి ప్రారబ్ధవశమున నేపో కొన్ని లోపములు లేశములవలె నుండినను భగవంతుని సాంద్ర భక్తిచే నమ్మి సేవించిన నయ్యవి తొలఁగఁజేసి పరిశుద్ధునిఁజే కాపాడునని యూహింపవలయును. దురాచారుఁడు భగవంతుని సేవించునా యని ప్రశ్నింపరాదు. దుష్కర్మలేశము లేని సత్కర్మము చేసినవారే యుండరనవచ్చును. ఒకానొక జన్మము నందును సత్కర్మము నాచరించుచు రాఁగా దుష్కర్మములు నశించుచుండఁగా నెన్నియో జన్మములకు యోగసిద్ధుఁడగును.

"ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః,
అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిం." 45 శ్లో. 6 అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యమే పైవ్రాసినదానిని సిద్ధాంతపరచు చున్నది. కావునఁ బాపలేశము లేనివారే భగవంతుని సేవింతు రనుట పొరపాటు. పాపములు భగవత్సేవచేఁ దొలఁగవలయును. అది లేకున్న నివి తొలంగు టెట్లు? కావున సత్కర్మానుష్ఠానమే అనఁగా ఫలాభిసంధిరహితముగా సత్కర్మముల నాచరించుటయే భగవత్సేవ. ఫలములను గోరి భగవంతు నాశ్రయించుట భగవత్సేవ యనంబడదు. అట్టివాఁడు భగవదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడు కాఁజాలఁడు. అది కృత్రిమభక్తి. అట్టివారే వేషధారు లనఁబడుదురు.

"జటిలో ముండీ లుంచితకేశః కాషాయాంబరబహుకృతవేషః."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యశిష్యులు తెలిపిరి. అట్టివారు భగవదనుగ్రహమును బొందఁజాలరనుట నిక్కము.

"నిగృహ్య రోషం శోకం చ ధైర్యమాశ్రిత్య కేవలం,
అవమానం నిరస్యేమం గృహీత్వా హర్షముత్తమమ్.
ఉపక్లృప్తం హి యత్కించిదభిషేకార్థమద్య మే,
సర్వం విసర్జయ క్షిప్రం కురు కార్యం నిరత్యయం." ౪

అని మూలమందు.

"జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మా సమాహితః,
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానాపమానయోః." ౭ గీత ౬ అధ్యా.

అన్న గీతావాక్యము ననుసరించి యోజించిన నీశ్రీరామోపదేశము చక్కఁగాఁ దోఁచును. కర్మసిద్ధాంతము నెఱుంగని వారికే రోషాదు లుండఁగలవు. ఏలన తనకర్మమే తనకుశుభాశుభ ఫలముల నొసంగుచున్నదని కర్మయోగి నమ్మును. ఇతరులు కర్మప్రోత్సాహితు లగుదురన్న విశ్వాసము వారలకు నుండును. ఇతరులను నష్టపఱచ నితరులు వారికి మేలును రనుతలంపు గల్గును. కావున వారికి రోషాదులు నశింప నవకాశము లేదు. ఇట్టి మహానర్థములు కర్మసిద్ధాంతము నెఱుఁగనివారికిం గల్గును. శ్రీరాముఁ డిప్పుడు లక్ష్మణునకుఁ గర్మసిద్ధాంతమునే యుపదేశించుచున్నాఁడు. లక్ష్మణునకుఁ దండ్రియందు రోషము కలదు. ఏల? పెండ్లాముమాటలకుఁ గామాతురుఁడై లోఁబడినవాఁడు కదా యని. కర్మగతుల నెఱింగినవాఁ డట్లూహింపఁడు. తన కర్మ మితరులఁ బ్రోత్సహించి తన్మూలమున నీఫలము తనకుఁ గల్గించెనని తలంచును. అప్పు డాతని కితరులయందు రోషముండుట కవకాశము లేదు. రాముఁ డడవులపాలగుఁగదా యన్న శోకము సౌమిత్రికిఁ గలదు. కాని ధర్మసంస్థాపనార్థమై ప్రకృతిపూరుషు లవతరించిరన్న భావ మాతనికి లేదు. ఈరెండిం

టిని వదలునా యని శ్రీరామమూర్తి తెలిపెను. చక్రిని ధైర్యము కలుగవలయునన్నయెడల రోషశోకములుండరాదు. తదభావముననే ధైర్యము పొడుకొనును. అభిషేకము నిలిచి పోఁగా మీఁదు మిక్కిలి వనగమనముకూడఁ గలిగెనే యన్న యవమానము తొలఁగింపుమని తెల్పెను. దీనిచేత నహంకార త్యాగ ముపదేశించెనని యెఱుంగవలయును. సత్యపాలనరూప మునఁ దండ్రిని గౌరవించితి ననునదియే మార్గము. భగవ త్స్వరూపమే సత్యము. దాని నారాధించుట యనఁగా భగ వంతుని సేవించుట. అది గలిగెనేని యంతకన్న మార్గ మెందుఁ గలదు. అట్టిమార్గ ముత్తమముగాన నయ్యది గలుగవలయును. ఈమాటలచే దేలినభావ మేమి?

"కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేనమిహ వైరిణమ్." 37 (గీ. 3 అధ్యా.)

అన్న భగవదుక్తి ననుసరించి రోషాదుల వదలినఁగాని యానం దము కలుగదనియు నట్టియానందము గలిగినఁగాని నావెంట రాఁదగదనియు సారముకదా. నిరత్యయకార్యమునకుఁ బ్రయ త్నింపుమనఁగా నాశరహితకార్యమునకుఁ బూనుము. నాశ రహితకార్య మేది? ధర్మరక్షణము. దానికిఁ దగినట్లు ప్రయత్నిం పుము. నాయవతార మందులకే కావున నట్టికార్యమునకుఁ దగినవనగమనమునకుం బూనుమనియేగాక మఱేమి? ఈయుప దేశముచేత శ్రీరామచంద్రుని సర్వజ్ఞత్వము ప్రకటింపఁబడియె నని మన మెఱుంగవలయును.

"సౌమిత్రే యోఽభిషేకార్థే మమ సంభారసంభ్రమః,
అభిషేకనివృత్త్యర్థే సోఽస్తు సంభారసంభ్రమః."

అని మూలము. దీనిభావమేమి? నాపట్టాభిషేకనిమిత్తము వస్తుసంగ్రహణమున నెంతయుత్సాహము నీకుఁ గలదో యభిషేకనివృత్తికొఱకు నటి యగుఁగాక. అట్లే వనవాసోచితవస్తువుల సంగ్రహణమున నుత్సాహవంతుఁడవు కమ్ము. అనఁగా

"యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే." ౪౮
(గీత. ౨ అధ్యా.)

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి హర్షవిషాదములను సమముగా భావింపుమని భావము తేలెడిని. లాభాలాభములు జయాజయములు సుఖదుఃఖములు సమానములుగా భావించువా రెవ్వరో వారె భగవదనుగ్రహపాత్రులు. వారలే సంసారబంధవిముక్తులగుదురు.

"సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ,
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమవాప్స్యసి." ౩౮
(గీత. ౨ అధ్యా.)

అన్నభగవదుక్తి పై దానిని దృఢముగాఁ జేయుచున్నది.

"యస్యా మదభిషేకార్థే మానసం పరితప్యతే,
మాతా మే సా యథా న స్యాత్సవిశంకా తథా కురు. ౬
తస్యాశ్శంకామయం దుఃఖం ముహూర్తమపి నోత్సహే,
మనసి ప్రతిసంజాతం సౌమిత్రేఽహముపేక్షితుం." ౭

అని మూలము. దీనిసారమేమనఁగా జగములకు మహోపకారము నామూలమునఁ జేయఁబూనినది కైక నాతల్లి. ఆమెకు సంశయము కలుగరాదు. అనఁగా నీపని సాగునో లేదో యన్న సందేహము కలుగరాదు. సాగుననియే యామె నమ్మవలయును.

అట్టిప్రయత్నము చేయమనఁగా వేవేగ వల్కలాజినములం గూర్పుము. నీమాటలను బెలుపోయి నిరర్థకమగు నాసబూని నది నాతల్లి కౌసల్య. కావున మన యీసంభాషణము కైకకు మఱింత శంక కలుగఁజేయును. అట్టిశంక యామెమనసుం గల్గక యుండఁజేయమని శ్రీరాముఁ డుపదేశించెనని మనము గ్రహింప వలయును. దీనిచేత శ్రీరాముని సర్వసమత్వము తేటపడియెడిని.

దైవమే బలవత్తరము.

“కృతాంతస్త్వేవ సౌమిత్రే ద్రష్టవ్యో మత్ప్రవాసనే,
రాజ్యస్య చ వితీర్ణస్య పునరేవ నివర్తనే. ౧౫
కైకేయ్యాః ప్రతిపత్తిర్హి కథం స్యాన్మమ పీడనే,
యది భావో న దైవోఽయం కృతాంతవిహితో భవేత్. ౧౬
జానాసి హి యథా సౌమ్య న మాతృషు మమాంతరం,
భూతపూర్వం విశేషో వా తస్యా మయి సుతేఽపి వా. ౧౭
సోఽభిషేకనివృత్త్యర్థైః ప్రవాసార్థైశ్చ దుర్వచైః,
ఉగ్రైర్వాక్యైరహం తస్యా నాన్యద్దైవాత్సమర్థయే.” ౧౮

అని మూలము. శ్రీరామచంద్రుఁడు సౌమిత్రికి నుపదేశించు నెపమునఁ గర్మసిద్ధాంతతత్త్వమును మనకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు. లక్ష్మణా! నన్నడవులకుఁ బంపుటకు లభింపనున్న రాజ్యము లభింపకయుండఁజేయుటకుఁ గైక కారణము కానేకాదు. దైవమే కారణము. నాయందుఁ బ్రీతిగలకైకకు నిట్టిభావము గలుగునట్లు చేసినది దైవమే. కాకయున్న నింతలో నిట్టిమార్పామె మదిఁ గల్గ నేమికారణము? నాకుఁ దల్లులందఱియందు సమబుద్ధి గల్గియుండుట నీవే యెఱుంగుదువుకదా. ఆమెకు నాయందు

భరతునియందు సమానప్రీతి యుండుటయు నీవే యెఱుంగుదువు. అని రాముఁడు తెలిపెను. దీనిసారమేమి? కర్మము బలవత్తరము. దైవమన్న నదియే. దైవమునకన్న నెక్కుడు లేదు. మానవులభావములు విపరీతముగా మార్పునొందుచుండును. ఎల? కర్మము ఫలానుభవమునకుఁ దగినరీతిగాఁ బ్రాణులబుద్ధుల మార్చుచుండును. ఆకర్మపాశములు దృఢతరములు. వానిసంబంధము గల్గినతఱి నెవ్వఁడు కాని తప్పించుకొనఁజాలఁడు. కాని కర్మము తన్నిట్లు త్రిప్పుచున్నదనిమాత్ర మెవ్వఁడుగాని యాలోచింపఁడు. తనకోర్కెఁ గాఁ గార్యానుగుణముగాఁ దన ప్రవృత్తి యున్నదనియే యూహించును. కావుననే దైవము బలవత్తరము. దానికంటె బలమైనది లేదు. అనియే యీయుపదేశసారము.

"యదహంకారమాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే,
మిథ్యైష వ్యవసాయస్తే ప్రకృతిస్త్వాం నియోక్ష్యతి. ౫౯
స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్." ౬౦

గీత. ౧౮ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణపరమాత్మవాక్యములు పై రామచంద్రవాక్యసారమునే తెలుపుచున్నవి.

"కథం ప్రకృతిసంపన్నా రాజపుత్రీ తథాగుణా,
బ్రూయాత్సా ప్రాకృతేవ స్త్రీ మత్పీడాం భర్తృసన్నిధౌ. ౧౯
యదచింత్యం తు తద్దైవం భూతేష్వపి న హన్యతే,
వ్యక్తం మయి చ తస్యాం చ పతితో హి విపర్యయః." ౨౦

అని మూలము. దీనిసారమేమి? ఎట్టిసత్కులమునఁ బుట్టినను సకలసద్గుణములు కలిగినను దైవము వానినెల్ల మార్చివేయఁ గలదు. కర్మపాశబద్ధులు యుక్తాయుక్తములం బరికింపక కేవల విద్వాంసులైనను మూర్ఖులే యనఁబడుచు నసంగతముగా మాటలాడుదురు. సకలభూతములలో దేనియందైనను దైవము చేయుకార్యమున కడ్డముగలుగఁజాలదు. ఇది సత్యము. దృష్టాంతము క్రొత్తది చెప్పనక్కఱలేదు. నాచేతికివచ్చినరాజ్యము తప్పిపోయినది. ఆమెను నాయందుఁగలప్రీతి మాఱినది. నా స్థితియుఁ దలక్రిందులైనదికదా. ఇంకేమి కావలయును? అనఁగా దైవముచేయుకార్యమునకుఁ బ్రతిహతిని గల్పించువా రెవ్వరు లేరు. దాని నెదుర్కొనఁజాలినదే లేదు. దానిగతి యిట్టిదని తెలిసికొనువారుకూడ లేరు. కావున కైక నాకపకారము చేసినని యూహించుట తప్పు. ఎవ్వారి కీయూహ స్థిరపడునో వారితరులను దూషింపరు. దైవము తమసంపద్విపత్తులకుఁ గారణమని తలంతురు. అనువిషయమునే మన మీభాగమునుండి నేర్చుకొనఁదగును.

"కశ్చిద్దైవేన సౌమిత్రే, యోద్ధుముత్సహతే పుమాన్,
యస్య న గ్రహణం కించిత్కర్మణోఽన్యత్ర దృశ్యతే. ౨౧
సుఖదుఃఖే భయక్రోధౌ లాభాలాభౌ భవాభవౌ,
యచ్చ కించిత్తథాభూతం నను దైవస్య కర్మ తత్. ౨౨
ఋషయోఽప్యుగ్రతపసో దైవేనాభిప్రపీడితాః,
ఉత్సృజ్య నియమాం స్తీవ్రాన్ భ్రంశ్యంతే కామమన్యుభిః." ౨౩

అని మూలము. మఱియు శ్రీరామమూర్తి దైవము బలవంతమని లక్ష్మణునకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు. దైవయత్నమును బురుష

కారముచే నాశఁగూడదా? దైవమున్నట్లు నమ్ముట యెట్లు? అని లక్ష్మణునకు సందియముగలదేమో యని యూహించి తన్మూలమున లోకుల కిట్టిసంశయములు గలుగకుండఁజేయఁబూని యీ యుపదేశము చేసెను. మానవులు చేయు కార్యములఫలముల ననుసరించియే దైవమున్నదని తెలియవలయును. ఎట్లనఁగా నెంతయో పట్టుదలతోఁ జేయుకార్యములకుఁ గొన్నింటికి ఫలము కల్గదు. పట్టుదల లేక చేసినకార్యములను ఫలము మిక్కిలి కల్గును. అట్లు కలుగఁ గారణమేమి? దైవముతప్ప దానికి వేఱు కారణము చెప్ప వలనుపడదు. ఈయనుమానము చేత దైవమున్నదనియును నది మనకు లోఁబడదనియుఁ గనఁబడదనియుఁ దెలియవలయును. కార్యఫలముతప్ప దైవము నెఱుంగుటకు నింకొకసాధనము లేదు. కార్యఫలమునకు ముందే తెలియఁదగినదైన నేదైనఁ బరిహారము చేయవచ్చును. అట్లుగాక ఫలానంతరము తెలియును గానఁ బురుషప్రయత్నమున దాని నాపుట కవకాశమే లేదు. అట్టిదైవముతో నెవ్వఁడు పోరాడఁగలఁడు? కావునఁ బురుషకారము దానిముందఱఁ బనికిరాదు. సుఖదుఃఖాదికారణము లెల్ల దైవకార్యములే. ఇట్లు చెప్పుటకు దృష్టాంతమేమని ప్రశ్నించినచో సమాధానమేమనఁగా మహానుభావులగు మునులు తీవ్రనియమములఁబూని తపస్సు చేయుచుందురు. ఆతపస్సునకు విఘ్నములు గలుగును. వానికి లొంగి తపస్సు మానుకొందురు. శాంతసుఖములమాని తుదకుఁ గామక్రోధాదులకు లోఁబడుదురు. దానిచేఁ దమఋషిత్వమును బోఁగొట్టుకొందురు. దీనింబట్టి యాలోచింపఁగా బురుషప్రయత్నము దైవముమ్రోల వ్యర్థమని తేలుచున్నది. ఈవిషయము నెఱింగిన నహంకారము నశించును. ఆచోట శాంతము పాదు

కొనును. అయ్యది భగవత్సాక్షాత్కారమునకు హేతువగును. కావున నీసిద్ధాంతమును జక్కఁగా నెఱుంగవలయును.

"అసంకల్పితమేవేహ యదకస్మాత్ప్రవర్తతే,
నివర్త్యారంభమారబ్ధం నను దైవస్య కర్మ తత్. ౨౪
ఏతయా తత్త్వయా బుద్ధ్యా సంస్తభ్యాత్మానమాత్మనా,
వ్యాహతేఽప్యభిషేకే మే పరితాపో న విద్యతే. ౨౫
తస్మాదపరితాపస్సన్ త్వమప్యనువిధాయ మాం,
ప్రతిసంహారయ క్షిప్రమాభిషేచనికీం క్రియాం." ౨౬

అని మూలము. దృష్టాంతము నొసంగి కర్మసిద్ధాంతమునే శ్రీరామమూర్తి మఱియు నుపదేశించుచున్నాఁడు. లోకమున నొక్కఁడొక కార్యము చేయ మొదలుపెట్టును. అది నిష్కారణముగా నిలిచిపోవును. తలంపనిపని యాకస్మికముగా నెఱవేఱును. అయ్యది దైవకార్యముగాక మఱెవ్వరిది? ఈవిషయము సత్యము. ఈబుద్ధిచేత నెవ్వరిమనస్సును హారే యుద్విగ్నముగాకయుండ నిలుపుకొనవలయును. అట్లు చేసినఁ గష్టములు కలిగినపుడు పరితాపము కలుగకయుండును. ఇంతకంటెఁ గావలసినదేమి? అనఁగా గర్మసిద్ధాంతము మనస్సున నెవ్వారికిఁ జక్కఁగా నాటునో వారికి సుఖదుఃఖములయందు సమత్వము కుదురును. అదికల్గినవారు ఫలాభిసంధిలేనిసత్కర్మముల నాచరింతురు. వారు భగవత్కృపకుఁ బాత్రులగుదురు.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮

దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯
బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే,
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలం." ౫౦

గీత. ౨ అధ్యా.

అను సీతావాక్యములయర్థసారము శ్రీరామోపదేశనీతి సారముగాఁ దెలిసెను?

"మా చ లక్ష్మణ సంతాపం కార్షీర్లక్ష్మ్యా విపర్యయే,
రాజ్యం వా వనవాసో వా వనవాసో మహోదయః." ౨౯

అని మూలము. ఇంతవఱకు సీతాదేవి యడవుల కరుగునని సౌమిత్రి యెఱుఁగఁడు. కావున నన్న యొంటిగా నడవులకుఁ బనుచున్నవాఁడని దుఃఖించుచున్నవాఁడని యూహించి యాపరితాపమును బోఁగొట్టునుఁ దనప్రభావమును శ్రీరాముఁడు తెలుపుచున్నవాఁడు.

"లక్ష్మ్యాః విపర్యయే సంతాపం మాకార్షీః."

అని యన్వయము. లక్ష్మణా! లక్ష్మీదేవి నన్ను వదలిపోవునని పరితపింపకుము. అనఁగా మాకిపుడది శాశ్వతానుబంధమని భావము. లక్ష్మీయుక్తుఁడ నగునాకు రాజ్యముగాని వనవాసముగాని సమానము. ఐనను వనవాసమే మహాఫలదము. అని తెలిపెను. ఇందుఁగలవిశేషమేమి? శ్రీరామమూర్తి వనవాసమే మహాఫలప్రదమనియెను. ఈవాక్యరూపమున లోకులకుఁ దెలిపిన మహావిషయమేది? ఎవ్వరుగాని యొకమహాకార్యమును జేయఁబూనినయెడల నేకాంతస్థలమునఁ గూరుచుండి భగవద్ధ్యానము చేయవలయును. సామాన్యులకు నెన్నియో సంసర్గ

దోషము లుండును. నిస్సంగుఁడై యోగము నభ్యసింపవలయును. "యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ" అన్నది యిదియేకదా. అట్లు ఏకాంతస్థలమునసుండి యోగము నభ్యసించినవారియందు భగవత్కళ సంక్రమించును. అధిక తేజశ్శాలియై యతఁడు యత్నించినపని నెఱవేర్పఁగలఁడు. దైవ తేజస్సు సంక్రమించినఁగాని యదివఱకు గలతేజస్సు నిర్మలము కాదు. నిర్మలతేజస్సుండినఁగాని సత్కార్యముల నాచరింప నెట్టి వారును సమర్థులు కాఁజాలరు. ఆ కారణముచేత వనవాసమనఁగా మానవబాహుళ్యముగానిచోటు. అను నీవిషయమునే మన మత్యంతశ్రద్ధతో నెఱుఁగవలయును. వనవాసమే మహాఫలద మని శ్రీరామమూర్తి తెలుపుటంజేసి స్వావతారఫలమును దెలిపెనని మన మెఱుఁగుట తెఱఁగు.

ఇట్లు ఈభాగము మనకుఁ గర్మసిద్ధాంతమును బోధించి "గహనా కర్మణో గతిః" అనువిషయమును సిద్ధాంతము చేయుచున్నది. దీనింబట్టి శ్రీరామచంద్రునియభిప్రాయము కర్మసిద్ధాంతమున నాస్తికలదియే యని యేర్పడుచున్నది. ఇఁక నధ్యాత్మరామాయణ మీభాగమున ముందువ్రాసినట్లు వైరాగ్యమును దెలిపెను. దైవపౌరుషములవిషయము వాల్మీకిమహర్షికే వదలినది. ఇఁకఁ దరువాతివృత్తాంతమును బఠింతము.

లక్ష్మణుఁడు పౌరుషమే దైవమునకంటె మిన్నయనుట.

* శ్రీరామమూర్తి పెక్కుచందములను జెప్పుచుండ సౌమిత్రి యాధర్మము తనకు సమ్మతముకానందున శిరస్సువంచి విని యన్నకుఁ గలధర్మపరాయణత్వమునకు సంతోషము, రాజ్య

* ఇయ్యది యిరువదిమూఁడవసర్గమునుండి కైకొనంబడినది.

భ్రాంతియును దుఃఖము ననునీరెండు మనస్సు నలంపఁగా, వాని యంతరమునఁబడి సుడివడుచుండెను. అంతట నతఁడు దుఃఖమున రోష ముప్పొంగఁగాఁ గుటిలభ్రూకుటి యదరఁగాఁ బిలాంతర్గతమహాసర్పమురీతి నిశ్శ్వాసములు వెడలించెను. ఆ త్తఱి నాతనిమోము భ్రూకుటిచే భయదమ్మై చూడరాక క్రోధము నొందిన సింహాస్యమురీతిఁ గనంబడుచుండెను. మదగజము తన తొండము విదుల్చురీతి నాసౌమిత్రి ముంజేతిని నిర్భరకోపమున విదుల్చుచు నాత్మకంఠము నడ్డముగను క్రిందుగను మీఁదుగను దేహమునను దాఁకునట్లు త్రిప్పుచుఁ గ్రీఁగంటిచూపు లడ్డముగా వ్యాపింపఁజేయుచు నన్నుఁగాంచి యిట్లు పలికెను. శ్రీరామచంద్రా! నీవు పితృవచనపరిపాలనరూపధర్మమునకు హానికలుగునని నాయట్లే లోకులు దాని నాచరింపరని తలంచి వనగమనమునకు నుద్యమించుటంతమాత్రము గాదు. ఇదియు సమయము. దైవమునుగూడ మీఱఁజాలినమహాశూరుఁడవగు నీవు దుర్బలమగు దైవమును ప్రబలతరముగా నిర్వచించితివి. దీనింబరికింపఁగా నీవు భ్రాంతినొందితివని తోఁచెడిని. భ్రాంతియే. కాకయున్న నీయట్టివాఁ డిట్టులేల చెప్పును? దైవము దుర్బలులకుఁ బట్టుగొమ్మ. అయ్యది యొక్కరి నాశ్రయించి తనకోర్కె తీర్చుకొనును. కాన నది దీనమైనది. తానుగనే పని చేయుటకుఁ గాని, పురుషకారమును మీఱి పనిచేయఁగాని శక్తిగలది కాదు. అట్టిదాని నేమిమో పొగడితివే.

కైకయు దశరథుఁడును బాపాత్ములని నీకేల సందియము కలుగలేదో, పాపులమాట ననుసరింపమి నీకే ధర్మహానియుఁ గలుగదు. ఎట్లు పాపాత్ములని వారినంటినందువేమో. లోకమునఁ బైకిమాత్రము ధర్మమును వ్యాజముగాఁ గనఁబఱచి

తన్మూలమునఁ దమరు చేయఁదగుదుష్కార్యములను సాధించు కొందరో, ధర్మము నాచరించునట్లు వేషమూని దానిచేతఁ దమదోషములఁ గనఁబడకయుండఁ జేయువారో అట్టివారు పెక్కండ్రు గలరు. వారివలెనే యీతల్లిదండ్రులని నీవు పేర్కొన్న కైకేయీదశరథులు పట్టాభిషేకము నీకుఁ జేయునట్లు ధర్మమును నామమాత్ర మభినయించిరి. కాని వాస్తవమున రహస్యముగా నీకపకారము చేయువారే. కనుక మనకుఁ జేయఁబూనినయభిషేకమును నిలుపఁగోరి యందుల కనుగుణముగ నీదురాలోచనము చేసినారు. ఇది లోకమెఱుంగకయుండెనా. శ్రీరామా! వారీదురాలోచనమును మున్నే చేసినారు. ఇది నిశ్చయము కాకపోయినయెడల నెంతకాలముక్రిందనో వరమిచ్చునట్లు చెప్పినరాజు దాని నింతదనుక నీయకుండఁ గారణమేమి? తొలికొడుకవగు నిన్నుమాని చిన్నవాని కభిషేకము చేయ నుపక్రమించుట యెల్లరు ద్వేషింపఁదగినపని కదా. అట్టిదుష్కార్యమును వారు చేయఁబూనిరే. దీని నోర్వఁజాలను. దీని నీవు మన్నింపవలయును.

తండ్రిమాట మీఱకుండుట గొప్పధర్మమంటివి. మతిమంతులలో నీవగ్రగణ్యుఁడవగు నీవేధర్మము ననుసరించి రాజ్యముపాలింపనుండిన బుద్ధి నడవులకుఁ బోవలయునని వేఱుగాఁ ద్రిప్పితివో, ఏధర్మము నాచరింపకున్న మహాపాపము గల్గునని మోహము చెందియున్నవాఁడవో తెలియకున్నాను. జనకవాక్యపాలనమన్న యాధర్మము నాకు సమ్మతముగాకున్నది. రవంతయే నిష్టపడకున్నది. నేను భ్రాంతి నొందితినా యని యడుగుదువా? పురుషకారముచేత బదులు చేయఁదగినవాఁడవు. తండ్రి కామినీమోహవాగురులకుఁ జిక్కి మహాధర్మము లోక

నింద్యమును నగునాజ్ఞ నీయఁగా, ధీరుఁడవగు నీవద్దానిని దిరస్కరింప శక్తిగలవాఁడవయ్యు దాని నాచరింపఁజూచెదవే? ఏల? ఇట్టిది మోహమునొందినఁగాక చేయఁబూనుదువా? వారు కపటవచనములఁ గల్పించి యీయుత్సవమునకు భంగముగల్పించిరి. ఇది యిట్టిదని నీకేల తోఁచలేదు? దీనికే నాకు దుఃఖము గలుగుచున్నది. కామపరతంత్రుఁడగు తండ్రిమాట ననుసరింపఁదగునన్న ధర్మముకూడ లోకనిందితమే కాని యాచరింపఁ దగదు. కామోద్రేకమున నీకు నపకారముచేయఁగోరుచు జననియని జనకుఁడని పేరుపెట్టుకొనియున్న యాశత్రువులు వాంఛింపరానిది వాంఛింపఁగా దానిని ఫలింపఁజేయవలయునని నీవు మనస్సునఁగూడఁ దలంపరాదు. వారల కీకార్యమున నిట్టి బుద్ధిపుట్టుటకుఁ గారణము దైవమే. అంతియకాని వారిస్వభావమునఁ గల్గినదికాదని నీవు తలంచుచున్నావుకదా. అయిన నీ వీయాశయముగలవాఁడవు కారాదు. నాకుమాత్రము దైవము ప్రమాణమనువాదము రుచింపదు. భయస్వభావుఁడు నిర్వీర్యుఁడు నగువాఁడే దైవమును నమ్మును. పరాక్రమశాలురు దృఢమనస్కులు నగుధీరులు దైవము నాశ్రయింపరు. తమ యంతనే కార్యములను సాధించుకొందురు. పురుషకారమున దైవమును మించఁజాలుపురుషుఁ డెవ్వఁడును దైవమునే నమ్మి స్వకార్యమును బోఁగొట్టుకొని విచారమునఁ గుందఁడు. ఇప్పుడే లోకులు దైవపౌరుషములశక్తులను గన్నులార జూడఁగలరు. దైవపురుషకారములలో నేది బలవత్తరమో వానిరెండింటికిం గలతారతమ్య మెంతయో నేనిప్పటినే యెల్లరకుఁ జక్కఁగాఁ దెలియఁజేసెదను. పట్టాభిషేకవిఘ్నము గావించినదని నీ వేదైవమును నమ్మియున్నావో యాదైవమునే నాపౌరుషమున నడం

పఁగా నందఱు చూచి తత్తత్త్వము నెఱుంగఁగలరు. అంకుశము లెక్కచేయక శృంఖలములఁ ద్రెంచుకొని మదమత్తమై గన్ను మిన్నుఁగానక యథేచ్ఛముగాఁ బరుగిడుగజమును వశుఁడగు మావటివాఁడు మరలించులాగున నేనును మరల్పఁజాలరని నీవు పల్కినదైవమునే నాపౌరుషమున మరలించెదను. దిక్పాలకులు గుమిగూడివచ్చినను, త్రిలోకవాసు లొక్కటిగ వచ్చి నన్ను మార్కొనినను, నేనిపుడు సాగింపఁబూనిన శ్రీరామాభిషేకమును నివారింపఁజాలరనుట నిక్కము. ముదుసలితండ్రి యిఁక నేమియుఁ జేయఁజాలఁడని వేఱుగాఁ జెప్పవలయునా? శ్రీరామా! నీవిపుడు మహారాజవే యైతివి. రహస్యముగ నాలోచించి నీకరణ్యగమనము నీకుఁ గల్గించినయాపాపాత్ములు నీకుఁ గల్పించినపదునాలుగేండ్లు తమరే యడవుల నుండఁజేసెద. మఱియు నీపట్టాభిషేకమును భంగపఱచి కొడుకునకు రాజ్యము నిప్పింప నెవ్వతుక కోరెనో యామెకుఁ దండ్రికిని మనస్సులఁ గల మహాశను దూలించెదను.

దైవబలముగలతండ్రిని నీపురుషకార మేమిచేయఁగల దందువేమో వినుము. అన్నా! నాపౌరుషము నెదుట దైవము నిలువఁజాలదని నమ్ముము. తండ్రికిఁగాని నాతోఁ బగఁగొన్న మఱెవ్వరికిఁగాని నాపౌరుషము దుఃఖము కలిగించును. కాని దైవము సుఖము కల్గింపఁజాలదు. నాపౌరుషమునకు నెవ్వఁడు చిక్కునో వానిని విడిపింప దైవమునకు శక్తిచాలదు. ధర్మమూని నీవు ప్రజలఁబాలించి రాజ్యసుఖము లనుభవించుచు సహస్రవర్షములు సాగింపఁగా నవ్వల నీవు వానప్రస్థాశ్రమము పూని వనములకుఁ బోవఁగా నీపుత్త్రులు రాజ్యపాలనము చేయుదురు. అంతియగాని భరతుఁడు పాలింపఁజాలఁడు. శక్తిమం

తృప్తి రాజ్యమును బాలించి కొడుకులకు దాని నిచ్చి ప్రజలను గన్నబిడ్డలభంగిఁ గాపాడ నియమించి పూర్వపు రాజర్షులనుష్ఠించినరీతి వనవాసము నడపఁబోవలయునని శాస్త్రము విధించుఁగదా. ధర్మనిరతా! శ్రీరామభద్రా! రాజచిత్తము చంచలమయ్యెను. ఇప్పుడు సాహసమూని రాజ్యము స్వాధీనము చేసికొన్నయెడల నన్నియు కలహములు (భేదములు) కలుగును. వానిని సరిచేయుట శ్రమము. అని యనుమానించి రాజ్యమువలదందువా. ఆవిషయము నాకుం దెల్పుము. రాఘవా! నీవో మహావీరుఁడవు. నేను నీకు బాసటనై నిలిచెద. సముద్రము నేలాగు వేల నిలుపునో యట్లే రాజ్యమున నేకలహములు లేకయుండఁ గాపాడెదను. ఈచెప్పినచందమున నేను జేయకున్న వీరలోకమునను దప్పినవాఁడనగుదును. ఇదియే నాశపథము. నీవిప్పుడు వసిష్ఠాదులంగూడి మంగళవస్తువులం గూడినపావనజలములఁ బట్టాభిషేకము చేసికొమ్ము. ఆలసింపక యాపనికిం బూనుము. రాజు లెవ్వరుగాని నీమీఁదికివచ్చిన యెడల వారల నోడింప నేఁజాలుదును. నాయీకరములు రెండు నీదేహమున కలంకారార్థ ముండునవి కావు. ధనుస్సును గరములను భూషణముగా నేఁ బట్టుకొనలేదు. ఈనిశితకృపాణము వీరభూషణముగా వ్యర్థముగ మధ్యభాగమున వ్రేలాడఁగట్టుకొన్నది కాదు. ఈబాణములన్నియు నెదుటనున్నవారిని స్తంభింపఁజేయ నుండునవి కావు ఈయాయుధచతుష్కము దక్కంగలసాధనములు శత్రుసంతతి నడంపనున్నవే కాని యింకొక్క పనికిఁగావు. నామిత్రులఁ బగవాఁ డెవ్వఁడు నిలుచునో వాఁడు సప్రాణుఁడై యుండ నేను సహింపఁజాలను. శత్రువు దేవరాజుగా నిమ్ము. నిశాతఖడ్గమున కాహుతిచేయకమానను. నాయీఖడ్గ

ప్రహారములచేత గజాశ్వపదాతులయవయవములు శకలములు కాఁగా నవి భూమిపై నిండియుండఁగా నయ్యది సాంద్రారణ్యముభంగి యడుగుపెట్ట సందులేక యుండఁగలదు. శ్రీరాఘవా! చూడుము. ఇత్తఱినే యీఖడ్గధారాఘాతములకు గుఱియై దానినుండి వెడలుమిసుఁగులతోఁ గూడినవియగు నశత్రుదంతావళములు మండిపోవుకొండలవలెను, విద్యుల్లతాన్వితములగుమేఘములరీతిని గనఁబడుచు నేలఁ గూలఁగలవు. గోధాంగుళిత్రాణము (ఉడుముతోలుతిత్తిని) ప్రక్కనుండొడుగుకొని చాపము ధరించి యెదుర్కొని నిలువఁగా నేపురుషుఁడు నన్ను మార్కొనఁగలఁడు? ఎల్లవారులు స్త్రీలవలెఁ బాఱిపోవఁగలరు. పెక్కండ్రు మార్కొన్న నీవొక్కఁడవే పోరాడఁగలవా. అందువేమో. వినుము బలశాలి నొక్కని ననేకబాణములను ఒక్కబాణమునఁ బెక్కండ్ర నెగురఁగొట్టుచుఁ జతురంగబలముల మర్మములునాట బాణములఁ బ్రయోగింతును. జగదీశా! నాయస్త్రప్రభావము రాజును బ్రభుత్వహీనునిగాఁ జేయుటకు, నీకుఁ బ్రభుత్వము నిచ్చుటకుఁ జాలును. అన్నా! చందనచర్చలకును, గేయూరధారణమునకును, ధనములు దానముచేయుటకును, మిత్రులఁ బాలించుటకు నా యీబాహువులు సమర్థములు. ఐన నట్టిబాహువు లిపుడు వానినెల్ల మాని నీయభిషేకభంగము గావించినవారినెల్లఁ దూలించు కార్యమునకుఁ బూనంగలదు. నీశత్రుఁ డెవ్వఁడో తెల్పుము. ఇపుడే వాని జముప్రోలి కనిపెద. వానికీర్తి మాయించెద. వాని మిత్రులం బాఱఁదోలెద. రాజ్యమంతయు నీయధీనమున నుండఁ జేసెద. నాకు నుత్తరువిమ్ము. దానికై వేచియున్నవాఁడను. నీ కింకరుఁడనేకాని యన్యుఁడఁగాను. కరుణచే సెలవిమ్ము.

అని యనేకభంగులఁ బ్రార్థింపఁగా రఘుకులాలంకార భూతుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు సౌమిత్రి వచించినదంతయు నాలకించి కన్నీరు వదలి యదియెల్లఁ దనకు సమ్మతము గాక యుండుటం జేసి కన్నీటిధారలు వెడలఁగాఁ దుడుచుకొని పెక్కురీతుల శీతలమృదూక్తుల నాతని నాశ్వాసించి యాతనిం జక్కఁ బరికించి ప్రియసోదరా! నీవు సర్వదా మృదుహృద యుఁడవు. ఇపు డిట్లేల కోపమునొందితివి? పితృవాక్యమునం దే స్థిరముగా నిలువఁబడువాఁడనుగాని యించుకంతయు మీఱు వాఁడను గానుజుమీ. ఇది మది నెఱుంగుము. పరమధర్మ మనఁగా నిదియేసుమా యనియెను.

మహాశయులారా! వాల్మీకిమహర్షి లక్ష్మణునిమూలమునఁ గుమతులగువారలభావమును దెలిపెను. అనఁగా దైవము ప్రధానము కాదనువారలయభిప్రాయములఁ దెలిపెనని మన మెఱుంగవలెను. లక్ష్మణుఁ డంత| యవివేకి కాఁడు. శ్రీరాముని యుపదేశముకూడఁ బడసినవాఁడు. అట్టి బుద్ధిమంతుఁడు ప్రత్యక్ష ప్రమాణవాదుల యభిప్రాయములఁ దెలుపఁడు. ఈరామాయణమూలమున మహర్షి పూర్వపక్షసిద్ధాంతరూప ముగా లోకులకు సన్మార్గముం దెలుపఁబూనెను. కావున నీవాద మునకుఁ జోటుదొరకినందున సౌమిత్రిమూలమునఁ బూర్వపక్ష మును దెలిపెను. శ్రీరామచంద్రునిమూలమున ముందు సిద్ధాంత మును బోధించును. ఈసర్గమున లక్ష్మణుఁడు దైవమే లేదన్నంత దృఢమగుపూర్వపక్షముచేసెను. ఇదియు నొక్కతెరుణమున సిద్ధాంతతుల్యమగును. అనఁగా రాజధర్మములయం దిట్టివి చెల్లఁదగినవే. న్యాయమార్గమును మీఱినచో నెవ్వనిమా

టయు వినరాదన్నదియు నీతియే. ఆనీతి సూక్తుల నుపయోగింపరాదు.

“యథా దైవమశౌండీరం శౌండీరః క్షత్రియర్షభ,
కిం నామ కృపణం దైవ మశక్తమభిశంససి. ౭
యద్యపి ప్రతిపత్తిస్తే దైవీ చాపి తయోర్మతం. ౧౫
తథాప్యుపేక్షణీయం తే న మే తదపి రోచతే,
విక్లబో వీర్యహీనో యస్స దైవమనువర్తతే. ౧౬
వీరాస్సంభావితాత్మానో న దైవం పర్యుపాసతే,
దైవం పురుషకారేణ యస్సమర్థః ప్రబాధితుం. ౧౭
న దైవేన విపన్నార్థః పురుషస్సోఽవసీదతి,
ద్రక్ష్యంతి త్వద్య దైవస్య పౌరుషం పురుషస్య చ. ౧౮
దైవమానుషయోరద్య వ్యక్తా వ్యక్తిర్భవిష్యతి,
అద్య మత్పౌరుషహతం దైవం ద్రక్ష్యతి వై జనాః. ౧౯
యద్దైవాదాహతం తేఽద్య దృష్టం రాజ్యాభిషేచనం,
అత్యంకుశమివోద్దామం గజం మదబలోద్ధతం. ౨౦
ప్రధావితమహం దైవం పౌరుషేణ నివర్తయే. ౨౦½
మద్బలేన విరుద్ధాయ న స్యాద్దైవబలం తథా,
ప్రభవిష్యతి దుఃఖాయ యథోగ్రం పౌరుషం మమ.” ౨౪

అను నీసౌమిత్రివాక్యములు పురుషకారమే బలవత్తరమని దైవము దుర్బలమని తేటపఱచుచున్నవి. ఇవి యుక్తియుక్తములు కావనరాదు. వీనివలన నేయుపకారము లేదనియుఁ జెప్ప రాదు. పురుషకారము దుర్బలమనువాదము జ్ఞానులకే యుపకరించును. పామరులకుఁ బౌరుషము దైవము సమానమనువిష

యమే యవసరము. లేకున్న సోమరులగుట కవకాశ మేర్పడును.

“దైవం నిహత్య కురు పౌరుషమాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః.”

అన్నసూక్తి యందఱు తెలిసియుందురుకదా.

దైవపౌరుషములు సమానములని శ్రీమహాభారతము చాటుచున్నది. ఈసౌమిత్రిమాటలమూలమున వాల్మీకి మనకుఁ దెలిపిన యీభాగమునుండి తేలినసార మేమనఁగా పురుష ప్రయత్నము చేయఁదగినది. దాన ఫలము గలదని నమ్మియే చేయవలయును. లేకయున్న నుత్సాహము నశించును. ఇది పామరులకు ననుకూలమగుమార్గము. పురుషకారము చేయుచు ఫలసిద్ధి దైవాధీనమని నమ్మవలయును. ఇది మధ్యముల కనుకూలమగుమార్గము. ధర్మమనియే పురుషయత్నము చేయవలయును. దైవము బలవత్తమమని పురుషకారము దుర్బలతమమని నమ్మవలయును. సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమభావముగలవారుగ నుండవలయును. ఇది జ్ఞానులకు ననుకూలమగుమార్గము. ఈమూఁడుమార్గములు లోకమున నుపకారమును గల్గించునవియే కాని యపకారమును గల్గింపవు. ఇన్నిత్రోవలేల? అన్న ప్రశ్నమునకు నుత్తర మాలకింపుఁడు. కర్మము బహువిధముల వ్యాపించియున్నది. ఉత్తమ మధ్యమాధమ ఫలప్రదములగు కర్మముల నాచరించినవారు లోకమునఁ గలరు. వారల కందఱకు నొక్కమార్గ మనుకూలము కాదు. బహుమార్గముల వారు ప్రవర్తింతురు. ఏమార్గమున వర్తించినను దుదకు గమ్యస్థాన మొక్కటియే. వారివారికర్మముల కనురూపముగా నాయా

మార్గముల వారువారు ప్రవర్తింతురు. దైవములేదని పురుష యత్నమే ఫలప్రదమని కొందఱునమ్ముదు రనుకొందము. ఒక్క కార్యార్థము గట్టిప్రయత్నము చేయుదురు. అది ఫలింపక పోవును. అల్పప్రయత్నము చేసినది ఫలించును. కొన్నిసారు లిట్లు చేయఁగాఁ జేయఁగా యత్నములు ఫలింపకపోవుచుండఁ గాఁ దుదకు దైవము ప్రబలమని పురుషకారము దానిమ్రోల వచింపరానియంత తుచ్ఛమని వారు నమ్ముదురు. అప్పుడు వారు జ్ఞానులలోఁ జేరుదురు. మొదటనుండి పురుషకారము నిరర్థక మన్నభావము గలిగినచో వారెల్ల నలసులగుదురు. కనుక నీభావముకూడ మంచిదే యనవలయును. కొందఱి కీమార్గము మేలు కలిగించును. ఈవిషయమునే యీభాగమునుండి తేలిన సారముగా నంగీకరింపవలయును.

"కర్మణో హ్యపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః,
అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణో గతిః." ౧౭. గీ. ౪ అ.

అన్నభగవద్వాక్యము నీవిషయము సిద్ధాంతము చేయుచున్నది. లోకమున ననేకవిధములగు కర్మములు వెలయుట కిదియే కారణము.

"అద్య మేఽస్త్రప్రభావస్య ప్రభావః ప్రభవిష్యతి,
రాజ్ఞశ్చాప్రభుతాం కర్తుం ప్రభుత్వం తవ చ ప్రభో." 32

అని మూలము. సౌమిత్రి తనప్రతాపమును బొగడుకొనెను.

"యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే,
హత్వాపి స ఇమాఁల్లోకా న్నహంతి న నిబధ్యతే." ౧౭. గీ. ౧౮ అ.

అను నీగీతావాక్యమునకు సౌమిత్రిభావము కేవల విరుద్ధము. కావుననే శ్రీరామచంద్రుఁడు కన్నీరువదలెనని ముందు తెలియ

గలదు. సౌమిత్రి యిన్నిదినములుగా సేవచేయుచు నహంకారమును వదలలేదే యన్నవిచారమే రామమూర్తి కన్నీరువదలునట్లు లోనరించెను. ఎవ రహంకారముగలిగి భగవంతుని ద్వేషింతురో వారిని నరకమునఁ బడవేయుదుననియే భగవంతుని ప్రతిన.

"అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః,
మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః. ౧౮
తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు. ౧౯
త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశనమాత్మనః,
కామః క్రోధస్తథా లోభస్తస్మాదేతత్త్రయం త్యజేత్. ౨౧
ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ తమోద్వారైస్త్రిభిర్నరః,
ఆచరత్యాత్మనః శ్రేయస్తతో యాతి పరాంగతిం." భ. గీ. ౧౬ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు భగవంతు నాశయమును దెలుపుచున్నవి. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముని ద్వేషింపలేదు. దశరథాదులు ద్వేషించిరనియు వారిని నివారించి శ్రీరామమూర్తికి మేలుచేకూర్పవలయుననియు లక్ష్మణునిభావము. కావున నట్టిసోదరునిం గాంచి భగవంతుఁడు వాత్సల్యబలమున మనస్సు మృదుతమము కాఁగాఁ గన్నీరువదలెననియే యిందుఁగలతాత్పర్యము. ఎవ్వారు నిరహంకారులో కామక్రోధలోభదూరులో వారినే భగవంతుఁడు మిగులఁ బ్రేమించునని మన మెఱుంగవలయును. భగవంతుఁడు కరుణాస్వరూపుఁడైనను గ్రోధయుక్తునిగాఁ జేయునవి కామక్రోధాదులే. కాన భక్తుఁడు వానిని వదలవలయును. అపుడే నిర్మలుఁడగును. వేషభాషలచేత భగవంతుని

మెప్పింపఁ దరము కాదు. భూతదయాది సద్గుణములచేతనే మెప్పింపవలయుననియు మనము తెలిసికొనవలయును. ఇంత దనుక సౌమిత్రిమాటలు వినరానివియే. కాని కడపట

"యథా తవేయం వసుధావశేథ పే త్తథైవ మాం శాధి తవాస్మి కింకరః." ౪౦.

అని తనభావమును దేటపఱిచెను. ఈయహంకారమంతయుఁ దనకు మేలుచేయఁగోరి సౌమిత్రి వహించెనని భగవంతుఁడు గ్రహించెను. కావుననే యీఘట్టమున

"విమృజ్య బాష్పం పరిసాంత్వ్య చాసకృత్స లక్ష్మణం రాఘవవంశవర్ధనః,
ఉవాచ పిత్ర్యే వచనే వ్యవస్థితం నిబోధ మామేవ హి సౌమ్య సత్పథః."

అని మహర్షి వాల్మీకి వచించెను. పాదసేవకుఁ డగు లక్ష్మణుఁడు తనకొఱ కింతటిదారుణకార్యము చేయ సాహసించెఁగదా యన్నయాదరము, నాయవతారతత్త్వ మెఱుంగక యిట్లు వదరుచున్నాఁడే యన్నవిచారము, ధర్మము బోధించిన నందలి సార మెఱుంగలేదే యన్నపరితాపము ననుసరిమూఁడును శ్రీ రామునిచిత్తము శోకాధీనముగా నొనర్చెను. భక్తుల నుద్ధరించుటయే పరమేశ్వరునికార్యము. కావునఁ బెక్కుసారు లాసోదరు నాశ్వాసించెను. కన్నీటిని దుడుచుకొనియెను. ఈచోట మహాకవి "రాఘవవంశవర్ధనః" అన్నవాక్యమును బ్రయోగించి తనయాదికవి ప్రఖ్యాతిని నిలుపుకొనియెను. సౌమిత్రి పితృదూషకుఁడని యాగ్రహించినఁ గార్యము చెడును. తానవతరించినది రఘువంశమును వృద్ధినొందించుటకేకదా. కానఁ గోపమున కవకాశమే లేదు. కరుణచూపుట కనేకమార్గములు కలవు. మహోపన్యాస మేల యని ముందొక్కమాట యనెను. "తండ్రిమాట మీఱనని నన్నెఱుంగుము" అనునదియే యావాక్యము.

దీనియం దెంతయో అర్థ మిమిడియున్నది. ఇదియే భగవంతుఁడు చేయుపరీక్షను దెలుపును. ఎట్లనఁగా ధర్మసూక్ష్మమనునది తల్లి మాటకంటెఁ దండ్రిమాట యెక్కుడనువిషయము. పితృవాక్య వ్యాజమున నరణ్యములకుఁ బోవనే యవతరించితిని. దానిని మానన యితఁగాదు. మానిన నాయవతారఫలము లోకములకుఁ గల్గదు. పితృవాక్యపాలనమే సన్మార్గము. దానిని మించఁజాలినది లేదు. ఈయుపదేశమున ధర్మాచరణము ప్రధానమనియు, దాని నాచరించి లోకులకుఁ గనఁబఱచి వారిచే నాచరింపఁజేయుటకే యవతరించితిననియు, నీవట్టి నాపూన్కి నెఱుంగవనియు సారము. ఈయుపదేశమే లోపలఁ దమ్మునకుఁ దెలిపినసద్ధర్మ సారమని మన మెఱుఁగవలయును. ఇట్లు ఈభాగము శ్రీరామ లక్ష్మణులసంవాదమూలమున మన కనేకవిషయములఁ దెలుపు చున్నవి. ఇప్పట్టున నధ్యాత్మరామాయణమునుండి తెల్పఁదగిన విశేషములు లేవు. ఇఁకఁ దగువాఱి శ్రీరామచంద్రచరిత్రముం బఠింతము.

వనవాసమునకుఁ గౌసల్య సమ్మతించుట.

*అంతఁ గౌసల్య తనకుమారుఁడు పితృవాక్యపాలనాద రుఁడని నిశ్చయించి యశ్రుజలములచే గద్గదకంఠయగుచు ధర్మయుక్తముగా నిట్లు పలికెను. ఇంతదనుక రాముఁడు దుఃఖ వార్త నెఱుఁగఁడు. ధర్మాత్ముఁడు. ప్రియహితభాషణుఁడు. చక్రవర్తికుమారుఁడు. ఇట్టి రామమూర్తి విధిదుర్విపాకమున భూమిమీఁద రాలినగింజల నొక్కొక్కదాని నేఱి తిని యెట్లు

* ఇయ్యది యిరువదినాల్గవసర్గమునఁ గలదు. అధ్యాత్మరామాయణ విషయముకూడ నిందుండును.

జీవింపఁగలఁడు? రామునికింకురులే మృష్టాన్నమును దిందురు గదా. అట్టి ప్రభువగు రాముఁ డడవుల మూలఫలముల నెట్లు భక్షించి యెట్లుండును? గుణవంతుఁడు కోమలాంగుఁడు నగు కుమారు నడవులకు రాజు పంపుచున్న వాఁ డనువార్త విన్న వారుకూడ నమ్ముదురా? నమ్మఁదగనిమాటకదా యని. ఎవ్వఁగన నమ్ముదురేని రా జిట్టికుమారునే యడవులకుం బంపుచున్న వాఁడే మనల నిట్లే కానలకుఁ బంపకుండునా యని యతని యెడ భయముకలిగియుందురు.

రామచంద్రా! దిక్పాలకామోదకరుఁడవైనయుష్మ ద్విధవిశో మునఁ గానకుఁబోవనున్నావుకదా. దీనింబట్టి పరికింపఁగా నెట్టి వారికైన నీలోకమున సకలవిధసుఖదుఃఖములఁ గల్గించునది దైవమేయని యేర్పడును. మఱియు దయ్యవశ ప్రబలమునిముఁ దేటపడుచున్నది. కుమారా! నీయెడఁబాటుచే నా దేహమున శోకానల ముప్పతిల్లును. దాని నెసఁగొల్పుగాలి నీయునిర్మనమే. నిన్ను స్మరించి స్మరించి పలవించుట యనునదియే దారువులు. నాదుఃఖాశ్రుజలమే యాయగ్నియందు హోమముచేయునా హుతి. నిన్నుఁజూడని విచారముచే మనస్సున నుడుకు వేఁడి యావిరిపొగ నిట్టూర్పులు దానిని జెంపొందింప నాచేయు పురుషకారము. ఇట్లుండు నీశోకాగ్ని నాతనువున జనించి శిశిరర్తువునందు హిమముచేఁ దడిసినపొదను దావానలము వరుసగా వాడునట్లుచేసి యుదకమురీతిఁ జల్లార్చు నిన్ను వదలి యొంటిగా నిందున్న నన్ను శుష్కింపఁజేసి కాల్పఁజాలును. గోవు తనదూడ వెంటపోవక యెట్లుండును? అట్లే నేనుగూడ నిన్నుఁ గూడి వచ్చెదను.

అని తల్లి పలుకఁగా నాలకించి పురుషోత్తముఁడు మిక్కిలి పరితపించు నాకౌసల్యం గాంచి యిట్లు పలికెను. తల్లీ! దశరథుఁడు మొదటనే కైకచే వంచితుఁడయ్యెను. నేనడవికిఁబోవుచున్నాఁడను. నీవుగూడ నాతోడవచ్చినఁ దండ్రి జీవింపఁడనుట నిక్కము. స్త్రీలకు భర్తను విడుచుట యత్యంతక్రూరకార్యము కదా. నీవంటిపూజ్యురా లట్టిక్రూరంపుఁబని చేయఁదగదు. చేయఁజాలుదానవుగాదు. నాజనకుఁ డెంతదనుక జీవించియుండునో యంతదనుక నీవు శుశ్రూష చేయుచుండుము. అదియే పురంధ్రులకు శాశ్వతధర్మము. అని శ్రీరాముఁడు తెలుపఁగా నాకౌసల్య బుద్ధిచమత్కృతిగల యన్నుమిన్నగాన నామాటల కెంతయో సంతోషించి దుఃఖమును దొలఁగంద్రోచుకుమారరత్నమును బరికించి నాయనా! నీవు చెప్పినట్లే చేయుదుననియె. ధర్మాత్మురాలగుతల్లి యిట్లు పలుక నాలకించి నగుచున్న యామెం గని అమ్మా! నేనొక్కఁడనే కాదు. మనమిరువురము తల్లియానతి నాచరింపవలయును. ఆతఁడు మన కధిపతి, రక్షకుఁడు, ఆచార్యుఁడు, నియామకుఁడు, ప్రభువు కనుక, మన కెల్ల నాతనియాజ్ఞ శిరోధార్యము. నే నడవులలో నైదుతొమ్మిదివత్సరములు మాత్రము సుఖముగాఁ గడపి తరువాత మహాసంతోషమున నీయాజ్ఞరీతి మెలఁగుదును. అని రాముఁడు పలుకఁగా విని పుత్త్రవాత్సల్య ముప్పొంగుచుండఁ గన్నులనుండి యశ్రుజలములు స్రవింపఁగాఁ గడుంగడు నగుచుఁ బ్రియపుత్త్రునిం గని యిట్లు పలికెను.

కుమారా! నన్ను ద్వేషించు నీసపత్నులచెంతనుండుట న్యాయము కాదు. నీవు పితృశాసనమురీతి నడవుల కరుగనెంచితివేని వనహారిణింబోలె నన్ను నడవికిం గొనిపొమ్ము. అని పలికి

మాటరాక దుఃఖించుచున్న తల్లింగాంచి రాముఁడుకూడ దుఃఖించుచు నిట్లుపలికెను. తల్లీ! స్త్రీలకు బ్రతికియుండుదనుక భర్తయే దైవము, ప్రభువు కనుక, నాకెట్లో నీకు నట్లే రాజు నియమించువాఁడు. లోకమునకెల్ల నాథుఁడైయుండ మనసుమాత్రము గాకపోవునా? అట్టి ప్రభువుండఁగా మన మనాథులమగుదుమా? మనకు భయ మెట్లుకలుగును? సపత్నులవలన భయము కలుగు నంటివే. వినుము. ప్రభువుగానున్న భరతుఁడు ధర్మాత్ముఁడు. ప్రియభాషణుఁడు. తల్లివగు నీకతఁ డప్రియము చేయునా? తల్లిమాట చేఁ జేయునని యనుమానింతువేమో. భరతుఁడు ధర్మైకనిరతుఁడు. కనుక నెవ్వ రేమేమి చెప్పిన వినఁడు. నిన్ననుసరించి సేవించుచుండును. నేనడవులకరుగ నీవేమియుఁ బ్రమాదంపడక పుత్త్రదుఃఖమున రాజు కుందకయుండ నాశ్వాసింపవలయును. సేవలు చేయవలయు. నిరంతరవ్రతోపవాసనిరతయైనను స్త్రీమాత్ర ముత్తమురాలనుఖ్యాతిగాంచినను భర్తననుసరించియుండకపోయిన యామె పాపాత్మురాలే యగును. ఆర్యులకు నమస్కరింపక దేవతల నర్చింపకయున్న స్త్రీయును భర్తకు సేవచేయుచునుండిన నుత్తమురాలనఁబడి స్వర్గసుఖములం గాంచును. వనితమాత్రము నిరంతరము పతిప్రియకార్యనిరతయై శుశ్రూష చేయుచుండవలయును. ఈధర్మము పూర్వమునుండి శిష్టాచారమువలన నెల్లరకుఁ దెలియుచున్నది. వేద మిట్లే తెలియఁజేసెడిని. వేదార్థమునే స్మృతులుకూడ నుపదేశించుచున్నవి. అమ్మా! నేను క్షేమముగా మరలివచ్చుటకొఱకు శాంతికపౌష్టికాదిహోమములు చేయించి దేవతలఁ బూజింపవలయును. నియతవ్రతులగు బ్రాహ్మణుల నర్చింపవలయును. ఇట్లొనరించిన నావచ్చునంతదనుక నీకుఁ జక్కఁగాఁ గాలము గడ

చును. సుఖముగా నగరమునకు నేను రావలయునని మదిం గోరుచు స్నానాదినియమము నాశ్రయించి నిషిద్ధవస్తుత్యాగము చేసి సాత్త్వికము నంశోచితమునగు నాహారమును గ్రహించుచు నా రాక కెదురుచూచుచుండుము. నేవచ్చినపిదప రాజానుప్రాప్తుఁడై యుండెనేని నీవాంఛితమెల్లఁ బడయఁజాలుదువు.

అని శ్రీరామచంద్రుఁడు చెప్పఁగా విని కౌసల్య వగచుచు గన్నీరు మోమునఁ బ్రవహింపఁగాఁ గొడుకుతో నిట్లు పలికెను. కుమారా! రామా! వనగమనమున శ్రద్ధగలవాఁడవైతివి. మరలింపఁజాలను. కాలమహాత్మ్య మిది యనవలయును. కాలమును మీఱుట దరము గాదనుట నిక్కము. స్థిరబుద్ధిగలవాఁడవై వనముల కరుగుము. నీవు ప్రభుఁడవు. నీకు నిరంతరము మంగళములే కలుగుచుండును. మరల నీవు రాఁగా నాకష్టములు తీఱును. సుఖము గల్గును. పితృవాక్యము చెల్లించి ధన్యుఁడవై పిత్రృణము దీర్చుకొని వనమునుండి రాఁగా నే యత్యంతసౌఖ్య మొందుదును. రఘువంశోద్ధారకా! భూలోకమున దైవగతి యిట్టిదని యూహింప శక్యము కాదు. అది యట్టిది కావుననే మాతృవాక్యముం గూడఁ బాటింపక వనముల కరుగవలయునని నిన్నుఁ బ్రోత్సహించినది. కుమారా! మహాబాహుఁడవగు నిన్నెవ్వరును మార్కొనఁజాలరు. కాననిపుడు ప్రయాణము చేయుము. కుశలముగా నిచ్చటికివచ్చి మంచిమాటల నాకు సంతోషమును జేకూర్పఁగలవు. పదునాలుగువత్సరములు గడువఁగా జటావల్కలముల ధరించి నీవు రాఁగా నిన్నుఁ జూచునదృష్టము నాకిపుడే కలుగునాయని వగచెను. తనకుమారుఁడు తండ్రివచనము ననుసరించి యడవుల నుండఁబోవుచున్నాఁడని యొఱింగి కౌసల్య

మహోదరమున సర్వశుభలక్షణలక్షితుఁడగుట యెఱింగినది కాన నాశీర్వచనము లొసంగఁగోరెను.

మహానుభావులారా! ఈసర్గమున నొకటిరెండువిషయములు విమర్శింపఁదగినవి కలవు. వానిం దెలిపెదను.

"అదృష్టదుఃఖో ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః,
మయి జాతో దశరథాత్కథముంఛేన వర్తయేత్. 2
యస్య భృత్యాశ్చ దాసాశ్చ మృష్టాన్యన్నాని భుంజతే,
కథం స భోక్ష్యతే నాథో వనే మూలఫలాన్యయం." 3

అని కౌసల్యనోట మహర్షి వాల్మీకి పలికించెను. శ్రీరాముఁ డడవుల కరుగుచున్నాఁడు. పదునాలుగుసంవత్సరములకుఁ గాఁడ నవకాశము సామాన్యదృష్టి నప్పు డాలోచింపఁగా లేదు. ఆభావముగలకౌసల్య రామునిం గాంచినంతనే యామె తా నేమిచెప్పుచున్నదో యెఱుఁగకపోయెను. పుత్త్రప్రేమమువననే పలికెను. కాని భగవద్దర్శనమునఁ దివ్యసూక్తులుగా నామాటలు దొరలెను. వానిభావము శ్రీరాముఁడు భగవంతుఁడనియే. 'అదృష్టదుఃఖః సర్వభూతప్రియంవదః' అనునీవాక్యములు శ్రీరాముని భగవంతుఁడనియే తెల్పుచున్నవి.

"న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన,
నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి." 22

అనుగీతావాక్యప్రకారము పొందఁదగినది పొందనిదేదియు భగవంతునకు లేదు. ఇఁక దుఃఖ మెక్కడిది?

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,"

అన్నగీతాప్రమాణము ననుసరించి యప్రియవాక్కు లెట్లు వెడలును? 'అదృష్టదుఃఖః' అనఁగా నేయవతారమునందుఁగాని

దుఃఖము మీ కెటులుండఁగలదనుట. అట్టివాఁ డెవ్వఁడు? పరమేశ్వరుఁడే. ఈమాటలు పలికెను గాని జన్మమున కనుగుణమగు భావ వాదము విజ్ఞానము నాచ్ఛాదించెను. ఇట్టి రాముఁ డుంఛవృత్తి నెట్లు జీవించును? అని పలికెను. ఉంఛవృత్తి యనఁగా

"కుసూలకుంభీధాన్యో వా త్ర్యాహికో౽శ్వస్తనో౽పి వా,
జీవేద్వాపి శిలోంఛేన శ్రేయానేషాం పరః పరః." ౧౨౮

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. ౧ కాం.

"శాల్యాదినిపాతితకణిశక్షేత్రవల్లరీ గ్రహణం శిలం. ఏకైకస్య పరిత్యక్తస్య కణస్యోపాదానముంఛః." అని మితాక్షర.

పరిపక్వములు పడియుండఁగా వానిని దెచ్చుకొనుట శిల మనఁబడు. పైరుకోసినపిదప నందుఁ బడియున్న గింజల నేఱికొని తెచ్చుట ఉంఛ మనంబడును.

"ఋతముంఛశిలం జ్ఞేయమమృతం స్యాదయాచితం,
మృతం తు యాచితం భైక్షం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతం. ౫
సత్యానృతం తు వాణిజ్యం తేన చైవాపి జీవ్యతే,
సేవా శ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేత్." ౬

మను. ౪ అధ్యా.

"అబాధితస్థానేషు పథి వా క్షేత్రేషు వా ప్రతిహతావకాశేషు యత్ర యత్రౌషధయో విద్యంతే తత్ర తత్రాంగుళిభ్యాం ఏకైకం కణం సముచ్చయి త్యేతి బౌధాయనదర్శనాత్ ఏకైకధాన్యాది గుటకోచ్చయముంఛః, మంజర్యాత్మకానేకధాన్యోచ్చయనం శిలః." అని కుల్లూకభట్టు.

ఈస్మృతుల ప్రకార మీవృత్తి రామునియందుఁ గౌసల్య యారోపించెను. ఇది సరిపడదు. అడవులలో వరిపండు క్షేత్రము లెందుండును? కావున నిట నుంఛ మనఁగా వృక్షముల క్రిందఁ

బడియున్న పండ్లు వెదురుపొదల క్రింద రాలిన ధాన్యము మొదలగునవి అని యర్థము చేయవలెను. పట్టభద్రుఁడిట్టి నీచవృత్తి జీవింపవలసివచ్చెఁగదా యనియే కౌసల్య యాశయము. రాముని సేవకులు మృష్టాన్నమును భుజింతురుగదా. అట్టినాథుఁడు వనముల మూలఫలముల నెట్లు భుజించునని కౌసల్య వగచెను. ఇపుడు కౌసల్యను మహామాయ యావరించినది. కాని భగవద్దర్శనమహాఫల మూరకపోలేదు. ఆమాటలసందడిలో నాథుఁడు అను లోనగుపదములు దొరలెను. భగవంతునకు నెల్లపదార్థములు ప్రియములేకదా యనుభావ మామెకుఁ బొడకట్టదయ్యెను.

"కైకేయ్యా వంచితో రాజా మయి చారణ్యమాశ్రితే,
భవత్యా చ పరిత్యక్తో న నూనం వర్తయిష్యతి. ౧౧
భర్తుః కిల పరిత్యాగో నృశంసః కేవలం స్త్రియాః,
స భవత్యా న కర్తవ్యో మనసాపి విగర్హితః. ౧౨
యావజ్జీవతి కాకుత్స్థః పితా మే జగతీపతిః,
శుశ్రూషా క్రియతాం తావత్సహి ధర్మస్సనాతనః." ౧౩

అని రాముఁడు తల్లికిం దెల్పెను. ఈపలుకులు శ్రీరాముని సర్వజ్ఞత్వమును ధర్మనిరతిని దెల్పుచున్నవి. తల్లీ! కైక రాజును వంచించెను. నేనడవుల కరుగుచున్నాఁడను. నీవుకూడ నాయనను వదలిపెట్టి నాతోడవచ్చిన మృతినొందును. నిజము. అనఁగా భావమేమి? కైకేయీవచనరూపమునఁ దండ్రి కర్మమే వంచించెను. నేనిట నుండను. నీవును నావలెనే వదలిపెట్టరాదు. తండ్రి జీవింపఁడు. నిశ్చయము. పుత్రశోకమున మృతినొందుమన్న శాపరూపకర్మ మూరకపోదు. నేనాకారణమున ననఁగా నేను జెంతనుండఁగా మృతినొందుసత్కర్మమును దశరథుఁడు

చేయలేదని తాత్పర్యము. నీవు నాతోడవచ్చు కర్మము చేయలేదు. పతి మృతిం గాంచి దుఃఖించుదుష్కర్మము నొనరించితివని భావము. నేనడవులకుఁ బోయినతర్వాతఁ దండ్రి మృతి నొందును. నీవు ఒంటిగనుందువు. అనియేకదా శ్రీరాముని యుపదేశము. ఈధోరణిలో లోకులకు నీతిని దెల్పుచున్నాఁడు. పతిని విడనాడుట స్త్రీలకుఁ బాపహేతువు. అట్టిపాపకార్యము పెద్దలు గర్హించుదానిని నట్టి నీవు మనస్సుచేతను జేయరాదు. అనఁగా నీవడవులకుఁ బోవలయునని మనస్సునఁగూడ నాలోచింపకుమని భావము ఈవాక్యమే

"ఉన్మత్తం పతితం క్లీబమబీజం పాపరోగిణం,
న త్యాగోఽస్తి ద్విషంత్యాశ్చ న చ దాయాపవర్తనం." ౭౯

మను. ౯ అధ్యా.

"స్త్రీభిర్భర్తృవచః కార్యమేష ధర్మః పరస్త్రియాః,
ఆశుద్ధేస్సంప్రతీక్ష్యో హి మహాపాతకదూషితః." ౭౭

యాజ్ఞవల్క్యము.

"గృహావాసస్సుఖార్థోఽహి పత్నీమూలం చ తత్సుఖం,
సా పత్నీ యా వినీతా స్యాచ్చిత్తజ్ఞా వశవర్తినీ. ౭
అనుకూలా త్వవాగ్దుష్టా దక్షా సాధ్వీ పతివ్రతా,
ఏభిరేవ గుణైర్యుక్తా శ్రీరేవ స్త్రీ న సంశయః. ౧౨
ప్రహృష్టమనసా నిత్యం స్థానమానవిచక్షణా,
భర్తుః ప్రీతికరీ యా తు భార్యా సా చేతరాజరా. ౧౩
శిష్యో భార్యా శిశుర్భ్రాతా పుత్రో దాసస్సమాశ్రితః,
యస్యైతాని వినీతాని తస్య లోకే హి గౌరవం. ౧౪
ప్రథమా ధర్మపత్నీ తు ద్వితీయా రతివర్ధినీ,
దృష్టమేవ ఫలం తత్ర నాదృష్టముపపద్యతే. ౧౫

ధర్మపత్నీ సమాఖ్యాతా నిర్దోషా యది సా భవేత్,
దోషే సతి న దోషస్స్యాద్యస్యా భార్యా గుణాన్వితా. ౧౬
దరిద్రం వ్యాధితం చైవ భర్తారం యావమన్యతే,
శునీ గృధ్రీ చ మకరీ జాయతే సా పునః పునః." ౧౭

దక్షస్మృతి. ౪ అధ్యా.

అనునీ మొదలగుస్మృతులకు నాధారమని తెలియును. భర్త ప్రాణములతో నుండునంతదనుక నీవు శుశ్రూష చేయుచుండ వలయును. అదియే సనాతనధర్మము అను నీవాక్యసార మేమి? నీయింటనే నాతండ్రి మరణించుచు ప్రాణములుపోవుదనుక సేవ చేయుచుండుము. నీయాచారమే సనాతనధర్మము కాఁగల దనియే ఇదియే స్త్రీధర్మరూపమగు శ్రీరాయోపదేశము. దీనినే స్మృతులు గ్రహించినవి. ఈయుపదేశరూపధర్మము వివాహ కాలమునందే కన్యలమది నెలకొన్నచో దాన నెంతసౌఖ్యము వారలకుంగల్గునో యోజించినఁ దేటపడఁగలదు. పేఁడు పోయిన మఱియొకఁడు మగఁడు దొరకునన్నభావము నెలకొనిన నాదాంపత్యమున నేమాత్రము సుఖముండునో తెలియఁగలదు. పతిక్షేమమునే కోరుటకుఁ బ్రధానకారణము పత్యంతరా లాభమేగాక మఱేమి?

"ఏవముక్తా తు రామేణ కౌసల్యా శుభదర్శనా,
తతోత్యువాచ సుప్రీతా రామమక్లిష్టకారిణం." ౧౮

అని మూలము. శుభదర్శనా = శుభప్రదమగు దర్శనముకలది. అనఁగా భగవద్దర్శనముకంటె శుభ మెద్ది?

"సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ,
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః." ౫౨

అన్నగీతావాక్యఫల మిదియేకదా. ఆఫలము ననుభవించినది కనుకనే కౌసల్య యట్లే యొనరించెదనని మహాప్రీతిచే నచించెను. అక్లిష్టకారిణము కష్టమును గల్గింపనివాఁడు. అనఁగా సంసారసంతాపములు భక్తులకు నంటకయుండఁ జేయువాఁడనుట.

"అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః,
మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః. ౧౮
తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు." ౧౯

గీత. ౧౬ అధ్యా.

అన్నభగవద్వాక్యము ననుసరించి తన్ను నాశ్రయింపక కేవలాహంకారాది దుర్గుణవిశిష్టులగువారల ననఁగాఁ బరహింసాదిరూపానేకదుష్కర్మముల నాచరించినవా రధఃపతితులగుదురనియు నట్లుగాక సత్కర్మముల నాచరించుచు ఫలములను గోరనిభక్తులను సంసారతాపమునుండి యుద్ధరించువాఁడనియు సారము తేలుచున్నది. కనుకఁ బరాత్పరు నాశ్రయించినవారలకు సంసారదుఃఖము లంటవని భావము. అట్టి శ్రీరామునిగన్న కౌసల్య కాకుమారుఁడు కష్టములను గల్గించునా?

"అసాం రామసపత్నీనాం వస్తుం మధ్యే న మే క్షమం,
నయ మామపి కాకుత్స్థ వనం వన్యాం మృగీం యథా." ౧౯

ఇది కౌసల్య పలికినవచనజాలము. దీనిసారమేమనఁగాఁ దనయందీర్ష్యగలవారినడుమ నుండుటకంటె నరణ్యగమనమే బాగు. అనునదియే. పరస్పరదర్శనము లేకపోయిన మది నలముకొని యున్నక్రోధాదులు క్రమముగా క్షీణించును. చూచుచు

నుండిన నితరేతరదుష్కర్మరశ్ములు పెనఁగి మఱెంత బాధించును. కావుననే కౌసల్య వీరికడ నుండుటకంటె నడవులకుఁ బిలుచుకొనిపొమ్మని యాచించెను. అందు జింక యడవియందెట్లు సుఖముగా నుండునో నేను సుఖముగా నుండుదును. దీని సారమేమి? ఏవ్యక్తి తన కీర్ష్యాదులు కలుగఁజేయునో అట్టివ్యక్తి లేనితావున నుండుటయే సుఖము. అనఁగా నీర్ష్యాదులు లేక యుండుకాలమే సుఖమని సారతరార్థము. అయోధ్యలోనుండి భర్తకు సేవచేయుదునని చెప్పిన కౌసల్య మగల నిట్లు పలుకుటసంగతము కాదా యని ప్రశ్నింపవచ్చును. ఇది రామచరిత్రము. ఈకావ్యమూలమున నెన్నియోనీతులను లోకులకుఁ దెలుపుటయే మహర్షికృత్యము. పైనవ్రాసిననీతి వేఱొకమార్గమున దెలుప వలనుపడలేదు. కావున నామ పుత్రవాత్సల్యమున రామచంద్రుని వదలియుండఁజాలక యడిగెననుకారణమున నీనీతి లోకులకుం దెలిపెనని మనము గ్రహింపవలయును. ఈ యర్థము దీనికిఁబూర్వమునఁ గలశ్లోకమున

"ఉవాచ పరమార్తా తు కౌసల్యా పుత్రవత్సలా."

అని మహర్షి ప్రయోగించియే యున్నందున నద్దానిమూలమున మనము గ్రహింపవచ్చును.

"తాం తథా రుదతీం రామో రుదన్ వచనమబ్రవీత్." ౨౦

అని మూలము. ఇది శ్రీరామునిమానవత్వమునే ప్రకటించుట లేదా యని కొందఱు ప్రశ్నింపవచ్చును. వారు లోకస్వభావ మెఱుంగనివారే యనవలయు. దుఃఖమున విలపించుతల్లి తనవలెనే దుఃఖించుప్రియపుత్రునిదుఃఖము నోర్వఁజాలదు. తానాదుఃఖము నడంచుకొని కొడుకు నాశ్వాసించును. ఇది ప్రత్య

ష్టము. కావున శ్రీరాముఁడు స్వీకృతదుఃఖము నభినయించెను. అంతియకాని శ్రీరామునకు దుఃఖమెక్కడిది? మాయామానుషవేషుఁడుకదా రాముఁడు. ఈవిషయమును మదినెంచినచోఁ బై ప్రశ్నమునకవకాశమే దొరకదు.

"జీవంత్యా హి స్త్రియా భర్తా దైవతం ప్రభురేవ చ,
భవత్యా మమ చైవాద్య రాజా ప్రభవతి ప్రభుః. ౨౧
న హ్యనాథా వయం రాజ్ఞా లోకనాథేన ధీమతా,
భరతశ్చాపి ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః. ౨౨
భవతీమనువర్తేత స హి ధర్మరతస్సదా,"

అని మూలము. మరలమరలఁ గౌసల్యకు స్త్రీధర్మములను రాముఁడుపదేశింపఁబూనెను. సపత్నులనడుమ నుండఁజాల నన్నమాటకు బదులుచెప్పెను. భరతుఁడు ధర్మాసక్తిగలవాఁడు. కావున నిన్ననుసరించి వర్తించును. అనఁగా నీయాజ్ఞానువర్తియే యగునని భావము. అనఁగా రాజుగా నుండఁడని సారము. పాదుకాపట్టాభిషేక మీమాటచే రాముఁడు సూచించెనని కొందఱందురు.

"యథా మయి తు నిష్క్రాంతే పుత్రశోకేన పార్థివః. ౨౨
శ్రమం నావాప్నుయాత్కించిదప్రమత్తా తథా కురు,
దారుణశ్చాప్యయం శోకో యథైనం న వినాశయేత్. ౨౩
రాజ్ఞో వృద్ధస్య సతతం హితం చర సమాహితా,"

అని మూలము. భావికాలగతి నీమూలమునఁ దెలిపెను. నేనడవులకుంబోవుదును. కుమారులలో నొక్కఁడైనఁ జెంతనుండక పోఁగా నాదుఃఖమున రాజు శ్రమమునొందక యుండునట్లు స్థిరమనస్సుకలదానవై యాశ్వాసింపుము. ఈవిషయమునఁ బ్రమా

దపడకుము. అని రాముఁడు హెచ్చరించెను. దీనిచే భరతశత్రుఘ్నులు రాకమునుపే నేను లక్ష్మణుఁడు వనములకుఁ బోఁగా రాజు మృతినొందఁగలఁడు. నీవు యోగనిష్ఠగలదానవు. కనుక మనశ్శక్తి నుపయోగించి యతనికి శ్రమము కలుగక యుండఁ జేయుమనియే రామచంద్రుఁడు తెలిపెననియే యిటఁగలసారము. ఈవిషయమున నప్రమత్తురాలవుకమ్మని తల్లిని శ్రీరాముఁడు హెచ్చరించెను. అనఁగా నీయింటనే యుండుము. ఏమి కష్టముకలిగినను నీవే హితభూతురాలవగుదువు. కావున మరణకాలమున రాజుచిత్తము శ్రమంపడక యుండఁజేయుము. తల్లీ! పుత్రశోకము దుర్భరముసుమీ. ఆరాజును సహింపక యుండ నాశ్వాసింపుము అందును వృద్ధుడు మృతినొందుచునుక హితమొనరింపుము. అనునదియే యీభాగమునఁ గలముఖ్యార్థము. "పుత్రమంతే చ కర్మణి" అన్నసూక్తి రాజునందు వ్యర్థమయ్యెను. మేము నలువురము కొడుకులముండియు నతఁడు మరణకాలమున మమ్ముఁ దలంచుకొనుచు దుఃఖింపవలసినఘోరకర్మము నొనరించెను. తత్ఫల మనుభవింపక వదల సాధ్యము కాదు. అనుటచేఁ గర్మఫల మెంతవారికే ననుభవమునకు రాక తప్పదని తేలును. ఈయుపదేశమున శ్రీరామమూర్తి తనసర్వజ్ఞత్వమును గర్మఫలానుభవమహత్త్వమును దేటపఱిచెను.

వ్రతోపవాసనిరతా యా నారీ పరమోత్తమా. ౨౫
భర్తారం నానువర్తేత సా తు పాపగతిర్భవేత్,
భర్తృశుశ్రూషయా నారీ లభతే స్వర్గముత్తమం. ౨౬
అపి యా నిర్నమస్కారా నివృత్తా దేవపూజనాత్,
శుశ్రూషామేవ కుర్వీత భర్తుః ప్రియహితే రతా. ౨౭
ఏష ధర్మః పురా దృష్టో లోకే వేదే శ్రుతస్స్మృతః."

అని స్త్రీధర్మముల శ్రీరామమూర్తి యుపదేశించెను. దీనిసార మేమనఁగా నేవతుకగాని ప్రధానధర్మమునుమాని యప్రధాన ధర్మముల నెన్నింటి నాచరించినను ఫలము శూన్యమనియుఁ, బ్రధానము నాచరించి యప్రధానముల వదలినను ఫలము కలుగుననియు నీభాగమునఁ గలసారము. స్త్రీలకుఁ బతిహితకర్మ సమాచరణమే ప్రధానము. దాని మాని యెన్ని యుపవాసాది వ్రతముల నాచరించినను బుణ్యము కలుగకపోఁగాఁ దుదకుఁ బాపము కలుగును. పెద్దల గౌరవింపక దేవతలఁ బూజింపక భర్తను శుశ్రూష వదలక చేసిన నుత్తమగతి కర్హురాలగును. ఇదియే ధర్మము. వేదవిహితము. స్మృతిసమ్మతము. లోకమున నెందఱో పతివ్రత లాచరించినట్లు కనఁబడును. అని శ్రీరామ మూర్తి యుపదేశించెను. పలుసారు లీధర్మముల నారాముఁ డుపదేశించుటచేత స్త్రీమూలము ధర్మమని తెలియఁగలదు.

"స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమాత్మాన మేవ చ,
స్వం చ ధర్మం ప్రయత్నేన జాయాం రక్షన్ హి రక్షతి. 2
ప్రజనార్థం మహాభాగాః పూజార్హా గృహదీప్తయః,
స్త్రియశ్శ్రియశ్చ గేహేషు న విశేషోఽస్తి కశ్చన. ౨౬
అపత్యం ధర్మకార్యాణి శుశ్రూషారతిరుత్తమా,
దారాధీనస్తథా స్వర్గః పితౄణామాత్మనశ్చ హ. ౨౮
పతిం యా నాభిచరతి మనో వాగ్దేహసంయతా,
సా భర్తృలోకానాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే. ౨౯
వ్యభిచారాత్తు భర్తుస్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నింద్యతాం,
సృగాలయోనిం చాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే." 30

మను. ౯ అధ్యా.

అను మనుస్మృతివాక్యములసారము కూడ శ్రీరామోక్తిసార మేకదా.

"అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ ప్రదుష్యంతి కులస్త్రియః,
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ జాయతే వర్ణసంకరః." ४०.

అని యర్జునుఁడుకూడ స్త్రీలు వ్యభిచరింతురని యని భయ పడెను. శ్రీకృష్ణమూర్తి దాని నంగీకరించెను. బదులు చెప్పక పోవుటయే యందులకు నిదర్శనము.

లోకమున స్త్రీలమూలముననే ధర్మము నిలువవలయును. సదాచారములు నశ్లే పురుషులు ధర్మమూలభూతురాండ్రగు స్త్రీలను గడుజాగరూకులై కాపాడవలసియుండును. వారికిఁ గఱపువిద్యకూడ ధర్మవిధ్వంసనక్షమమైనదిగ నుండరాదు. దైవభక్తి పెంపొందింపఁజేయునదిగా నుండవలయును. దాన సదాచారములు రూపుమాయక నిలుచును. నీతి సదాచార మూలము. సదాచారములు నశించిన నీతియు నశించును. దాన వంశగౌరవములు క్షీణించును. అది మానవత్వమునే నిర్మూలించును. కావునఁ దోఁచినట్లు ధర్మమును దాఱుమాఱు చేయఁ బూనరాదు. సదాచారము లేల యని బలవంతముగనైన స్త్రీల కనాచారములు నేర్పరాదు. దూరదృష్టిలేక యిష్టానుసారముగ ధర్మములను మార్చినఁ దీఱనిచేటు వాటిల్లును. కనుక నీకాలపు వారు శ్రీరామోపదేశమునైన మది నిలిపి హితముగాఁ బ్రవర్తిల్లుట శ్రేయోదాయకమని యీభాగమునుండి నేర్చుకొన వలయును.

"గచ్ఛ పుత్త్ర త్వమేకాగ్రో భద్రం తేఽస్తు సదా విభో,
పునస్త్వయి నివృత్తే తు భవిష్యామి గతక్లమా.

ప్రత్యాగతే మహాభాగే కృతార్థే చరితవ్రతే. ౩౮
పితురానృణ్యతాం ప్రాప్తే త్వయి లప్స్యే పరం సుఖం,
కృతాంతస్య గతిః పుత్ర దుర్విభావ్యా సదా భువి. ౩౯
యస్త్వాం సంచోదయతి మే వచ ఆచ్ఛిద్య రాఘవ.''

అని మూలము. కౌసల్య రాము నాశీర్వదించుచున్నది. వత్సా! మనోవ్యాకులతముల నొందకపొమ్ము. ఇక్కడిదుఃఖమునకుఁ జోటీయక సంతుష్టమనస్కుఁడవై పొమ్మని భావము. సర్వదా నీకు మేలగుఁగాక. నీవు మరలి రాఁగా నాకష్టములు నివర్తించును. పితృఋణముతీర్చుకొని నీవు రాఁగాఁ గాంచి నిరుపమానసుఖము నొందుదును అనఁగా నిన్నుఁ గన్నులారఁ గాంచుటయే మహానందమని భావము. నాయనా! నామాట జవదాఁటని నిన్ను మార్చివేసిన దే. ఇఁక దైవగతికంటె మిక్కిలి యేది గలదు? అనఁగా సాఁగసిమి? లోకమున దైవగతినాపగల దేదియు లేదు. దైవగతి యనఁగాఁ గర్మఫలమనియే భావము. దాని నాపువారెవ్వరుందురు? సర్వేశ్వరుఁడు కర్మస్వరూపుఁడు. తదితరులు కర్మబద్ధులు. కావునఁ గర్మగతి దుర్నివారకమని తాత్పర్యము. "గహనా కర్మణో గతిః" అన్న సూక్తి భగవంతునిదే కదా. ఎన్ని విధముల నూహించినను పౌరుషమునకంటె దైవమే యుత్కృష్టమను విషయము మనము గ్రహింపఁదగును. ఇట్టు లీభాగము మన కన్నియో విషయములను బోధించుచున్నది. కావున శ్రద్ధగాఁ జదివి యందలిసారమును గ్రహించి దాని నెంతవఱకు మనయలవాటున నుండఁజేయ శక్యమో యట్లు చేసికొనవలెను. అదియే రామాయణఫలము. కాని పారాయణమాత్రమున సంపూర్ణఫలము చేకూరదు. ఇఁకఁ దరువాతి కథను బఠింతము.

కౌసల్య కుమారు నాశీర్వదించుట.

*మంచిమనస్సుగల యాకౌసల్య దుఃఖానుభవమువలని యాయాసమున గలిగిన యశుచిత్వమును బోఁగొట్టుకొనఁగోరి జలముల నాచమనము చేసి కుమారు నాశీర్వదించను. రఘువంశోద్ధారకా! నిన్ను నిందే నిలుపుటకు నాకు శక్యము కాలేదు. నీవు కోరినట్లే యడవుల కరుగుము. నియత కాలము దాఁటగనే యాలసింపక రమ్ము. పిదపఁ గ్రమముగాఁ బెద్దలయాచారము ప్రకారము పట్టాభిషిక్తుఁడవు కమ్ము. రామా! కోఅంతవఱకునియమమున నీ వేధర్మము ననుసరింప నెంచితివో యాధర్మమే సకల దిశల నిన్ను రక్షించుఁగాక. నీవు చైత్యములయందు దేవాగారములయందే దేవతలకు నమస్కరించుచుందువో వారే వనముల ఋషులతోఁగూడ నెల్లభంగుల నిన్నుఁ గాపాడుదురుగాక. ప్రతిభాశాలియగు విశ్వామిత్రుఁడు నీకు నుపదేశించిన మహాస్త్రములన్నియు నిన్ను సంరక్షింతురుగాక. నీపితృమాతృశుశ్రూషలు సత్యవ్రతము నీకేకష్టములు గలుగకయుండఁ గాపాడుఁగాక. దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవగుము. వనముల సంచరించునపుడు ప్రమాదమున నీవలనఁగలిగిన ప్రత్యవాయము నోర్చుకొనుచు నందుఁగల తరుగుల్మలతాదులు వనస్పతులు పక్షులు సర్పములు పర్వతాదులు నిన్ను రక్షించుఁగాక. సాధ్యులు లోనగు దేవతాభేదములు నీకు శుభములిచ్చుఁగాక. ధాతృవిధాతలు సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు నీకఖిలశుభముల నిత్తురుగాక. సూర్యద్వాదశకమునఁ గలపూషయు భగార్యములు నీకు శుభములొసంగుదురుగాక. ఇంద్రాదిదిక్పాలకులు నీకు సర్వదా శుభ

* ఇయ్యది యిరువదియైదవసర్గమునుండి కైకొనఁబడినది.

ప్రదులగుదురుగాక. ఋతుపక్షమాససంవత్సర దివారాత్రిరూప కాలము నిన్ను రక్షించుఁగాక. కుమారా! ధ్యానము పరిపక్వ మగుయోగము ధర్మము నిన్నెల్లభంగులఁ గాపాడుఁగాక. కుమారా చంద్రబృహస్పతులు సప్తర్షులు నారదాది దేవర్షులు నిన్నెల్లతావులఁ గాపాడుదురుగాక. దిక్కులు దిక్పాలకులు నాచేఁ బ్రస్తుతులను బడయగలిగి వనముల నిన్నేమఱక రక్షింతురుగాక. కులపర్వతసముద్రములు కుబేరవరుణులు భూమ్యాకాశములు నదులు నక్షత్రములు కుజాదిగ్రహములు వానియందభిమానముగల దేవతలు నహోరాత్రములు సంధ్యలు నడవుల నిన్నేమఱక కాచుచుందురుగాక. పవిత్రములగు ఋతువు లాఱు మాససంవత్సరాదులు నీకు సుఖమొసంగుదురుగాక. మతిమంతుఁడవై జనకు ననుమతిం గొని మునివేషమును దాల్చి గహనమునఁ జరించు నీకు సురాసురులు మేలుగూర్తురుగాక.

శ్రీరామచంద్రా! కోపాటోపమున, క్రూరకర్మరతిగలిగిన రాక్షసపిశాచములవలన మఱియుఁ గ్రూరమృగంబులవలనను నీకు భీతి రాకుండుఁగాక. అరణ్యానియందు వానరములు వృశ్చికములు వనమక్షికములు దోమలు పాములు నితరకృములు నిన్నుఁ బీడింపకయుండుఁగాక. కుమారా! వన్యగజసింహవ్యాఘ్రభల్లూకప్రముఖదంష్ట్రాయుధమృగములు నీకు నపకారము చేయకయుండుఁగాక. మానవమాంసభక్షణాదృతిగల యితర క్రూరజంతువులు నాదేవతారాధనమున నానందించి నిన్ను హింసింపకుండుఁగాక. రామభద్రా! త్రోవలన్నియుఁ గందమూలఫలాదులతో సుఖప్రదములే యగుంగాక. అప్రతిహత పరాక్రమము చెల్లుఁగాక. శుభములం గాంచుచు నడవికిం

బొమ్ము. అంతరిక్షమునఁ దిరుగు దేవతలవలనను దక్కిన దేవతల వలనను నీకు శుభములుగలుగుఁగాక. శత్రువులవలనను నీకు మేలేకలుగుఁగాక. నేను బూజించుచుండఁగా సంతసిల్లి బృహస్పతి లోనగువారు నీకు మంగళప్రదులగుదురుగాక. నదీస్నానకాలమున నగ్నియు వాయువు హోమాగ్నిధూమము విశ్వామిత్రోపదిష్టమంత్రములు నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక. లోకనాథుఁడగు బ్రహ్మాయు సర్వప్రాణిపోషకుఁడగు నారాయణమూర్తియు ఋషులు తక్కుంగల దేవతలు వనవాసవ్రతమూనిన నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక.

అని యీరీతి నాకౌస్యల శ్రీరాము నాశీర్వదించి పూలదండలొసంగి యుచితరీతి దేవతలఁ బూజించెను. రామాభ్యుదయార్థము హోమము చేయించెను. హోమార్థము శ్వేతపుష్పహారములు, సమిధలు, తెల్లనియావాలు తెప్పించి యీయఁగా నావిప్రుఁడు కష్టఫలనిరసనార్థము విశేషించి యారోగ్యప్రాప్త్యర్థము విధ్యుక్తముగా హోమము చేసెను. శిష్టహవిస్సుచేత బహిర్బలిగావించెను. తేనె లోనగుపదార్థములను బ్రాహ్మణుల కొసంగి పుణ్యాహవాచనము చేయించి వనమున మంగళములు గలుగఁజేయుమంత్రములం జదివించెను. కీర్తిమంతురాలగు నాకౌసల్య యాఋత్విజునకు వాంఛానురూపదక్షిణల నొసంగి కుమారునితో నాయనా! దేవతానమస్కృతుఁడగు దేవేంద్రునకు వృత్రాసురుఁడు నశింప నేమంగళమొదవెనో యామంగళములు నీకుం గలుగుంగాక. పూర్వము వినతకుమారుఁడు గరుత్మంతుఁడు దేవలోకమున కమృతముం దీసికొనిరాఁబోవుతఱి నేయాశీర్వచనము చేసెనో యది నీకు లభించుఁగాక. సముద్ర

మథనమున నదితి కుమారుఁడు దేవేంద్రునకు రాక్షససంహా-
రార్థ మేదీవనల నొసంగెనో ఆశుభాశీర్వాదఫలము నీకిపుడు
గలుగుఁగాక. శ్రీమహావిష్ణువు త్రివిక్రమావతారమునందు
మూఁడడుగు లిచ్చునపు డేయాశిషము లొసంగెనో యాశు-
భాశీర్వచనఫలము నీకుంగలుగుంగాక. శుభవస్తువులను మఱియు
శుభవంతములుగాఁజేయు వసంతాదిషడృతువులు సముద్ర
ములు ద్వీపములు వేదములు స్వర్లోకాదులు దిశలు నీకు
మేలుఁగూర్చుఁగాక.

ఇట్లు లావిశాలాక్షి కొడుకును దీవించి యతనితలపై
నక్షతలునిచి గంధముపూసి విశల్యకరణి యనుమూలికనురక్షగా
రామునికరమునకుం గట్టెను. ఆమూలిక ఫలముగలిగించునంత
శక్తికలది. లోఁగలశల్యములను వెలుపలికిఁ దీయఁగలదియు
నగు. ఆరక్షను రక్షామంత్రముల నభిమంత్రించెను. దుఃఖవశం
వదయైనను బ్రయాణము చేయునపు డది యమంగళమగునని
తలఁచి మనస్సున సంతోషము లేకున్నను వాక్కున నానందించు
నట్లు గనంబడుచు గద్గదవాక్కుల నారాముని యుత్తమాం
గము వంచి మూరుకొని యాలింగనము చేసికొని వత్సా!
ధన్యుఁడవై సుఖముగాఁ బొమ్ము. నిరోగుఁడవై సుఖముగా
నయోధ్యకువచ్చి రాజ్యమును స్థిరముగాఁ బాలించుచుండఁగాఁ
గన్నులారఁ గాంచఁగలను. నీవు మరలి రాఁగా నాదుఃఖము లెల్ల
నశించి మోమున సంతోషము నివ్వటిల్ల సంపూర్ణచంద్రబింబము
తోఁచినట్లు నిన్నుఁ జూడఁగలను. పితృనానతి నెఱవేర్చి యడవి
నుండివచ్చి సింహాసనము నధిష్ఠించియుండ నానందమునఁ జూడఁ
గలను. వనమునుండి యరుదెంచి రాజోచితములగు వస్త్రాభరణ-

ములఁ దాల్చి నీవు నాకును నాకోడలికిని సర్వదా సంతోషమును గలిగించుచుండుము. ఇప్పుడు దండకాటవుల కరుగుము. నేనిపు డారాధించు దేవతలు లోనగువారెల్లఁ దృష్టనొంటి వనమునకరుగు నీకుఁ జిరకాలము హితముఁగోరుచుందురుగాక. అని యిట్లు లాకౌసల్య కన్నీటిధారలు ప్రవహింపఁగా నాశీర్వదించి రక్షార్థ మాతని చుట్టును దిరిగి కౌఁగిలించుకొనియె. అంత రామచంద్రుఁడు తల్లిపదములు మరలమరల నమస్కరించి మానవతను సహజమగు విచారము కలిగినను నిరుపమాన తేజోరాశి గావున నించుకయు మోముకాంతి తగ్గకయుండఁగా సెలవుతీసికొని సీతాదేవికడకుం బోయెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున మన మెఱుంగఁదగిన విషయములు కొన్ని గలవు. వాని నెఱుంగుటయే ముఖ్యము. కౌసల్య రామునకు మేలుగలుగవలయునని దీవించెను. భగవంతుఁడని యెఱింగియు మాయామోహితయగుట సామాన్యుఁడనియే భావించి మాత గావున దీవించెను. ఇందన్నియుఁ బునరుక్తతాదోషమున కుదాహరణములుగనే కన్పట్టును. కాని యది పుత్రునియందుఁ గలవాత్సల్యాతిశయమునను దద్విరహవేదన చేతను బలికినపలుకులని భావించుచో నాదోష మదృశ్యమగును. ఇందుఁగలవిశేషము లేవని విచారింతము.

"శీఘ్రం చ వినివర్తస్వ వర్తస్వ చ సతాం క్రమే. ౨
యం పాలయసి ధర్మం త్వం ధృత్యా చ నియమేన చ,
స వై రాఘవశార్దూల ధర్మస్త్వామభిరక్షతు." 3

అని మూలము. 'సతాం క్రమేచ వర్తస్వ' అనునది విధివాక్యముగా గ్రహింపఁదగు. నీపూర్వు లేరీతిగా నడచిరో యా

మార్గముననే. అనఁగా భరతుఁడే రాజ్యమేలుఁగాక యని యనరాదు. జ్యేష్ఠుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁదగునన్నదియే పూర్వమార్గము. దాని ననుసరింపుమని హెచ్చరించెను.

"స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి,
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే. ౩౧
యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వారమపావృతం,
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభంతే యుద్ధమీదృశం." ౩౨

గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములుకూడ నీయర్థమునే తెలుపుచున్నవి.

"సహజం కర్మ కౌంతేయ సదోషమపి న త్యజేత్,
సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమేనాగ్నిరివావృతాః." ౪౮ గీ. ౧౮ అ.

అన్న శ్రీకృష్ణవాక్యము పైనివ్రాసినభావమునే తెలిపెడిని. నిరంతర ప్రీతిచే నియమముచే నీ వేధర్మమును బాలించుచున్నాఁడవో యది నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక.

"ధర్మ ఏవ హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః,
తస్మాద్ధర్మో న హంతవ్యో మానో ధర్మో హతోఽవధీత్." ౧౫

మను. ౮ అ.

అను నీమనుస్మృతిభావమునే రామాయణ ముపదేశించెను. ఇట్టులా కౌసల్య తెల్పెనుగదా. ఇందుఁ గలవిశేషమేమి? భగవంతుఁడు ధర్మస్వరూపుఁడు. ఇతరు లెవరు రక్షింతురు? ఆపరమేశ్వరు నతఁడే రక్షించుకొనును. అనఁగా ధర్మమే నీయాకారము. నిన్నొరు లెవరు రక్షింపఁగలరు? అనుభావ మిందుఁ గలదు.

"వృషో హి భగవాన్ ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలం,
వృషలం తం విదుర్దేవాస్తస్మాద్ధర్మం న లోపయేత్." ౧౬ స. ౮ అ.

అనుస్మృతి పై భావమును దృఢపఱచెడిని.

"యేభ్యః ప్రణమసే పుత్ర చైత్యేభ్యాయతనేషు చ,
తే చ త్వామభిరక్షంతు వనే సహ మహర్షిభిః." ౮

అని మూలము. చైత్యమనఁగా నాలుగుత్రోవలు కలియుచోట నున్న మహావృక్షము. దాని చుట్టు వేదికనిర్మించియుందురు. వానికి ప్రదక్షిణక్రమమునఁబోవుట శ్రీరామునకలవాటులలోనొకఁడు. మహావృక్షముల నాశ్రయించి దేవతలుందురు.

"యే వృక్షేషు సస్పింజరా నీలగ్రీవా విలోహితాః."

అని వేదము తెల్పుచున్నది. అట్టితావులఁ గ్రీడాదులు జరపరాదనియు నట్టియకృత్యముల నొనరించినచో నందుఁగల దేవతలు వారల హింసింతురనియు భావము. అట్టి మహావృక్షములం గాంచినపుడు శ్రీరామమూర్తి నమస్కరించుట యితరుల కాసదాచారము నేర్పుటకే. దేవమందిరములకుఁగూడ నట్లే నమస్కరించును. అట్టివెల్ల నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక యని యాశీర్వదించెను. లోకమున కుపకారము చేయువస్తువులెల్ల భగవన్మయములే. అనఁగా నందు భగవత్కళ విశేషించి యుండుననిభావము.

"యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి,
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి." ౩౦ గీత. ౬ అ.

అన్న శ్రీకృష్ణోపదేశ మిదియే. శ్రీరాముఁ డాచరించిచూపెను. శ్రీకృష్ణుఁ డద్దానినే యుపదేశించెను. వృక్షాదులనుగూడ భగ

వన్మయములుగా భావించువాఁడే యోగి. అట్టి యోగసిద్ధి లేకపోయినచో విద్యవలన లాభము లేదని సారము.

> "తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః,
> గచ్ఛంత్యపునరావృత్తిం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః. ౧౭
> ఇహైవ తైర్జితస్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః,
> నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః." ౧౯
>
> గీత. ౫. అ.

అను నీగీతావచనములు ప్రభావమునే విస్తరించుచున్నవి. పూర్వులు చెట్లకుఁ గొండలకు మ్రొక్కుదురని దూషించువారు విజ్ఞానసంపద్విరహితులని తెలకపోదు. సర్వము భగవన్మయముగా భావించుటయే వారిలక్ష్యము. పాషాణవిగ్రహములయందు భగవంతుఁడు వెలసియున్నవాఁడని విశ్వసించువారి కంటె వృక్షాదులు భగవన్మయములని నమ్మువా రుత్తములే యనవలయును. ఈయర్థమునే ఈక్రింది రామాయణశ్లోకములు తెలుపుచున్నవి.

> "సమిత్కుశపవిత్రాణి వేద్యశ్చాయతనాని చ,
> స్థండిలాని విచిత్రాణి శైలా వృక్షాః క్షుపా హ్రదాః,
> పతంగాః పన్నగాస్సింహాస్త్వాం రక్షంతు నరోత్తమ." ౭

ఈమొదలగునవియన్నియు నీవిషయమును బోధించునవియే. కాన మరలమరల వ్రాయనక్కఱలేదు.

> "గంధైశ్చాపి సమాలభ్య రామమాయతలోచనా,
> ఓషధీం చాపి సిద్ధార్థాం విశల్యకరణీం శుభాం. ౩౮
> చకార రక్షాం కౌసల్యా మంత్రైరభిజజాప చ."

అని మూలము. రామమూర్తికిఁ దల్లి గంధము పూసి విశల్యకరణి యనునోషధిని రక్షార్థము కట్టి మంత్రముల జపించెను.

అనఁగా నేమి! దేవతాధ్యానము చేయునపుడు సాధకుఁడు జలంకృతగాత్రుఁడై యుండవలయునని శాస్త్రము విధించెడిని. "క్లిష్టాకల్పస్సంకల్ప్యాకల్పోవా" అని. దీనిచేత నిర్మలినత్వము ముఖ్యమని తేలెడిని. దేహానైర్మల్యమునకంటె మనోనిర్మలత్వము ప్రధానమని సారము. మూలికనుగుఱించి విచారింతము.

"సర్వాకరేష్వధీకారో మహాయంత్రప్రవర్తనం,
హింసౌషధీనాం స్త్ర్యాజీవోఽభిచారో మూలకర్మ చ. ౬౩
ఫలదానాం తు వృక్షాణాం ఛేదనే జప్యమృక్శతం,
గుల్మవల్లీలతానాం చ పుష్పితానాం చ వీరుధాం. ౧౪౨
కృష్టజానామోషధీనాం జాతానాం చ స్వయం వనే,
వృథాలంభేఽనుగచ్ఛేద్గాం దినమేకం పయోవ్రతః." ౧౪౪

మను. ౧౧ అధ్యా.

అను నీస్మృతివాక్కులననుసరించి యోషధుల నశింపఁజేయుట యుపపాతకమని తెలియనయ్యెడిని. వానియుపయోగముల గుఱించి యించుక వ్రాయఁదగు. ఓషధుల కొక్కొక్కదాని కొక్కొక్కదేవత గలదు. ఆదేవత నారాధింపకయున్న నా యోషధివలన లాభము కన్పట్టదు. దేవతారాధనముల జపముత్తమము. జపము మంత్రాధీనము. కావున నోషధులవలని లాభములఁ బడయఁగోరువారు తదధిష్ఠానదైవము దగుమంత్రమును జపించి తదుక్తనక్షత్రవారతిథులు గలిసినకాలమునందు నాయోషధిని బూజించి తదుక్తకాలమునఁ దీసికొనవలయును. అయ్యది ఫలవంతమగును. కొన్ని పగటివేళలయందును గొన్ని రాత్రికాలములయందును వీర్యవంతములుగ నుండును. విపరీతకాలములయందు గ్రహించినను నిష్ఫలములే యవి యగును.

సర్పవృశ్చికాదిబాధలు క్షుత్పిపాసలు రోగములు దుష్టపిశాచబాధలు మూలికాసంపర్కమున నుండవు. మూలికాప్రయోగమున సర్పవిషతాపము శాంతించుట సర్వజనవిదితమే. అట్టిశక్తులనేకములు గలవని నమ్మవలయును. మూలికాప్రయోగపద్ధతి యీకాలమున నడుగంటినది. అదియే ప్రజాదౌర్భాగ్యము. దానిని విడనాడరాదని మన కీభాగము బోధించుచున్నది. ఈవిషయము వరాహమిహిరాచార్యాదులు పెక్కుతెఱంగుల బోధించియేయున్నవారు. ఈవిషయములన్నియుఁ గ్రొత్తవి కావని యీరామాయణమే మనకుఁ దెల్పుచున్నది ఈపూర్వాచారమునఁ గలుగుఫల మేమనఁగా భగవద్భక్తియే. మూలికాధిష్ఠానదేవత నారాధించుట భ_ చేతఁగదా. అది విశ్వాసమూలముగాదా. ఇట్లు మనపూర్వులయాచారములన్నియు దైవభక్తిమార్గము లగుచుండును. కావున మన మవ్వానిని విడనాడరాదని దృఢసంకల్పులము కావలయును.

"అవదత్పుత్ర సిద్ధార్థో గచ్ఛ రామ యథాసుఖం,
అరోగం సర్వసిద్ధార్థ మయోధ్యాం పునరాగతం. ౪౧
పశ్యామి త్వాం సుఖం వత్స సుస్థితం రాజవర్త్మని,
ప్రణష్టదుఃఖసంకల్పా హర్షవిద్యోతితాననా.
ద్రక్ష్యామి త్వాం వనాత్ప్రాప్తం పూర్ణచంద్రమివోదితం." ౪౨

అని మూలము. ఇది కౌసల్య తెల్పినమార్గము. భగవత్సంకల్పము ఫలోన్ముఖమైనదని యీవాక్కులే తెల్పుచున్నవి. "గచ్ఛ రామ యథా సుఖమ్" ఎట్లు లోకములకు సుఖముగల్గునో యట్టి ప్రయోజనము ఫలించునట్లు పొమ్ము. అనఁగా నీప్రయాణము లోకసుఖము గల్గించునని భావము. సర్వసిద్ధార్థమ్మనఁగా సర్వ

ప్రయోజనములు ఫలింపఁగా నని భావము. నీయవతార ప్రయోజనము సఫలము కాఁగా మరలి యయోధ్యకు రాఁగా నిన్నుఁ జూతునని కౌసల్య పలికెను. కుమారా! నాదుఃఖసంకల్పములు నశింపఁగా సంతోషమున నామోము వికసింప వనమునుండి వచ్చిన నిన్ను నుదయించినచంద్రబింబమునువలెఁ జూడఁగలను. అనఁగా సారమేమి? నాకు రాఁగలవైధవ్యాదిదుఃఖములు తుచ్ఛసంకల్పములు నశించును. హర్షము పొంగును. నామనస్సు చల్లనగును. అనియే. లోకమున దుస్సంకల్పములు పరమేశ్వరునిధ్యానించువారలకు వరుసఁగా క్షీణించును. అవి క్షీణించినఁగాని హర్షముదయింపదు. అది కలిగినఁగాని మనస్సు చల్లఁబడుట యనఁగా శాంతినొందదు. ఇట్టిఫలములు కలుగుటకుఁ బ్రధాన కారణము పరమేశ్వరునిధ్యానమే.

"ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే,
సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే. ౬౨

క్రోధాద్భవతి సమ్మోహస్సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః,
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి. ౬౩
రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరన్,
ఆత్మవశ్యైర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. ౬౪
ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతే,
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. ౬౫
నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా,
న చాభావయతశ్శాంతిరశాంతస్య కుతస్సుఖం." ౬౬ గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు పైవ్రాసినభావమును స్పష్టపఱచుచున్నవి. కౌసల్య భగవంతునిదృఢసంకల్పము తనదుఃఖమును

దొలంగింపంగా నిర్మలస్వాంతయై యిట్లు పలికెను. అంతకుముం దున్న దుఃఖము తొలంగెను. ఆచోట శాంతము పాదుకొని యెను. కావున మానవప్రయత్నమునకంటె దైవమే ప్రబలమని మన కీవాగ్ధోరణి తెల్పుచున్నది.

"మంగళైరుపసంపన్నో వనవాసాదిహాగతః,
వధ్వా మమ చ నిత్యం త్వం కామాన్ సంవర్ధ యాహి భోః." ౪౪

అని మూలము. కుమారా! వనవాస మొనరించి పిదప నీయ యోధ్య కరుదెంచి సీతకు నాకును సుఖముం గూర్పుము. ఇంకం బొమ్ము. సీతకు నాకును గలవాంఛల ఫలింపఁజేయు మనఁగాఁ దాత్పర్య మేమి? దుష్టసంహారము శిష్టపరిపాలనము నను కార్య ములు నెరవేర్చిన సీతాదేవికి విశ్రాంతి చేకూర్పుము. నాకును మనశ్శాంతిని బ్రసాదింపుము. ఇంకం బొమ్ము. అనఁగా నీవు వన వాసము చేసి వచ్చినఁగాని మా యీకోర్కెలు ఫలింపవు. కావునఁ ద్వరితముగా నడవులకుం బొమ్మని కౌసల్య తేటపఱి చెను. ఇదియే యిందుఁగలసారము.

"ప్రదక్షిణం చైవ చకార రాఘవం పునః పునశ్చాపి నిపీడ్య సస్వజే." ౪౫

అని మూలము. కౌసల్య రామునకుఁ బ్రదక్షిణము చేసెను. అనఁగా నాలుగు ప్రక్కలు నిర్భయములగుఁగాక యనుసంకల్ప ముతోఁ దిరిగెను. రక్షాబంధనమనఁగా నిదియే. ఇది సంకల్పశక్తి ప్రభావమును దెలిపెడిని. పెద్దలు పిన్నవారి నాశీర్వదించునపుడు నిర్మలమనస్సుతో భగవంతుని ధ్యానించి పిదప నాశీర్వదింపవల యును. ఆధ్యానశక్తిచే మేలుగలుగవలయునుగదా. కావుననే ప్రతికార్యమునందును దొలుత భగవంతుని ధ్యానింపవల యును. పెద్దలయాచారము లిట్టివే. వానిని దృణీకరింపరాదు.

ఏది ప్రధానమో దానిని వదలి తరువాతి కార్యమును జేయఁ బూనుట మంచిది కాదు. సంధ్యావందనాదిసత్కర్మముల నాచరించునపుడు తొలుతఁ బ్రాణాయామము చేయవలయు ననువిధి కలదు. మంత్రము నుచ్చరించుచు ముక్కుపట్టుకొనిన లాభమే లేదు. ప్రాణాయామఫలము మనస్సు స్థిరముగా నుండనభ్యసించుటయే. దానిని మాని వేదమంత్రములఁ జక్కఁగా నుచ్చరించిన సంధ్యావందనాదిసత్కార్యములఫలము గలుగఁజాలదు. స్వల్పఫలమే కలుగును. సంకల్పము దృఢము కావలయును. అనఁగా మనస్సు నిర్మలమై యుండవలయుననియే సారము. ఇట్టి సద్విషయముల నందందు నుచితరీతిని వాల్మీకిమహర్షి మనకుఁ గథారూపమున బోధించెనని యెఱుంగవలయును. ఇట్టివిషయములను గ్రహింపక కథనుమాత్రమే తెలిసికొనిన లాభము లేదు.

"తథా చ దేవ్యా స కృతప్రదక్షిణో
నిపీడ్య మాతుశ్చరణౌ పునః పునః,
జగామ సీతానిలయం మహాయశాః
స రాఘవః ప్రజ్వలితస్స్వయా శ్రియా." ౪౭

అను నీమూలము మనకొకరహస్యమును దెలిపెడిని. దానిం బరికింతము. రాముఁడు తల్లి రక్షాబంధనకార్యము నిర్వర్తింపఁగా నామెకు నమస్కరించి సీతయింటికిం బోయె ననునది సామాన్యార్థము. ఇచ్చో మహాకవివాల్మీకి "మహాయశాః" అనువిశేషణము ప్రయోగించెను. నిరుపమానవిఖ్యాతిని గోరినవాఁడనికదా దీనియర్థము. యశస్సు సత్కర్మానుష్ఠానమున గలుగును. అధర్మధ్వంసనమే సత్కర్మము. దానినిమించిన సత్కర్మము జగములయందు లేదు. దేనియాధారమునఁ బ్రపంచములున్నవో,

దేని నవలంబించినవారు చెడుదురో యవి ధర్మాధర్మము లనఁ బడును. భగవత్స్వరూపమేధర్మము. భగవత్స్వరూపనివారకమే యధర్మము. ఒకటి యారాధింపఁదగినది. వేఱొకఁడు నివారింపఁ దగినది. అని భావము. అట్టివాంఛగలవాఁడు శ్రీరామమూర్తి. అనఁగా ధర్మము నశింపకయుండ నధర్మము తలయెత్తకయుండ నొనరింపఁబూనెనని భావము. "స్వయా శ్రియా" అని మూలమునఁ గలదు. దీనివాస్తవార్థమేమి? అనపాయినియగు శ్రీదేవితోఁ బ్రకాశించుచు ననియే దానియర్థము. అనఁగాఁ బ్రకృతి విశిష్టుఁడై యని భావము. శ్రీదేవిం గూడినఁగాని యనఁగా మూలప్రకృతిం జేకొనినఁగాని యేకార్యమును జేయఁజాలఁడు. శక్తిలేక కాదు. సంకల్పశక్తిలేక యేకార్యము సాగదు కావునఁ దన నిర్వికల్పత్వమును మానెననియే తాత్పర్యము. కనుకనే తల్లిసెలవుపొంది తన ప్రయత్నమును నెఱవేర్పనున్న సీతాగృహమున కరిగెను. లోకమునందును భార్యతో నాలోచింపక యేకార్యము పురుషుఁడు చేసి ఖ్యాతిని గాంచఁజాలఁడు. ఈయాచారము సనాతనము. దానినే భగవంతుఁడు కార్యరూపమున మనకుఁ దెలిపెను. కావున మూలప్రకృతి నాశ్రయింపక యెవ్వాఁడు కాని తమోరూపతిరస్కరణిని దాఁటి భగవంతుని నిర్మలతేజస్స్వరూపమును గాంచలేఁడని తేటపడియెడిని. ఒక్కగంతున భగవంతుని జేరఁగల మనువారే పామరులు. విద్యవచ్చినను వారు పామరులే. విద్య వారికి ఫలము నీఁజాలదని భావము. "తదను ప్రధానద్వారా రాజదర్శనం కర్తవ్య" మ్మను న్యాయము ప్రసిద్ధమే కదా. కనుక భగవంతు నిచ్ఛాశక్తిని దొలుత నారాధించి రజస్తమోగుణముల జయించి శుద్ధసత్వ ముద్దీపింప భగ

వంతుని తేజోరూపునిగా ధ్యానింపవలయునని మన మీభాగ మునుండి నేర్చుకొనవలసియే యుండును. అట్లుగాక దుర్మతాభిమానమూని స్వలాభార్థ మేవో యిందు రహస్యార్థము లున్నయట్లు నటించి శిష్యులకు బోధించుచు దేవతాద్వేషమును గలిగించుచు ధనార్జనము చేయు కపటయోగులమాటలకు లోఁబడి నిర్మలమగుభక్తిని బోఁగొట్టుకొనరాదు. ఇఁకఁ దరువాతి శ్రీరామచరిత్రమును బఠింతము.

రాముఁడు సీతాదేవికి స్వాభిప్రాయ మెఱిఁగించుట.

* శ్రీరాముఁడు తల్లి యాశిషములొంది యత్యంత ధర్మమార్గము నవలంబించి యడవుల కరుగఁబూని తనప్రభల రాజమార్గమును వెలిఁగించుచుఁ బోయెను. జనులు రామునిం గనినంతనే తత్సుగుణసంపత్తి యత్యంతప్రీతులుగా వారిఁ జేయఁజాలెను. అభిషేకార్థము వ్రతనియతింగాంచినసీతాదేవికి నభిషేకవిఘ్నము లోనగువార్త లేవియుఁ దెలియవు. నాఁ డభిషేకోత్సవము సాగుననియే యామె తలంచుచుండెను. పట్టభద్రుఁ డగుభర్తకుఁ దాఁ జేయఁదగుమర్యాదల నెఱింగియే యుండెను. రాజచిహ్నము లిట్టివనియు నెఱుంగును. ఆనాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడైన భర్తకు నభ్యుదయమునుగోరి దేవతాపూజలఁ గావించి మహోత్సవానంతరము వచ్చునాథునకుఁ దగుపూజల నొనరింప సిద్ధపడి రాజచిహ్నములతో వచ్చు శ్రీరామునింగాంచ నువ్విళ్లూరుచుండెను.

---

* ఇది యిరువదాఱవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మరామాయణకథయం దిది విడిచియుండును.

అట్టితఱి శ్రీరామమూర్తి సీత కీదుఃఖవార్త నెట్లు తెలుపవలయు ననుసిగ్గుచేఁ దలవంచి సంతుష్టజన నిబిడమగు నంతఃపురమును బ్రవేశించెను. సీత త్వరపడి లేచి భయకంపితాంగియై శోకతప్తుఁడగు శ్రీరామునిం గాంచెను. ధర్మాత్ముఁడగుట రాముఁడు సతిం గాంచఁగనే దుఃఖము నాపుకొనఁజాలకపోయెను. కనుక నాతఁడు దుఃఖపడెను. మోము కాంతిహీనము కాఁగా మేను చెమటబిందువులం దడియఁగా నాపుకొనరానిదుఃఖమునఁ గలఁతనొందు రామునిం గాంచి దుఃఖార్తయై ప్రాణేశా! ఇదియేమి? బృహస్పతి యధిదేవతగాఁగలిగి సంపత్కరమై నీయభిషేకమునకు నర్హమగు పుష్యనక్షత్రమువచ్చినదని మహాప్రాజ్ఞులగుబ్రాహ్మణులు పల్కిరిగదా. ఈశుభతమసమయమున నీవేల యిట్లు కుందుచున్నావే. ఏల? శ్వేతాతపత్త్రము పట్టకుండుటం జేసి నీమోముచందురుఁడు ప్రకాశింపక యున్నాఁడే. ఏల? చామరు లేల వీవ లేదు? వాగ్విశారదులగు వందిమాగధాదులు నిన్ను వినుతింపకయున్నారేల? వేదాంతవేత్తలగుబ్రాహ్మణులు శిరస్స్నానము చేసి శుద్ధుఁడవుగానున్న నీశిరస్సుపై యథాశాస్త్రముగఁ దధ్యోదకాదులచేత నభిషేకింపకయున్నారే. ఏల? మంత్రిప్రముఖులు, పౌరముఖ్యులు, జానపదులు నలంకృతులై నిన్ననుసరించి రాలేదే. ఏల? బంగరుచే రంగారుచు నాల్గుగుఱ్ఱములు గట్టియున్నరథవర్యము నీముందు రాకయున్నదే, ఏల? నీలమేఘముభాతిఁ బర్వతమువలె నగపడుచు మంగళలక్షణలక్షితమైయుండు భద్రదంతావళము నీప్రయాణమున నీకు ముందు రాకయున్నదే. ఏల? సుందరాకారా! శ్రీరామభద్రా! శూరులు కనకరత్నసింహాసనము మున్నిడుకొని పోవు

చుండగా నీవు రావలయుఁగదా. అట్లేల రావైతివి? పట్టాభిషేక మెంతసంతోషమున నాయత్తమైనదో యంతదుఃఖముగా మున్నెన్నఁడులేని యీఛాయ నీముఖమునఁ గలిగియున్నది. సంతోష మదృశ్యమైనది. ఏటికో! అని ప్రశ్నించెను.

ఈరీతిఁ బ్రశ్నించుచు వగచుచున్న జానకిం గాంచి రామచంద్రుఁడు సీతా! ఆర్యులగు నాతండ్రిగారు నన్నీయయోధ్యనుండి యడవికిం బంపుచున్నారు. జానకీ! ఉత్తమవంశసంభూతురాలవు. ధర్మ మెఱింగినదానవు. ధర్మాచరణపరాయణవు. జ్ఞానధనుఁడగు జనకచక్రవర్తికుమారికవు. కావునఁ బామరులవలె వేగమున ధర్మము నతిక్రమింపవు. ఇఁక నావనవాసక్రమము నాలకింపుము. పలికినమాట విడనాడని నాతండ్రి పూర్వము నాతల్లి కైకకు వరద్వయ మొసంగెను. ఇత్తఱి రాజు ప్రయత్నపూర్వకముగా నాకభిషేకము చేయసిద్ధపడియుండఁగా నాజనని యావరములఁ బ్రార్థించెను. మాట తిరుగని రాజు ధర్మజ్ఞుఁడుగాన ధర్మవశంగతుఁడై యాదేవికి లోఁబడెను. నేను దండకారణ్యములఁ బదునాలుగేఁడులు మాత్రము నివాసము చేయుట యొకవరము. భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము నాతండ్రి చేయుట రెండవవరము. అను నీవరముల కనుగుణముగాఁ దండ్రి యాజ్ఞాపింప నే నిపుడే నిర్మానుష్యమగువనమున కరుగ నిశ్చయించి నిన్నుంజూచిపోవ నిచ్చటికి వచ్చితిని. భరతునిచెంత మాత్రము నన్నెపుడుగాని నీవు కొనియాడకుము. సంపద్వృద్ధి నొందినపురుషులు ప్రాయికముగా నితరుల నుతింపనోర్వరుగదా. ఆన్యాయము ననుసరించి భరతునిచెంత నాగుణవర్ణనము చేయకుము. నాతమ్ముఁడు నలువురతో సమానముగా నిన్నుఁ బోషిం

పెద్దగు భారము కలవాఁడేకాని విశేషవిధి ననుసరించి నిన్నుఁ బోషించుభారము వానికి లేదు. అట్టులగుట సీతా! డికోడం(డ్ర) కన్న మిన్నగాఁ బోషణము నీవు వానిం గోరఁదగదు. నీవు భరతున కనుకూలముగానుండిననే నీవాతనికడ నుండఁజాలుదువు. కాని ప్రతికూలముగా నుండ సాధ్యముగాదు. అదేల యందు వేమో వినుము. పూర్వమునుండివచ్చు యువరాజత్వమును రాజు భరతునకే యిచ్చెను. జానకీ! కావున నీవాభరతునకు విశేషించి దశరథునకు నేమాత్రము మనస్సునకుఁ గలఁతలేని చందమునఁ బ్రవర్తింపవలయును. పితృనానతి నెఱవేర్ప నే నిపుడే యడవి కరిగెదను. నీవు దృఢచిత్తవు. కాఁబట్టి నాయందలిదృఢతమాను రాగమునకుఁ గొఱంతరానీయక యుండుము. కల్యాణీ! మహర్షి నివాసయోగ్యమగు వనమున కరిగినపిదప నీవు వ్రతోపవాసనిరతవై యుండుము. నిత్యము సుషఃకాలమున మేల్కని యథోచితముగ దేవతలం బూజించి మానవులఁ బాలించు రాజునకు నమస్కరించి ధర్మమునే యాశ్రయించి సంతాపపరితప్తయయియున్న వృద్ధురాలగు నాతల్లిని సత్కరింపవలయును. మిగిలిన నాతల్లులు నాయందుఁ గలస్నేహమునను ప్రేమమునను బాలించువిషయమునను నాకు సమానలే యగుదురుగాన వారలకెల్లరకు నీవు నమస్కరింపవలయును. నాకుఁ బ్రాణసమానులుసుమీ భరతశత్రుఘ్నులు. వారిని మిక్కిలి నీసోదరులను బుత్త్రులను జూచుకొనురీతిఁ గాంచుచుండుము. భరతుఁడనఁగా దేశమునకే కాక మనవంశమునకు రాజు ప్రభువునగుఁగాన నీవతని కప్రియకార్యము నెద్దానిం జేయరాదు. సామాన్యముగా రాజులందఱు తమకను

కూలముగా నడుచుకొనుచు నాలస్యముచేయక ప్రయత్నపూర్వకముగఁ దమ్ము సేవించువారియందే ప్రసన్నులై యుందురు. విపరీతముగ వర్తించువారిపైఁ గోపమూనుదురు. ప్రభువులు ధర్మపత్నియందుఁ బడసినకొడుకులైనను విరోధముగా వర్తించిరేని వదలివేయుదురు. బంధువులుగాకున్న యితరులనుగూడ శక్తిగలిగి హితముచేయువారైనఁ బరిగ్రహింతురు. మంగళాంగీ! భరతుఁడు రాజు గావున నతని కనుకూలముగఁ బ్రవర్తింపకయున్న నెన్నియోకష్టములుగలుగును. అట్లుకాకయుండ ననుసరించి వర్తింపుము. ధర్మనిరతులై సఫలవ్రతముల నాచరించుచు నిందే యుండుము. ప్రేయసీ! నేను గహనముల కరిగెదను. ఆయడవులు నీవంటిస్త్రీ రాఁదగినవి కావు. కనుకనే నీవిక్కడనుండఁదగుదువుకదా. అనుకూలవర్తనము నీకుఁ బ్రధానము. నా యీమాటలు నీమనసున నెలకొనఁదగినవి. అని పలికి యూరకుండెను.

మహాశయులారా! ఈఘట్టమున ననేకవిషయములు విమర్శింపఁదగినవికలవు. వానిని వదలనయితిగాదు.

"దేవకార్యం స్వయం కృత్వా కృతజ్ఞో హృష్టచేతసా,
అభిజ్ఞో రాజధర్మాణాం రాజపుత్త్రం ప్రతీక్షతే." ౪

అని మూలము. ఇందలివిశేషార్థ మిది.

"రాజధర్మాణామభిజ్ఞో అత ఏవ రాజపుత్త్రం ప్రతీక్షతే."

అని యన్వయక్రమము.

"బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప,
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః. ౪౧
శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనం,

దానమీశ్వరభావశ్చ క్షాత్త్రం కర్మ స్వభావజం. ౪౩
స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు. ౪౫
యదా ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం,
స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్." ౪౭

గీత. ౧౮ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యప్రమాణము ననుసరించి క్షత్రియార్హమగు దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనరూపధర్మము నెఱింగినదిగాన యాలోకమాత రాజపుత్త్రుఁడుగా నున్నభగవంతుని రాకకై వేచియుండెనని యెఱుంగవలయును. దీనికి హేతువేమనఁగా నాలకింపుఁడు. "దేవకార్యం స్వయం కృత్వా" దేవతాకార్యమగు భూభారహరణమును దానే యొనరించి అనఁగా నేకార్యమేరీతిగాఁ జేయవలయునని యాలోచించి యని భావము. "కృతజ్ఞా" ఇంతకుముం దెన్నియోసారులు తాను జేసియున్న యిట్టి యనేక కార్యముల నెఱింగి యనవతరము వానినే తలంచునది యని భావము. "హృష్టచేతనా" అనఁగాఁ దానొనరింపఁ బూనిన కార్యములెల్ల ఫలించును గాన సంతోషస్వాంత యయ్యెనని తాత్పర్యము. ఇట్టు లీశ్లోకమున నర్థముం బరిగ్రహింపఁ గారణమేమి? అన్న ప్రశ్నమునకు సదుత్తరము వినుఁడు. భగవంతుఁడు నిర్లిప్తుఁడు కాన నేకార్యము తానే చేయఁబూనఁడు. తనసాన్నిధ్యమున మూలప్రకృతియే సకలకార్యముల నవలీల నొనరించుచుండఁ దాఁ జూచుచుండును. ప్రపంచకర్త్రి ప్రకృ

తియే. తత్సంకల్పమే యీజగదోఘము. కావున శ్రీరామమూర్తి తననిర్లిప్తత్వమును దేటపఱుపంబూని తనసంకల్పశక్తి యగు లతాగేహమునకుం బోయెను. ఆమెయుఁ దాఁ జేయఁబూనిన కార్యమునకు శ్రీరామాగమనము ఫలముగాన నాపరాత్పరునిరాకకై వేచియుండెను. సర్వదా యానందస్వరూపిణియగు నాసీత యెప్పుడు వచ్చునా రాముఁడని తలంచుచుండెను. దుఃఖాభినయము ప్రపంచార్థమని యెఱుంగవలయును.

“జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వన్నేతత్స్వమపి వపురీశస్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయోర్భ్రూలతికయోః. ౨౪
విరించిః పంచత్వం వ్రజతి హరిరాప్నోతి విరతిం,
వినాశం కీనాశో భజతి ధనదో యాతి నిధనమ్,
వితంద్రీ మాహేంద్రీ వితతిరపి సమ్మీలితదృశా,
మహాసంహారేఽస్మిన్విహరతి సతి త్వత్పతిరసౌ.” ౨౬

అను శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యవర్యకృత సౌందర్యలహరి వాక్యములు పైభావమును దృఢపఱచుచున్నవి. ఇట్టి శ్లోకములకర్థమును గ్రహించుచో శ్రీరామావతారప్రయోజనము తేటపడును. లేకయున్న శ్రీరాముని పరమేశ్వరత్వము చక్కఁగా నవగతము కానేరదు.

“ప్రహృష్టజనసంకీర్ణం హ్రియా కించిదవాఙ్ముఖీ. ౧
అథ సీతా సముత్పత్య వేపమానా చ తం పతిం,
అపశ్యచ్ఛోకసంతప్తం చింతావ్యాకులితేంద్రియం.” ౬

అను మొదలగుశ్లోకములయందలిభావమును సీతా రాములు మానవత్వము నభినయించి తదనురూపముగాఁ బ్రవర్తించి రనియు, వాస్తవముగా వారి కట్టిదుఃఖము లేదనియు గ్రహింప వలయును. లేకయున్న మున్ను చెప్పియున్న శ్రీరాముని సత్య పరాయణత్వము లోనగునవి యెగిరిపోవును. కనుక నాదంప తులు మానవధర్మము ననుసరించి దుఃఖము నభినయించిరనియే మనము గ్రహింపవలయును.

"అద్య బార్హస్పత శ్శ్రీమాన్యుక్తః పుష్యోఽను రాఘవ,
ప్రోచ్యతే బ్రాహ్మణైః ప్రాజ్ఞైః కేన త్వమసి దుర్మనాః." ౯

అనునది సీతా ప్రశ్నము. ప్రాజ్ఞులనఁగా

"స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా,
బుద్ధిస్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా."

అను ప్రమాణము ననుసరించి త్రికాలజ్ఞానసంపన్నులని యర్థము. అట్టి బ్రాహ్మణులు పుష్యనక్షత్రము నీకు సకలైశ్వర్యప్రదమని పలికిరిగదా. నీవేటి కిట్లు మతి గౌరవము విడనాడితివని సీత యడుగుచున్నది. దీనత్వమున కవకాశమే లేదే. నీయవతార ఫలము లోకములకుం గలిగించుసత్కాలముకదా యిది. ఏల యింక నాలస్యముచేసెదవని మహాప్రకృతి పరమపురుషుని హెచ్చరించుచున్నది.

"ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః,
భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్. ౮
న చ మాం తాని కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ,
ఉదాసీనవదాసీనమసక్తం తేషు కర్మసు." ౯ గీత. ౯ అ.

అను గీతావాక్యముల ననుసరించియు,

"శివశ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం,
న చేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పందితుమపి."

అను శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యవరోక్త్యనుసరించియు నాలోచింపఁగా, నిర్లిప్తుఁ డగు భగవంతుఁడు ప్రకృతిసహాయమునఁగాని కార్యనిర్వాహణమునకుఁ బూనఁడని తేలెడిని. ఉదాసీనుఁడగుట సర్వసాక్షియే యగు. కావుననే ప్రకృతి యాతనిఁ బురికొలిపెనని తెలిసికొనందగును.

"ఇతీవ విలపంతీం తాం ప్రోవాచ రఘునందనః,
సీతే తత్రభవాంస్తాతః ప్రవ్రాజయతి మాం వనం. ౧౯
కులే మహతి సంభూతే ధర్మజ్ఞే ధర్మచారిణి,
శృణు జానకి యేనేదం క్రమేణాభ్యాగతం మమ." ౨౦

అని మూలము. "విలపంతీం ఉద్వేగేనపృచ్ఛంతీం" అని వ్యాఖ్య. ఏడ్చుచున్నదని యర్థము కాదు. ఆతురంపడి యడుగుచున్నదని యర్థము ఇచ్చోట మహాకవి వాల్మీకి శ్రీరామునిపరమేశ్వరత్వము నానందమయుఁడగుటను దెలుపఁబూని "రఘునందనః" అని ప్రయోగించెను. రఘువంశమున కానందముంగూర్చువాఁడనఁగా లోకోపకార మొనర్చుటయే రఘువంశసంభూతులకుఁ బ్రధానకర్మమని భావము. అట్టియుచితమహాకార్యము నాచరించువారిం దలంచి పితృదేవత లానందింతురు. ఇచ్చోట శ్రీరాముఁడు తనసర్వజ్ఞత్వమును మాటుపఱచి లోకానుగుణవర్తనము ననుసరించుచున్నాఁడు. స్త్రీలస్వభావ మాతురంపడుట. సీత యాధర్మము నవలంబించి తండ్రి నేమని దూషించునేమో యని యూహించి సీతాదేవీ! పూజ్యుఁడగునాతండ్రి నన్నడవులకుం బంపుచున్నాఁ డనెను. భర్తకుఁ బూజ్యుఁడగువాఁడు

సాధ్వియగు భార్యకుంగూడఁ బూజ్యుఁడే యగును. అసతియైనచో నీన్యాయము విపరీతమగును.

"సోఽహం త్వామాగతో ద్రష్టుం ప్రస్థితో విజనం వనం." ౨౩

అనునిది శ్రీరామవాక్యము. నిర్జనారణ్యమునకుం బోవనున్న నేను నిన్నుంజూడవచ్చితిని. అనఁగా నీసాయముఁగోరివచ్చితి నని సారము. నిర్గుణుఁడ నగు నేను సగుణుఁడను గావలయునుగదా. కాన నీచెంత కరుదెంచితినని శ్రీరాము నాశయము. ఇఁక శ్రీరామమూర్తి సీతకుఁ దెలుపునెపమునఁ గొన్ని మంచియలవాటుల లోకులకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

"భరతస్య సమీపే తు నాహం కథ్యః కదాచన. ౨౪
ఋద్ధియుక్తా హి పురుషా న సహంతే పరస్తవం,
తస్మాన్న తే గుణాః కథ్యా భరతస్యాగ్రతో మమ." ౨౫

అని మూలము. రామమూర్తి యుపదేశించునీతి యిది. ఇది సీతాదేవికొఱకని భ్రాంతిపడరాదు. రాజులు ప్రాయశః పరస్తుతి నంగీకరింపరు. సామాన్యులయందు నిది వర్తించును. సంపదలతో వర్ధిల్లువారు పరస్తుతి నోర్వరు. కావున బుద్ధిమంతులు పరస్తుతుల నొనరించునపుడు చక్కఁగా నాలోచించి వినువారిచిత్తవృత్తుల నరసియే చేయవలయునని యెఱుంగవలయును.

ఈఘట్టమున సీతకు రామమూర్తి తెలుపుధర్మము లన్నియు భరతునిస్వభావమును దెలుపక లోకాచారములనే తెలుపునవియనియు, నొకరిననుసరించి వర్తించునపుడు మిక్కిలి మర్యాదలఁ గోరరాదనియు నీమొదలగునీతులను రామభద్రుఁడు బోధించెనని మనము గ్రహింపవలయును. "సమా హి మమ మాతరః" అను శ్రీరామవాక్యము మనము మది నిలుపు

కొనవలయును. తల్లులందఱు నాకు సమానలే. అనఁగా వారి యందు నాకు సమబుద్ధిగలదని భావము. దీనఁ గలవిశేష మేమి? కైక నావనగమనమునకుఁ గారణమని లోకులు భావింతురేమో. అయ్యది పొరపాటు. నాకు నుపకారము చేయుటకే యామె యవతరించెను. కాన నాకు నామెయందుఁ గౌసల్యవిషయమున నెట్టిసద్భావమో యట్టిదియే కలదని రాము నభిప్రాయము. దీనిని

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం."

అను నీగీతావాక్యము దృఢపఱచుచున్నది.

"భ్రాతృపుత్త్రసమా చాపి ద్రష్టవ్యౌ చ విశేషతః,
త్వయా భరతశత్రుఘ్నౌ ప్రాణైః ప్రియతరౌ మమ." 33

అనుమూలము శ్రీరామమూర్తి సద్భావమును దెలుపుచున్నది. భరతుఁడు సీత నడిగియున్న నిత్తునే యన్నవాక్యము రామాయణమునఁ గలదు. దాని నాధారముగాఁ జేసికొని పండితమ్మన్యు లెందఱో విపరీతార్థములు పలికిరి. అవి తుచ్ఛతమములనియు రాము నభిప్రాయ మయ్యది కాదనియు నీవాక్యము తెలుపు చున్నది. జానకీ! భరతశత్రుఘ్నుల నిరువురను నీవు సోదరులు గను బుత్త్రులుగను భావింపుము. వారు నాకుఁ బ్రాణములకంటె నధికులుసుమీ యనెను. అనఁగా వారే నాయవతారఫలమును లోకులకుఁ గల్గించినవారిలో నుత్తములు, నాకు భక్తులు నగుదురని రామభద్రుఁడు స్పష్టపఱచెను. ఇట్టితావులఁ జక్కఁగఁ బరిశీలింపక యొక్కొక్కతావునఁ గలభావమును విమర్శించి రాము నభిప్రాయ మిదని తెలుపరాదు.

"సా త్వం వసేహ కల్యాణి రాజ్ఞస్సమనువర్తినీ,
భరతస్య రతా ధర్మే సత్యవ్రతపరాయణా." 32

అని మూలము. సామాన్యార్థము స్పష్టము. కల్యాణి! జగన్మంగళకారిణివగు నోమహాప్రకృతీ! రాజ్ఞః భరతస్య= రాజగుభరతునకు ననుకూలముగాఁ బ్రవర్తించుచు ధర్మమునం దాసక్తి గలిగి యిందే యుండుము. సత్యవ్రతపరాయణురాలవు కమ్ము. అనఁగా నీవు సర్వవ్యాపకురాలవు. కావున నిందు భరతునకు ధర్మపరిపాలనకార్యమునందుఁ దోడ్పడుచు సత్యవ్రతమునం దాసక్తిగలిగి యనఁగా లోకమున సత్యము నిలుచునట్లు సంకల్పించుచు నిందుండుము. నన్నుఁగూడియుండుటచే నిందుఁ గలధర్మములకు లోపమురానీయరాదు. కాన నిందు నందును దోడ్పడుమనియే విశేషార్థము. సత్యవ్రతపరాయణత్వము జగమునకు క్షేమముగోరుట ధర్మమునం దాసక్తి స్త్రీలకుఁ బ్రధానములని రామమూర్తి యుపదేశించిననీతులు.

"అహం గమిష్యామి మహావనం ప్రియే త్వయా హి వస్తవ్యమిహైవ భామిని,
యథా వ్యళీకం కురుషే న కస్యచిత్తథా త్వయా కార్యమిదం వచో మమ."

అనుమూలము పైనవ్రాసినభావమునకు బాధాకరముకాదా యని కొందఱందురు. కాదని మన మూహింపవలయును. ఎట్లనఁగాఁ బరికింపుఁడు. ప్రియేభామిని = ప్రియమునే కలిగించునో కాంతాలలామమా, త్వయా=నీతోడ, అహం= నేను, మహావనంగమిష్యామి=దండకారణ్యములకుఁ బోవుదును. "కస్యచిద్వ్యళీకం యథా న కురుషే తథా ఇహైవ వస్తవ్యం త్వయా. ఇదం కార్యం మమ వచశ్చ కార్యం" ఎవ్వనికేనప్రియ మేలాగు కలుగకయుండునట్లుగా నీకార్యమునందు వర్తింపుము. ఇదియే

చేయఁదగినది. నామాటయు నిట్టిదియే. అనఁగా నింకెవ్వరికి నప్రియముకలుగకయుండునట్లు నీవు చూచుకొనవలయును. ఈకార్యమునందే నీవు బద్ధానురాగవై యుండవలయును. ఇదియే నీవు చేయఁదగినపని. నావాక్య మీయర్థమునే తెలుపును. సారమేమనఁగా. ఇచ్ఛాశక్తివిగాన నీవిందుఁ గలవారలకెవ్వరికి నేవిధముగనైన నప్రియము కలుగరాదని సంకల్పింపుము. భరతునియందుఁ గాని మఱెవ్వరియందుఁగాని యెవ్వరికైన నప్రియము కలుగకయుండవలయునని సంకల్పింపుము. ఈకార్యమునందే బద్ధానురాగవగుము. నీసంకల్పమున నీసకలకార్యములు ఫలించును. నీవిపుడు చేయఁదగున దిదియే. నావచనసారముకూడ నిదియే. "ఇచ్ఛామాత్రం ప్రభోస్సృష్టిః" పరమేశ్వరుఁడు సంకల్పించినంతనే యాకార్యము నెఱవేఱును. అనఁగాఁ బరాత్పరుఁడు సంకల్పించును. తదిచ్ఛానుసారము ప్రకృతి యెల్లకార్యములను క్షణమాత్రమున నొనరించును. నిర్లిప్తుఁడగు భగవంతుఁడు సర్వసాక్షియై యుండును. అనియే యిటఁగలసారమని గ్రహింపవలయును. దీనిచేతఁ బ్రజలను భరతునియందుఁ గైకేయియందును భరతాదులకుఁ బ్రకృతుల యందు నేలాటియప్రియము కలుగకయుండవలయునని శ్రీరాముఁడు మూలప్రకృతి కాజ్ఞాపించె ననుభావము సూచితమగుచున్నది. ఇట్టులీఘట్టమున ననేకార్థములు గలవు. వీనిని గ్రహించిననే శ్రీరామచంద్రతత్త్వము తేటపడును. మానవమాత్రుఁడు రామమూర్తి యన్నభావము దూరమగును. ఈఘట్టమునఁ గలయధ్యాత్మరామాయణవిషయము పైసర్గమునందు వ్రాసెదను. తరువాతికథను బరికింతము.

సీత రామచంద్రునకు బదులు చెప్పుట.

* ప్రియమునకే తగి ప్రియముగా మాటలాడునట్టి స్వభావముగల యాసీత వినుట కింపుగానియట్లు కనఁబడు మాటలు శ్రీరామమూర్తి పలుకఁగా స్నేహాభారమున నాగ్రహము కలదానివలె నటించి ప్రాణనాథున కిట్లనియె. శ్రీరామా! నీవు రాకొమరుఁడవు. ఇప్పని న్యాయసమ్మతముగాదని నీకే తెలియును. నావంటివనితకుంగూడఁ బరిహాసింపఁదగినమాట చెప్పితివికదా ఇదియే చిత్రము. ఇంతదనుక నీవిట్టిమాట నాకుం జెప్పఁగా నేను వినియుండలేదు. [ధనుర్విద్యావిశారదులగు రాజకుమారుల కేమాత్రము తగనిది, అపకీర్తికరమైనదియు నగును. గాన నీయది వినఁదగినదే కాదు. అద్దానిం జెప్పుట యెట్లు?] ప్రాణేశా! తల్లిదండ్రులు సోదరులు కొడుకులు వారిభార్యలు వీరెల్లరుతమతమసుకృతదుష్కృతముల ననుభవించుచుఁ దత్ఫలభూతములగు శుభాశుభరూపకర్మముల నాచరింతురు. భార్యయనఁగా భర్తకు సగము శరీర మనఁదగినది. కనుక ఆమెయొక్కతుకయే భర్తకుఁ గలుగుభాగ్యములనే తాను ననుభవించుచున్నది. కావున నిన్ను వనమునకుండ శాసించుటచేతనే నన్నుఁగూడ శాసించినట్లేకదా. స్త్రీలకు గతి తల్లిదండ్రులు తనయులు చెలికత్తియలు కారు. వారు తమకుఁ దమరే స్వతంత్రలు కానేరరు. వారికి భర్తయొక్కఁడే యిహపరలోకముల యందు సర్వకాలము గతియగు. మఱొక్కఁడు కాఁడు. రాఘవేశ్వరా! నీవు మహారణ్యములకుఁ బ్రయాణమగుదువేని నేను

* ఈయది యిరువదేడవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మ రామాయణమునఁ గలసార మిందు వివరింపఁబడును.

నీపురోభాగమునందుఁ గుశకంటకముల నణఁగఁ ద్రొక్కుచుఁ బోయెదను. వెనుక నరుదెంచు నీవు వానిపై సుఖముగా నడుగులిడవచ్చును. నావంటి స్త్రీ నొంటరిగా నస్వతంత్రగఁ జేసికొని పోయి కాపాడుటెట్లని నీవంటివా రాగ్రహించి భయమునొసఁగరాదు. రావలదన్న వచ్చుచున్న దేయనియు, నన్ననుసరించియున్నచో చరితార్థురాలగుచున్నదనియు నీవూహించి యోగ్యురాలనుగా నెంచవైనను, నామాటవినక వనముల ఫలమూలాదుల భుజించుచు సాహసించుచున్నదికదా యని దోషమెంచినను, ఉచ్ఛిష్టాన్నమును వదలునట్లు రాజభోగములఁ బరిత్యజించి నాయందు విశ్వాసము నుంచి నన్నుఁగూడఁ దీసికొనిపొమ్ము. నీవెంట నరిగించిన నాకుఁ బతి నెడఁబాసి జీవించు పాతకము గలుగదు.

శ్రీరామచంద్రా! దివ్యసౌధములవిడిచి వనవాసక్లేశములకు రానేల? అని యనఁగునా? సౌధాగ్రములయందును విమానములయందు నుండుటకంటె అతిసూక్ష్మస్థానము గాంచి యాకసమునఁ దిరుగుటకంటె పర్వతస్థలములయందును భర్తను గూడి పాదసేవ చేయుచునుండుటయే యుత్కృష్ట భాగ్యము. పతివిషయమున నెట్లు వర్తింపవలసినదియు నాతల్లిదండ్రులు బహుభంగులుగా బోధింప నెఱిఁగియున్నదానను. కనుక నెవ్వరు నాకావిషయము నిపుడు నేర్పనక్కఱ లేదు. అరణ్యము ప్రవేశింప సాధ్యము కానిదనియు, నిర్జనమనియు, వ్యాఘ్రాది జంతునిబిడమనియు నెఱింగియుఁ దప్పక నిన్నుఁగూడి యచ్చటికి వత్తును. ఈపట్టుదల శ్రమము కలిగించునదియే కాని సుఖకరము కాదే యని పలుకుదువేమో. శ్రీరామా! త్రిలోకాధిపత్యము లభించినను నేను లెక్కింపక భర్తృశుశ్రూషావ్రతముతప్ప

నితరము నూహింపక జనకగృహమున నున్నయట్లు నిన్నుంగూడి యడవుల సంతోషముతో నుందును. శూరాగ్రేసరా! నిరంతరము నీకు శుశ్రూష లాచరించుచు నింద్రియనియమము నూని దానిచేఁ గామమును భోగములను వర్జించి మకరంద పరిమళముల విలసిల్లు కాననములందు నిన్నుంగూడి విహరించుచుందును. మర్యాదాపరిపాలకా! అనన్యశరణ్యులగు నితరులఁ గూడ నడవుల బాలింపఁజాలిన నీవు నన్నుఁ బాలింపఁజాలవా? ఆవిషయము చెప్పనేల? ఇపుడు నీతోడ నడవులకు వత్తును. సందేహము లేదు. రాఁదలఁచిన నన్ను నిట నిలుప నీకును శక్యముకాదు.

మంచియాహార మట లభింపదే. ఏల నత్తువందువేమో. నేనందు ఫలమూలములను గందములను దినుచునుందును. మంచియాహారము నాకునక్కఱ లేదు. ఆహారమునందును బానమునందును నీకు నేను గష్టమును గల్గింపక కూడియుందును. మహాబుద్ధిశాలివి. ప్రాణేశ్వరుఁడవు. నీవు కూడనుండ నేను భయ లేశమైన లేక యటఁగల నదులను గొండలను నీటిపట్టులను గాననముల నన్నింటిని గనుఁగొనఁ గోరుచున్నాను. మహాశూరుఁడవగు నిన్నుంగూడి యేభీతియు లేక మిగుల సుఖముగా హంసకారండవాదిజలపక్షినిబిడములై వికసించినపూవులుగలిగి సొంపుగూర్చుచున్న సరస్సులను గన్నులపండువుగాఁ జూడఁగోరుచున్నాను. దృఢయత్నమూని యాసరస్సుల జలకములాడెదను. స్నానార్థముష్ణోదకములను వాంఛింపను. అట్టికమలాకరముల యందు నిన్నుఁగూడి మహానందమునఁ గ్రీడింతును. వనమునందు నిట్లు నిన్నుఁ గూడి కాలము పుచ్చితినేని లక్షవత్సరము

లైనను నాకుఁ దెలియకయుండును. పదునాలుగేండ్లనఁగా నెంత? నీవు లేనిస్వర్గమునుగూడ నేనుగోరను. పురుషోత్తమా! స్వర్గసుఖవాసము లభించినను నీవు లేకయున్న నేను దాని నొప్పుకొనను.

శ్రీరామభద్రా! అరణ్యము ప్రవేశింపరానిదేయైనను, వానరములు గజములు లోనగుమృగములుండినను, భయంపడక వచ్చెదను. నీమమున నీపాదములఁ జేపట్టి జనకునింటనుండునట్లు హాయిగా నుందును. నీపాదముల నాశ్రయించిన నాకు భీతి యెట్టిది? నీయందుఁ దక్క వేఱొకచో మనస్సు నునుపనిదానఁ గదా. మహానురాగము నాకు నీయందే కలదు. నన్ను వదలి పోయితివేని మృతినొంద నిశ్చయించుదానను. కాన నన్ను వనికిఁ దీసికొనిపొమ్ము. నావేడికో లంగీకరింపుము. నాతాకవలనఁగాని నావలనఁగాని నీకేమాత్రము భారము కలుగదు. పురుషులలా ముఁడగు శ్రీరామమూర్తి ధర్మప్రియుఁడు కావునఁ దనయర్ధాంగి శ్రమములకునోర్వక యామె యెంత వేఁడుకొనుచున్నను వన గమనమున కంగీకరింపకపోయెను. ఆమె నందే నిలుపుటకు వన వాసశ్రమములఁ జెక్కుంటిని దెలిపెను.

మహాభక్తులారా! ఈభాగమునఁ బెక్కురహస్యవిషయములు గలవు. వానిని విమర్శింతము. ఇందు పలికినమాటల వలన బాహ్యదృష్టిం బరిశీలించిన విపరీతముగాఁ దోఁచును. శ్రద్ధమైఁ బరిశీలించిన నాదేవి మహామాయ యనియు జగదుద్ధరణముకొఱకు నవతరించెననియుఁ దేటపడును. కావున నోపికగఁ బరికింతము.

"ఏవముక్తా తు వైదేహీ ప్రియార్హా ప్రియవాదినీ,
ప్రణయాదేవ సంక్రుద్ధా భర్తారమిదమబ్రవీత్." ౧

అని మూలము. ప్రియములకే తగినది. అనఁగా నాశ్రయింపఁ దగినది. విరోధించి సాధింపరానిదనుట. ప్రియముగా మాటలాడునది. అనఁగా వరములనొసంగుటయే యామెమాటలు. అట్టి యాసీత పరమపురుషుఁ డిట్లు నీవిందే నిలువవలయునని పలుక (నవ్వి ప్రణయవాక్యములగుట) వానితత్త్వ మెఱింగినది కానఁ బ్రణయమువలననే కోపమూని యిట్లు పలికెను. 'భర్తా' రన్మనుసార్థకపదము మహాకవి ప్రయోగించెను. తన్ను భరించువాఁడు. అనఁగాఁ బ్రకృతిపురుషుల కవినాభావసంబంధమనుట. తన్నెల్లప్పుడు భరించువాఁడు. తనమూలముననే రూపవంతుఁ డగుననుట. కావుననే స్నేహాతిశయమునఁ గోపమూని సీత రామచంద్రున కిట్లు బదులుచెప్పెను. రామునివాక్యము లెట్లు గూఢార్థములుగ నుండునో సీతవాక్కు లట్లే యుండునని మన మెఱుంగవలయు.

> "కిమిదం భాషసే రామ వాక్యం లఘుతయా ధ్రువం,
> త్వయా యదపహాస్యం మే శ్రుత్వా నరవరాత్మజ."

అని మూలము.

> "లఘుతయా ధ్రువం వాక్య మిదం కిం భాషసే."

అని యన్వయము. చక్కఁగా నాలోచింపక ఏల యిట్లు పలుకుచున్నావు? రాజేంద్రపుత్త్రుఁడవుకదా! నాకుఁగూడ నీమాట నవ్వు పుట్టించుచున్నదే. శ్రీరామా! ఏమి యాలోకవిడంబనము? అనఁగా నేను లేక నీవే కార్యము నిర్వహింతునను చున్నావే యింతకంటెఁ బరిహాసపాత్రమగు వాక్కుగలదా? అని భావము. నిర్గుణుఁడవు సర్వసాక్షివి అగునీవు ప్రకృతి నగు నాసహాయములేక యేపని చేయఁగలవు?

"ఉదాసీనవదాసీనమసక్తం తేషు కర్మసు"

అనుభగవదుక్తి ననుసరించియు,

"శివశ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం,
నచేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పందితుమపి."

అనుశంకరభగవత్పాదాచార్యోక్తి ననుసరించియు నాలోచింపఁగా, నిర్గుణుఁడు సగుణుఁడైనఁగాని అనఁగాఁ బ్రకృతి విశిష్టుఁడైనఁగాని యేపనియుఁ జేయఁజాలఁడనుసారమును గ్రహింపవలయును. ఈయర్థము. "యదపహాస్యం మే" అన్నవాక్యమున నిమిడియున్నది.

"ఆర్యపుత్త్ర పితా మాతా భ్రాతా పుత్త్రస్తథా స్నుషా,
స్వాని పుణ్యాని భుంజానా స్వం స్వం భాగ్యముపాసతే. 3
భర్తుర్భాగ్యం తు భార్యైకా ప్రాప్నోతి పురుషర్షభ,
అతశ్చైవాహమాదిష్టా వనే వస్తవ్యమిత్యపి. ౪
న పితా నాత్మజో నాత్మా న మాతా న సఖీజనః,
ఇహ ప్రేత్య చ నారీణాం పతిరేకో గతిస్సదా." ౫

అని మూలము. ఈసంభాషణమూలమున సీతాదేవి లోకమునఁగల స్త్రీలకు ధర్మోపదేశము చేయుచున్నది. తల్లిదండ్రులులోనగువారు తమరుచేసికొన్న పుణ్యపాపఫలముల ననుభవించువారు. భార్యయొక్కతుకయే పతిభాగ్యమునే పొంద నర్హురాలు. కావున నిన్నడవికిఁ బొమ్మనుమాటయందే నన్నుఁగూడ నడవికింబొమ్మను నర్థ మిమిడియున్నది. సీతను బిలుచుకొనిపొమ్మని వేఱుగాఁ జెప్పనక్కఱలేదు. స్త్రీలకు గతి యీలోకమునందుఁ బరలోకమునందుఁ బతియే గతి. అనువిషయమే యిటఁగలసారము.

"నాస్తి స్త్రీణాం క్రియా మంత్రైరితి ధర్మే వ్యవస్థితిః,
నిరింద్రియా హ్యమంత్రాశ్చ స్త్రియోఽనృతమితి స్థితిః. ౧౮
భర్తుశ్శరీరశుశ్రూషాం ధర్మకార్యం చ నైత్యకం,
స్వా చైవ కుర్యాత్సర్వేషాం నాన్యజాతిః కథంచన." ౮౬

మను. ౯ అధ్యా.

మనుస్మృతి మొదలగు ప్రమాణగ్రంథముల ననుసరించి మన మాలోచించిన నీసీతోపదిష్టధర్మములే స్మృతులయందును బురాణాదులయందును గలవని తేలెడిని. ప్రకృతిపురుషు లెట్లు ప్రవర్తింతురో యట్లే భార్యాభర్తలు ప్రవర్తింపవలయును. ఈశ్లోకమున నీయుదాహరణమును గొని భగవత్తత్త్వము నెఱుంగందగును. అనఁగా భార్య గృహకార్యములనెల్ల నిర్వహించును. పతి యనుమతిమాత్రము గలిగియుండును. ధర్మకార్యములనెల్ల నామెయే నడపించును.

"అపత్యం ధర్మకార్యాణి శుశ్రూషారతిరుత్తమా,
దారాధీనస్తథా స్వర్గః పితౄణామాత్మనశ్చహ." ౨౮ మను ౯ అధ్యా.

("ధర్మకార్యాణి అగ్నిహోత్రాదీని' అని కుల్లూకభట్టువు.) అను నీమనుస్మృతి ననుసరించి భార్యయే గృహకార్యములనెల్ల నాచరింపవలయును. ప్రకృతి పరమపురుషు నాజ్ఞ నొందునట్లు భార్య భర్తయనుమతినిమాత్రము గైకొనవలయును. అట్లుప్రవర్తించిన కుటుంబ సుంతెపాయి ననుభవించునో వచింపవలయునా? పతిని విడిచిన గతి స్త్రీలకు లేదనున దొక్కటియే యిందుఁ బ్రధానము. భరతఖండమున నీధర్మమే సనాతనము. అది సడలినచో నన్నిధర్మములు నశించినట్లే యనవచ్చును. ఇక్కాలమునఁ గ్రమముగా నీయుత్తమధర్మము నశింపఁజేయుయత్నములు

సాగుచున్నవి. కాని కొంతకాలమున కీప్రయత్నములు ఫలింపక యథాపూర్వపద్ధతి చేకూరునని మనము నమ్మవలయును.

“యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత,
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తథాత్మానం సృజామ్యహం.” ౭ గీత. ౪ అ.

అను నీ శ్రీకృష్ణపరమాత్మోపదేశము వ్యర్థము కాదుకదా.

“ఈర్ష్యారోషౌ పరిత్యజ్య భుక్తశేషమివోదకం,
నయ మాం వీర విస్రబ్ధః పాపం మయి న విద్యతే.” ౭

అని మూలము. ఇందొక్కనీతియు సదాచారము కలదు. పతి శ్రమంపడుచుండఁగా భార్య యాకష్టమునఁ బాల్గొనక తానింట నుండుట తగదనునదియే నీతి. త్రాగిననీటిని బాఱఁబోయవలయు ననునది సదాచారము. భోజనాదికాలములయందు నీటిని గొంత త్రాగి కొంత మఱొకసారి త్రాగుట దురాచారమని మనము గ్రహింపవలయును. ఈస్థలమునఁ గలసారమేమనఁగా, శ్రీరామా! నిశ్శంకముగా నన్నుఁ బిలుచుకొని పొమ్ము. నాయందుఁ బాపము కలుగదు. వదలిపోయితివేని పాపము కల్గును. పతివ్రత పతి నెడఁబాసి యుండరాదని భావము. వనములకు నన్నుఁ బిలుచుకొనిపోవుట కనుమానింపకుము. అనఁగా నామూలముననే నీయవతారఫలము సాగవలయునని సారము.

“అనుశిష్టాస్మి మాత్రా చ పిత్రా చ వివిధాశ్రయం,
నాస్మి సంప్రతి వక్తవ్యా వర్తితవ్యం యథా మయా.” ౯

అని మూలము. రామచంద్రా! నాతల్లిదండ్రులు పతి నేయేవిధముల నాశ్రయింపవలసినదియు ననఁగా సేవింపవలసినదియు నాకుఁ దెలిపిరి. మరల నాకెవ్వరు నుపదేశింప నక్కఱలేదు.

"ఇయం సీతా మమ సుతా సహధర్మచరీ తవ,
ప్రతీచ్ఛ చైనాం భద్రం తే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా."

అనువాక్యములరూపమున నన్ను నీకొసంగునపుడు పలికిరని భావము. ధర్మాచరణమున నాసాయము నీకత్యంతావసరమనియే సారము. పురుషుఁ డెట్టిధర్మకార్యములు చేయుచున్నను భార్యం గూడియే చేయవలయునని స్మృతు లాజ్ఞాపించుచున్నవి. భార్యను వదలి చేసిన సత్ఫలనములు కావనియేకదా యిందుఁగలయాశయము. కావున నన్ను వదలి యెట్లడవుల కరుగుదువని సీత ప్రశ్నించుచున్నది. ఈప్రశ్నము ప్రకృతిపురుషులకుం గలయవినాభావసంబంధమును దేటపఱచుచున్నది.

"అహం దుర్గం గమిష్యామి వనం పురుషవర్జితం,
నానామృగగణాకీర్ణం శార్దూలవృకసేవితం. ౧౦
సుఖం వనే నివత్స్యామి యథైవ భవనే పితుః,
అచింతయంతీ త్రీన్ లోకాన్ చింతయంతీ పతివ్రతం. ౧౧
శుశ్రూషమాణా తే నిత్యం నియతా బ్రహ్మచారిణీ,
సహ రంస్యే త్వయా వీర వనేషు మధుగంధిషు." ౧౨

అని మూలము. రామమూర్తి పూర్వసర్గమున

"కులే మహతి సంభూతే ధర్మజ్ఞే! ధర్మచారిణి"

అని సంబోధించి

"వస్తవ్యం దండకే మయా ప్రస్థితో విజనం వనమ్"

అని హెచ్చరించెను. నిర్జనారణ్యముల కరుగుచున్నాఁడ ననఁగా నవి భయంకరములుగా నుండుననియేకదా రాముని భావము. దాని కిట సీత బదులిడుచున్నది.

"చింతయంతీ పతివ్రతహ్ స్త్రీకాలాకా నచింతయంతీ శుశ్రూషమాణా నియతా బ్రహ్మచారిణీ."

అనునదియే "ధర్మజ్ఞే ధర్మచారిణి" అనుదానికి సమాధానము. ఇంక నిందుఁగలవిశేషమేమి ? పురుషశబ్దము మానవజాత్యుపలక్షణము. రామచంద్రా! సింహవ్యాఘ్రాదులగు క్రూరజంతువులు నావాహనములు సుమీ. నాకడ నవి పరమసాధుజంతువులే యని యెఱుంగుము. తండ్రియింట నున్నయట్లే యుందును. అనఁగా శివశరాసనవ్యాజమున నీయాగమనమును గోరుచుంటిని. అట్లే యడవులయందు నీయాగమనము కోరుకార్యమున నాసక్తురాల నయియే యుందును. అనఁగా రావణాసురునింట నిన్ను రప్పించుటకే యుందును. అదియును నానామృగగణాకీర్ణమే. సింహవ్యాఘ్రాదిక్రూరజంతుసాంద్రమే. అనఁగా భయంకరజంతువులు దానవులకు వాహనములు. తక్కినవి వారి భక్ష్యములు. కావున నయ్యడవియు వనసమానమే. అదియును నిర్జనమే. దుర్గమమే. అయిననందు సుఖముగా నుందును. నేనుండినఁగాని నీవు రావలనుపడదనిసారము. నియతురాలనై యనఁగా నొక్కసంవత్సరకాలమున రాక్షసులఁ జంపవలయునన్నపట్టుదలకల దాననై యని భావము. బ్రహ్మచారిణి అనఁగా భగవంతుంగూడియే చరించుదానను. అనఁగా నిన్ను వదలనని భావము. అది యెట్లు? నీవెంటనుండియు నితరులను రావణునింట నున్నయట్లు కనఁబఱచుచు నందు నిందును సుగ్రీవాదులయందు నెల్లెడల వ్యాపించియుందునని భావము. పరమాత్మవగు నీవెట్లు సర్వాంతర్యామివో నేనట్లే యని సారము. వీరుఁడవగు నిన్నుం గూడి విహరింతును. అనఁగా నీవు చెంతనున్నఁజాలును. దుష్టరాక్షసులఁ ద్రుంతునని భావము. ఈయర్థ మెట్లు పొసఁగునందు

లేని "నీగ" అనుసంబోధన మిందుఁగలదు. వీరుఁడవగు నీతోడ విహరింతుననఁగా నీచెంతనుండి నేనే వీరవిహారము సలుపుదునని భావము. ఇట "మధుగంధిషు వనేషు త్వయా సహ రంస్యే" అని కలదు. ఇందొకవిశేషార్థ మిమిడియున్నది. వసంతర్తువునందుఁ బరదేవి నుపాసింతురు. ఆదినము లాపరమేశ్వరికి సంతోషదాయకములని వారిభావము. శరన్నవరాత్రములు యుద్ధదినములు. వాసంతనవరాత్రములు విహారదినములు. నవరాత్రములనఁగాఁ దొమ్మిదినిశలే యనికాదు. వసంతర్తువునందు దేవి నారాధించువారు యథాశక్తి న్యాయము ననుసరించి యారాధింతురు. వసంతర్తువంతయు నామహాకార్యమునందే యాసక్తులై యుందురు. అట్టి యారాధనము భక్తులకు విశేషఫలదాయకమగును. ఆకాలమునందే యాటవికులు దేవియాగము చేయుదురు. వారు నాఁడా నాదినములు పరమాహ్లాదకరములని భావించియే దేవికి జాతర చేయుదురు. కావున దండకారణ్యవాసులకెల్లరకు దర్శనమొసంగి వారి నుద్ధరించుటకు వారివలనఁ బూజలంది నినుఁ గూడి విహరింతు ననునాశయమును సీత వెలిపుచ్చెను. మహాకవిపదములకూ డెంత సరసముగ నున్నదో మహాశయులు గ్రహింతురుగాక.

"లౌకికానాం హి సాధూనాం మర్థం వాగనుధావతి,
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి."

యన్న మహాకవిప్రయోగము వ్యర్థము కాదుకదా. ఇట్టు లీఘట్టమున నర్థవిశేషములఁ బరికింపవలయును.

"త్వం హి శక్తో వనే కర్తుం రామ సంపరిపాలనం,
అన్యస్యాపి జనస్యేహ కింపునర్మమ మానద." ౧౩

"సహ త్వయా గమిష్యామి వనమద్య న సంశయః,
నాహం శక్యా మహాభాగ నివర్తయితుముద్యతా." ౧౮

అని మూలము. విశేషార్థ మిం దిట్లు గ్రహింపఁదగు. మానద! మర్యాద నొసంగువాఁడవు. ఏయే భక్తు లెంతమర్యాద కర్హులో వారి కంతమర్యాద నిత్తువు. వారిని గాపాడుదువు. "కింపు నర్హమ" నామాట చెప్పనేల? అనఁగా సకలభువననిర్మాణపరిపాలన సంహారరూపమర్యాద నాకొసంగితివి. నీవిచ్ఛగించినంతన నొకక్షణమాత్రమున నేనెల్లకార్యముల నొనరించుచున్న దానను. అట్టి నన్నుఁ బాలింప నేల యనుమానించి రావల దందువని సీత ప్రశ్నించుచున్నది. మహాభాగ! శ్రీరామా! కావున నిన్నుఁగూడి యడవికి వత్తును. సంశయమే లేదు. "ఉద్యతాహం నివర్తయితుం న శక్యా" నాఁబలంచిన నన్ను మరలింప శక్యమే కాదు. అనఁగా నాసంకల్ప మమోఘమని యెఱుంగుము. ఈవాక్యము సీతాదేవి మహామాయయే యని స్థిరపఱచుచున్నది. కొంద ఱీవాక్యము సీతాపాతివ్రత్యమునకు భంగమని పలుకుదురు. "సహ త్వయా గమిష్యామి" అన్న వాక్యమేల ప్రయోగించెనో మహాకవి యని వారెఱుంగరు. భగవత్సాన్నిధ్యమున భగవతి యేకార్యమునైనఁ జేయఁజాలునని మన మెఱుంగవలయు.

"హరిస్త్వామారాధ్య ప్రణతజనసౌభాగ్యజననీం,
పురా నారీ భూత్వా పురరిపుమపి క్షోభమనయత్."

అని మహాత్ము లుపదేశించిరి. పరమేశ్వరు నిచ్ఛాశక్తి నారాధించియే త్రిమూర్తులు సృష్టిపాలనసంహారక్రియాదక్షులైరని మన మెఱుంగవలయును.

"ఫలమూలాశనా నిత్యం భవిష్యామి న సంశయః,
న తే దుఃఖం కరిష్యామి నివసంతీ సహాత్వయా. ౧౫
ఇచ్ఛామి సరితశ్శైలాన్ పల్వలాని వనాని చ,
ద్రష్టుం సర్వత్ర నిర్భీతా త్వయా నాథేన ధీమతా." ౧౬

అని మూలము. భగవతి యారాధనక్రమము నుపదేశించుచున్నది. ఆరణ్యమే కాంతస్థలము. అనఁగా నుపాసనార్థము. భక్తుఁడు పరమైకాంతస్థలమునఁ గూరుచుండి యభీష్టదైవము నారాధింపవలయును. భక్ష్యభోజ్యాద్యమూల్యపదార్థములు లేకపోయెఁగదా యని కొఱంతనొందఁ బనిలేదు. దొరకినపదార్థములనే సమర్పింపవచ్చును. దాన నిష్టదైవ మానందించును. జపయోగ్యస్థలములు మహానదులు పర్వతాదులు. అందుపాసకునకు విఘ్నములుగలిగించువా రుండరు. కావుననే సీతాదేవి పర్వతనదీప్రముఖస్థలముల నిన్నుఁ గూడి విహరింతునని తెలిపెను. కావున భగవతి కేయేస్థలములు విహారార్థములో ఆస్థలములయందే భక్తుఁడు నిలిచి దృఢభక్తి నారాధించిన నాదేవి సంతుష్టురాలగు. భక్ష్యవిశేషములు లేవని కొఱంతవడువాఁడు భక్తుఁడు కాఁడు.

"ప్రదీపజ్వాలాభిర్దివసకరనీరాజనవిధి
స్సుధాసూతేశ్చంద్రోపలజలలవైరర్ఘ్యరచనా,
స్వకీయైరంభోభిస్సలిలనిధిసౌహిత్యకరణం
త్వదీయాభిర్వాగ్భిస్తవ జనని వాచాం స్తుతిరియం."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులవారు తెలిపిరి. కావున నభీష్టదేవతను విజనస్థలమునఁ గూరుచుండి యుపాసించి యందు దొరకినపదార్థముల నర్పించుచు నారాధింపవలయును. అద్దియే

చక్కనిసేవ. అట్టివానిపై నిష్టదేవత యించుకయే నాగ్రహింపక పరమానందమున వాని నుద్ధరించును. అను నీరహస్య మీ ఘట్టము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. "త్వయా ధీమతా నాథేన నిర్భితా" "బుద్ధిమంతుఁడవు నాథుఁడవునగు నీతో" అనునర్థము నిస్సారము. ఇంగితజ్ఞుఁడవని యర్థము చెప్పవలెను. అనఁగా నాయత్నము నెఱింగినవాఁడ వనుభావము తేలెడిని. అట్టినాథుఁడవు నీవు చెంతనుండఁగా నిర్భయముగా నన్నికార్యములు సాధింతునని సీతాహృదయము.

"హంసకారండవాకీర్ణాః పద్మినీస్సాధుపుష్పితాః,
ఇచ్ఛేయం సుఖినీ ద్రష్టుం త్వయా వీరేణ సంగతా. ౧౭
అభిషేకం కరిష్యామి తాసు నిత్యం యతవ్రతా,
సహ త్వయా విశాలాక్ష రంస్యే పరమనందినీ." ౧౮

అని మూలము. ఉపాసకుఁడు సాధువులగుపత్రులం గాంచుచు భగవత్సారాధనమునకు యోగ్యములగుపద్మములుగల కమలాకరములం బరికించుచు మనస్సంతోషము గలిగియుండవల యును. ఆరాధనవిశేషమునకు హోమమునకుఁ గమలములు మిక్కిలి యోగ్యములు. ఇష్టదేవతను గమలములఁ బూజించుచు హోమమును గమలములతోఁ జేసిన మంత్రసిద్ధి యగును. అందు నాదిమదంపతులను బూజించుట యత్యుత్తమము.

"ఇయమంబా జగద్ధాత్రీ పురుషోఽహం సదాశివః."

అన్నభావమున సంసారయాత్ర సాగింపవలయునని చెప్పఁబడినది. సగుణోపాసనమునందు నిష్టదేవతారాధనమున సతీపతులను బూజించు టత్యుత్తమమని పెద్దలమతము. కమలాకర

కాదు ఆహారపదార్థమే. వంచకులు కొందఱు విగ్రహములం జూపి యిది యనాదియని వినుతించి ధనము నార్జింతురు. అట్టి కపటనాటకసూత్రధారులగు కుయోగులవేషమునకు మోసపోవక భగవంతుని ధ్యానింపవలయును. కొంతకాలమున కాధ్యానమే మనోనిర్మలత్వమునాపాదించును. భగవదనుగ్రహమద్దాననే కలుగును. నిరంతర మాయోగి పరమేశ్వరు నిష్టరూపుని ధ్యానించును. ఈపూజయం దాసక్తులగువారలకుం దుచ్ఛబుద్ధులకుం గలదేవతాభేదము లుండవు. కావున ధ్యానముత్తమోత్తమము.

"అహం గమిష్యామి వనం సుదుర్గమం మృగాయుతం వానరవారణైర్యుతం,
వనే నివత్స్యామి యథా పితుర్గృహే తవైవ పాదావుపగృహ్య సంయతా.

ఈమూలమునకు గోవిందరాజులు విశేషార్థము వ్రాసిరి.

"అత్రేదమవధేయం. వనే మారీచమృగో భవిష్యతి; తత్ప్రసంగేనావయోర్వియోగస్స్యాత్. తత్ర కో వా పునర్ఘటకః? కథం త్వం తు మయా వినా స్థాతుం శక్తాసీతి చింతయంతం రామం ప్రతి సీతా సూచయతి వానరవారణైరిత్యాది. తథాహి.—మృగో మారీచః వానరవారణైర్వానరశ్రేష్ఠైః, సుగ్రీవాదిభిః పునర్వనగ్రహణాద్వనేఽపి అశోకవనేఽపి వత్స్యామి. పునస్తవైవ పాదావుపగృహ్య సంయతా నియతా భవిష్యామీతి."

ఇది వారివ్యాఖ్య. దీని నించుక విమర్శింతము. వనములకు సీతను బిలుచుకొనిపోయిన మృగరూపమున మారీచుఁడు వచ్చును. వానిమూలమున నాకును సీతకు వియోగము సంభవించును. నన్ను వదలి యెట్లుండఁగలదు? అని యాలోచించుచుండు శ్రీరామునకు సీత సూచించుచున్నది. ఏమని? అశోకవనమున నుందును. మనకిరువురకు మరల సంగతిని గల్పించువారు సుగ్రీ

వాదివానరశ్రేష్ఠులు. నేనాయశోకవనమున నీపాదములు తలంచుచు నియతురాలనై యుందును. అని.

మహాశయులారా! వీరియాశయమునుబట్టి పరికింపఁగా రాఁగలకష్టములన్నియు నిరువురకుఁ దెలిసినవే యని తేలెడిని. అప్పుడు సీతారాములు ప్రకృతిపూరుషు లనుట కేసంశయములు లేవుకదా. ఇట్లు లుండఁగా మధ్వవైష్ణవులు కొందఱు నేను శాస్త్రము ననుసరించి యర్థము వ్రాసితినని, యది రామాయణాభిప్రాయము కాదని సూచించిరి. సీతారాములకు భావి కాలజ్ఞానము లేదందు రని యీవ్యాఖ్యకుఁ దిలోదకము లీవలసి వచ్చును. దీనిని బ్రమాణము కాదనరు. దీని నంగీకరించినచో నావ్రాసినయర్థము నంగీకరింపక తప్పదు. కావున మధ్వవైష్ణవుల యభిప్రాయము సమంజసము కాదనియే సిద్ధాంతము. ధనార్జన వ్యగ్రమనస్కు లితరులభావము లెంత సద్భావములైన నంగీకరింతురా? ఇఁక నిందలివిశేషముల నించుక పరిశీలింతము.

శ్రీరామా! మృగరూపమున మారీచుఁడు నీమూలమున సత్పదమునొంద నువ్విళ్లూరుచున్నాఁడు. వానరేంద్రులగుసుగ్రీవాదులు నీకుఁ దోడ్పడి నీసంగతి నానంద మనుభవింప వాంఛించి యున్నారు. తండ్రియింట నున్నట్లే నీయందు ననుపమానభక్తి గలరావణునియింట నశోకవనమున నుండఁగలను. నాకడకు నీవు రాఁగలవు. తండ్రియింట నే నుండఁగాఁ బిలువని పేరింటముగా నీవు రాలేదా. నీరాకవలనఁగాని రావణాదిభక్తులకు శాపవిముక్తియు ముక్తియుఁ గలుగదు. నే నందుండియే నీపాదారవిందములను గ్రహింతును. ఎట్లు? నియతురాలనై అనఁగా నీపాదారవిందములు లంకాద్వీపమును స్పృశించునట్లు నియతించుటాని యొనరింతును. నేనున్నతావుకు నీవు రాక తప్పదనుభా

వము సూచింపబడినది. కావున నేను నీవెంట రావలయును. నీకంటె ముందే దండకారణ్యమును ప్రవేశింతును. నాకారణముననే విరాధాదిదనుజులు సత్పదమునొందుదురు. అని సీత పలికెను.

జనపదవాసులు నగరవాసులు మనల దర్శించి తరింతురు. వనజంతువులందును బరిపక్వజీవులు కొందఱుందురు. వారా రూపమును బాపవశమునం గాంతురు. వారుగూడఁ బాపఫలానుభవము ముగియఁగా మిగిలినపుణ్యమున మనలఁ గాంచి తరింపవలదా? గజములు వానరములు నితరమృగములుకూడ నస్మద్దర్శనమునఁ దమపుణ్యము ఫలింపఁగా ముక్తింగాంచవలయును. నేను లేకయున్న నీకు రూపమే లేదు. నిన్నెట్లు చూడఁగలవు? కావున నన్నుంగూడి నీవడవులకరుగుటయే యీయవతారఫలమని సీత హెచ్చరించెనని మనము గ్రహింపవలయును. అశోకవనమున నీపాదముల ధ్యానించుచు నియతి నుందుననికదా సీతాదేవి పలికెను. సంవత్సర మేల యుండవలయును? అని కొందఱు ప్రశ్నింపవచ్చును.

"సుపరీక్షితశిష్యాయ దేయం వత్సరవాసినే."

అను ప్రమాణము కలదు. పండ్రెండువత్సరములుకాని పండ్రెండు నెలలదనుక శిష్యునిఁ బరీక్షింపవలయు ననునియమములు కలవు. రావణాసురుఁడు పరమశివభక్తుఁడు.

"సోఽహం సత్వం జగచ్చేదం సదేవాసురమానుషం,
మత్తో నాన్యదశేషం యత్తత్త్వం జ్ఞాతుమిహార్హసి. ౪ం
అవిద్యామోహితాత్మానః పురుషా భిన్నదర్శినః,
వదంతి భేదం పశ్యంతి చావయోరంతరం హరః." ౪౧

విష్ణు. ౫ అంశము. 33 అధ్యా.

అన్న విష్ణుపురాణవాక్యము ననుసరించి పరమవిష్ణుభక్తుఁడనియే భావము. అట్టిభక్తుని బరీక్షించి ముక్తి నొసంగఁగోరియే ప్రకృతి లంకాపురమునఁ బండ్రెండు నెలలు నివసించెను. శాపకారణమున ద్వేషించినట్లు రావణాసురుఁడు నటించినను, మహాభక్తుఁడు సకలవేదవేదాంగపారంగతుఁడు కావునఁ, దద్దర్శనమున గృతకృత్యుఁడయ్యెను. రావణునంతటికారణము స్త్రీమోహానిబిడమే యైన నరకకూపమునఁ బడవలసినవాఁడే. సనత్కుమారుని హితోపదేశమువలన సట్టి పాపకార్యమునకుఁ గడంగెనని రామాయణమే తెల్పుచున్నది. త్రిలోకములఁగల స్త్రీలలో నెవ్వరెవ్వరు కారాగృహావాసము నొందఁదగుదుష్కర్మము నాచరించిరో వారెల్లఁ గర్మప్రేరితుఁడగు రావణాసురునిమూలమునఁ గారాగారశిక్ష ననుభవించిరి. వారలకెల్లరకు విముక్తికాలము రావణవిముక్తికాలము సమానకాలమే యయ్యెను. కావున సీతారూపమునఁ గనంబడుమహామాయ లంకానగరమునఁ బండ్రెండు నెలలు నివసించెనని మన మెఱుంగవలయును. "పాదావుపగృహ్య సంయతా" అనువాక్యముధోరణింబట్టి భక్తుఁడు స్వేష్టదేవతాపాదారవిందములను నియతుఁడై మనశ్శిపదమున నిలుపుకొనవలయు ననువిషయమును గ్రహింపవలయును.

> "అనన్యభావామనురక్తచేతసం త్వయావియుక్తాం మరణాయ నిశ్చితాం,
> నయస్వ మాం సాధు కురుష్వ యాచనాం న తే మయాతో గురుతా భవిష్యతి."
>
> మూ

అని మూలము. ఇది సీతాదేవి చేయఁబూను కార్యమును బోధించుచున్నది. 'త్వయా అవియుక్తామ్' అని పదవిభాగ మా

యర్థమునఁ జేయవలయు. ఇతరభావములేక యనఁగా నీవేమి సంకల్పించితివో దానినే నేనును సంకల్పించితినని భావము. అనురక్తచేతసం సులభము. త్వయా అవియుక్తాం=నీతోటి యెడఁ బాటులేనిదాన నని భావము. మరణాయనిశ్చితామ్ = మరణ రూపలాభము గలుగునను నిశ్చయము కలదాన నని భావము. 'ఆయ'మనఁగా లాభము. అనఁగా దుష్టమారణరూపలాభమును నిశ్చయించియున్న దాన నని సారము. అట్టి నన్నుఁ దోడుకొని పొమ్ము. నాప్రార్థనమును సఫలముచేయుము. అనఁగా నాకోరిన కార్యము నొనరింప సమ్మతింపుము. నావలన నీకుఁ గష్టము కలుగదు. నాకు శక్యముగానిపని లేదుగాన నీవు ప్రయత్నించి చేయఁదగుపని లేదని తాత్పర్యము. లోకమునఁ దనయం దనురక్తి గలిగి యనన్యభావ యైయుండు భార్యను వదలి యేధర్మకార్యము చేయరాదనియు, నెట్టితీర్థయాత్రలు చేయరాదనియు నీతిని గ్రహింపవలయును. ధర్మపత్ని యనుభావమును భర్త మఱువరాదనియే యర్థము. ప్రకృతిలేక భగవంతుఁడు భార్యను వదలి భర్తయు నేకార్యము చేయఁజాలరనియే యిటఁగల సారము. ఇట్టు లీఘట్టము భగవతియగు సీతాదేవి సద్భావమును వెల్లడించుచు గురుశిష్యధర్మములను దెలుపుచు నుపాసకుని కృత్యములఁ దేటపఱచుచున్నది. ఇఁకఁ దథ్యార్త్మ రామాయణ భాగముం బరిశీలింతము.

"తస్మాద్భద్రే గృహే తిష్ఠ శీఘ్రం ద్రక్ష్యసి మాం పునః,
రామస్య వచనం శ్రుత్వా సీతా దుఃఖసమన్వితా. ౭౦
ప్రత్యువాచ స్ఫురద్వక్త్రా కించిత్కోపసమన్వితా,
కథం మామిచ్ఛసే త్యక్తుం ధర్మపత్నీం పతివ్రతాం. ౭౧

త్వదనన్యా మదోషాం మాం ధర్మజ్ఞోఽసి దయాపరః,
త్వత్సమీపే స్థితాం రామ కో వా మాం ధర్షయేద్వనే. ౭౨

... ...

బాల్యే మాం వీక్ష్య కశ్చిద్వై జ్యోతిశ్శాస్త్రవిశారదః. ౭౫
ప్రాహ తే విపినే వాసః పత్యా సహ భవిష్యతి,
సత్యవాదీ ద్విజో భూయాద్గమిష్యామి త్వయా సహ. ౭౬
అన్యత్కించిత్ప్రవక్ష్యామి శ్రుత్వా మాం నయ కాననం,
రామాయణాని బహుశశ్శ్రుతాని బహుభిర్ద్విజైః. ౭౭
సీతాం వినా వనం రామో గతః కిం కుత్రచిద్వద,
అతస్త్వయా గమిష్యామి సర్వథా త్వత్సహాయినీ. ౭౮
యది గచ్ఛసి మాం త్యక్త్వా ప్రాణాంస్త్యక్ష్యామి తేఽగ్రతః,
ఇతి తం నిశ్చయం జ్ఞాత్వా సీతాయా రఘునందనః.'' ౭౯

అధ్యాత్మ. ౪ సర్గము.

ఇందలి సీతాసంభాషణమును బరికింతము. దైవజ్ఞుఁ డొకఁడు చిన్నివయసున సీతం గాంచి పెనిమిటితో నడవుల నివసింతువని పలికెను. అతఁడు సత్యవాది కావున నామాట తప్పదు. కనుక నీతో వత్తునని పలికి మరల నిట్లు చెప్పెను. రామచంద్రా! పెక్కు రామాయణములు వింటిని. అందెందును సీతను వదలి రాముఁ డడవికిఁ బోయినట్లు చెప్పఁబడలేదు. ఎప్పుడైన నేను నింటనుండ నీవు పోయితివా? చెప్పుము. కావున నెల్లప్పుడు నీకు సాయపడుచు నుందును. కాన నన్నుఁ దోడ్కొని పొమ్ము. ఇదియే యిటఁగలసారము. ప్రతియుగమునందును రామాయణము గలదా? ఆపక్షమున నెల్లరకు రామచరిత్రము తెలిసియే యుండవలదా? వాల్మీకియే యాచరిత్రముల రచించెనా? వేఱొక్క కవియా? అని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. కాని వారు చక్కఁగ

నాలోచించి ప్రశ్నముచేసినవారుకారనితోఁచెడిని. ప్రతిత్రేతాయుగమునందును రామావతారము సీతాపహరణాదులుండవు. ఈచరిత్ర మీయుగమునకు ముందు రెండవయుగమున సాగినదే. ఆచరిత్రమునే పెక్కండ్రు విషయము నించుక మార్చి వ్రాసిరి. కొందఱు కథాప్రధానముగ వ్రాసిరి. కొందఱు తత్త్వమే ప్రధానముగ వ్రాసిరి. మఱికొంద ఱించుకకథను మార్చి వ్రాసిరి. వారివారిభక్తిననుసరించి బహువిధములుగా వ్రాసిరి. ఎన్నివిధములగుమార్పులున్నను సీతను బురమునవదలి రాముఁ డొక్కఁడే యడవులకుం బోయినట్లు మార్పఁబూనలేదు. బహుశః అనఁగాఁ బెక్కుసారులని యర్థము. కాని అనేకములు జరిగినవని యర్థముకాదు. కనుక నిట్టిశంకలు కలుగ నవకాశమే కనఁబడదు. "సర్వథా త్వత్సహాయినీ" అను నీసీతావాక్యమున నొకరహస్యార్థము కలదు. సర్వప్రకారముల చేతను సాయపడుదును. అనఁగా భావమేమి? రామా! నిమిత్తమాత్రముగ నీవుండుము. నీసన్నిధినుండి సర్వకార్యములను నేనే సాధింతును. ఇది సీత మూలప్రకృతి యని స్థిరపఱచుట లేదా? ఎట్టిఘట్టములనైన నేను నిలిచి యాకార్యమును సాధింతునని కదా దీనిభావము. ఈయథ్యాత్మ రామాయణముకూడ శ్రీరాముని నిర్లిప్తత్వమును, ప్రకృతి సర్వకార్యకర్త్రి యనుభావమును దేటపఱచును. భగవదనుగ్రహము నొందెననఁగాఁ బ్రకృతి కృపను బాత్రుఁ డయ్యెననియు, దాన భగవత్సాయుజ్యము నొందుననియు భావము. ఈయర్థమునే

"త్వదన్యః పాణిభ్యామభయవరదో దైవతగణ
స్త్వమేకా నైవాసి ప్రకటితవరాభీత్యభినయా,

భవమూర్త్యాత్రాతుం దాతుం ఫలమపి చ వాంఛాసమధికం,
శరణ్యే లోకానాం తవ హి చరణావేవ నిపుణౌ."

అను నీశ్లోకరూపమునఁ దేటపఱచిరి. అనఁగా భక్తరక్షణము, అసాధుశిక్షణము ప్రకృతిస్వభావములు. తదనుగ్రహపాత్రు లగు దేవతలు, త్రిమూర్తులు లోనగువారు తత్కింకరులు. వారిచ్చుఫలము లత్యల్పములు. కావున నారాధనమునఁ బ్రకృతియే ప్రధానముగా నుండుననని తేలెడిని. ఇట్టు లీసీతాభిప్రాయమును మనస్సున నిల్పినఁగాని రామాయణసత్యార్థము బోధపడదు. కావున నీఘట్టమున సీతాదేవి పచియించిన ప్రతివాక్యమందును మహార్థ మిమిడియున్నదని యెఱుంగవలయును. ఇఁకఁ దరువాతికథాభాగమును బరిశీలింతము.

వనవాస కష్టములను రాముఁడు సీతకుఁ దెల్పుట.

* రామచంద్రుఁడు ధర్మస్వరూపము నెఱింగినవాఁడు. కావున సీత యట్లుపలఁబూని యిట్లు పలుకుచున్నను వనవాసకష్టములఁ దలఁచుచు నామె నడవులకుం బిలుచుకొనిపోవ నంగీకరింపకపోయెను. అశ్రుపూర్ణలోచనయై యుండుసీత నాశ్వాసించుచు నయోధ్యయందే నిలుపఁబూని యిట్లు పలికెను. జానకీ! సద్వంశసంభూతురాలవు. ధర్మజ్ఞురాలవు. కనుక నిందే యుండి ధర్మముల నాచరింపుము. నీమనస్సుఖమునే కోరుదును. నామాట నాలకించుట నీకు ధర్మముసుమీ. కనుక నీమనస్సునకు సమాధానమగునట్లు చేయఁదగుధర్మములను జక్కఁగా నాచరింపుము. నీవబలవు. కనుక నాచెప్పినట్లు నీవాచరింపవలయుఁగాని

---

*ఇది యిరువదెనిమిదవసర్గమునుండి సంగ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మ రామాయణార్థము నిందిమిడియుండును.

స్వాతంత్ర్యమును బూనకుము. వనములఁగలకష్టముల నెఱుంగవు. వానిం దెల్పెదను. ఆలకింపుము. వనవాసబుద్ధిని వదలుము. మహారణ్యముల ననేకశ్రమములు కలవని యెల్లరు పలుకుదురు. కాదే. ఈమాట నేను నీక్షేమము నాశించియే పలుకుచున్నాఁడను. నిన్ను భరించుట కష్ట మనునభిప్రాయమున నిట్లు పలుకలేదుసుమీ.

వనముల నెల్లప్పుడు సుఖమే కలుగదు. దుఃఖమే కలుగునని నాభావము. సెలయేళ్ల చప్పుడులు గుహాలయందుండు సింహముల భీషణనాదములు విన శక్యమా? కనుకనే వనవాసము కష్టమంటిని. మనుష్యసంచారము లేనిత్రోవుల భయమన నెఱుంగక స్వేచ్ఛగా విహరించుచుఁ గ్రొవ్విన సింహవ్యాఘ్రాదిమృగములు మనలం గాంచి మున్ను చూడనికతన త్వరపడి వధింప నెదురు వచ్చును. అట్టివనమున నుండుట శ్రమము కాదా? నదులు మకరములంగూడి పంకముతోఁగూడి మదించినయేనుఁగులుకూడ దాఁట శక్యము గానియట్లు లుండును మార్గములు సుగమములు కావు. తీఁగెల్లుకొని కాళ్లకుఁ జుట్టుకొనును. ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనును. అడవికోళ్లు భయము నొందనించునట్లు కూయుచుండును. కనుక వననివాసము కష్టము. నీరు దొరకదు. ప్రవేశింపఁ దరమే కాదు. పగలెల్ల నాహారముకొఱకు తిరుగవలయు. ఆకష్టమున దేహ మలసటఁజెంది రాత్రులయందుఁ గ్రిందరాలిన యాకులం బఱచుకొని శయనింపవలయును. కాన నడవినుండుట కష్టము. జానకీ! దివానిశములు పరిపక్వములై రాలినఫలములను భక్షింపవలయును. దాన సంతుష్టినొందవలయును. ఇతరవిధమగు నాహారము మఱెద్దియు లభింపదు. కనుకనే వనవాసము కష్టము. ఇంతియ కాదు. ఓపినకొలఁది నడవుల నుపవాసములు సలుపం

దగును. నారచీరలు కట్టుకొని జడలఁ దాల్పవలయును. నిరంత
రము దేవతలకుఁ బితృదేవతలకు నపుడపుడు వచ్చుచుండునతి
థులకుఁ బూజ చేయవలయును. నియమమునే సర్వదా పూన
వలయును. త్రికాలములయందు స్నానము చేయవలయును.
అట్లుండుట కష్టము కాదా? వానప్రస్థులవలెనే నీవే పూవులం
దెచ్చి నిత్యమగ్నివేదికయందు బలికర్మము చేయవలయును.
వనవాసులు నియతాహారులై యుండవలయును. ఫలము లెన్ని
దొరకినవానితోఁ దృప్తిఁబొందవలయును. మిక్కిలి కోరరాదు. అది
కష్టము కదా? వనవాతములు హెచ్చుగా వీచుచుండును. రాత్రు
లయం దంధకారము దట్టముగా నుండును. ఆఁకలి హెచ్చుగాఁ
బొడసూపును. ఇవి యన్నియు భయంకరములు కావా? కనుక
నడవి నుండుట మిక్కిలి కష్టము. కొండచిలువలకు దేహము
చాలఁ బెద్దది. అవి మదించి యందందుఁ బొరలాడుచుండును.
వానిం గనినంత నీవంటియాఁడువారికి భయము కలుగకమా
నునా? నదులయందే యుండి వానివలెనే వంకరగాఁ బోవునట్టి
పాములు త్రోవకడ్డముగాఁ బండుకొనియుండును. మిడుతలు
తేళ్లు పురుగులు నడవియీఁగలు లోనగునవి యెల్లవేళల బాధిం
చుచునుండును. ఆబాధలను నీవోర్వఁజాలవు. కంటకద్రుమ
ములు గజికలు తెల్లు పెరిగియుండును. చెట్లకొమ్మలొండొంటిం
బెనచుకొనియుండును. అడుగు పెట్టుటయుం గష్టమే. అడవి
నుండువారి కెన్నియో కష్టములు గల్గుచుండును. భయము
లెన్నోయో విధముల గల్గును. కనుక నడవి భయంకరమే.
అందుఁ గోపము లోభమును వదలవలయు. తపస్సునందే
తలంపు లుండవలయును. భయంకరములగు సింహాది క్రూర
జంతువులు కనఁబడినను భయంపడరాదు. కనుక నీకు వనగమ

నాసక్తి చాలును. నీవంటికాంతకు వనము తగినదికాదు. ఎంత యాలోచించినను వనవాసము కష్టమనియే నాకుఁ దోఁచెడిని. అని శ్రీరామమూర్తి పలుకఁగా నాతనితలంపు తనను బిలుచుకొనిపోరాదని యుండుట యెఱింగి సీత యామాటల నాదరింపక దుఃఖించుచు నారామచంద్రునిం గాంచి యిట్లు పలికెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున విమర్శింపఁదగినవిషయములు లేవు. ఒకటిరెండుతావులు విమర్శనార్హములు. వానిం బరిశీలింతము.

"క్రోధలోభౌ విమోక్తవ్యౌ కర్తవ్యా తపసే మతిః,
న భేతవ్యం న భేతవ్యే నిత్యం దుఃఖమతో వనం." ౨౮

అని మూలము. ఈఘట్టమున సీతను రామమూర్తి పరీక్షించుచున్నాఁడు. భయకారణములు తోఁచినపుడవ్వానిని లెక్కచేయనివారే యకార్యమున కర్హులు. కనుక వనమునఁ గల కష్టముల నన్నింటిని రాముఁడు తెలిపెను సీతమానస మురియాడునో లేదో యనియే రామమూర్తితలంపు. ఇదేటికి? అందు రని యీనెపమున స్త్రీలను బరీక్షించుపద్ధతుల లోకులకు నుపదేశించనని మన మెఱుంగవలయును. ప్రాయికముగా స్త్రీలు సుఖమునే కోరువారు. సుఖభంగహేతు వేది యుండిన నద్దాని వదలుదురు. అట్టివారెల్లరు లోకోపకారరూపధర్మమున నిలువఁజాలరు. అట్టికష్టముల లెక్కింపక యుండువారే ధర్మరక్షణమహాకార్యమున నిలువఁదగినవారు. సకలకష్టములలో నగ్రగణ్యము క్రోధమును జయించుట. మహాకష్టము.

"కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేనమిహ వైరిణమ్." ౩౭

అన్న గీతావాక్యము ననుసరించి క్రోధమును జయించుట మహాకష్టమని తెలెడిని. అట్టి క్రోధమును దానివంటి లోభమును విడువవలయునని రాముఁడు బోధించెను. అంతయుగాక తపస్సునందే మనస్సు నునుపవలయు ననియె. ఈమూఁడును సులభముగా స్త్రీలకు సాధ్యములుగావు. అట్టివి సాధ్యములు కావలయునని రాముని యుపదేశము. దీనిసారమేమి? భగవంతు ననుగ్రహమును గోరువారెవ్వరైనను క్రోధలోభాదిదుర్గుణములను విడువవలయును. అవి వదలి పరమైకాంతస్థలమునందుండి యారాధింపవలయును. భయకారణములగు సింహవ్యాఘ్రాదులు కనఁబడినను భయంపడరాదు. అనఁగా,

"సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః."

అన్న గీతాప్రమాణము ననుసరించి భయకారణమగు క్రూరజంతువు భయకారణము కాదనియు, నందున్న జ్యోతి భగవత్కళయనియు, నదియే తనయందు నున్నదనియు భావింపఁదగును. అట్టి సమదర్శనుఁడే నాయనుచరుఁడు కాఁదగినవాఁడు. వానినే నే నుద్ధరింతును. అని రాము నాశయమని మనము తెలిసికొనవలయును. ఇది మానసికపూజనే బోధించును. తపస్సు మనోనిగ్రహప్రధానకర్మము. తపస్సు చేయువారు స్వేష్టదేవతామూర్తిని మనఃపీఠమున నిలుపుకొందురు. దానినే యోగదృష్టిని బరీక్షించుచు బాహ్యప్రపంచమునే మఱచియుందురు. వారే యోగులనఁబడుదురు. విగ్రహములఁ బూజించుచు ధనార్జనము చేయు యోగులు వేషధారులు. కపటనాటకసూత్రధారులు. అట్టివారిని భగవంతుఁడు విరోధులనుగా భావించును.

కాని వారికిమాత్రము దేవాలయములయందు శర్కరాన్నము భగవత్ప్రసాదముగా దొరకును. అదియే వారికి ముక్తినొసంగును. మానసికపూజ నాచరించువారి కట్టిప్రసాదముదొరకదు. అదృశ్యఫల మేదియో కలుగును. దాని నాశించువారే ముముక్షువు లనంబడుదురు. అట్టివారు వనవాసము నే కోరుదురు. విజనస్థలమే తపోయోగ్యము. నిస్సంగులే తపోనిష్ఠ కర్హులు. సత్సహవాసమే నిస్సంగత్వమును గలిగించును.

> "సత్సంగత్వే నిస్సంగత్వం నిస్సంగత్వే నిర్మోహత్వం,
> నిర్మోహత్వే నిశ్చలతత్త్వం నిశ్చలతత్త్వే జీవన్ముక్తిః."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులుగారు బోధించిరి. కావున విజనస్థలమునఁగూరుచుండి క్రోధలోభములవదలి యిష్టదైవము నారాధింపవలయుననియు, మనస్సు సర్వభూతములయం దంతర్యామిగ నుండుభగవంతుని సమదృష్టిం గాంచవలయుననియు, నట్టిస్థితియందుండుయోగి భగవత్కరుణకుఁ బాత్రుఁడగుననియు నీశ్రీరామోపదేశము తెలుపుచున్నయది. ఇతరజంతువులవలన మనకు బాధకలుగు ననుభీతిని వదలవలయుననియుఁ దేటపఱచుచున్నది. ఇఁకఁ దరువాతి సీతాదేవియాశయమును బరికింతము.

సీత రామమూర్తితోఁ దా నడవికి రాకమాననని తెలుపుట.

*శ్రీరాముని పలుకులకు సీత దుఃఖము పొంగిపొరలఁగాఁ గన్నీరు మోమునుండి కాలువలుగట్టునట్లు ప్రవహింపఁగాఁ బ్రాణేశుంగాంచి మెల్లఁగా నిట్లు పలికెను. రామభద్రా! వనవాస

*ఈభాగము ఇరువదితొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

మున నేయేదోషములు కలుగునని చెప్పితివో అవియెల్ల నీస్నేహ మునకుఁ బాత్రురాలనై నిన్నుంగూడియుండు నాకు దోషములే కావు. విశేషించి గుణములేయగును. మహానాథా! సింహ వ్యాఘ్రాదిజంతువులు నీవంటి నిరుపమానాకారముగలవాని మున్నెన్నఁడు చూడనికతనఁ బటాలున నిన్నుం గాంచినంతన భయంపడి దూరముగాఁ బాఱిపోఁగలవు. అంతియ కాని యెదు రునచ్చి చంపునన్నది యంత యుక్తము కాదు. భయకారణము గలుగ నెల్లరు భయంపడుదురు. వానివలన నాకు భయముకలు గదు. నిన్ను నడవికిఁ బొమ్మన్నటులయే నన్నుఁ బొమ్మని చెప్పినట్లే. మాపితృనానతి ననుసరించి నీతో నడవులకు నేనును బోవల సినదాననే. నన్నువదలిపోదువేని నీవిరహమునకుఁ బ్రాణములు వదలవలసినది ధర్మమే. నీచెంతనున్న నన్ను దేవేంద్రుఁడైనఁ బరా మర్శించి తేజముదక్కించుకొనఁజాలునా? పతి నెడఁబాసిన సతి మాత్రము బ్రదుకఁజాలదు. ఈవిషయము నీవు విశేషించి బోధించియేయున్నవాఁడవు. రామా! నీవు ప్రాజ్ఞులలో నుత్త మోత్తముఁడవు. నాభావము నింకను యాలకింపుము. తండ్రి యింటనుండఁగా నాకువనవాసముకలుగునని దైవజ్ఞులు చెప్పఁగా వింటిని. ఇది సత్యము. సాముద్రికశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణులవలన వనవాసము నాకుఁ గలుగఁగలదని విని నాఁటంగోలె నెపుడు కానకుఁబోవుదునా యని యత్యుత్సాహముతో నున్నదానను. పెద్దలు నిర్ణయించినట్లే నేను గాననమునఁ గొంతకాలము నివ సింపవలసినదేకదా. పెద్దలడవికిఁబోవలసినదిగా నిర్ణయించినపుడు నేను నీతోడఁ బోవలయునేకాని వేఱొండురీతిని దానిం జెల్లింప వలనుపడదుకదా. మహనీయులయాజ్ఞానుసారము వచ్చుచున్నా నుగాని నాయిచ్ఛచేతఁగాదు. నే నాపెద్దలమాటల సార్థకము

లను జేయ నీతోడ వచ్చెదను. దాని కనురూపముగాఁ గాలము వచ్చినది. కనుక నిఁక నీతోడ నరుదెంతును. ఆపెద్దలవాక్యసూత్రమే యగుఁగాక.

వనవాసమునందుఁ గష్టములుకలుగునని నేను నెఱుంగుదునుజుమీ. వీరుఁడగు నీకవ్వి కలుగవు. మనోధైర్యము లేనివారికే యవి కలుగును. నేను గన్యకనై జనకునింటనుండి నా తల్లికడనుంటిని.మంచియాచారములుగల యొకానొకతాపసస్త్రీ నన్నుం దిలకించి నీకుఁ గొంతకాలము వనవాసము కలుగునని పలికెను. ఆమాట వినియున్నదానను. అయోధ్యకు వచ్చినపుడు గంగాతీరగతతపోవనప్రముఖములయందుఁ గొంతకాలము నివసింపవలయునని కోరుచుంటినిగదా ఈవాంఛతీర్పుఁడని నాథా నిన్నెంతయుఁ బ్రసన్నునిగా మున్నే చేసికొనియున్నదానను. వనగమనము నాకుఁ బెద్దపర్వముగానున్నది. నీకు శుభముగలుగుంగాత. శూరాగ్రగణ్యుఁడవగునీవు వనముల నుండఁగా నీకు శుశ్రూష చేయు కుతూహలము నాకెంతయో గలదు. నీవో యసూయాదులులేని నిర్మలాత్ముఁడవు. నేను ప్రీతితోడ నాథుఁడవగు నిన్ను వెనుకొని యాశ్రయించి నాపాపముల నిర్మూలించుకొందును. ఇందే నిలిచి కులదైవములఁ బూజించినఁ బాపములు పోవునే యని యందువేమో. నాకుఁ బతియే దైవము. అంతకన్న మిక్కిలి దైవము లేఁడు. ఇహలోకమునందుంబలెఁ బరలోకమునందును నాకు నవిచ్ఛిన్నముగ నీతోడిసంగతి కలిగియే యుండును.

జనకుఁడు లోనగువార లేపురుషునకు నేకన్యకను స్వవర్ణాచారము ననుసరించి యుదకపూర్వకముగా నిత్తురో ఆస్త్రీ పరలోకమునందు నాభర్తను గూడియే యుండును. అని పావన

మగు నీ వేదవాక్యము మహాత్ములగు భూసురోత్తములు చెప్పఁగా వినియున్నదానను. సదాచారములుగలిగి పతివ్రతనగుచున్న జలధారాపూర్వకముగాఁ బరిగ్రహించిన యీభార్యను నన్ను నీవు వనములకుఁ బిలుచుకొని పోవల్లక యుండుటయేల? నీయం దత్యంతభక్తిగలదానను. సాధ్విని. నన్ను వదలిపోవుదువేమో యని దుఃఖపడుచున్నదానను. సుఖదుఃఖములుగలిగినను నీయెడ సమానముగాఁ బ్రవర్తించుదానను. నీతోడిసుఖదుఃఖములే కలదానను. ఇట్టి నన్ను వదలిపోవరాదు. పిలుచుకొని పోవుటే నీకు నర్హము. ఇట్లు కోరు నన్ను వదలిపోయితివేని విషముభక్షించియో యగ్నింబడియో జలములంబడియో ప్రాణములఁ ద్యజించెదను. అని యాజానకి పెక్కురీతులఁ బ్రార్థించినను రామమూర్తి నిర్జనారణ్యములను సుకుమారయగు నాలేమ సంచరించుట కష్టమని తలఁచి తోడ్కొనిపోవ నంగీకరింపఁడయ్యెను. ఆమెయుఁ బతిభావ మెఱింగి కన్నీటిధారలచే భూమిని దడుపుచు దుఃఖించెను. అంతఁ గోపశోకంబులు పైకొనఁగాఁ గెమ్మోవి మఱియు నెట్టఁబాఱుచుండ నాసీతం గాంచి శ్రీరాముఁడు వనములకు రావలదని యెంతయు నాశ్వాసించెను.

మహామతులారా! ఈఘట్టమున సీతాదేవిమాటలు విమర్శింపఁదగియున్నవి. వాని నించుక యరయుదము.

"యే త్వయా కీర్తితా దోషా వనే వస్తవ్యతాం ప్రతి,
గుణానిత్యేవ తాన్ విద్ధి తవ స్నేహపురస్కృతాన్."

అని మూలము. నీస్నేహము నాపై నుండఁగా నరణ్యములఁగల్గు నన్న కష్టములు సుఖములే యని యెఱుంగుము. అనఁగా భావ

మేమి? సతీపతులు స్నేహరసపూరితాంతఃకరణులై యెందున్నను ఎన్ని కష్టములు గలిగినను అవి సుఖములే యగును. ఈభావ సారమేమి? దంపతు లిరువురు నెడఁబాటులేక కష్టములను సుఖముల ననుభవింపవలయుననియే. భర్తతోడ ననుభవించు కష్టము సుఖముగఁ దలంపవలయును. అదియే పతివ్రతాలక్షణము. ఈయర్థమే మనుస్మృతియందు.

“పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయతా,
సా భర్తృలోకా నాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే. ౨౯
వ్యభిచారాత్తు భర్తుః స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నిన్ద్యతాం,
సృగాలయోనిం చాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే.” ౩౦ అధ్యా. ౯.

అని చెప్పఁబడినది. అనఁగా స్మృతులకు రామాయణమునకు ధర్మోపదేశవిషయమున నైక్యమే కలదని మన మెఱుంగవలయును.

“పక్షిణస్సృమరాశ్చైవ యే చాన్యే వనచారిణః. ౩
అదృష్టపూర్వరూపత్వా త్సర్వే తే తవ రాఘవ,
రూపం దృష్ట్వాపసర్పేయుర్భయే సర్వేహి బిభ్యతి. ౪
త్వయా చ సహ గన్తవ్యం మయా గురుజనాజ్ఞయా,
త్వద్వియోగేన మే రామ త్యక్తవ్యమిహ జీవితం.” ౫

అని మూలము. భయంకరసింహవ్యాఘ్రాదులు పైఁబడి మనలఁ జంపఁజూచు నన్న రామచంద్రునివాక్యమునకు బదు లిది. శ్రీరామా! అడవులఁగలక్రూరజంతువులు మున్నెన్నఁడుగానని నీయత్యద్భుతతేజోపబృంహితదివ్యసుందరవిగ్రహమును గాంచి భయంపడి పాఱిపోవును. ఎల్లజంతువులకు భయము తోఁచినపుడు పరుగెత్తుట స్వభావముకదా. అని సీత పలికెను. దీని

భావమేమి? మహానుభావా! ఎన్నియోజన్మములనుండి పాప కర్మముల నొనరించినకతన సింహవ్యాఘ్రాదిరూపము లలవడును. అట్టి పాపజంతువులు సర్వపాపక్షయదక్షంబగు నీదివ్యమూర్తి దర్శింపఁగలవా? భక్తిలేనికతన వానికి నీరూపము వికారముగాఁ గనంబడును. కాన నవి భయంపడి పరుగెత్తును. భయ మెల్ల రకు సమానఫలమునే యిచ్చునుగదా.

"శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నరః,
వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరంత్యజాతితాం. ౯
స్థావరాః కృమికీటాశ్చ మత్స్యాస్సర్పాస్సకచ్ఛపాః,
పశవశ్చ మృగాశ్చైవ జఘన్యా తామసీ గతిః. ౪౨
హస్తినశ్చ తురంగాశ్చ శూద్రా మ్లేచ్ఛాశ్చ గర్హితాః,
సింహా వ్యాఘ్రా వరాహాశ్చ మధ్యమా తామసీ గతిః." ౪౩

మను. ౧౨ అధ్యా.

"మహాపాతకజాన్ ఘోరాన్నరకాన్ ప్రాప్య దారుణాన్,
కర్మక్షయాత్ప్రజాయంతే మహాపాతకిన స్త్విహ. ౨౦౬
మృగాశ్వసూకరోష్ట్రాణాం బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతి,
ఖరపుల్కసవేనానాం సురాపో నాత్ర సంశయః. ౨౦౭
కృమికీటపతంగత్వం స్వర్ణహారీ సమాప్నుయాత్,
తృణగుల్మలతాత్వం చ క్రమశో గురుతల్పగః." ౨౦౮

యాజ్ఞ. 3 కాండము.

అను నీస్మృతులు వ్యాఘ్రాదిదుష్టమృగజన్మహేతువులం దెల్పుచున్నవి. ఇట్టి పాపములనొనరించినవానికి నీదివ్యదర్శన మానందజనకముగాక భయజనకమే యగును. కాన నవ్వి పాఱిపోవును.

"సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ,
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః. ౫౨
నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా,
శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా." ౫౩

గీత. ౧౧ అధ్యా.

అన్న గీతావాక్యప్రకారము దేవాదులకుంగాని నీరూపము చూడ గోరిక పొడమదు. క్రూరమృగము లట్టి నీరూపమును జూడఁగలవా. వానిపాపమే భయమును గలిగించి దూరముగాఁ దొలంగఁజేయును. అంతియకాని యవి మనల బాధింపఁజాలవని సీత తాత్పర్యము. అర్ధశరీరముగలదాననుగాన నిన్ను వనములకుం బొమ్మన్నపుడు నన్నును బోవలయునని యాజ్ఞయిచ్చినట్లే భావింపవలయును. కాని వేఱుగ నాకాజ్ఞ సేయనక్కఱలేదు.

ఈఘట్టమున గ్రహింపఁదగు విశేషవిషయ మేది ?

భగవత్కళ విశేషించి యేయేకోశముల నుండునో యావ్యక్తులం గాంచినతోడనే క్రూరబుద్ధులుగల వ్యక్తులన్నియు భయంపడి తొలఁగిపోవుచుండును. అనఁగా నవి చేసికొన్న పాపమే భయముగొలిపి యాభగవత్కళను జూడకయుండఁ దొలఁగించునని భావము. ఇది సిద్ధాంతమె. ఏవ్యక్తి భగవత్కళా విశేషమును బ్రీతితో గనుఁగొనఁగలదో యావ్యక్తి పాపకర్మము క్షీణింపఁగాఁ బుణ్యకర్మము ఫలోన్ముఖముకాఁగా నుండఁదగు స్థితి నున్నదని మన మెఱుంగవలయును. భగవత్కళావిశేషము సుకృతాత్ములకే చూడఁదగియుండునని సారము. మహాత్ములను గాంచి కొందఱు నిందింతురు. ఏల? వారి తేజము వీరికి సహ్యము గాఁజాలదు. కావుననే ఏవగింపుగలిగి వారిని దూఱుదురు.

సుకృతవంతులు వారిం గాంచినంతన మహానందము నొందుదురు. ఇది యెల్లర కనుభవమే. ఐన నియ్యది ంపులకనిమాత్ర మాలోచింపరు. ఊహించిన నెఱుంగ రానివిషయ మిది కాదు. ప్రకృత మనుసరింతము. సీతాదేవి శ్రీరామునకు నీవిషయమునే తెలిపెను. మృగములు లోనగునవి నీదివ్య తేజస్సు గాంచినంతన దూరముగాఁ బరుగిడునుగాని చెంత నుండఁజాలవు. అట్టివారి నుండి నాకు భయ మెట్లు కలుగునో యెఱుంగఁజాలనని సీత ప్రశ్నించెను.

"న చ మాం త్వత్సమీపస్థామపి శక్నోతి రాఘవ,
సురాణామీశ్వరశ్శక్రః ప్రధర్షయితు మోజసా."

అని మూలము. ఇచ్చట సీత తనతత్త్వమును దేటపఱిచెనని మనము తలంపవలయును. పరమేశ్వరా! నీచెంతనున్న నన్ను నింద్రుఁడైనఁ దిరస్కరింపఁజాలఁడు. అనఁగా నతని తేజస్సు నామ్రోల నత్యల్పమని భావము. ఇందలిసార మేమి? ప్రకృతి పరమపురుషునినుండి బహిర్గతమైనపుడు అనఁగా భగవంతుఁడు ప్రవృత్తిమార్గమునఁ బ్రవేశింప నిష్టపడినపుడు తదిచ్ఛాశక్తి రూపము కలదగును. అవ్యక్తియే సగుణబ్రహ్మమనంబడును. పురుషుఁడు తద్విశిష్టుఁడై తనసర్వసాక్షిత్వమును బ్రకటించుచు నుండును. మహాప్రకృతి త్రిమూర్తులంబుట్టించి సర్వబ్రహ్మాండములసృజించును. అట్టి ప్రకృతి నింద్రాదులు తేఱిచూడఁ జాలరు. భగవంతుఁడు నివృత్తిమార్గమునఁ బ్రవర్తింపఁబూనినపుడు ప్రకృతి యాతనియందు విలీనమగును అనఁగా నిచ్ఛలేక యతఁడుండును. కావున నెవ్వఁడుగాని భగవదిచ్ఛను జయింపఁ గలఁడా? ప్రకృతిని దూషించువారు తత్త్వము నెఱుంగఁజాల

రనియే సారము. ప్రకృతమున మన మెఱుఁగఁదగువిషయమేది? రామా! నీవూరకయుండినను నన్ను నింద్రాదులుకూడఁ జూడఁ జాలరు. ఇఁకఁ గ్రూరమృగములమాట యిటనేటికి? అనఁగా సర్వకార్యములు నేనే యొనరించుచుందును. నీవు సర్వసాక్షివి కావున నాకార్యములం గాంచుచుండుమని సీత తెలిపెను. ఇదియే మన మెఱుఁగఁదగుసారము.

"పతిహీనా తు యా నారీ న సా శక్ష్యతి జీవితుం,
కామమేవం విధం రామ త్వయా మమ విదర్శితమ్. ౭
అథ చాపి మహాప్రాజ్ఞ బ్రాహ్మణానాం మయా శ్రుతం,
పురా పితృగృహే సత్యం వస్తవ్యం కిల మే వనే. ౮
లక్షణిభ్యో ద్విజాతిభ్యశ్శ్రుత్వాహం వచనం పురా,
వనవాసకృతోత్సాహా నిత్యమేవ మహాబల. ౯
ఆదేశో వనవాసస్య ప్రాప్తవ్యస్స మయా కిల,
సా త్వయా సహ తత్రాహం యాస్యామి ప్రియ నాన్యథా. ౧౦
కృతాదేశా భవిష్యామి గమిష్యామి సహ త్వయా,
కాలశ్చాయం సముత్పన్నస్సత్యవాగ్భవతు ద్విజః." ౧౧

అని మూలము. ఈభాగము సీతారూప మహాప్రకృతి కార్యములను దేటపఱచుచున్నది. పరికింపుఁడు.

పతిహీనయగు పురంధ్రి బ్రదుకఁజాలదు. ఈవిషయము నీవే నాకుఁ బెక్కుసారు లుపదేశించితివి. అని సీత యనియెఁ గదా. దీనిభావమేమి? భగవంతుఁ డెందో భగవతి యందే యుండుననియు, వారికింగల యవినాభావసంబంధ మట్టిదనియు, వారిరువు రెడఁబాయు టసంభవమనియు, నీపద్ధతి యెఱుంగని వారు భగవత్తత్త్వమే యెఱుంగరనియుఁ దాత్పర్యము. శ్రీరామా! నీవు మహాప్రాజ్ఞుఁడవు. అనఁగాఁ "బ్రజ్ఞాత్రైకాల్య

గోచరా" యన్న న్యాయానుసారము త్రికాలవేత్తలలో నీవంటి వాఁడు లేఁడని యర్థము. అనఁగా నో భగవంతుఁడా యని తాత్పర్యము. బ్రాహ్మణులనఁగా బ్రహ్మము నెఱింగినవారు తత్త్వవేత్తలనుట. అట్టివారు నేను జనకునింటనుండఁగా నీసీత వనమున వసియింపఁదగును. అని పలికిరి. వారు లక్షణముల నెఱింగినవారు. అనఁగా నాయుత్పత్తి నాశరీరసౌభాగ్యము నెఱింగినవారు కనుకనే నాయవతారము నెఱింగిరని భావము. అని నే చిన్ననాఁటి నుండి నిరంతరము వనముల నివసింప నుత్సాహవంతురాలనై యున్నదాననని యర్థము. ఆ స్థలయాదేశము వ్యర్థము కాదు కదా. అడవుల నుండఁదగిన ట్లవతరించిన నేను నిన్నుఁగూడి యనఁగా ధర్మసంరక్షణార్థ మవతరించిన నిన్నుఁగూడి పోనఁ దగునుగదా? అందుల కిది తగినయదను. అద్విజుఁడు సత్యవచనుఁ డగుఁగాక. అనఁగా ముఖ్యార్థమేమి? మనమిరువురము భూలోకమున నేల యవతరించితిమో ఆ కార్యము నెఱవేర్పఁదగినసమయ మొదవినది. ఇఁక నాలసింపనేల? పోవుదము. నాచిన్నతనమున నే మహాత్ములు బ్రాహ్మణులు నానివాసము కొంత కాలము వనముల యందని నిర్ణయించిరి. లోకసమ్మతముగా నావనవాసము చెల్లును. నిన్నుంగూడి యందుండవలయును. అనఁగా మనయిరువురమూలమునఁగాని యీమహాకార్యము సాగదు. నీచెంతనున్న నన్ను సేవించినఁగాని యారావణుఁడు శాపవిముక్తి నొందఁడు. నేనిందే యున్న నీయవతారమునకు ఫలము గలుగునా? అని సీత శ్రీరామునిఁ బ్రశ్నించెను. నిన్నుంగూడి యుందుననఁగా సీతారాములకు వాస్తవమైన యెడఁబాటు లేదనియు నది భ్రాంతియే యనియు మన మెఱుంగవలయును. అగ్నికి దాహకశక్తి కెట్లు వేఱుపాటు గల్పింప శక్యముకాదో యట్లే సీతారాములకు నెడఁ

బాటు లేదని సిద్ధాంతము. ప్రకృతియే కార్యకరణాదతులు రా లనియుఁ, బరాత్పరుఁడు సాక్షిమాత్రుఁడుగ నుండుననియుఁ, దత్సాన్నిధ్యబలము లేకయుండఁ బ్రకృతి వేఱుగ నుండ దనియు, నాప్రకృతిం గైకొన్నపుడుగాని పరమపురుషుఁడు రూపవంతుఁడు కాఁడనియు నిటఁగలసారము. ఈవిషయము నే

"శివశ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం
న చేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పందితుమపి,
అతస్త్వామారాధ్యాం హరిహరవిరించాదిభిరపి
ప్రణంతుం స్తోతుం వా కథమకృతపుణ్యః ప్రభవతి."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులుగారు తేటపఱచిరి.

"వనవాసేఽభిజానామి దుఃఖాని బహుధా కిల,
ప్రాప్యంతే నియతం వీర పురుషైరకృతాత్మభిః." ౧౨

అని మూలము.

"అకృతాత్మభిః అశిక్షితమనస్కైః ప్రాప్యంతే న తు మాదృశైర్జనై రితి భావః." అని గోవిందరాజులు.

అకృతాత్మభిః అజితేంద్రియైః విషయలోలుపైః నతు త్వాదృశైర్దృఢైరిత్యర్థః." అని మహేశ్వరతీర్థులు.

సామాన్యార్థము స్పష్టము. వనవాసదుఃఖములు జితేంద్రియులు కానివారలకేకాని జితేంద్రియులకుఁ దోఁపవని తాత్పర్యము. ఇఁక విశేషార్థ మిం దేమని విమర్శింతము. శ్రీరామచంద్రా! వనవాసమునఁ గలుగనున్న దుఃఖముల నేనెఱుంగక పోలేదు. అవి రాక తప్పవు. అవి జితేంద్రియులు కానివారలకు వనఁగా సామాన్యమానవులకు దుఃఖములుగాఁ దోఁచును.

మనఁబోంట్లకు నవి సుఖములే యగును. అనఁగా మనమిరువుర మవతరించినది దుఃఖము లనుభవించుచున్నట్లు నటించి లోకులకు సుఖము ధర్మరక్షణము చేయుటకే కదా. విరాధాదిదానవులకు శాపమోక్షము ననుగ్రహించుటయు, మనదర్శనమునకొఱకు వేచి యున్న మునులకు వారితపఃఫలముగా దర్శన మొసంగుటయు, మనల దర్శించి యూర్ధ్వలోకముల కరుగనున్న మునివరులకు దర్శనభాగ్యము లభింపఁజేయుటకే కాదా. ఇవన్నియు నెట్లు మాన్పఁగలము? వారివారికర్మఫలముల నొసంగుట మనపని కావున నడవుల దుఃఖములు కలుగునని నాకుం దెల్పుట సన్నుసిద్ధముగానుండుమని హెచ్చరించుటకే కాక మఱెందులకు? అని సీతాదేవి రామునితోఁ బల్కెను. ఇప్పట్టున నీయిరువురు ప్రకృతి పురుషులా, లేక త్రిమూర్తులలో నొకరుగ గణింపఁబడు నారాయణమూర్తియు లక్ష్మీదేవియు సీతారాములుగ నవతరించిరా యనువిషయ మించుక విచారింపఁదగియున్నది. పలుతావుల నీవిషయము చర్చించుట కవకాశము కల్గినను విమర్శించి యున్నను సంపూర్ణముగా విమర్శించుట మంచిదనితోఁచినందున వ్రాయుదును.

సీతారాముల యవతార సిద్ధాంతము.

ప్రాయికముగా వైష్ణవులు వైకుంఠవాసియగు శ్రీమన్నారాయణమూర్తి లక్ష్మీసహితుఁడై సీతారాములుగా నవతరించె నందురు. ఏలయనఁగా విష్ణువే సర్వోత్తముఁ డనియు శివుఁడు తద్భక్తులలో నొక్కఁడనియు వారిమతము. దానిని సిద్ధాంతము చేయుటకై వారెన్నియో పాటుపడుదురు. ప్రధానముగా శివుని దూషింతురు. ఈశివదూషణమహాకార్యమునం దుత్త

ములు మధ్వవైష్ణవులు. అందును శిలామండపములు శిలావిగ్రహములు మోక్షమొసంగు ననువా రుత్తమోత్తములు. అట్టివారే శిష్యులను జేర్చుకొని శివదూషణము చేయుచుందురు. వారికి శ్రీవిష్ణువునందు భక్తియున్నదో లేదో దైవ మెఱుంగును. కాని విష్ణుప్రసాద మనంబడుభక్ష్యమునందు మహాభక్తి కలదనుట నిర్వివాదము.

భగవంతుఁడు పరతత్త్వమని, నిర్గుణుఁడని, అద్వితీయుఁడని యుపనిషత్తులు ఘోషించును. ఈవిషయమున భేదాభిప్రాయమే లేదు. విష్ణుశబ్దము రాఁగానే యెగిరిపడువారే మధ్వవైష్ణవులు. విష్ణువు లిరువురు గలరు. శంకరు లిరువురు గలరు.

"ఆదిత్యానామహం విష్ణుర్జ్యోతిషాం రవిరంశుమాన్,
రుద్రాణాం శంకరశ్చాస్మి విత్తేశో యక్షరక్షసాం." ౨౧. గీత. ౧౦ అ.

అని గీతాప్రమాణము గలదు. ద్వాదశాదిత్యులలో నొకవిష్ణువు కలఁడు. ఏకాదశరుద్రులలో నొక్క శంకరుఁడు కలఁడు.

"అహమాదిశ్చ మధ్యం చ భూతానామంత ఏవ చ."

అనుగీతావాక్యమున కర్థమేమి? సృష్టిస్థితిసంహారములు నేనే. అనఁగా బ్రహ్మవిష్ణుశివులు నేనే యనికదా. ఈచెప్పినవాఁడెవ్వఁడు? భగవంతుఁడే కదా.

"యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున,
న తదస్తి వినాయత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం." ౩౯ గీత. ౧౦ అ.

అన్నవాఁడు భగవంతుఁడుకాక మఱెవ్వఁడగును? ఈ శ్రీకృష్ణోపదేశము మనకేమి తెల్పుచున్నది? భగవంతుఁడు ప్రకృతిసంబంధమున లోకప్రవృత్త్యర్థము త్రిమూర్తులుగా నవతరించె ననునదియే. విష్ణువెక్కుడనుట కవకాశ మేమికలదు? దురహంకార

మునఁదప్ప వేఱువిధముగా నవకాశము లేదు. శ్రీభాగవతము ప్రమాణమని వైష్ణవు లంగీకరింతురు. విష్ణుపురాణము వారి వంశముకూడఁ బ్రమాణములనియే వారిమతము. తక్కినవి తామసపురాణము లందురు. అట్లు చెప్పినఁగాని వారివాదము నిలువదు. పాపము వారేమి చేయుదురు? బుద్ధిమంతు లన్నిపురాణములు ప్రమాణములే యందురు. ఏ దేవతారూపమునం దెవ్వరికి భక్తి చక్కఁగా నుండునో వారూపవంతుఁడే పరమాత్మ యనుకొనవచ్చును. ఉపాసనమున నాబుద్ధియే వారికి దృఢముగనుండిన వారు తరింతురు. ఎల్లమూర్తులుగ నాపరమాత్మయేకదా యుండును.

"వదంతి తత్తత్త్వవిద స్తత్త్వం యద్జ్ఞానమవ్యయం,
బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే. ౧౨
తచ్ఛ్రద్ధధానా మునయో జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తయా,
పశ్యంత్యాత్మని చాత్మానం భక్త్యా శ్రుతగృహీతయా. ౧౩

శ్రీ భాగవతము. ౧ స్కం. ౨ అధ్యా.

బ్రహ్మ యని పరమాత్మ యని భగవంతుఁ డని ఆమహాతత్త్వమే పిలువఁబడును. ఆతత్త్వమునే మహర్షులాత్మయందుఁ జూతురు. అనఁగా జ్ఞానదృష్టి దర్శింతురని భావము.

"ధామ్నా స్వేన సదా నిరస్తకుహకం సత్యం పరం ధీమహి. ౧

శ్రీభా. ౧ స్కం. ౧ అధ్యా.

సత్యం పరం అనుశబ్దములచే భగవంతుని వ్యాసమహర్షి పేర్కొనెను

"స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతురహేతురస్య
యత్స్వప్నజాగరసుషుప్తిషు సద్బహిశ్చ,

దేహేంద్రియాసుహృదయాని చరంతి యేన
సంజీవితాని తదవేహి పరం నరేంద్ర." 3౯

శ్రీభా. ౧౧ స్కం. 3 అధ్యా.

సృష్టిస్థితిలయములకు హేతువనియు హేతువుకాదనియుఁ జెప్పఁబడునది పరతత్త్వ మొక్కఁడే యని సారము.

"యత్కాయ ఏష భువనత్రయసన్నివేశో
యస్యేంద్రియైస్తనుభృతాముభయేంద్రియాణి,
జ్ఞానం స్వతశ్శ్వసనతో బలమోజఈహా
సత్త్వాదిభిస్థ్సితిలయోద్భవ ఆదికర్తా. ౪
ఆదావభూచ్ఛతధృతీరజసాస్య సర్గే
విష్ణుస్స్థితౌ క్రతుపతిర్ద్విజధర్మసేతుః,
రుద్రోఽప్యయాయ తమసా పురుషస్స ఆద్య
ఇత్యుద్భవస్థితిలయాస్సతతం ప్రజాసు. ౫

శ్రీభా. ౧౧ స్కం. ౪ అధ్యా.

పరమాత్మయే సర్వమనియు నాతత్త్వమే బ్రహ్మావిష్ణురుద్రులుగా సృష్టిపాలనసంహారకార్యములకొఱ కవతరించెననియు సారము. ఈప్రమాణముల ననుసరించి యాలోచింపఁగా భగవంతుఁడొక్కఁడే త్రిమూర్తులుగా నవతరించెనని తేలెడిని.

"అహం భవో యజ్ఞ ఇమే ప్రజేశా దక్షాదయో యే భవదాదయశ్చ,
స్వర్లోకపాలాః ఖగలోకపాలానృలోకపాలాస్తలలోకపాలాః. ౪3
లీలావతారాః పురుషస్య భూమ్నః." ౪౪

బ్రహ్మ యనఁబడు నేను శివుఁడు విష్ణువు దిక్పాలకాదులెల్లరు భగవంతునిలీలావతారములే యనంబడువారమని బ్రహ్మ తెలిపెను.

శ్రీభగవాన్:—

"అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ జగతః కారణం పరమ్,
ఆత్మేశ్వర ఉపద్రష్టా స్వయందృగవిశేషణః. ౫౦
ఆత్మమాయాం సమావిశ్య సోఽహం గుణమయీం ద్విజ,
సృజన్ రక్షన్ హరన్ విశ్వం దధ్రే సంజ్ఞాం క్రియోచితామ్. ౫౧
తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే కేవలే పరమాత్మని,
బ్రహ్మరుద్రౌ చ భూతాని భేదేనాజ్ఞోఽనుపశ్యతి. ౫౨
యథా పుమాన్న స్వాంగేషు శిరఃపాణ్యాదిషు క్వచిత్,
పారక్యబుద్ధిం కురుతే ఏవం భూతేషు మత్పరః. ౫౩
త్రయాణామేకభావానాం యో న పశ్యతి వై భిదామ్,
సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ స శాంతిమధిగచ్ఛతి." ౫౪

౪ స్కం. ౭ అధ్యా.

త్రిమూర్తులు భగవదవతారములనియు, భేదము వీరియందుఁ బాటింపఁగూడదనియు, నాపరతత్త్వముగనే భావింపవలయు ననియు దీనిసారము.

ప్రజాపతయ ఊచుః:—

"గుణమయ్యా స్వశక్త్యాస్య సర్గస్థిత్యప్యయాన్ విభో,
ధత్సే యదా స్వదృగ్భూమన్ బ్రహ్మవిష్ణుశివాభిధామ్. ౨౩
త్వం బ్రహ్మ పరమం గుహ్యం సదసద్భావభావనం,
నానాశక్తిభిరాభాత స్త్వమాత్మా జగదీశ్వరః. ౨౪
త్వం శబ్దయోనిర్జగదాదిరాత్మా ప్రాణేంద్రియద్రవ్యగుణస్వభావః,
కాలః క్రతుస్సత్యమృతం చ ధర్మ స్త్వయ్యక్షరం యత్త్రివృదామనంతి. ౨౫
... ...
న తే గిరిత్రాఖిలలోకపాల విరించవైకుంఠసురేంద్రగమ్యం,

జ్యోతిః పరం యత్ర రజస్తమశ్చ సత్త్వం న యద్బ్రహ్మ నిరస్తభేదం. ౩౧
శ్రీభా. ౮ స్కం. ౭ అధ్యా.

ప్రకృతి త్రిగుణమయియగు. ఆమహాప్రకృతింగొని నీవే బ్రహ్మ విష్ణురూపుఁడవై శివని శంకరుని ప్రజాపతులు నుతించిరి.

మహామతులారా! శ్రీభాగవతమునుండియే యీప్రమాణములు చూపఁబడియెఁగదా? వీనింబట్టి యూహింపఁగా పరతత్త్వ మొక్కటియే త్రిమూర్తులుగా నవతరించెనని స్పష్టము. త్రిమూర్తులు ప్రకృత్యధీనులు అనువిషయము తేలెను. మఱియు శంకరుని బ్రహ్మవిష్ణుస్వరూపుఁడవు నీవే యని వినుతించినట్లు స్పష్టమాయెను. నేను బ్రహ్మయు శంకరుఁడును బరతత్త్వాంశభూతులమే యని విష్ణువే తెలిపినట్లు కనఁబడియెను. వీనిసార మేమనఁగా నిర్గుణబ్రహ్మమే మహాప్రకృతింగూడి సగుణబ్రహ్మమగుచు సృష్టిస్థితిలయముల నొనర్ప రజస్సత్త్వతమోగుణప్రధానులుగ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రుల సృజించెననియు, వారు తదాజ్ఞచే నాయాకార్యము లొనరింతురనియు, వారిముువ్వురియం దొక్కింతయు భేదభావము లేదనియు, నట్లు భేదబుద్ధిగలవారజ్ఞులనియు సారము శ్రీభాగవతము ననుసరించి హరిహర బ్రహ్మలకు భేదము లేదని సిద్ధాంతము.

నారాయణః:—

"త్వత్సంభూతా భూతకృతో వరేణ్యా గోప్తారోఽస్య భువనస్యాదిదేవ,
అవిశ్యేమాం ధరణీం యేఽభ్యరక్షన్ పురా పురాణీ తవ దేవ సృష్టిః.

... ...

అస్తౌషం త్వాం తవ సమ్మానమిచ్ఛన్ విచిన్వన్ వై సదృశం దేవవర్య,
సుదుర్లభాన్ దేహి వరాన్ మమేష్టానభిష్టుతః ప్రవ్యకార్షీశ్చ మాయాం

భగవాన్ శంకరః:—

మత్ప్రసాదాన్మనుష్యేషు దేవగంధర్వయోనిషు,
అప్రమేయబలాత్మా త్వం నారాయణ భవిష్యసి. ౭౪
న చ త్వాం ప్రసహిష్యంతి దేవాసురమహోరగాః,
న పిశాచా న గంధర్వా న నరా న చ రాక్షసాః. ౭౫

... ...

కశ్చిత్తవ రణం కర్తా మత్ప్రసాదాత్కథంచన,
అపి చేత్సమరం గత్వా భవిష్యసి మమాధికః.” ౭౭

మహాభారతము, ద్రోణపర్వము, ౨౦౨ అధ్యా.

మహావిష్ణువు తపస్సుచేసి శంకరునను గ్రహమున వరములు పొందెను. సకలప్రపంచరక్షకుండవు నీవే యని నారాయణస్తుతి సారము. ఈఘట్టముననే యర్జునునకు వ్యాసమహర్షి యుపదేశించిన శివప్రభావము గ్రంథవిస్తరభీతి మానితిని. సర్వమునకు శివుండే కారణమని తెలుపంబడినది.

“సంతి నో బహవో రుద్రాశ్శూలహస్తాః కపర్దినః,
ఏకాదశస్థానగతా నాహం వేద్మి మహేశ్వరం. ౨౦

దధీచిః:—

సర్వేషామేవ మంత్రోఽయం యేనాసౌ న నిమంత్రితః,
యథాహం శంకరాదూర్ధ్వం నాన్యం పశ్యామి దైవతం.
తథా దక్షస్య విపులో యజ్ఞోఽయం న భవిష్యతి.” ౨౧

శాంతిపర్వము, ౨౮౩ అధ్యా.

ఈఘట్టమున రెండువందలయెనుబదిమూడవయధ్యాయము వఱకుం గలశివమాహాత్మ్య మత్యద్భుతము. బ్రహ్మవిష్ణ్వాదులు తత్స్వరూపులనియే స్పష్టము.

"స ఏష భగవాన్ దేవస్సర్వసత్త్వాదిరవ్యయః,
సర్వస్తత్త్వవిధానజ్ఞః ప్రధానపురుషః పరః. ౩౫౦
యోఽసృజద్దక్షిణాదంగాద్బ్రహ్మాణం లోకసంభవం,
వామపార్శ్వాత్తథా విష్ణుం లోకరక్షార్థమీశ్వరః. ౩౫౧
యుగాంతే చైవ సంప్రాప్తే రుద్రమీశోఽసృజత్ప్రభుః,
స రుద్రస్సంహరన్ కృత్స్నం జగత్స్థావరజంగమం." ౩౫౨

విష్ణుః:—
"నమోస్తు తే శాశ్వతపుణ్యయోనే బ్రహ్మాధిపం త్వామృషయో వదంతి,
త్వామేవ నారాయణశబ్దసంజ్ఞం నరం చ సత్యం ప్రవదంతి సంతః. ౪౧౨
త్వం వై బ్రహ్మా చ రుద్రశ్చ వరుణోఽగ్నిరసుర్భవః."

అనుశాసనపర్వము, ౧౪ అధ్యా.

శంకరుఁడు దేహదక్షిణభాగమున బ్రహ్మదేవుని వామపార్శ్వమునుండి విష్ణువును సృజించెను. సృష్టిపాలనముల నొనరింప వారి నాజ్ఞాపించెను. రుద్రుని సృజించి సంహారాధికార మొసంగెను. అని పైదానిసారము. విష్ణువే శంకరా! నీవే నారాయణశబ్దవాచ్యుఁడ వనియెను. సర్వకారణుఁడు శివుఁడే యని సారము.

"రుద్రో నారాయణశ్చైవ సత్త్వమేకం ద్విధా కృతం,
లోకే చరతి కౌంతేయ వ్యక్తిస్థం సర్వకర్మసు." ౨౭

శాంతిపర్వము ౩౪౨ అధ్యా.

ఒకవ్యక్తియే రుద్రనారాయణు లనఁబరఁగెనని సారము. ఇట్టివెన్నియో చూపవచ్చును. 'అతి సర్వత్ర వర్జయే' త్తని యున్నదిగాన మానితిని. ఉపనిషత్తులు శ్రీభాగవతాదిపురాణములు హరివంశమహాభారతాదులు పరిశీలించిన నేర్పడుసిద్ధాంత మేమనఁగా భగవంతుఁ డొక్కఁడే కార్యభారముల ననుసరించి యనేకరూప

ములఁ దాల్చునని యు, నాపరమపురుషుఁడే ప్రపంచోన్ముఖుఁడై ప్రకృతివిశిష్టుఁడై త్రిమూర్తులఁ దనయంశమువలన నిర్మించె ననియు,వారు తనుతమ కార్యములగు సృష్టిపాలనసంహారములను జేయుచున్నవారనియు, వారికంటెఁ దక్కువ కార్యముల నింద్రాదులు చేయుచుందురనియు, వారెల్లఁ బ్రకృతిబద్ధులేయనియు, నిందెవ్వరుగాని స్వతంత్రులు కారనియు చెప్పుచున్నది. త్రిమూర్తు లనఁబడు బ్రహ్మవిష్ణుశంకరులలో నుత్తమమధ్యమాధమభేదములే కానరావు. ధర్మరాజు శివమాహాత్మ్యమును దెలుపుమని భీష్మునడుగ శ్రీకృష్ణుఁడు తప్ప దానిం జెప్ప నర్హులే లేరని బదులుపల్కెను. శ్రీకృష్ణుఁడు శివునిచరిత్రమును దెల్పెను. శివుఁడు కొన్నిపురాణములయందు శ్రీవిష్ణువును గొనియాడెను. అనఁగా నర్థమేమి? వీరిరువురు బ్రహ్మయు స్వతంత్రులుగారనియు, నాభగవంతునియంశములే యనియు భావము. భక్తుఁ డేమూర్తిని ధ్యానించినను బరాత్పరునిగా ధ్యానించిన నాపరాత్పరుఁ డెల్లరూపములుగలవాఁడుగాన నాతని వరింపఁజేయును. కనుకనే భక్తుఁడు కాని తనమనఃపద్మమున నిష్టదేవతాకల్పితరూపము నుపాసించునపుడు పరతత్త్వమనియే దానిని భావింపవలయును కాని వేఱుగా భావింపరాదు. మహాప్రకృతి యొకవ్యక్తి కాదనియు నయ్యది భగవంతుని సంకల్పమే యనియు నెఱుంగవలయును. నిర్గుణుఁడగుభగవంతుఁడు కార్యోన్ముఖుఁడగుతఱి నామహాప్రకృతి యాతని రూపముగలవానినిగాఁ జేయును.సగుణుఁ డనుపేరాసమయముననే కల్గును. ప్రకృత్యతీతుఁ డాపరమాత్మయే కాని యితరులు కారు. త్రిమూర్తులు లోనగువారెల్లఁ బ్రకృతికి లోఁబడినవారలే.

కొందఱు త్రిమూర్తులలో నొకఁడగువిష్ణువును శివ బ్రహ్మలకంటె నధికుఁడందురు. విష్ణువు శివునేల పరమేశ్వరునిగాఁ దెలిపెనన్న శివనామములన్నియు విష్ణుపరములే యందురు. కాని విష్ణునామములు శివపరములేలకావో యోజింపరు. ఇన్ని నామములు భగవంతునకు నొక్కనికే చెల్లును. విష్ణు సర్వోత్తమత్వము గలదనువారు విష్ణురూపమున నాభగవంతుఁడే వెలసెనని భావించుచో దోషము లేదు. అట్లే శివసర్వోత్తమత్వము గలదనువారు శివరూపముగల భగవంతుఁడని భావింపవలయును. వైకుంఠవాసియుఁ బ్రపంచరక్షణకార్యకర్తయు నగువిష్ణువు శంకరునికన్న శ్రేష్ఠుఁడనువాదము నిస్సారము. దుర్మతాభిమానపిశాచమే వారి నట్లు పలికించుచునని మన మూహించుట మంచిది. భగవంతుని తత్త్వ మెఱుంగవలయు ననువార లిట్టి మతాభిమానావేశము గలవారు గాకుండవలయు. మతములనునవి దురహంకారమును బుట్టించి కొందఱను సత్యదూరులనుగాఁ జేయుచున్నవి. దేవతాదూషణము వారిచేఁ జేయించుచున్నవి. వారిదుష్కర్మమే యిట్టి మతాభిమానపిశాచరూపమున వారిని ద్రిప్పుచున్న దని మన మెఱింగి వారిని దూషింపక వారినిగూడఁ దరింపఁ జేయుమా యని పరమేశ్వరుని బ్రార్థింపవలయును. శివసహస్రనామములయందు విష్ణునామములు గలవు. విష్ణుసహస్రనామములయందు శివనామములు గలవు. అవి రెండు నాభగవంతుని దెలుపుచు నభేదమును సూచించుచుండఁగా నంతమాత్ర మెఱుంగక యందొక్కరుని దూషించువారిని మన మేమని భావింపవలయుననఁగా వారి కయ్యది భగవత్పూజనము చేయఁదగుజన్మము కాదని తలంపవలయును. కర్మము త్రిప్పులకు లోను

గానివా రెవ్వరు? ఈపై వ్రాసిన ప్రమాణములననుసరించి సీతా
రాములు ప్రకృతిపురుషులే కాని వైకుంఠలోకమునకుమాత్ర
మధిపతులగు లక్ష్మీనారాయణులు కారు. భగవంతుఁడు వైకుంఠ
మున కధిపతి కాఁడా యని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. వైకుంఠ
మునకే కాదు సకలబ్రహ్మాండములకు నధిపతియే కాని యా
పరమేశ్వరుని నివాసము వైకుంఠమే కాదు. ఎల్లతావుల
నుండును. ఎల్లనామములు నాయననుఁ జెల్లును. కావున నాభగ
వంతుఁడే ధర్మరక్షణమును జేయఁబూని దానికి విరుద్ధముగా
బ్రవర్తించు రావణాదులను వారికర్మగతుల ననుసరించి శిక్షింపఁ
దన ప్రకృతిని సీతారూపమున నుండఁబంచి తాను మానవ
రూపమున శ్రీరామనామమున నవతరించి తన యవతారమును
సఫలము చేయఁబూనెనని మనము భావింపవలయును. ఇఁక
రామాయణమును బట్టి విశేషార్థములం గనుఁగొందము.

"కన్యయా చ పితుర్గేహే వనవాసశ్శ్రుతో మయా,
భిక్షిణ్యాస్సాధువృత్తాయా మమ మాతురిహాగ్రతః. ౧౩
ప్రసాదితశ్చ వై పూర్వం త్వం వై బహువిధం ప్రభో,
గమనం వనవాసస్య కాంక్షితం హి సహ త్వయా." ౧౪

అని మూలము. ఇందలి విశేషార్థమేమి? "రామచంద్రా! విదేహనగ
రమున నేనున్నపుడే యొక బ్రహ్మచారిణి వచ్చి నాతల్లి విను
చుండ నీసీత వనముల వసించునని తెలిపెను. ఆమె త్రికాల
వృత్తముల నెఱుంగును. నేనయోధ్యకు వచ్చినతర్వాత వన
ములఁ జూచుకోరిక కలదనియు నన్నుఁబిలుచుకొనిపొమ్మని నిన్ను
యాచించియుంటిని. ఈవనగమన మీనాఁటిది కాదు కదా. కాన
నన్నేల రావలదనియెదవు? నిన్నుఁగూడి వనవాసము చేయుటకే

కదా నేను బుట్టినది? అని సీత యాశయము. దీనినుండి మనము నేర్చుకొనఁదగిన దేది? మానవులు భవిష్యత్కాలఫలముల కనుగుణమగు ప్రవర్తనము కలవారలుగ నుందురు. జ్ఞానులవ్వారి గతుల నెఱుంగఁజాలుదురు. సాధువులు కానివార లవ్విషయము నెఱుంగఁజాలరు. గొప్పదశ ననుభవించుకర్మములు గలవారలైనచో నాఫలముల కనుగుణములుగఁ బ్రవర్తింతురు. దుర్దశయందు నట్లే. కొంతకాల మొక్కరీతిగాఁ బ్రవర్తించుచుఁ దటాలునఁ దద్విరుద్ధప్రవర్తనము కలవారలగుటఁ గొందఱ మనము చూచుచున్నాము. అట్టివా రప్పటికిన్న వేఱువిధము లగుఫలముల ననుభవింపవలసినవారే యగుదురు వారిప్రవృత్తి ననుసరించి సాధువు లావిధము నెఱుఁగుదురు. అజ్ఞులగువారు కర్మగతుల నెఱుంగక వారిని దూషించుటో భూషించుటో యను కార్యముల నొనరింతురు. 'గహనా కర్మణో గతిః' అనువిషయ మెఱుంగుటయే వివేకము. మన మెఱుఁగఁదగువిషయ మిదియే. పై సీతావాక్యముల ననుసరించి ఆలోచింపఁగాఁ దమ రెండుల కవతరించిరో వా రెఱుంగుదురనియు దుఃఖానుభవము నటనమే యనియు మన మెఱుంగవలయును.

"కృతక్షణాహం భద్రం తే గమనం ప్రతి రాఘవ,
వనవాసస్య శూరస్య చర్యా హి మమ రోచతే. ౧౫
శుద్ధాత్మన్ ప్రేమభావాద్ధి భవిష్యామి వికల్మషా,
భర్తారమనుగచ్ఛంతీ భర్తా హి మమ దైవతం. ౧౬
ప్రేత్యభావేఽపి కల్యాణ సంగమో మే సహ త్వయా."

అని మూలము. పై నవ్రాసినభావము నీసీతావాక్యములు సిద్ధాంతము చేయుచున్నవి. రాఘవ! రఘువంశమున నవతరించిన

హోపరమేశ్వరా! 'గమనం ప్రతి కృతత్వరా' వనముల కరుగ వలయునని యాకాల మెప్పుడెప్పుడు వచ్చునని తొందరపడు చున్నాను. భద్రంతే=నీకు మేలు గలుగును. వనముల నివసించుచు విక్రమమునుజూపు నీయొక్క చర్యయే నాకు సమ్మతము. సేవచేయుటని సామాన్యార్థము. అనఁగా నిఁక నాలసింపరాదు. నేను త్వరపడుచున్నాను. మనము చేయఁదగు కార్యములకు విలంబము పనికిరాదు. నీవు పరాక్రమింపఁదగు కాలము వచ్చెడిని. దానినిజూడ వేడుకపడుచున్నాను. అనుటచే నానిమిత్తమున నీవు పరాక్రమము చూపవలసియున్నది. విరాధాదులు నీవలన ముక్తినొందవలసినవా రున్నారనుట యీమాటలమూలమున సూచింపఁబడినది.సీతనెత్తుకొనిపోవు విరాధుని రాముఁడు సంహరించును. సీత రామవిక్రమమును జూచుచుండును. నీకు మేలు గలుగును. అనఁగా నీకీర్తి జగముల వ్యాపించును. అని సారము. శుద్ధాత్మన్=పరిశుద్ధాత్మస్వరూపా! అని యర్థము. నన్ను భరించునిన్ను ననుసరించివచ్చుచుఁ బ్రేమభావమున ననియర్థము. వికల్మషాభవిష్యామి=కల్మషరహితురాల నగుదును.అనఁగా నగ్నిశుద్ధిని గొందునని భావము. భర్తయందుఁ బ్రేమముగలపురంధ్రీమణి నగ్ని కాల్పఁజాలదన్న భావము నెల్లవారలకుం గల్గించునని సారము. నాకు నీవే దైవతమవు. అనఁగా సకలలోకములు లోకేశులు నాయధీనులు. ప్రకృతిబద్ధులనుట. ఇట్టి నన్ను భరించువాఁడవు నీవే. ప్రకృత్యతీతుఁడవనుట. సర్వదా నేను నీసంకల్పరూపిణిగా నుండుననుట సారము. నీకంటె దైవతము నాకు వేఱులేదనియేకదా విశేషము.ఈయర్థమునే యీక్రిందిశ్లోకము దృఢపఱచుచున్నది. పరమేశ్వరా! పరలోకమునందును నీతోఁడి

సంగమరూపమగుమంగళము గలుగుఁగాక. అనఁగా మానవ లోకమునఁ గలపనులు తీఱఁగనే నిన్నుఁగూడియుండు భాగ్య మనఁగా నిట్లు స్త్రీపురుషరూపభేదము లేక యభేదముగా నుండు భాగ్యము కలుగుఁగాక యని సీతాదేవి స్వాభిప్రాయమును విశదీకరించెను. మనమిరువురము మానవలోకమునఁ జేయఁ గలకార్యములుతీర్చి ధర్మమును స్థాపించి ప్రజాసుఖమును గల్గఁ జేసి మఱలోకకార్యమునకుం గడంగుదమనియే యిందుఁగల సారతరార్థము. ఈభాగమునుండి తేలినధర్మమేది? ఏకాంత ప్రేమమున భర్తననుసరించి యతని దైవతమనియే భావించి ప్రవర్తించునో, యాకాంత విగతకల్మష యనంబడును ఆసాధ్వి పరలోకమునందు నావ్యక్తింగూడియే మంగళములఁ గాంచును. పతివ్రతయన నామెయే. స్త్రీలకుఁ బతికన్న మిన్నయగు దైవ తము లేదు. అనఁగాఁ బతిని దైవముగా భావింపవలయును. అను నదియే యిందుఁ గలధర్మము. ఈయర్థమే

"పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయుతా,
సా భర్తృలోకానాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే." ౨౯

మను. ౯ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి చాటుచున్నది. ఈధర్మమును స్త్రీలకొఱకు మహాయోగి వాల్మీకి సీతావాక్యరూపమునఁ దెలిపెను. కావున స్మృత్యర్థమే రామాయణము తెల్పుచున్నదని మన మెఱుంగ వలయును. కేవల కావ్యమనుబుద్ధి యునుపరాదు. ధర్మసార మనియే తలంపవలయును.

"శ్రుతిర్హి త్రాయతే పుణ్యా బ్రాహ్మణానాం యశస్వినాం,
ఇహ లోకే చ పితృభిర్యా స్త్రీ యస్య మహామతే,

అద్భిర్దత్తా స్వధర్మేణ ప్రేత్యభావేఽపి తస్య సా. ౧౮
ఏవమస్మాత్స్వకాం నారీం సువృత్తాం హి పతివ్రతాం,
నాభిరోచయసే నేతుం త్వం మాం కేనేహ హేతునా. ౧౯
భక్తాం పతివ్రతాం దీనాం మాం సమాం సుఖదుఃఖయోః,
నేతుమర్హసి కాకుత్స్థ సమానసుఖదుఃఖినీం." ౨౦

అనుమూలలను పతివ్రతాధర్మములను బోధించుచున్నది. "మహామతే!" యని సీత రామచంద్రుని సంబోధించుచున్నది. "మతి రాగామిగోచరా" అన్న న్యాయమును ననుసరించి రాఁగలకాలమునకుఁ బనికివచ్చుటకే నే నీధర్మములను దెలుపుచున్నదానను అని భావము. సామాన్యార్థము స్పష్టము. ధర్మోపదేశ మిది యని తెలియందగు. తమజాతికిఁ జెప్పఁబడినధర్మముల ననుసరించి యుదకధారాపూర్వకముగాఁ దల్లిదండ్రులు కన్యను వరునకు దానముచేయవలయును. ఆమె భర్తననుసరించి వర్తించునేని పరలోకమునందు నాపురుషుఁడే భర్తగా నుండును. అనఁగా నట్టి వారికిం గలసంబంధ మవిచ్ఛిన్నమని భావము. ఈధర్మము వేద విహితము. అట్లు నేను నీకును భార్యగా నీయఁబడితిని. సాధు వర్తనము గలదానను. అనఁగా సాధువుల నడుచుకొనుటకే వర్తించుదానను. ఈలోకమున నవతరించితినని భావము. పతివ్రతను. నీయాజ్ఞాకరణమే నాకు వ్రతమని యర్థము. ఇట్టి నన్ను వెంటఁగొనిపోవ నేల సమ్మతింపకయున్నావు? లోకమున నేపురుషుఁడు కాని పతివ్రతను వదలి కానెచ్చుటకని బోధకముధర్మ మిందు నుపదేశింపఁబడినది. భక్తాం=సదా నిన్ను సేవించుదానను. దీనాం=నీవు విడనాడినచో నాకు దిక్కులేనిదానన నని యర్థము. సుఖదుఃఖయోస్సమాం=ద్వంద్వములగు శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదుల

నీతోడ సమముగా ననుభవించుదానను అనఁగా నిరువుర మొక దేహమే కాన నీకుఁ గలుగుసుఖదుఃఖములు నాకునుం గలుగుచున్నవని భావము. సమాం = లక్ష్మీదేవిని అనఁగా నీకు లక్షణములఁగూర్చుదానను. నావలననే నీకు రూపసంపదలుగలుగునని భావము. సమానసుఖదుఃఖినీం = ఈయవతారమున నీతో సమానముగా సుఖదుఃఖముల ననుభవింపవలసినదాననే యని భావము. ఇట్టి నన్ను నేతుమర్హసి = పిలుచుకొనిపోవఁదగుదువు. అనఁగా నేను లేకున్న నీ వేకార్యములు చేయఁజాలవు. నీవిందు నేను లంకలో సమానముగా దుఃఖమనుభవించుచున్నట్లు నటింపవలయునే. ఇట్టి నన్నేల వలదందువయ్యా యని జానకి యడుగుచున్నది. ఈభాగము మన కెట్టిధర్మమును బోధించుచున్నది? అనువ్రతయయి పతిప్రేమమునఁగూడి సుఖదుఃఖములను బతితోడ ననుభవించుస్త్రీ సాధ్వి యనంబడును. ఆమెతోఁ గూడియుండక పురుషుఁడే ధర్మములను జేయరాదు. ఏయాత్రలు చేయరాదు. ఏధర్మకార్యములు చేయరాదు. అను ధర్మము మరల నిందుఁ జక్కఁగాఁ జెప్పఁబడినది. అట్టిభార్య దీనురాలుగా నుండరాదు. దీనురాలుగా నుండుటకు భర్తయే కారణమగును. ఏసాధ్వి దుఃఖించునో యాయింట లక్ష్మీ నివసింపదు. కావున సాధ్వియగుభార్యను భర్త సంతుష్టురాలినిగా నొనరింపవలయును. అను నీధర్మమును మన మీభాగమునుండి గ్రహింపవలయును. ఈనీతినే

"పితృభిర్భ్రాతృభిశ్చైతాః పతిభిర్దేవరైస్తథా,
పూజ్యా భూషయితవ్యాశ్చ బహుకల్యాణమీప్సుభిః. ౫౫
యత్ర నార్యస్తు పూజ్యంతే రమంతే తత్ర దేవతాః,

యత్రైతాస్తు న పూజ్యంతే సర్వాస్తత్రాఫలాః క్రియాః. ౫౬
శోచంతి జామయో యత్ర వినశ్యత్యాశు తత్కులం,
న శోచంతి తు యత్రైతా వర్ధంతే తత్ర సర్వదా. ౫౭
జామయోయాని గేహాని శపంత్యప్రతిపూజితాః,
తాని కృత్యాహతానీవ వినశ్యంతి సమంతతః. ౫౮
తస్మాదేతాః సదా పూజ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః,
భూతికామైర్నరైర్నిత్యం సత్కారేషూత్సవేషు చ. ౫౯
సంతుష్టో భార్యయా భర్తా భర్త్రా భార్యా తథైవచ,
యస్మిన్నేవ కులే నిత్యం కల్యాణం తత్ర వై ధ్రువం." ౬౦

మను. 3 అధ్యా.

(పూజ్యాః=గౌరవింపఁదగినవారని యర్థము.) అని మనుస్మృతి తేటపఱచెను. స్మృతి ధర్మముల నాయాయితావుల రామాయణము తెల్పుచున్నదని మన మెఱింగి దానిం బఠింపవలయును.

"యది మాం దుఃఖితామేవం వనం నేతుం న చేచ్ఛసి,
విషమగ్నిం జలం వాహమాస్థాస్యే మృత్యుకారణాత్." ౨౧

అనుమూలము భావికార్యములఁ దెల్పుచున్నది. శ్రీరామా! నిన్నుఁగూడి రావలయునని తత్తఱపడుచున్న నన్నుఁ బిలుచుకొనిపోవ నిచ్ఛగింపవేని విషాగ్నిజలములలో నొక్కదాని స్వీకరింతును. అనుటచేఁ గాఁగలయగ్నిప్రవేశము సూచింపఁబడినది. మఱియు నొక్కసంవత్సరకాల మగ్నియందు నేనుండి నాప్రతికృతినే లంకలో నుంతును. అన్నభావ మిట సూచింపఁబడినదని యెఱుంగందగు. ఇట్టి విభాగము మనకు సీతావాక్యములమూలమున వారిమహత్త్వమును దేటపఱచుచున్నది. ఈభాగమునఁ గలయధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలవిషయము.

పూర్వసర్గముననే వ్రాయఁబడినది. విశేషవిషయ మిందు దెలుపఁదగినదలేదు. కథాంశము రెంటియం దేకరీతిగా నున్నది. ఇఁకఁదరువాతికథాభాగమును బఠింతము.

వనగమనమున సీతారాములసంవాదము.

* జానకి తన్ను నిట్లు శ్రీరాముఁ డాశ్వాసించుచుండఁగానే విధముననైన వనములకుఁ బిలుచుకొనిపొమ్మని యడుగఁబూని కులవర్ధనుఁడగు రాముని గని స్నేహబలమున నభిమానమున నీవిధమునఁ దర్కింపసాగెను. రామచంద్రా! నీయందు సౌందర్యవిశేషముమాత్రమే కలదు. దానిం గాంచి యెల్లవారు ప్రీతిమెయి ననుభవించుచున్నారు. కాని పౌరుషమను నదియే లేదు. మిథిలానగరపాలకుఁడు విదేహవంశవర్ధనుఁడగు నాతండ్రి జనకుఁడు నన్నొకతుకను గాపాడఁజాలక విడిచి నీవొక్కఁడవే దండకారణ్యములకుఁ బోయితివని తెలిసినయెడల నిన్ను ఆసమయమునందు నాయల్లుఁడగు శ్రీరామమూర్తి సత్యమునకు స్త్రీయే. పైకిఁ బురుషవేసముదాల్చి వచ్చి నా కుమారికను బెండ్లియాడెనని తలంచునుగదా. అక్కటా! ఈ లోకులెల్లఁ బ్రజ్వలించుసూర్యునియం దెట్లో యట్లే శ్రీరామునియందు మిక్కిలి తేజస్సుకలదని యజ్ఞానమునఁ జెప్పుదురు. అది యనృతము. ఉండినయెడల సూర్యునియం దెట్లు కనఁబడునో యట్లేల నీయందుఁ జూడఁబడదు? అకార్యములు సహస్రముచేసియైనను భార్యను భరింపవలెనని యార్యులు వచింతురు. నీవో నన్ను నడవులకుఁ దోడుకొనిపోవువిషయమున నకార్యముచేసినరీతి నీవేల విషాదమునొందుచున్నాఁ

* ఇయ్యది ముప్పదియవసర్గమునుండి సంగ్రహింపఁబడినది.

డవు? ప్రళయ కాలానలునివంటి కోపముగల నీకు భయ మీరీతిఁ గలుగును? అనన్యచింతగలదానవై నీయందే యాసక్తిగలిగి యున్న నన్ను విడిచిపోవ సహింపఁదగుటకుఁ గల హేతువే మాకనఁబడకున్నది.

శ్రీరామచంద్రా! మనస్సున నేతలంపుగలిగి యిట్లు విచారపడుచున్నావో యూహింపఁజాలకున్నాను. భయ విషాదములచే నన్ను విడిచిపెట్టి నీవే పోఁగోరుచున్నావు. ద్యుమత్సేనుని కుమారుఁ డగుసత్యవంతుని ననుసరించుట ప్రధానవ్రతముగాఁగల సావిత్రి చందమున నన్నుంగూడ నిన్నే యనుసరించి వర్తించుదానిగా నెఱుంగుము. మహాత్మా! అట్లు తలంపక కులపాంసనురాలగు దుష్టవనితవలె నేనెప్పుడుగాని మనమునఁగూడ నిన్నుఁదక్క వేఱొక్కని దలంచుదానఁగాను. ఆ కారణమున నిన్నుంగూడి వనములకు వత్తునే కాని యిందుండఁజాలను. ఇట్టి దృఢసంకల్పముగల పతివ్రతనని తలంచియు నన్ను రావలదందువా? మంచిదే. కుమారదశయందే నిన్నుఁ జెట్టవట్టితిని. చిరకాలము నిన్నుం గూడి యున్నదానను. సాధ్విని. నీకు భార్యను. ఇట్టి నన్ను శైలూషునిచందమున నీవే పరులకొసంగఁగోరుచున్నావు. ఎవ్వారికి హితము సేయుమనియు, నెవ్వరికి శుశ్రూషలు చేయ నన్నిందు నిలుపవలయుననియుఁ గోరుచున్నావో, ఆల్లులకు ననుకూలుఁడవై వారు చెప్పినపనులు నీవే చేయుచుందువు. నీయడుగుల కరగిన నేనుమాత్రము నీవెంట రాకమానను. ఇంతదనుక నెవ్వరికి హితోపదేశము చేసితివో, ఎవ్వరికై యింత విచారపడితివో, అట్టిదానను నేనే కాన నాయీమాటను నీవు

వినవలయును. నేను జెప్పినయట్లు వనములకుఁదోడ్కొనిపొమ్ము. ఎవ్వనివిషయమున హితప్రవర్తనము కలదానవు కమ్మంటివో, ఎవ్వనియభిషేకోత్సవమునుబట్టి జనకునిచే నిగ్రహింపఁబడితివో, అట్టి భరతుని యిష్టము ననుసరించి వర్తించుచు నీవే యతఁడు పనుచునట్లు చేయుచుండుము. నేను నిన్నే యనుసరింతును. నన్ను మాత్రమే యట్లు భరతహితకార్యముల నొనరింపుమని పలుకకుము. సకలధర్మవేత్తవగు నీవు నన్నిటనుంచి యడవికిఁబోరాదు. తపమాచరించుటయో, వనములనుండుటయో, ఇవిలేక స్వర్గవాసమో ఇంకేదియైన నీతోడనే నాకుఁ గలుగుంగాక. నీకులేనిది నాకేదియువలదు. నేను నిన్నుంగూడివచ్చుచుండఁగాఁ ద్రోవయందు నా కేకష్టములు కలుగవు. ఆరామముల విహారము సల్పునట్లు, పుష్పశయ్యల శయనించుచందమున, నడపులు హాయిగానే నాకు నుండఁగలవు. త్రోవలంగల కంటకాదులు నీవెంటఁబోవుతఱి దూదివలె హరిణచర్మము లోనగువానిరీతి ముట్టుకొన హాయిగా నుండును. ప్రాణేశ్వరా! వనుల ఝంఝామారుతములకు నెగసి నాపై నావరించుధూళిని మనోహరపరిమళవంతమగు శ్రీచందనచూర్ణముభంగి భావింతును.

వనములయందు నీవుండఁగా నంపుఁగల లేఁతపచ్చికగల భాగములందు శయనించుటకంటె మృదుతమవస్త్రములు పఱచినశయ్యయందుఁ బవ్వళించుట యెంతయో సుఖముగా నుండునా? నీనడపులఁ గందమూలాదులలో వేనిని ప్రియముగా నీచేతులార నిత్తువో యవి యమృతమువలె నాకు నుండును. ఋతువుల ననుసరించి పూయుచుండుపూవులఁ బెట్టికొనుచు నాయాయిఫలములం దినుచు హాయిగా నాతల్లిదండ్రులఁగాని,

సౌధములఁగాని యింపుకంతయుఁ దలంపను. నాతోడ నడవులకు నీవరిగినపిదప నందు నావలన నీకేవిధముఁ గష్టముగాఁ బోఁపదు. పెక్కుమాటలేల? ఒక్కమాట వచింతు నాలకింపుము. శ్రీరామభద్రా! నిన్నుంగూడి యుండుటే స్వర్గము. నీవిరహమే నరకము. నీపై నాకుఁగల ప్రీతి నిన్ను వదలియుండఁ జాలనంత దృఢమైనదని యింతవనుక ననేకభంగుల ననుభవమునఁ దెలిసికొంటివికదా! కనుక నన్నుం దీసుకొనియే యడవికిం బొమ్ము. నిశ్చయముగా నడవికి వచ్చుటకు నిశ్చయించుకొనియున్న నన్ను రావలదందువేని, నీవిచ్చటనుండునప్పుడే నీయెదుట విషపానమునఁ బ్రాణములను త్యజింతును. జ్ఞాతుల వశమున నుండఁజాలను. పరమేశ్వరా! ఇపుడు చావకయున్నను నీవడవికిఁబోయినతరువాతనైన దుఃఖాతిశయమున నసువులు నాశరీరమున నుండవనుట నిశ్చయము. దుఃఖమున మృతి నొందుటకంటె నిన్నుఁ జూచుచుఁ బ్రాణత్యాగముచేయుటే యుత్తమము. నిన్నుఁ బాసినయెడల నా దుఃఖమున నిమేషమైన జీవింపఁజాలను. నామతి యిది. తొలుతఁ బదివత్సరములు. మరల మూఁడు. ఆమీఁద నొక్కటియు నిట్లు పదునాలుగుసంవత్సరములు నీవియోగమును సహించుట యెట్లు?

అని పలుకుచు శోకావేశమునఁ జూచువారికి జాలి గలుగునట్లు విలపించుచు నంత నాథుని బిగియార నాలింగనము చేసికొని గట్టిగా నేడ్చెను. ఆమె రామోక్తులు చెవుల కహితములై ముండ్లవలెఁ గ్రుచ్చుకొనఁగా విషలిప్తబాణము తనువునఁ గ్రుచ్చుకొనఁగా స్త్రీగజమువలె నొచ్చి యరణి యనఁబడు యజ్ఞపాత్రమును మథింపఁగా నెంతోసేపు లోపలనిమిడియున్న

యగ్ని నాపాత్రము వెడలఁగ్రక్కినట్లు మాటలసందడిని లోపల నడఁగియున్న యశ్రుజలముల నాసీత వెడలించెను. అట్టి తఱి నాసీతాదేవి నేత్రములనుండి దుఃఖవేగమునఁ బుట్టి సందు లేక కాఱుటంజేసి యంజనపంకమంతయుఁ బోవ స్ఫటికరీతిఁ దేటగానున్న కన్నీరు కమలమునుండి మకరందమువలె స్రవించు చుండెను. నిర్మలచంద్రబింబమువలెఁ జెలంగుచు విశాలములగు నేత్రములతో నలరుచున్న సీతమోము సంతాపోష్ణమున నీటి నుండి వెడలించినకమలము సూర్యకిరణముల వాడినచందమున నెంతయు శోషిల్లెను. అత్తఱి నా రామచంద్రుఁడు మిగులు వగ మూర్ఛచునుంగునట్లున్న యాకోమలాంగిని దీర్ఘబాహువులం బిగియఁబట్టుకొని యత్యంత విశ్వాసపాత్రములగుమాటల నిట్ల నియె.

దేవీ! నీకు దుఃఖము కలుగు నేని నాకు లభించుస్వర్గము కూడ నిష్టము కాదు. జంతుసంతతి సృజించి పోషించి త్రుంచు స్వయంభువునకు దేనినుండియు భయములేనట్లు నాకు నెద్దాని వలనను భయము కలుగదు. పూర్ణచంద్రసుందరవదనా! నిన్ను వదలియుండనివాఁడనయ్యును నిర్భయుఁడనయ్యు నిన్నడవులఁ గాపాడఁదగినశక్తి గలవాఁడనయ్యు నీమనోభావము సంపూర్ణ ముగా నాకుఁ దెలియకయున్నందున నన్నుఁగూడివచ్చి వనమున వసియింప నంగీకరింపకయుంటిని. మైథిలీ! నన్నుఁగూడి వన వాసముచేయనే నీవు సృజింపఁబడితివి. అందులకై సిద్ధముగ నుండియున్నదానవు. కనుక నెట్టికట్టిడికాలమునందును జలింపని మనస్సుగలవాఁడు కీర్తిని విడనాడఁజాలనిరీతి నిన్ను నేను వదలియుండఁజాలను. సుశ్రోణీ! తొల్లి రాజర్షులు భార్యలం

గూడియే వానప్రస్థప్రాయమును సల్పిరి. సువర్చల భాస్కరుని ననుసరించియే యుండెఁగదా. అట్లే నేనును బూర్వాచార్యాచారమునే యనుసరించి నిన్నడవులకుఁ దోడుకొనిపోవుచున్నాను. సూర్యుని సువర్చల యనుపురంధ్రీమణివలె నీవు నన్ననుసరించి రమ్ము. జనక తనయా! పితృచరణములు నన్నడవికిఁ బొమ్మన్న దోషమేమియు కాదు. ఆరీతి వర్తింతునని నేనుఁ బలికితిని గావున నాపలుకు మిక్కిలి బలీయము. ఆమాటయే నన్నడవికి బిలుచుకొనిపోవుచున్నది. కాన దాని మానుట న్యాయము కాదు. తప్పక పోవనున్నాను.

పవిత్రురాలా! జనకులకు విధేయుఁడై యుండుటయను నదియే ధర్మము. దానిని మించినధర్మము లేదు. కాఁబట్టి జనకవాక్పరిపాలనమునకుఁ బూనియున్న నేను సత్యధర్మమును దాఁటి జీవింపనొల్లను. దైవము నారాధించుచు నింటనే యుండఁగూడదా. అదియు ధర్మమే కదా. యందువేమో వినుము. జననీ జనకులు గురువుననెడు మూవురు ప్రత్యక్షదైవతములు మనకాజ్ఞచేసి మనపూజలకు లోఁబడుదురు. దైవము ప్రత్యక్షముగా మనకాజ్ఞసేయఁడు. మన మారాధింప వశ్యుఁడుకాక స్వతంత్రుఁడై యుండును. అట్టిదైవము నెట్లు లారాధింప శక్యమగును? విశాలాక్షీ! జననీజనకులు గురువను నీమూవురే మూఁడులోకములు. ఈమువ్వురిని బూజించిన ముల్లోకములను వశము చేసికొనవచ్చును. వీరికి సేవ చేసినఁ ద్రిలోకముల దేవతలను బూజించినఫలము కల్గును. కనుక నీపూజవంటి పావనమైనది వేఱొకటి లేదు. కాఁబట్టియే నేను వీరలనే యారాధించుచున్నాఁడను. సీతా! పితృసేవ పరలోకమునొందుట కెట్లు

తోడ్పడి మేలు కలిగించునో యట్లు సత్యదానమానములు, పూర్ణదక్షిణలతోడియాగములు పరలోకప్రాప్తికిఁ దోడ్పడఁజాలవు. గురుసేవచేయువారలకు స్వర్గము, ధనధాన్యములు, విద్య, పుత్త్రసుఖములు మఱేవిగాని కోరినఁ గలుగును. దాన సాధ్యము కాని దేదియుఁ గానరాదు. విరామములేక తల్లిదండ్రులను బ్రీతితో సేవించుమహాత్ములు దేవగంధర్వగోలోకములను, మఱియు నితరములగు పుణ్యలోకములను బొంది క్రమముగ బ్రహ్మలోకమును జేరుదురు. స్వతంత్రుఁ డగునట్టితండ్రి సత్యధర్మములను దృఢముగా గ్రహించి నన్నే రీతి నాజ్ఞాపించునో యట్లే ప్రవర్తింపఁ గోరుచున్నాఁడను. అదియే శాశ్వతధర్మము. జానకీ! ఇంతదనుక నీభావము నాకు స్పష్టముగాఁ దెలియనందున దండకారణ్యములకు నిన్నుఁగొనిపోవ బుద్ధి నాకుఁ జనింపలేదు. నీవే యడవుల నుందునని చెప్పి నాతోడ రా నిశ్చయించుకొన్నావు. దాన నీసద్భావము నాకిప్పుడు స్పష్టమైనది. కనుక నిన్నుఁ దోడ్కొని పోవుదు.

అనవద్యాంగీ! హరిణాక్షీ! జానకీ! అరణ్యముల నన్నుఁ గూడియుండుటకు దైవమే నిన్నుఁబుట్టించెఁగదా. భీరువవయ్యు నాతోడరమ్ము. నీ కేభయము కలుగదు. అందు నాతో ధర్మముల నాచరించుచుండుము. భర్త ననుసరింపవలయునన్న నిశ్చయము నీకు నెంతయుఁ గలదు. ఇయ్యది మనయిరువురవంశములకుఁ దగినది, శుభమైనదియు నగు. ఇఁక జాగుసేయక వనవాసమునకుఁ దగిన కార్యముల నొనరింప నారంభింపుము. నీవిఁక లేకున్న నాకు స్వర్గముకూడ హితముకాదు. బ్రాహ్మణులకు వివిధరత్నములు, భిక్షుకులకు నీకుఁదోఁచినట్లు భోజనము నొసంగుము. మఱియు

నెవ్వరెవ్వరేదేది కోరుదురో యని వ్యర్థము చేయక వారల కోసంగుము. ఆలసింపకుము. త్వరపడవలయుం జుమీ. బ్రాహ్మణులకు దానమిచ్చిన పిదప సమూలాభ్యాభరణములను, మేలగువస్త్రములను, వేడుకగా నాడుకొనుబొమ్మలను, మఱియుం గలవస్తువులను, పాన్పులను శిబికాదియానములను మన యుభయులను సంబంధించినవానిలో వేనినిగాని భృత్యుల కోసంగుము. జానకియుం దనయనుగమనమునను రామమూర్తి సమ్మతించినందుల కానందించి వెంటనే తదాజ్ఞానుసారము దానములు చేయ మొదలిడెను. కీర్తిమంతురాలగు నామహాదేవి భర్తయనుజ్ఞ ననుసరించి మహానందమున నిరాకరచింతల మాని ధార్మికులకు ధనములను రత్నములను సంతృప్తిగా దానము చేయ మొదలిడెను.

మహాశయులారా! ఈఘట్టము పూర్వసర్గములయందు నేవ్రాసినవిశేషార్థము సత్యమని దృఢపఱచుచున్నది. సీతారాములసంవాదము వారు మూలప్రకృతిపరమపురుషులనునర్థమును సిద్ధాంతముచేయుచున్నది. మఱియుం బతివ్రతాధర్మవిశేషముల వెలిపుచ్చుచున్నది. కావునఁ జక్కఁగా విమర్శింపవలయును. దుర్మతాభిమానమును బాఱఁదోలినఁగాని తత్త్వము తెలియ వలను పడదు. ఈశ్వరానుగ్రహము దుర్మతావలంబకులకు దూరమగుచుండునని యెల్లరెఱింగినవిషయమే కదా.

"సా తముత్తమసంవిగ్నా సీతా విపులవక్షసం,
ప్రణయాచ్చాభిమానాచ్చ పరిచిక్షేప రాఘవమ్." ౨

అని మూలము. తానెన్నిభంగులఁ బ్రార్థించినను శ్రీరామమూర్తి తనపట్టు వదలనట్లు నటించెను. కావున మహాప్రకృతి చేయఁ

దగు కార్యమునకుఁ దనయనుగమనము ప్రధానమని స్మృతికిం దగులఁజేయఁబూని యిట్లు పలుకుచున్నది. ఉత్తమసంవిగ్నా= ఉత్తమ కార్యమగు దుష్టశిక్షణపూర్వక ధర్మసంస్థాపనవిషయమున వడంకుచున్నదిరై యని యర్థము. అనఁగాఁ ద్వరపడుచున్నదని భావము విపులవక్షసం=విశాలహృదయము గలవాని నని యర్థము. అనఁగా గొప్పమనస్సుగలవాఁడని భావము. ప్రణయాత్=విశేషనీతివలనను అనఁగా న్యాయమునందలి యాదరమువలన నని భావము. అభిమానాచ్చ=విశేషమర్యాద వలన నని యర్థము. పతివ్రతలకు నుపదేశింపఁదగుమర్యాద వలన నని తాత్పర్యము. పరిచిక్షేప=ప్రేరేపించెను; క్షిప్ ప్రేరణే అని. చేయవలసినపను లనేకము లుండ వానికన్నింటికి నేనే మూలమయియుండ నన్నేల రావలదని యాలస్యము చేయుచున్నావు. త్వరపడుమని హెచ్చరించెననియే యిటఁ గలసారము. అయోధ్యలో నిఁక మనము నిలువరాదు. విరాధాదులశాపవిముక్తికాలము సమీపించుచున్నది. మాటలతో నిఁకలాభము గలుగదు. పయనము సాగింతును. వేవేగ నా రాకకు సమ్మతింపుమని సర్వేశ్వరునకు భావికార్యముల నొనరింపఁ బురికొల్పెనని మన మెఱుంగందగు. భగవంతుని బ్రకృతి యేల ప్రోత్సహింపవలయు నను వారు కొందఱుందురు. సగుణుఁడనఁగా నర్థమేమి? ప్రకృతింగూడి జగత్కార్యకరణమునకుం బూనెననియే యర్థము. అపుడుకూడఁ బ్రకృతియే సర్వకార్యములఁ దత్సాన్నిధ్యమున నొనరించును. పరమేశ్వరుఁడు సాక్షిమాత్రుఁడై యుండును. ఈయర్థమునే శంకరభగవత్పాదులు

"జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే

తిరస్కుర్వన్నేతత్స్వమపి వపురీశ స్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయో ర్భ్రూలతికయోః." ౨౪

అనువాక్యరూపమునఁ దెలిపిరి. కనుక నీ భగవతి నిర్గుణుఁ డగుభగవంతుని బుద్ధిశక్తి యనియే యిటఁగా ముఖ్యసిద్ధాంతము. ఆప్రోక్తన్యాయ మట్లుండ నీ క్రిందిశ్లోకము తెలుపుచున్నది.

"కిం త్వామన్యత వైదేహః పితా మే మిథిలాధిపః,
రామ జామాతరం ప్రాప్య స్త్రియం పురుషవిగ్రహమ్." 3

అను నీమూలమునకు నెన్నియో యర్థములు వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి. ఇందు వ్రాయఁబడిన యర్థమును దానిసారము నెట్లు గ్రహింపఁదగునో యాపద్ధతిని వ్రాసెదను. తన్ను వనికిఁ దోడ్కొని పోలేనన్న కోపమున సీత రాముని నాక్షేపించుచున్నది. రామా! నీవేమో పురుషశ్రేష్ఠుఁడవని నన్ను నీకు భార్యగా నొసంగినవాఁడు కాని పురుషాకారము స్త్రీస్వభావము కలవాఁడవని యెఱింగియుండిన నాతండ్రి నిన్ను నొసంగియుండఁడు. అనఁగా నడవులకు నన్నుఁ బిలుచుకొనిపోయిన నన్నియో కష్టములు కలుగునన్న భయము గలవాఁడవైతివే. ఇది పురుషునకుఁ దగునా యని సీతభావము. ఇది కథననుసరించిన సామాన్యార్థము. ఈగ్రంథమునఁ దెలుపఁబడిన విశేషార్థ మెది యనఁగా వినుఁడు.

"కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః,
లోకసంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి." ౨౦. గీత 3 అధ్యా.

అన్న శ్రీకృష్ణోపదేశము ప్రకారము జనకచక్రవర్తి విదేహవంశ సంభూతుఁడు. ఆవంశమున జన్మించినవారు కర్మసిద్ధుల నెఱింగిన

జ్ఞానులు. మిథిలానగరము జ్ఞానుల కునికిపట్టు. ఆనగరమునకుఁ బ్రభువు. అనఁగా జ్ఞానులలో నుత్తముఁడు. అట్టి నాతండ్రి జనకచక్రవర్తి పురుషవిగ్రహముగల స్త్రీనిగా ననఁగా సగుణ బ్రహ్మమునుగా దలపోయఁడాయేమి? కన్యాదానకాలముననే నీవంటియల్లునిం గాంచి జ్ఞానధనుఁడగు నాతండ్రి మూలప్రకృతివశుఁడవని తెలియఁడనుకొనుచున్నావాయేమి? సకలకార్యములు స్త్రీమూలములుగా నీయవతారమున సాగించుచు సాక్షిమాత్రుఁడవైయుండు భగవంతుఁడవని యెఱుంగును. కనుకనే

"సహధర్మచరీ తవ. భద్రంతే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా."

అని పలికినమాట మఱచితివా యేమి? ఈసీత నీకు సహధర్మచారిణి. మేలు నీకుం గలుగును. అనఁగా సకలధర్మకార్యములను నిన్నుఁగూడి యాచరించును. లోకమున సకలవిధములగుధర్మముల నిలుపును. దాన నీయవతారమునకు మేలు గలుగును. నిర్లిప్తుఁడవగు నీ కీభార్యవలన నేకష్టములును గలుగవుసుమీ. నీహస్తమున నీమెహస్తమును గ్రహింపుము. మన మిరువుర మొక్కటియే యన్నభావము గాంచుము. అనఁగా నీసీతకు నీకు భేదములేదు. అనఁగా నవినాభావసంబంధమే. అనికదా నాతండ్రి హెచ్చరించెను. అట్టిపలుకు నంగీకరించి నన్ను గ్రహించితివి. ఇపుడు నన్ను రావలదందువే యేల? నేను రాకయున్న వనముల నీవేమిచేయుదువు? సర్వము నామూలమునఁగదా కాఁదగును? అట్టి నన్ను రావలదనుచున్నావే? అని సీత ప్రశ్నించుచున్నది. ఇవియే గ్రహింపఁదగినవిశేషము. 'స్త్రియం పురుషవిగ్రహామ్.' ప్రకృతి కార్యార్థము పురుషాకార

మును దాల్చును. అనఁగా నేరూపమున నేకార్యము సాధింప వలయునో యారూపమును ధరించునని భావము. ప్రకృతి శబ్దము స్త్రీలింగము కాన స్త్రీయనరాదు. బ్రహ్మశబ్దము పరమాత్మ వాచకమైనపుడు నపుంసకలింగము. కానఁ బరమాత్మ షండుఁ డనరాదు. ఈమూఁడును గానివాఁడనియు మూఁడునైనవాఁ డనియు భావము.

"ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా."
అనుసూక్తి కలదు.

"స ఏవ వాసుదేవోఽయం సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే,
స్త్రీప్రాయమేతత్సర్వం జగద్బ్రహ్మ పురస్సరమ్."
అను విష్ణుపురాణవచనము కలదు.

"సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితం
వ్యాప్తిం చ భూతేష్వఖిలేషు చాత్మనః,
అదృశ్యతాత్యద్భుతరూపముద్వహన్
స్తంభే సభాయాం న మృగం న మానుషం." స్కం ౭ అధ్యా ౮.

అను శ్రీభాగవతవచనము కలదు. వీనిం బరికింపఁగాఁ గార్య మునకుఁ దగినట్లు రూపమే కాని యీరూపము భగవంతునకు శాశ్వతముగా నుండునది లేదని స్పష్టమగును. భగవంతున కెట్లో తత్ప్రకృతికి నట్లే యని యెఱుంగందగు. ఈప్రమాణ ముల ననుసరించి మహామాయ పురుషాకృతిం గొని రామనామ మున వెలసి సీతారూపముగ జగములయాచారమును బాటింప నొప్పెనని భావము.

వాసుదేవోఽయం సాక్షాత్పురుషః = అనఁగా వైకుంఠ లోకవాసి యగునారాయణుఁడు. సర్వాంతర్యామి యగుభగ

వంతుఁడని యర్థము. వాసుదేవనారాయణశంకరాదినామము లెల్ల నాపరతత్త్వమునకుం జెల్లు. బ్రహ్మపురస్సరంజగత్=అనఁగా బ్రహ్మదేవుఁడు లోనుగాఁగలవారెల్ల నామహాప్రకృతికి లోఁబడినవారని, విష్ణువు ప్రకృత్యతీతుఁడనియుఁ జెప్పునర్థము వాస్తవముకాదు. బ్రహ్మను జెప్పఁగనే తత్తుల్యులగు విష్ణుశంకరు లుపలక్షణవిధి గ్రహింపఁబడుదురు. విష్ణువు భగవంతుఁడన్న నౌనన వచ్చును. కాని బ్రహ్మశంకరు లావిష్ణువు కాదు. అన్న నిస్సీ యనవలయును. ఆరూపములు తద్భిన్నములనఁగా నీవిష్ణువు భగవంతుఁడు కాకపోవలయును. ఎల్లరూపములు తానైన వాఁడే భగవంతుఁడు. ఏభక్తు లేరూపమున నేనామమునఁ బూజించినను సంతృప్తినొందువాఁడే పరమాత్మ. ఒక్కరూపము నొక్కపేరు నాతనికిఁ జెల్లదన్నను, బ్రియము కాదన్నను, భగవంతునకుఁ గలపరమాత్మత్వ మూడిపోవును. అదుర్వాదమునకేభక్తుఁడును బూనరాదుకదా 'పురుషవిగ్రహం స్త్రియం' అనఁగాఁ బురుషవిగ్రహముగల స్త్రీ ననునర్థముచెప్పిన బహువ్రీహిసమాసము కాన "విగ్రహామ్" అని యుండవలదా యని కొంద అందురు. అట్లుండవలయుననుట విధి కాదు. కొన్నితావుల నట్లుండ నక్కఱలేదని ప్రయోగములు కనఁబడియెడిని "పురుషవిగ్రహమివ పరిదృశ్యమానాంస్త్రియమ్" అని యర్థము చెప్పవలయును. లేకున్నఁ బ్రాతీతికార్థముకూడఁ జెడును. కావునఁ బైవ్రాసినయర్థము సుసంగతమే యగును. దీనినుండి గ్రహింపఁదగుసార మేమనఁగా శ్రీరామచంద్రా! ఏల నన్నిట్లు పలుభంగుల రావలదని హెచ్చరించెదవు? కన్యాదానకాలమున ధర్మచర్యల యందు నిన్నుఁ గూడియుండ నిశ్చయింపఁబడితినిగదా. ఈవన

వాసము పితృవాక్యానుసారము చేయుచున్నాననియు, నదియే ధర్మమనియు బహువిధంబుల జెప్పితివి కదా. అట్టి ధర్మమే యగు నేని నన్ను వదలి నీవెట్లు ఆచరింతువు? నా పాణిగ్రహణము నన్ను విడనాడి నీ వేధర్మకార్యము చేయరాదనియే. నీవు శక్తిమంతుఁ డవని నాతండ్రి తలంపలేదు. శక్తి నగు నన్ను గూడియే వనము లకుం బోవలయును. అని సీతయాశయము సుదాహరణ పూర్వకముగా శ్రీరామునకుఁ దెలిపినది మనము గ్రహింపం దగు. ఈభాగము మన కేనీతులను నేర్పును?

వివాహకాలమున నేయే నియమములకు లోఁబడి భార్యను భర్త గ్రహించునో యానియమములనెంతమాత్రము మీఱరాదు. సాధ్వియగు భార్యను వదలి యేధర్మకార్యములు చేయరాదు. చేసినచో నవి "అవిధినా క్రియమాణస్య" మ్మను న్యాయము ననుసరించి చేయనట్లే యగును. అగ్నిసాక్షికముగా సహధర్మచారిణి యని గ్రహించిన భార్యల వదలి లేక ధర్మకార్యము లొనరించిన

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధి మవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్."

అన్న శ్రీకృష్ణవాక్యము ననుసరించి నిష్ఫలములగును. కావున భార్య సమ్మతము గొనక యేధర్మకార్యములను భర్త చేయరాదు. సాధ్వియును భర్తయనుమతి మీఱి యేకార్యము చేయరాదు. ఇరువురు సమ్మతించియే ధర్మకార్యములు చేయవలయును. తీర్థయాత్రాదికములు భార్య నింట వదలి పతి చేయరాదు. ఈనీతుల నీభాగము బోధించునని మన మెఱుంగవలయును.

మఱియొక్కవిశేష మిందుఁగలదు. రామ! పరంధాముఁడ వగు త్వా=నిన్ను, జామాతరమ్ = అల్లునిగా, ప్రాప్య=పడసి, (నాతండ్రియగు మిథిలాధిపతి) స్త్రియం = భార్యనుగుఱించి, పురుషవిగ్రహమ్ = పురుషునితోటికలహమును, అమన్యత కిం=తలంచెనాయేమి? అనఁగా నీయంతటివాఁ డల్లుఁడు కాఁగా నిఁక నామూలమున నీకొకపురుషునితోడ యుద్ధమగునని తలఁప లేదని భావము. దీనిచేఁ గొంతకాలమునకు నన్నుఁగూర్చి యుద్ధముసాగునే అని సీత హెచ్చరించెను. భగవత్సాన్నిధ్య బలముననఁగదా ప్రకృతి యెల్లకార్యముల నొనరించును. కావున నన్నువదలి నీవుపోయిన నేమి చేయఁగలవు? నామూలముగా యుద్ధము కావలసియుండఁగా వలదనుచున్నావే. అని సీత రామమూర్తికి స్మృతిగోచరమగునట్లు లొనరించెననియే తాత్ప ర్యము. రామమూర్తి మాయామానుషవిగ్రహుఁడు కాన నొకరు విషయమును దెలిపినఁగాని త్వరఁబూనఁడని మన మెఱుంగవలయును. సాక్షిమాత్రుఁడు నిర్లిప్తుఁడు నగుభగవం తుని దత్ప్రకృతి పురికొలుపు టుచితమే కదా.

"అనృతం బత లోకోఽయమజ్ఞానాద్యద్ధి వక్ష్యతి,
తేజో నాస్తి పరం రామే తపతీవ దివాకరే."

అని మూలమున సీత లోకాపవాదమును నిరసించుచున్నది. మండుచుండు మార్తండునంబలె నీయందు శ్రీరామా! తేజస్సు లేదని లోకము చెప్పుచుండును. అది యనృతమే. బత! అనునది లోకులంగూర్చిననింద. సూర్యతేజస్సుతో నీ తేజస్సును బోల్చువా రజ్ఞానులని భావము

"దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా,

యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః. ౧౨
తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా,
అపశ్యద్దేవదేవస్య శరీరే పాండవస్తదా." ౧౩ గీత. ౧౧ అధ్యా.

అన్న గీతాశాస్త్రము ననుసరించి యనేకసూర్య లొక్కసారి యుదయించిన నెట్టితేజస్సుండునో యట్టిదని సామాన్యబుద్ధి నిర్ణయింపఁదగినది భగవత్తేజస్సు. అట్టిదాని నొకసూర్యుని తేజస్సుతోఁ బోల్చుట యదికూడ లేదనుట యజ్ఞానముకదా. అయ్యో! లోక మెంతమూఢమైనదని సీత విచారించు చున్నది. అనఁగా నీదివ్యతేజస్సు లోక మెఱుంగదు. నే నెఱుంగుదును. అట్టి నీ వేల నన్ను రావలదందువో తెలియఁజాలకున్నదాన నని జానకి తనవిచారమును దెలిపెను. దీనిచే భగవంతుని తేజోరూపము లోకుల కెఱుంగఁదగము గాదనియును, జ్ఞానధను లకే యది యెఱుంగ సాధ్యమనియు సారము.

"కిం హి కృత్వా విషణ్ణస్త్వం కుతో వా భయమస్తి తే,
యత్పరిత్యక్తుకామస్త్వం మామనన్యపరాయణాం" ౫

అని మూలము. రామమూర్తిని సీత మఱియుఁ బురికొలుపు చున్నది. రామచంద్రా! ఏమి యీనటనము! ఏమి యీవింత భయము! లోకమున నకార్యము చేసినవారు విషణ్ణులు కావలయు. అశక్తులు భయంపడవలయును. ధర్మస్వరూపుఁడవగు నీకు విషాద మెక్కడిది? లయకాలమున సకలజగములను క్షణకాలమున భస్మము చేయు రుద్రరూపుఁడవగు నీకు భయ మెచ్చోట నుండి వచ్చును? ఛాయవలె నిన్నే యొడఁబాయని నన్నుఁ గాపాడఁజాల ననుభీతిపొంద హేతువేమో తెలియఁజాలక

యున్నాను. లోకమోహానవ్యాపార మింకc జాలును. అని సీత భావమని మనము గ్రహింపవలయును.

"ద్యుమత్సేనసుతం వీర సత్యవంతమనువ్రతాం,
సావిత్రీమివ మాం విద్ధి త్వమాత్మవశవర్తినీం." ౬

అని మూలము. ఇందు సత్యవంతుని సావిత్రిని దృష్టాంతముగాc జెప్పుట లోకమునc బతివ్రతలవర్తనము బోధించుటకే యని యెఱుంగందగు.

"న త్వహం మనసాప్యన్యం ద్రష్టాస్మి త్వదృతేఽనఘ,
త్వయా రాఘవ గచ్ఛేయం యథాన్యా కులపాంసినీ. ౭
స్వయం తు భార్యాం కౌమారీం చిరమధ్యుషితాం సతీం,
శైలూష ఇవ మాం రామ పరేభ్యో దాతుమిచ్ఛసి." ౮

అని మూలము. సీత పతివ్రతల మర్యాదలc దెలుపుచున్నది. ఏస్త్రీ యితరుని బ్రీతిచేcగాచునో యామె కులపాంసిని యనం బడును.

"వ్యభిచారాత్తు భర్తుస్స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నిన్ద్యతాం,
సృగాలయోనిం చాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే. ౩౦
స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమాత్మానమేవ చ,
స్వం చ ధర్మం ప్రయత్నేన జాయాం రక్షన్ హి రక్షతి." ౩

మను. ౯ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి చెప్పినచొప్పునc గులగౌరవము భార్యాధీనము. ఆమర్యాద నెవ్వతుక నాశముచేయునో యాతన్వి కులపాంసిని యనంబడును. పితృభర్తృవంశముల రెండింటికి హానిగల్గించునని భావము. అనcగా పుట్టినయింటికిc జొచ్చిన యింటికి మర్యాదామర్యాదలను దెచ్చునది స్త్రీయని తేలెడిని.

పతివ్రత ఉభయములు సంపాదించినది యగు. మనశ్శుద్ధిగల స్త్రీ కులపాంసిని యగు. అట్టి కులపాంసినిని నేను కాఁజాలనని సీత హెచ్చరించుచున్నది. మనస్సునఁ గూడఁ గోరనని సీత పలికెను. శరీరదోషములకన్న మనోదోషము హెచ్చుగాఁ బరిగణింపఁదగినదని దీనిభావము. మనోవాక్కాయములచే శుద్ధప్రవర్తనముగల కాంతయే పతివ్రత యనఁబడును.

"విప్రియం న చ కర్తవ్యం భర్తురస్య కదాచన."

అని శ్రీరామమూర్తి యింతకుముందు పలికెను. దానికి బదులు సీత యిట్లు చెప్పుచున్నది. కౌమారీం = చిన్నతనముననే పెండ్లియాడితివి. చిరమధ్యుషితాం = బహుసంవత్సరములు నీచెంత నున్నదానను. భార్యాం = నీవు భరింపఁదగియున్న వాఁడవు. నేను భరింపఁదగినదానను. శైలూష ఇవ = భార్యవలన బ్రతుకువాఁడని సామాన్యార్థము. వేషధారియని విశేషార్థము. అట్టివానివలె నిట్టి నన్నితరుల కొప్పింపఁబూనెదవు. ఇది నీకుఁ దగదుసుమా యని కథానుసారమగు నర్థము. విశేషార్థమేమి? కౌమారీం = కుత్సితుల మరణము నొందింప నవతరించినదాన నని యెఱుంగుము. చిరమధ్యుషితాం = అఖండకాలము అనఁగాఁ బరిమితిలేని కాలము నీతోడ నున్నదానను. భార్యాం = నన్ను భరింపఁదగినవాఁడవు నీవే. అనఁగాఁ బరతత్త్వము నీవే. కనుకఁ దక్కినవారెల్ల నాచే భరింపఁదగినవారని భావము. స్వయంశైలూషః = నీవే వేషధారివి. భార్యాజీవనుఁడవు. అనఁగా నామూలముననే నీ బ్రతుకు విఖ్యాతిం గాంచును. నేను లేకున్న నీకు నామరూపము లెక్కడివి? నేను దోడ్పడిననే నీవు వ్యక్తత్వము నొందుదువు. మామ్ = లక్ష్మీదేవిని అనఁగా

నీయైశ్వర్యము నేనే యని యర్థము. ఇట్టి నన్ను పరేభ్యో దాతుమిచ్ఛసి = శత్రువులుగా లోకదృష్టికిం దోఁచు రావణాది రాక్షసుల కీయఁదలఁచుచున్నావు. అనఁగా మానవవేషమును ధరించిననన్ను శత్రువులవలె నున్న రావణాదుల కొసంగి యావ్యాజమున ధర్మరక్షణము నొనరింపఁగోరుచున్నావు. అని కాఁగలసీతాపహరణ మిందు సూచితము. నీతియేమనఁగా తన్ననుసరించి వర్తించుసాధ్వి నితరులకడనుంచి తానే ధర్మకార్యము నిర్వహింప ప్రయత్నింపరాదనియే యీభాగమునుండి మనము గ్రహింపఁదగును.

"న దేవి తవ దుఃఖేన స్వర్గమప్యభిరోచయే,
న హి మేఽస్తి భయం కించిత్స్వయంభోరివ సర్వతః." ౨౭

అని మూలము. స్వయంభుశబ్దము నారాయణపరమని గోవిందరాజులు, బ్రహ్మపరమని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

"స్వయంభోః నారాయణస్య న చతుర్ముఖస్య,
తస్య మధుకైటభాదిభ్యో భయసంభవాత్."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. మతావేశమున నిట్లు పలికిరి. నారాయణునకుఁ త్రిపురాసురులవలన భయముకలిగెనని తలంపరైరి. కాన నిట స్వయంభువనఁగాఁ బరాత్పరుఁడగు భగవంతుఁడే యర్థము.

"మా తే వ్యథా మా చ విమూఢభావో
దృష్ట్వా రూపం ఘోర మీదృఙ్మమేదం,
వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పునస్త్వం
తదేవ మే రూపమిదం ప్రపశ్య." ౪౯. అధ్యా. ౧౧.

అన్న భగవద్వాక్యము ననుసరించి యితరులవలన భయమను

నది యెఱుంగనివాఁడొక్కఁడు భగవంతుఁడే కాని త్రిమూర్తులలో నెవ్వరు కాదని యెఱుంగదగు. నారాయణుఁడనఁగా నట్టి భగవంతుఁడే యందురని యేమాత్రము లేదు. నారాయణశంకరాదినామములు లాపరతత్త్వమునకుం గలవు. కావుననే “అకుతోభయః” అన్న ప్రసిద్ధి యొక్కపరమేశ్వరునకుం గలదు. ఈభాగమున శ్రీరామమూర్తి తన సర్వేశ్వరత్వమును వెల్లడించుచున్నాఁడు. నాకెందును భయములేదు.

“స్వయంభోర్మే సర్వతః కించిద్భయం నహి.”

అని యన్వయక్రమము. భగవంతుఁడనగు నాకెవ్వరివలనను భయముకలుగదని సారము.

“తవ సర్వమభిప్రాయమవిజ్ఞాయ శుభాననే,
వాసం న రోచయేఽరణ్యే శక్తిమానపి రక్షణే. ౨౮
యత్సృష్టాసి మయా సార్ధం వనవాసాయ మైథిలి,
న విహాతుం మయా శక్యా కీర్తిరాత్మవతా యథా.” ౨౯

అని మూలము. శ్రీరాముఁడీభాగమునఁ దమయిరువురకుంగల సంబంధమును బ్రకృతిపురుషత్వమును దెలుపుచున్నాఁడు. నీయభిప్రాయమెల్ల నిట్టులని తెలియక యేను వనవాసము నిచ్ఛగింపనైతిని. రక్షింప శక్తిగలవాఁడనే. అనఁగా నేయే కార్యములెట్టులెట్టులు చేయవలయునో యవి నీవలన వినఁగోరి వలదంటినని భావము. దీనిచే భగవంతుని నిర్లిప్తత్వము స్పష్టము.

“మైథిలి మయా సార్ధం వనవాసాయ సృష్టాసి.
యత్ యస్మాత్కారణాత్ అతః మయా విహాతుం న శక్యా.”

అని యన్వయక్రమము. వనవాసముకొఱకే సృజింపఁబడితివి. కాన వదలశక్యమా? వనవాసమువలననే మనయవతారప్రయో

జనము తేటపడవలయును. కనుక నిన్నెట్లు వదలుదును? ఇట్లను టంజేసి ప్రకృతిపురుషుల కవినాభావసంబంధము స్థిరమయ్యెను.

"ఏష ధర్మస్తు సుశ్రోణి పితుర్మాతుశ్చ వశ్యతా,
అతశ్చ తం వ్యతిక్రమ్య నాహం జీవితుముత్సహే. ౩౨
అస్వాధీనం కథం దైవం ప్రకారైరభిరాధ్యతే.
స్వాధీనం సమతిక్రమ్య పితరం మాతరం గురుం. ౩౩
యత్ర త్రయం త్రయో లోకాః పవిత్రం తత్సమం భువి,
నాన్యదస్తి శుభాపాంగే తేనేదమభిరాధ్యతే. ౩౪
న సత్యం దానమానౌ వా న యజ్ఞాశ్చాప్తదక్షిణాః,
తథా బలకరాస్సీతే యథా సేవా పితుర్హితా. ౩౫
స్వర్గో ధనం వా ధాన్యం వా విద్యాః పుత్రాస్సుఖాని చ,
గురువృత్త్యనురోధేన న కించిదపి దుర్లభం. ౩౬
దేవగంధర్వగోలోకాన్ బ్రహ్మలోకాం స్తథా నరాః,
ప్రాప్నువంతి మహాత్మానో మాతాపితృపరాయణాః. ౩౭
స మాం పితా యథా శాస్తి సత్యధర్మపథే స్థితః,
తథా వర్తితుమిచ్ఛామి స హి ధర్మస్సనాతనః." ౩౮

అని మూలము. ఇందు శ్రీరాముని ధర్మోపదేశము కలదు.

"ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తిః పితా మూర్తిః ప్రజాపతేః,
మాతా పృథివ్యా మూర్తిస్తు భ్రాతా స్వోమూర్తిరాత్మనః. ౨౨౬
తేషాం త్రయాణాం శుశ్రూషా పరమం తప ఉచ్యతే,
న తైరభ్యననుజ్ఞాతో ధర్మమన్యం సమాచరేత్. ౨౨౭
త ఏవ హి త్రయో లోకాస్త ఏవ త్రయ ఆశ్రమాః,
త ఏవ హి త్రయో వేదాస్త ఏవోక్తాస్త్రయోఽగ్నయః. ౨౩౦
త్రిష్వప్రమాద్యన్నేతేషు త్రీన్ లోకాన్ విజయేద్గృహీ,
దీప్యమానస్స్వవపుషా దేవవద్దివి మోదతే. ౨౩౨

ఇమం లోకం మాతృభక్త్యా పితృభక్త్యా తు మధ్యమమ్,
గురుశుశ్రూషయా త్వేవం బ్రహ్మలోకం సమశ్నుతే. ॥ ౨౩౩
సర్వే తస్యాదృతా ధర్మా యస్యైతే త్రయ ఆదృతాః,
అనాదృతాస్తు యస్యైతే సర్వాస్తస్యాఫలాః క్రియాః. ॥ ౨౩౪
త్రిష్వేతేష్వితి కృత్యం హి పురుషస్య సమాప్యతే,
ఏష ధర్మః పరస్సాక్షాదుపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే." ॥ ౨౩౭

మను. ౨ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతిభావమే రామాయణమునఁ గలదు. అప్రత్యక్షముగా నుండుదైవము నారాధించుటకంటెఁ బ్రత్యక్షముగా నుండుపితరుల నారాధించు టుత్తమము. అనఁగాఁ దనకుల మేలుగోరి సర్వవిధములఁ బాటుపడు తల్లిదండ్రుల నారాధింపక యున్నఁ దక్కినయారాధనములు నిష్ఫలములని భావము. మనుస్మృతియు నీయభిప్రాయమునే సిద్ధాంతీకరించెను. మాతృపితృశుశ్రూషయే పరమధర్మమని శ్రీరామమూర్తి సిద్ధాంతము. సత్యదానమానయజ్ఞాదులు పరలోకప్రాప్తికిఁ దల్లిదండ్రులసేవ యెట్టిసాయము చేయునో యట్లు సాయపడఁజాలవని భావము. అనఁగాఁ దల్లిదండ్రుల సేవింపనివాఁడు చేయు నితర ధర్మములు వ్యాజప్రధానములని తాత్పర్యము. ఇప్పట్టున నొక విషయము తెలెడిని. శ్రీభాగవతమున గోలోకము ప్రస్తావమే లేదనియు శ్రీకృష్ణుఁడు గోలోకవాసి యన్నమాట ప్రమాణము కాదనియు రాధ లేదనియుఁ గొందఱు మధ్యవైష్ణవులు వాదింతురు. గోలోకమున్నయట్లు శ్రీరామమూర్తియే తెల్పెను. గోలోకమున్నదని తెల్పుపురాణములే ప్రమాణములే కావని.

కొందఱమతము. వారు శ్రీరామోక్తి తుచ్ఛమందురో లేక ప్రమాణమందురో యెఱుంగరాదు. మనకు హితముకాని విషయమంతయు నప్రమాణమే యనుట యల్పబుద్ధులస్వభావమని మన మెఱింగిన వారిదుర్వాదముల వినునంతటి దుష్కర్మము తొలంగును. పితరులశాసనము సనాతనధర్మమని శ్రీరామోపదేశసారము.

ఈభాగమునుండి మన మెఱుంగఁదగినచరిత్ర మేది? త్రేతాయుగము కొసభాగమున మానవులు దేవతాంతరముల నారాధించుచుఁ బమవిధియగు మాతాపితృశుశ్రూషల మానిరి. స్వధర్మముల మాని పరధర్మముల నాచరించువారే మెండుగ నుండిరి. తల్లిదండ్రులయాజ్ఞ సాధారణధర్మమనికూడఁ బరిగణింపఁబడక యుండెను. దానంజేసి యుపధర్మములే ప్రధానములై ప్రధానధర్మము లుపధర్మములుగా మార్పునొందెను. మఱియుఁ దల్లిదండ్రులశాసనమునందుఁ బ్రధానమేది? అనువిషయమున భేదాభిప్రాయము లుండెను. ధర్మసూక్ష్మము లివియని నిర్ధారణ మొనర్పువారు లేకయుండిరి. తోఁచినధర్మములెల్లఁ బ్రధానములని పొగడువారు పెక్కండ్రుండిరి. అట్టి యిక్కట్టుకాలమున నీధర్మసందేహములఁ దీర్ప శ్రీరామమూర్తి యవతరించి యీసందేహములఁ దీర్చెను. అందు తల్లిదండ్రులయం దెవ్వరియాజ్ఞ ప్రధానమనువిషయ మింతదనుక శ్రీరామోపదేశమునను దత్ప్రవర్తనమునను దేటపడియెను. అను నీచరిత్రవిషయము మన మూహింపవచ్చును.

“సా హి సృష్టానవద్యాంగి వనాయ మదిరేక్షణే,
అనుగచ్ఛస్వ మాం భీరు సహధర్మచరీ భవ. ౪౦

సర్వథా సదృశం సీతే మమ స్వస్య కులస్య చ,
వ్యవసాయమతిక్రాంతా కాంతే త్వమతిశోభనం. ౪౧
ఆరభస్వ శుభశ్రోణి వనవాసక్షమాః క్రియాః,
నేదానీం త్వదృతే సీతే స్వర్గోఽపి మమ రోచతే." ౪౨

అని మూలము. శ్రీరాముఁ డిందు స్వాభిప్రాయమును సిద్ధాంతము చేయుచున్నాఁడు. 'అనవద్యాంగి' అనునది అయోనిజత్వమును 'మమ రక్షణే' యనునది విరాధాది దానవప్రవృత్తిని 'భీరు' అనునది యనుగమనప్రయోజనమును 'సహధర్మచరీ భవ' అనునది అవినాభావసంబంధమును సూచించుచున్నవి. వనములకు నన్నుఁ గూడి రావలయునన్న ప్రయత్నము నీకు గట్టిగాఁ గలిగినదే. ఇది నీకులమునకు నాకులమునకు సదృశమైనది. ఇది యత్యంత శుభదాయకము. అనఁగా మనయిరువురజన్మములకు నర్హము. ఈప్రయత్నము నీవు చేయక యుండదే యుండి నంగీకరించియున్న మనపుట్టుక నిష్ఫలమే యగునని భావము. కావున నీప్రయత్నము జగన్మంగళదాయకమనియే సారము. సీతాప్రోత్సాహమున రామమూర్తియుఁ ద్వరపడుచున్నాఁడు. వనవాసమునకు ననుకూలములగు కార్యముల నారంభింపుము. ఇత్తఱి నీవు లేకున్న స్వర్గముకూడ నాకు నిష్టపడదు. అనఁగా

"సంతుష్టో భార్యయా భర్తా భర్త్రా భార్యా తథైవ చ,
యస్మిన్నేవ కులే నిత్యం కల్యాణం తత్ర వై ధ్రువం. ౬౦
స్త్రియాం తు రోచమానాయాం సర్వం తద్రోచతే కులం,
తస్యాం త్వరోచమానాయాం సర్వమేవ న రోచతే." ౧౨

మను. ౩ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతిప్రమాణముల ననుసరించి పతి ననుసరించు

భార్యయు, భార్యనానందింపఁజేయుభర్తయుఁ గుదిరిననే సంతోషము, కార్యసాధనము కల్గును. ఇపుడు సీత రాకమాననని పట్టుపట్టెను. రామమూర్తి రానంగీకరించెను. ఇపుడేకదా రామావతారప్రయోజనము లోకములకుఁ గల్గించునవకాశము కలిగెను. కావున రామచంద్రుఁడానందించి వనవాసమునకుఁ బోవుటకు జేయఁదగుకార్యముల నారంభింపుమని యనుమతి నొసంగెను.

లోకమున నెవ్వారుకాని యొకమహాకార్యమునకుం బూనినయెడల ముందు త్యాగబుద్ధి గలిగియుండవలయును. మనోబలము గలుగుట కయ్యది ప్రధానము. "త్యాగాయ సంభృతార్థానామ్" అని కాళిదాసు తెల్పెను. స్వార్థత్యాగము చేసినఁగాని మనోమాలిన్యములు తొలఁగవు. మనస్సు నిర్మలముగనుండినఁగాని ధర్మము తోడ్పడదు. అది తోడ్పడినఁగాని కార్యసిద్ధి గలుగదు.

"ధర్మ ఏవ హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః,
తస్మాద్ధర్మో న హంతవ్యో మా నోధర్మో హతోఽవధీత్." ౧౫
మను. ౮ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి తెల్పుచున్నది.

"యదా వినియతం చిత్తమాత్మన్యేవావతిష్ఠతే,
నిస్పృహస్సర్వకామేభ్యో యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా."

అన్నగీతావాక్యముకూడఁ బైయర్థమునే దృఢపఱచుచున్నది.

"మనః ప్రసాదస్సౌమ్యత్వం మౌనమాత్మవినిగ్రహః,
భావసంశుద్ధిరిత్యేతత్తపో మానసముచ్యతే. ౧౬
శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తపస్తత్త్రివిధం నరైః,

అఫలాకాంక్షిభిర్యుక్తైస్సాత్త్వికం పరిచక్షతే.” ౧౭ గీ. ౧౭ అధ్యా.

అన్న యీశ్రీకృష్ణవాక్యములు పైని వ్రాసినభావమునే సిద్ధాంతము చేయుచున్నవి. సీతారాములు ధర్మాభివృద్ధికొఱకు అవతరించిరి. అధర్మము నడంపవలయును. అనఁగా సద్ధర్మమార్గప్రవర్తకుల రూపడంచినఁగాని ధర్మమార్గము నవలంబించినవారలకు మేలు లేదు. కావున నధర్మము వృద్ధియగునట్లు చేయుదానవులను సంహరింపవలయును. ఆకార్యము నిర్వహింపఁబూని దానికొఱకు మనస్సును నిర్మలమగునట్లు చేయఁ బ్రయత్నించిరని భావము. భగవంతునకుఁ గూడఁ బ్రయత్నింపవలసినయవసరము కల్గెనా యని ప్రశ్నింపరాదు. లోకుల కిట్టిదని తెల్పుటకే శ్రీరామమూర్తి సీతాదేవికి వనవాసమునకు యోగ్యములగు క్రియల నొనరింపుమని యాజ్ఞాపించెను. కావున మన మీవిషయము నుండి పైవ్రాసినయట్లు మహాకార్యము సాధింపఁబూనునపుడు ముందుగాఁ ద్యాగబుద్ధిని సంపాదించుకొనవలయును. అదియే మానసతప స్సనఁబడును. తపోబలము లేక యేకార్యమును సాధింపరాదు. ఇన్నింటికిం బ్రధానము మనస్సుగదా. దానిని లోఁబఱచుకొనుటకే యిన్నితపస్సులని సారాంశము. అది కర్మాధీనమై, కొందఱకు సులభసాధ్యమై, కొందఱకుఁ గష్టసాధ్యమై, మఱికొందఱకుఁ దుర్లభమై యుండును. ఆవిషయ మాతని ప్రవృత్తి ననుసరించి యూహింపఁ దగియుండును. కర్మసిద్ధాంతమే యీభాగము మనకు స్పష్టముగా బోధించునని యెఱుంగవలయును.

“బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ రత్నాని భిక్షుకేభ్యశ్చ భోజనం,
దేహి చాశంసమానేభ్య స్సంత్వరస్వ చ మా చిరం. ౪౩

... ...

దేహి స్వభృత్యవర్గస్య బ్రాహ్మణానామనంతరం." ౪౧

అని మూలము. ఇది దానలక్షణమును బాత్రాపాత్రవివేకమును దెలుపుచున్నది. రత్నములనఁగా నమూల్యవస్తువు లర్థమని కొందఱిమతము. భిక్షుకులనఁగా సంసారమును ద్యజించిన సన్న్యాసులు. వారికి ధన మీయరాదనియు నట్లొసంగిన నది పాపహేతువనియు స్మృతి తెలుపుచున్నది.

"అధ్యాత్మరతిరాసీనో నిరపేక్షో నిరామిషః,
ఆత్మనైవ సహాయేన సుఖార్థీ విచరేదిహ." ౪౮ మను. ౬ అధ్యా.

అన్న యుత్తమధర్మము మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది. కావున యతులకు ధనమీయక యన్నముమాత్రమే పెట్టవలయునని యేర్పడుచున్నది. 'బ్రాహ్మణానామనంతరమ్' తొలుత బ్రాహ్మణులకు నొసంగి పిదప సేవకులకు మన మనుభవించు నమూల్య వస్తువులగు శయ్యాభూషణాదుల నొసంగుమని శ్రీరామమూర్తి భార్యకుం దెల్పెను. మతధర్మములఁ బాటింపవలయునని మన కీభాగము తెల్పుచున్నది. శ్రీరామచంద్రుని కాలమున నందఱు బ్రాహ్మణులు వేదాభ్యాసము చేయుచుఁ దదుక్తక్రియల నిర్వర్తించువారుగాన నట్టిసమ్మానమునకుఁ బాత్రులైరని తేలెడిని.

మహానుభావులారా! ఈసీతారామసంభాషణము మనకు వారియవతారతత్త్వమును దెలుపుచున్నది. వారు ప్రకృతి పురుషులనియుఁ,ద్రిమూర్తులలో నొక్కరగు విష్ణుమూర్తియుఁ దత్పత్నియగు లక్ష్మియుఁ గారనియు, ధర్మరక్షణమునకుగా నవతరించిరనియు మన కీసంభాషణము తేటపఱచుచున్నది. ఇంకఁ గథాభాగమే ప్రధానముగా నుండును. ఈభాగమునుండి తత్త్వము నిశ్చయించుకొని తరువాతఁ గథను బఠించిన రామా

యణము సర్వము చక్కఁగా బోధపడును. కేవల కథాసారము నెఱింగినంతనే విశేషలాభము లేదు. మహాత్మ వాల్మీకి యం దందుఁ దెలిపినధర్మములను మన మెఱుంగవలయును. సదాచార ములను నీతులను రాజధర్మముల నెఱుంగవలయును. ఈవిషయ ములను దెలిసికొని తదుక్తప్రకార మారాధించి భగవంతుని దయకుఁ బాత్రులము కావలయును. అధ్యాత్మ రామాయణము నుండి యీభాగమున వ్రాయఁగలవిశేషములు లేవు. ఇఁకఁ దరు వాతికథను బఠింతము.

రామలక్ష్మణసంవాదము.

* లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యయంతఃపురమునుండి మునుపే వచ్చియున్నవాఁడు. కనుక నాసంభాషణము నాలకించి రాముఁడు సీతాదేవిని దోడ్కొనిపోవుటకే యింతకష్టము సెప్పిన సమ్మతిం చెనుగదా. ఇఁక నావిషయమై యంగీకరించునా, నాగతి యేల్లో? అని విచారించి వగచెల్లునఁ దొరఁగుకన్నీటిధారలు దృష్టిని నిరోధింపఁగాఁ బట్టరానిదుఃఖమున మహాయశస్కుఁడుగాన శ్రీరామపాదములను గట్టిగాఁబట్టుకొని సీత నుద్దేశించియు మహావ్రతుఁడు రాఘవు నుద్దేశించియు నిట్లు పలికెను. రామ భద్రా! వనముల కరుగ నిచ్చగింతువేని మృగములు వనగజ ములు నిండియుండుటంజేసి నేను జాపమును ధరించి నీకు ముందుగాఁ బోవుదును. అందులకై నిన్ననుసరించి వచ్చెదను. నీవు నన్నుంగూడి మృగపతులనినాదములు చెలరేఁగువన ములఁ దిరుగవచ్చును. నీవు చెంతలేకున్న స్వర్గముగాని దేవ త్వముగాని నేనొల్లను. త్రిలోకములఁ గల యైశ్వర్యముకూడ

* ఈభాగము ముప్పదియొకఁడవసర్గమునఁ గలదు.

నాకు వలదు. వనగమనమునఁగల నిశ్చయమున లక్ష్మణుఁ డిట్లు పలుకఁగా విని రామమూర్తి మెల్లగ వత్సా! నీ విందుండుము. వనములకు రావలదనెను. లక్ష్మణుండు మరల నిట్లు పలికెను.

అన్నా! నాయనుగమనమునకు మున్నే నీ వనుమతించితివి. ఇపుడు నన్ను రావలదనుచున్నావే; ఏల? నిర్దోషుఁడవగు నో శ్రీరామా! నిన్నుంగూడి నేను రాఁ గోరుచుండఁగా వలదనఁ గారణమేమి? దానిం దెలిసికొనఁ గోరుచున్నాఁడను. నే నేయపరాధము నిపుడు చేసితినో యనుసందియము మదిఁ గలదు. దానిందీర్పుము. అని ప్రశ్నింపఁగా మహాతేజుఁడగు రామచంద్రుఁడు ముకుళితహస్తుఁడై యుండి తనకంటె ముందుగా నడవి కింబోవ నిశ్చయించుకొనియున్న వీరుని దమ్ముని బిలుచుకొని పొమ్మని వేఁడుచున్నభక్తునిం గని యిట్లు పలికెను. సౌమిత్రీ! నీకు నాయందుఁ బ్రీతి మెండుగఁ గలదు. ధర్మాసక్తుఁడవని వీరుఁడవని సన్మార్గవర్తనుఁడవని ప్రియుఁడవని ప్రాణతుల్యుఁడవని వశ్యుఁడవని సఖుఁడవని సోదరుఁడవని నేనెఱుంగుదు. ఇట్టి నీవు నాతోడవత్తువేని యన్నివిధములఁ దోడ్పడంజాలుదువు. నీరాక నాకు నెంతో సౌఖ్యము.

వత్సా! నీవు నాతోడ వత్తువేని కౌసల్యాసుమిత్రల నిందరయువా రెవ్వరు? ఆకార్యముకొఱకే రావలదంటిని. అప్పుడు నీరాకకు సమ్మతించుట యాకాలమున కనుకూలముగా నిన్నాజ్ఞాపించుటకేకాని వేఱు గాదు. తండ్రియే వారిని బోషించును. నేనేల? అందువేమో పర్జన్యుఁడు భూమిపై వర్షించునట్లు తన వారివాంఛలన్నియు ఫలింపఁజేయు రాజు కైకకు లోఁబడి కామవశుఁడై తపించుచున్నాఁడుకదా. అతఁ డెట్లు వారిని

భరింపఁజాలును? అశ్వపతితనయ యగు కైకయు రాజ్యమెల్లఁ జేకొన్నమీఁదన వగలఁ బొగులుచున్నతల్లుల కేమాత్రమైన మేలు చేయఁగలదా? భరతుఁ డుండుఁగదా. తల్లుల కేమి లోపముండును? అనెదవేమో. అతఁడుసూడ రాజ్యప్రాప్త్యనంతరము తల్లిమాటలకే లోఁబడి వర్తింపఁగలవాఁడు. కాన నగలఁగుందు మనతల్లులఁ దలంచునా? నావలన నేమి లాభము తల్లులకుం గలుగును? అని ప్రశ్నింతువేమో! నీవిందే యుండి రాజానుగ్రహము నార్జించి పూజ్యరాండ్రగు తల్లులఁ బోషింపవచ్చును. దీనికి బదులు పలుకకుము. నే నేమని చెప్పితినో యట్లు చేయుము.

వత్సా! నన్నే సేవింపఁగోరుచున్నవని యెఱుంగుదుఁజుమీ. ధర్మవేత్తవు. నాచెప్పినరీతి నాచరింతువేని నాయందు నీకున్న భక్తి మిక్కిలి స్పష్టమగును. మాతృసేవ ధర్మములయందుత్తమము. అదియుఁ గల్గును. ఇట్టికార్యమున రఘువంశజనితులందఱు నానందింతురు. కాన నాకొఱకు నీ విందుండుము. మనము లేకయున్నఁ దల్లులకు మనస్సుఖ మెంతమాత్రము కలుగదు సుమా. వాగ్విశారదుఁ డగు రామమూర్తి పలుకఁగా వాక్యవిశారదుఁ డగుసౌమిత్రి హితముగా నన్నపలికినది విని యిట్లు బదులు పల్కెను శ్రీరామా! వీరుఁడవు. నీప్రతాపమునకు భయంపడి భరతుఁడు కౌసల్యాసుమిత్రలను చక్కఁగాఁ బోషింపఁగలఁడు. నిస్సంశయము. కౌసల్యను సేవించి జీవించువారే తదనుగ్రహమున ననేకగ్రామములను సంపాదించి యున్నారు. అట్టితల్లి నావంటివారి నెందఱినేఁ బోషింపఁజాలును. కాన మహాకీర్తిమంతురాలగు కౌసల్య నన్ను, సుమిత్రను,

మఱియు నస్మాదృశుల నెందఱనో బోషింప సమర్థుఁడా వే యగును. అనుచరునిగా నన్నుఁ గావింపుము. దాన ధర్మహాని లేదు. నేను గృతార్థుఁడనగుదును. వనములఫలములు మొదలగువానిం దెచ్చియిచ్చుటంజేసి నీకుఁ బ్రయోజనము కలదు. శరశరాసనములు పట్టుకొని గడ్డపాఱ గంపను దీసికొని ముందుగాఁ ద్రోవ చూపుచుఁ బోవుదును. ప్రతిదినము ఫలమూలాది మున్యాహారములను దెచ్చి యిచ్చుచుందును. ఈసేవ చేయుభాగ్యము నాకుఁ బ్రసాదింపుము. రామా! సీతంగూడి నీవు శైలసానువులయందు విహరింపవచ్చును. నీవు మేలుకొనియుండుతఱి నిద్రించుసమయమునను గాపుగా నెల్లకార్యములను జేయుచుందును.

అని లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా రాముఁడానందించి సౌమిత్రీ! అది నీవూన్కియేని నీవిపుడేపోయి నీమిత్రులకుం దెల్పి యనుమతింగొని రమ్ము. జనకచక్రవర్తియాగమునందు వరుణదేవుఁడు భయంకరములగు దివ్యచాపములు రెండు, నభేద్యకవచములు రెండు, నక్షయబాణతూణీరములు, బంగరురంగుపూసి సూర్యదీప్తిగలిగి వెలయు రెండుఖడ్గములు తానై మనకు నొసంగెను గదా. వీని నేను బూజించి యాచార్యుఁడగు వసిష్ఠమునియింట నుంచితిని. నీవు వానిం గైకొని త్వరగా రమ్ము లక్ష్మణుండాపలుకుల నాలించి వెడలి మిత్రులయనుమతి నొంది కులగురువు నింటికింబోయి యాయాయుధములను గైకొని వచ్చెను. పూజింపఁబడుచున్న యాయాయుధముల రామభద్రునకు గనంబఱచెను. ధీరుఁడు రాముఁడు వానిందీసికొనివచ్చిన తమ్మునిం జూచి సంతసమున సౌమ్యా! నీరాకకై వేచియుంటిని. సకాల

మునకే వచ్చితివి. పరంతపా! నిన్నుఁగూడి సాధనమంతయుఁ దపస్వులకు బ్రాహ్మణులకు నీఁగోరెదను. విప్రప్రవరులు నన్నాశ్రయించియున్నారు. అట్టివారలకు సాధనము వలసినట్లియ్యఁ గోరెద. నీవరిగి బ్రాహ్మణవర్యులను మునిపతి యగువసిష్ఠుని సుతుని సుయజ్ఞునిమాత్రము పిలుచుకొనిరమ్ము. సుయజ్ఞుని విప్రవరులను బూజించి యరణ్యమునకుంబోయెద నని యుత్తరువ్వ చేసెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గొలఁదివిషయములే విమర్శనార్హములు గలవు. వాని నాలకింపుఁడు.

"స భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య రఘునన్దనః,
సీతాముపాచాతియశా రాఘవం చ మహావ్రతం."

అని మూలము. ఇందుఁ బ్రతీతి కార్థము స్పష్టము. విశేషార్థ మేమనఁగా నాలకింపుఁడు.

"అతియశాః రఘునన్దనః సః భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య సీతాం మహావ్రతం రాఘవం చ ఉవాచ."

అని యన్వయక్రమము. మహాయశాః, గొప్పయశస్సుగల సౌమిత్రి యని యర్థము. సీతారాములు ప్రయాణము సాగింప నున్నారని యతఁ డెఱుఁగును. సీతను రాఘవునిగుఱించి యిట్లు పలికెనని భావము. సీత యనుపదప్రయోగమును బరికించి శరణాగతి యిందు బ్రతిపాదితమని వ్రాసిరి. ఇరువురిదయను సంపాదింపఁగోరియే సౌమిత్రి పలికెను. సీత వలదన్నను రాముఁడు వలదన్నను దనప్రయాణము నిలిచిపోవునని తెలిసికొని లక్ష్మణుఁడు వారిరువురనుగుఱించి యిట్లు ప్రార్థించెననుట సమంజసమగునర్థము. పితాశబ్దము తొలుత నున్నందునఁ గాఁబోలు

నేవేవో భావములు కనఁబఱచుచు వ్రాసిరి. ఇట్టివారు ప్రకృత్యు పాసనము పనికిరాదందురు. ఏటికో? శాక్తమనఁగా నట్టివారలకే తలనొప్పి. భగవత్కారుణ్యాఫలము లక్ష్మీమూలకముగా లభించు నన్నవారే శాక్తమనఁగా భయంపడుదురు. లక్ష్మణుఁ డడిగినట్లే సీతయు రాము నడిగెను. అది శరణాగతి కాదు కాఁబోలు. ఔరా! వ్యర్థమతాభిమానము!!

కొందఱు మధ్యవైష్ణవులు కుక్షింభరులై ధనము నార్జింపఁగోరి, శరణాగతి ప్రధానమనియుఁ, గర్మముల నాచరించుట సంసారహేతువనియు నుపదేశించుచు, నేదోమంత్రము నుపదేశించుచు, నూర్ధ్వపుండ్రధారణము చేయనిచో భగవదనుగ్రహము లభింపదనియుఁ, గలధనమెల్ల నాచార్యాధీనమొనరించి కైంకర్యము చేయుచుండవలయుననియు శిష్యుల కుపదేశింతురు. దీనిఫలము శిష్యులు కర్మభ్రష్టులగుటయు, నాచార్యునకు ధనము చేకూరుటయు నగు. బాహ్యచిహ్నములు ప్రధానములు కావనియు, నయ్యవి కేవలమూఢులకుఁ దొలుత నించుక భక్తిని గల్పింపఁ దోడ్పడుననియుఁ, దరువాత నవి నిరర్థకములే యనియు శాస్త్రము లుద్ఘోషించును. ఊర్ధ్వపుండ్రత్రిపుండ్రాదులు ధరింపనివారిని భగవంతుఁడు ప్రేమింపఁడనువాదము తుచ్ఛతమము. భగవంతుఁడు నిర్మలమగుమనస్సును బరికించి ప్రేమించును. బాహ్యచిహ్నములను జూడఁడు. అయ్యవియే ప్రధానములనువారు పామరులలో శిరోమణు లనవచ్చును. వారిమోసపుమాటలకు లోఁగి ధనము పోఁగొట్టుకొనరాదు. వారిం గూర్చియే

"అనేకగురవస్సంతి శిష్యవిత్తాపహారకాః."

అని సిద్ధులు వచించిరి. ఊర్ధ్వపుండ్రములేక భగవన్మంత్రము జపింపరాదనుట హేయము. సిద్ధ యూర్ధ్వపుండ్ర త్రిపుండ్ర ధారణము మత మిదియని తేటపడఁ గల్పించిరి. నామము లివ్వానివలనఁ దృప్తిపొందుదురు. భక్తిబీజము నది గొలుతఁ బుట్టింపఁ దోడ్పడు ననవచ్చునేమో. అదియే ప్రధానమని దానినే పరమేశ్వరుఁడు తృప్తిపడునని వచించువారు జగద్వంచకులను విశదమున కెంతయుఁ బాత్రులు.

ప్రకృతవిషయ మేమనఁగా సీతారాము లరణ్యమునకుఁ బోవ నిశ్చయించిరని లక్ష్మణుఁ డెఱింగినవాఁడు కావున, వారికి పురను దల్లిదండ్రులనుగా భావించువాఁడు కావున, వారి దివ్యరిష్ట పడకపోవుదురో తనవనగమన మాగిపోవునో యనుసంశయము కలుగ, సీతారాములను బ్రార్థించ ననునదియే యిటఁగల సారము. ఉపాసకుఁడు సగుణము నుపాసింప నర్హుఁడు కావునఁ, బ్రకృత్యతీతమగు మహాతత్త్వము మనోదుర్గమమగుటఁ, దొలుత వ్యక్తి నిచ్ఛానుసారము కల్పించుకొని మనోవీథి నెలకొల్పి దానిం దిలకించుచు ధ్యానించును. అయ్యది సిద్ధింప నవ్వలఁ గేవల తేజోరూపముగా నాపరతత్త్వమును భావింపవలయును. ప్రకృతియు నం దిమిడియే యుండును ఇదియే యీభాగమున మనము తెలిసికొనఁదగు విషయసారము.

"న దేవలోకాక్రమణం నామరత్వమహం వృణే,
ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే న త్వయా వినా."

అని మూలము. దీనినుండి మన మేమి గ్రహింపవలయును? భక్తుఁ డుపాస్యదేవతను ధ్యానించునపుడు తత్కరుణతప్ప మఱేకోరికను స్మరింపరాదు. స్వర్గాదిసుఖములు బంధహేతు

వులు. దేవత్వముకూడ నట్టిదే. కావున నిష్టదేవతానుగ్రహము మాత్రమే కోరవలయును. అదిమాత్రము వాంఛకాదా యని ప్రశ్నింపరాదు. "అభావధర్మానాద్వైతం నిఘ్నంతి" అన్నపరిభాష యందఱెఱుంగుదురుకదా. అట్లే భగవత్కారుణయు నని యెఱుంగవలయును.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯
బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే,
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలం. ౫౦
కర్మజం బుద్ధియుక్తాహి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః,
జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛంత్యనామయం." ౫౧ గీత. ౨ అధ్యా.

అనుభగవద్గీతావాక్యములు పైనివ్రాసినవిషయము సిద్ధాంతీకరించుచున్నవి.

"కురుష్వ మామనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతే,
కృతార్థోఽహం భవిష్యామి తవ చార్థః ప్రకల్ప్యతే." ౨౨

అని మూలము. దీనికెంతయోరీతుల నర్థములు చెప్పఁబడినవి. శాఖాచంక్రమణన్యాయమున కవి తగినయుదాహరణము లన నచ్చును. కాని యవి వ్యర్థము లనరాదు. అహంకారము తొలఁగింప నవి సాధనములే యగును. విశేషమేమని మన మూహింతము. "మామనుచరం కురుష్వ" నిన్ను ననుసరించి వనముల

సంచరించువానిగా నంగీకరింపుము. "ఇహ వై ధర్మ్యం న విద్యతే" ఇందు ధర్మహాని యేమియుం గనంబడదు. రెండవ యర్థము. "అహం కృతార్థో భవిష్యామి" 'నేను కృతకృత్యుండ నగుదును' "తవ చ అర్థః ప్రకల్ప్యతే" నీకును గార్యము సిద్ధించును. అను నీయర్థము దేనిని బోధించు నన్న ప్రశ్నమునకు సదుత్తర మిది యనఁగా శ్రీరామచంద్రా! నాపుట్టుకకు ఫలము నిన్ననుసరించుటయే. దాన నీవొనరింపఁదగు కార్యమునకు హాని లేదు. నాయొనరింపఁ దగుపని నొనరించి నా నిజఫలము జేకూర్తును. నావలని కార్యములు నీకు సిద్ధించును. అనఁగా నిన్ననుసరించి తిరిగినఁగాని రావణవధ సాధనమగు సీతాపహరణకార్యము కాదు. దాన ధర్మహాని లేదు. అనఁగా సీతాపహరణమున నధర్మవృద్ధి కానేరదు. దానికి నాశ మే యగును. ధర్మము రక్షింపఁబడుననుట. నేను జేయఁదగు నతి కాయేంద్రజిత్ప్రాణవిధ్వంసన మొనరింతును. దాన నీకార్యము సిద్ధించును. అను విశేషార్థ మిందుఁ గానఁబడును.

"స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు." ౪౫ అధ్యా. ౧౮.

అన్నగీతాభిప్రాయము ననుసరించి నేనొనరింపఁదగుకర్మమును జేసినఁగాని కృతార్థుండను గానేరను. దాన నీకు లాభ మేమనఁగా నెవరెవరిచే నీయే కార్యములు చేయింపవలెనో యట్లు చేయించి సర్వసాక్షిగా నుండుట యనునదియే. ఇందు నాశ్రియాశ్రయీభావము చెప్పఁబడినదని కొందఱిమతము. కపికిశోరన్యాయము ననుసరించి భక్తుండగులక్ష్మణుండు శ్రీపరమేశ్వరు ననుసరింపఁగోరుచున్నాఁడు. భగవంతుఁ డాతనిశ్రద్ధను బరీక్షింపఁగోరి వనములకు రావలదనియె. అంతియగాని యతనిరాక

వలనఁ గలుగఁగల లాభములు తెలియక కాదు. ఇందు సగుణోపాసనము చెప్పఁబడినది. ప్రకృతిపూరుషుల నిరువురను లక్ష్మణుఁడాశ్రయించుచున్నాఁడు. ఫలాభిసంధిరహిత సత్కర్మరూప సమాశ్రయ మిందుక్తమయ్యెను. సేవాభాగ్యము ననుగ్రహింపుమని భగవంతుని కోరుటయే యిందు లక్ష్మణుని యాశయము. వేఱొండు కాదు. మహర్షి వాల్మీకి లక్ష్మణుముఖమునుండి భవిష్యత్సీతాపహరణాదికమును సూచించెను. శిష్యుఁడు సద్గురువు నాశ్రయించి పట్టుదల వదలక వెంటనుండి తెలిసికొనఁదగు విషయమును దెలిసికొనవలయు ననునీతి మన కీభాగము తెలుపుచున్నది. శిష్యుఁడు కృతార్థుఁడగుటయే గురువునకుఁ గోరఁదగు లాభము. అంతియగాని శిష్యసర్వస్వము లాగుట కాదనియు మన మెఱుంగందగు. ఇఁకఁ దర్వాతికథను బఠింతము.

శ్రీరాముఁడు పయనము చేయఁబూని దానములిచ్చుట.

*అంత సౌమిత్రి శుభము లొనఁగూర్పఁగల రామాజ్ఞను గైకొని వేగమే సుయజ్ఞునింటికిం బోయి యగ్నిహోత్రమందిరమున నున్న యమ్మునిం గాంచి భక్తిమీఱ నమస్కరించి మిత్రమా! రామమూర్తి వనముల కరుగుచున్నాఁడు. నీవు వచ్చి దుష్కరరాము కార్యమును జూడుమనియె. అమ్ముని వేగమే కృత్యముం దీర్చి సౌమిత్రిం గూడిపోయి శ్రీరాముని రమ్యహర్మ్యముం బ్రవేశించెను. హుతాగ్నివలె బ్రహ్మతేజోనిధి యగు నమ్మునికి నంజలిం బట్టి జానకిం గూడి శ్రీరాముఁడు వలగొనియెను. అమ్మునికిఁ దన యంగదాద్యమూల్యాభరణముల నొసంగెను. అంత సీతాప్రోత్సాహమున రాముఁడు మౌనిం గాంచి సౌమ్యా! మిత్రమా!

* ఇది ముప్పదిరెండవసర్గమునుండి గైకొనఁబడినది.

జానకి నీకళత్రమునకు పాదము సువర్ణకంఠహారము నీయుచుం బిలుచు చున్నది. వానింగొనిపోయి యామెకిమ్ము. వనగమనసమకాలమున జానకి నీకళత్రముకొఱకు నీ చేతికి నవరత్నాంగదాద్యాభరణములు వస్త్రములు నిచ్చియున్నది. ఏకకోశము. నా మేనమామ యొసంగిన శత్రుంజయనామకగజము గలదు. దానిని మఱి వేయిగజములతో నీకొసంగుదు. పరిగ్రహింపుము.

అమ్మునియు శ్రీరామదత్తాభరణములఁ గైకొని సీతారామలక్ష్మణుల నాశీర్వదించెను. ప్రియవాది శ్రీరాముఁడు సుసమాహితుఁడగుతమ్ముని గని వత్సా! వేగము చని యగస్త్యవిశ్వామిత్రకుమారుల నిటవురకు దోడుకొనిరమ్ము. వారి సర్వవిధంబూజింపుము. మేటివస్తువు లొసంగుము. మఱియు గోహిరణ్యాదికమున వారలఁ దృప్తులను గావింపుము. తైత్తిరీయశాఖాధ్యయనపరులను నాచార్యుఁడగు నొకబ్రాహ్మణుఁడు నాతల్లి నెప్పుడు నాశీర్వదించుచుఁ గొలిచియుండును. ఆయనకుఁ దృప్తికలుగ నావాహనాదికము నొసంగుము. సారథిచిత్రరథుఁడు పితృసఖుఁడు. చిరకాలమునుండి కడుపనివాఁడు. వానికమూల్యరత్నవస్త్రములను మేఁకలు లోనగుపశువుల నిచ్చి సమ్మానింపుము. గోసహస్రముగూడ నిమ్ము. కఠశాఖను, కాలాపశాఖను జదువువారు పెక్కండ్రు గలరు. పలాశదండధారులు బ్రహ్మచారులు విరివిగా నున్నారు. అధ్యయనముతప్ప మఱొక్కకార్యము చేయువారు కారు. మఱికొందఱు కార్యలంపటులుగాక మేటియాహారమును గోరుదురు. మాన్యులుగూడ వారిని గౌరవింతురు. వారి కెనుబదిశకటములనిండ ధాన్యము రత్నాదివస్తువులు పోసియిమ్ము. భోజనప్రియులుగాన వారికి

ధేనుసహస్రము నొసంగుము. పెక్కండ్రు బ్రహ్మచారులు కౌసల్యనాశ్రయించియున్నవారు. ఒక్కొక్కనికి గోసహస్రము చొప్పున నొసంగుము. తల్లి కానందము గలుగఁ దదాశ్రితుల కెల్లఁ దృప్తిగాఁ బదార్థముల నిమ్ము.

అని శ్రీరాముఁ డాజ్ఞాపింపఁగా సౌమిత్రి యట్లే వారల కమూల్యవస్తువుల నిచ్చెను. రామమూర్తి కన్నీరు వదలుచు నిలుచున్న యాశ్రితులం గని వారల కెల్లఁ గొఱఁతకలుగకయుండ ధనమిచ్చి నావచ్చువఱకు నాగృహము సౌమిత్రియిల్లు శూన్యములుగ నుండఁజేయక సర్వదా కాపాడుచుండవలయు. అని వగచువారల నూరార్చి కోశాధీశునిం గని ధనముఁ దెమ్మని శాసించెను. సేవకులు ధనమంతయుఁ దెచ్చిరి. ఆధనరాశి చూపఱులకు వింతగొలుపుచుండెను. లక్ష్మణుఁడు సాయపడఁగా నాధనమంతయు బీదలకిచ్చె. అత్తఱి మిగుల దారిద్ర్యమున గోరోచనము రంగుగలిగిన త్రిజటుఁ డను బ్రాహ్మణుఁడు గార్గ్యవంశజుఁ డుండెను. వన్యవస్తువులను దెచ్చుకొని జీవించువాఁడు. పడినవెన్నుల నేఱికొని బ్రదుకువాఁడు. ఆతనిభార్య నూత్నయౌవన. బీదతనమునఁ గష్టపడుచుఁ జిన్నవారుగా నున్నకొడుకులంగూడి ముదుసలియగు భర్తకడ కరిగి, గడ్డపాఱ లోనగువాని విసరివైచి నాచెప్పునట్లు చేయుము. ధర్మజ్ఞుండగు శ్రీరాముని దర్శింపుము. నీకేదేని లభించును అనెను. భార్యమాట నాలకించి శతరంధ్రములుగా నున్నగుడ్డను గప్పుకొని రామునింటికిం బోయెను. జనులగుంపులో నాత్రిజటుఁడు అంగిరసుఁడువోలె బ్రహ్మతేజమున వెలుంగుచు రామునంతఃపురముఁ బ్రవేశింపఁగా నైదవకక్ష్యవఱకు నెవ్వరు నాతని

నివారింపకుండిరి. అత్రిజటుండను శ్రీరాముని గని రాజకుమారా! నీవు విశాలకీర్తిగలవాఁడవు. నేను ధనహీనుఁడను. పెక్కండ్రు సంతానములు గలవాఁడను. వనవృత్తి జీవించుచున్నాఁడను. నన్నుఁ గటాక్షింపుమని వేఁడెను. శ్రీరామమూర్తి నవ్వుచు పరిహాసముమీఁద నమ్మునితో నార్యా! పెక్కువేలగోవు లున్నవి. అందు సహస్రముమాత్రమే చాలునన్న నీయను. అన్నియును గలసిన నిత్తును. ఒక్కమాట వినుము. నీవు చేతిబలము కొలఁది కఱ్ఱను విసరివైచుము. అది యెంతదవ్వునఁ బడునో యంతవఱకు నిలువఁగల యన్నిగోవుల నొసంగుదును. అనఁగా నాతఁడు మహోత్సాహమున వేగముగ కట్టుకొన్న వలువను నడుమునకు బిగించి కఱ్ఱను వలయాకారముగాఁ ద్రిప్పి త్రిప్పి విసరివైచెను. అయ్యది సరయూనది యవ్వలితటమునఁ గల గోవులను మీఁది వృషభేంద్రము చెంతఁ బడియెను. ధర్మాత్ముఁడు రామచంద్రుఁ డమ్మునిఁ గౌఁగిటం జేర్చుకొని యంతవఱకుఁ గల గోవుల నాతని యాశ్రమమునకుఁ దోలికొనిపొండని గోపాలుర నాజ్ఞయిచ్చెను. మఱల నామునితో నాగ్రహింపకుము. విలాసార్థ మట్లంటిని. నీతేజము విశేషించియుంటం జేసి పరీక్షింపఁ గోరి యట్లంటిని. ఇంక నీకేమి కావలయునో తెల్పుము. తప్పక యిచ్చెదను. ఈపలుకు నవ్వులకుగా నన్నయన్యథా భావింపకుము. నాద్రవ్యమంతయు బ్రాహ్మణులనిమిత్తమే కూర్పఁబడినది. మీవంటిమహాత్ముల కది యుపయోగింపఁబడిననే యది సఫలమని నాభావము. నాకు దాననే తృప్తికలుగును. అనఁగా నమ్మునియు భార్యతోడ నాగోవులే చాలునని సంతోషించి శ్రీరాముని బొగడుచు నాశీర్వదించుచుఁ బోయిరి. శ్రీరాముఁడు పరాక్ర

మార్జితధనము నంతయు సుహృజ్జనులకు నిమ్మని పలుక సౌమిత్రి యట్లే యాచరించెను. ఒక్కఁడైన నాసమానము నొందని వాఁడు లేఁడయ్యెను. త్వరపడి యిందఱికి దానము చేసిన నయ్యది యథాక్రమముగనే సాగెను.

ఆర్యులారా! ఈభాగమున విమర్శించి తెలిసికొనఁదగిన విషయములు ప్రాయికముగా లేవు. ఒక్కటి రెండువిషయములు గలవు పరికింపుఁడు.

"తత్రాసీత్పింగళో గార్గ్యస్త్రిజటో నామ వై ద్విజః. ౨౯
ఉంఛవృత్తిర్వనే నిత్యం ఫాలకుద్దాలలాంగలీ,
తం వృద్ధం తరుణీ భార్యా బాలానాదాయ దారకాన్. ౩౦
... ...
అపాస్య ఫాలం కుద్దాలం కురుష్వ వచనం మమ. ౩౧
రామం దర్శయ ధర్మజ్ఞం యది కించిదవాప్స్యసి."

అని మూలము. శ్రీరామచంద్రుని కాలమున నెల్లరు సంతుష్టులై యున్నవారనఁగా నింతదరిద్రుఁ డొకఁ డుండవచ్చునా యని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. సమాధాన మాప్రశ్నమున కిట్టిది. కరుణాసముద్రుఁడే యైనను భగవంతుఁడు కోరనివారలకు భాగ్య మొసంగఁడు. అడవులలోఁ గాలముపుచ్చుచుఁ దపస్సు చేయువారు ప్రాయికముగా ధనము నాశించువారు కారు. వారలం బిలిచిపిలిచి భగవంతుఁడు ధన మొసంగక వారివైరాగ్యమునకే యానందించుచుండును. త్రిజటుఁడు నట్టివాఁడే. వృద్ధుఁడు. భార్య నిండుజవ్వనముగలది. పెక్కండ్రు కొడుకులు గలది.

"త్రింశద్వర్షోఽద్వహేత్కన్యాం హృద్యాం ద్వాదశవార్షికీం,
త్ర్యష్టవర్షోఽష్టవర్షాం వా ధర్మే సీదతి సత్వరః." ౯౪. మను. ౯ అధ్యా.

అన్న మనుస్మృతి ననుసరించి ముప్పదియేండ్లవాఁడు పండ్రెండేండ్లయీడుగలకన్యకను బెండ్లియాడవలయును. లేక యిరువదినాల్గువత్సరముల వయసువాఁ డెనిమిదేండ్లకన్యకను బెండిలి కావలయును. అనఁగాఁ గన్యకవయస్సునకంటె రెండింతలు గాని యించుకతక్కువగాఁ గాని యుండవలయుననిస్పష్టము. అనఁగాఁ బురుషునకు వయోధర్మము చాలకాల ముండుననియు, స్త్రీలకు నవి సత్వరము తగ్గుననియు భావము. సంతానము హెచ్చుటకుఁ గారణమగు. కావున నీధర్మము చెప్పఁబడినది. అంతియగాక నియమమున గార్హస్థ్యము సాగించుట పూర్వులయలవాటు. కనుకనే వారు శతవత్సరములపైని నిరామయులై జీవించుచుండిరి. ఆర్తవాదులు కారణములు కాఁగా స్త్రీలకు వయస్సు వేవేగ క్షీణించుటం జేసి వారు పురుషులవలె దృఢగాత్రులు కాకుందురనుట యుక్తియుక్తము. చిరకాలము జీవించుటకుఁ బ్రధానకారణము మనస్తృప్తియే. అది యోగాభ్యాసునకే కలుగును. ఆశాపాశబద్ధులు కాక యదృచ్ఛాలాభసంతృప్తులై బ్రహ్మచర్యనియమమును బాటించుచు నుండువా రకాలమృత్యువువాతఁ బడరనుట సత్యము. ఈకాలమున నాధర్మములు చెల్లకున్నవి. కావుననే నూఱువత్సరములవఱకును జీవించువా రరుదుగ నున్నారు. కనుక వివాహపద్ధతులలో వయఃపరిమితి మాఱవలసి వచ్చెను. సముదాయాయుస్సు అఱువదేండ్లని యూహింపవలసి యున్నది. అదియు సత్యము కాదని తోఁచుచున్నది. కావునఁ బూర్వధర్మముల నిప్పటివారు పరిహసింపరాదు.

త్రిజటుఁడు వన్యవస్తువులతోఁ గాలముపుచ్చువాఁడు. కావుననే ధనముకొఱకు నొరుల యాచింపక యుండెను.

బహుపుత్త్రవంతుఁడు కాఁగా భార్య పురికొలుపవలసివచ్చెను. అంతమాత్రమున నామెయం దొక్కదోషము నారోపింప రాదు. బాలురను బోషించుభార మామెయందే పడును గదా. కనుక నామె పురికొలిపెను. కుచేలుఁడు జ్ఞానియైనను భార్య పురికొలుప శ్రీకృష్ణుని కడకుం బోయెను గదా. అట్లే త్రిజటుఁడు రామచంద్రుని జూడఁబోయెను. కాని యాతనిసంభాషణము భావగాంభీర్యమును దెలుపుచున్నది.

"నిర్ధనో బహుపుత్త్రోఽస్మి రాజపుత్త్ర మహాయశః,
ఉంఛవృత్తిర్వనే నిత్యం ప్రత్యవేక్షస్వ మామితి." 3౫

అని. ధనహీనుఁడను. పెక్కండ్రు కొడుకులు గలవాఁడను. నీవు రాజపుత్త్రుఁడవు. గొప్పయశస్సు కలవాఁడవు. ఇంతవనుకఁ దాను భార్య ప్రోత్సహింప వచ్చినవాఁడనని తేటపఱచెను. అయాచకుఁడను. వనమున సర్వదా వసించువాఁడను. నన్నుఁ గరుణింపుము. అను నీభాగమున నన్ను ముక్తుని జేయుమా యను భావమును దెలిపెను. దీనిచే నైహికాముష్మికములను గోరెనని తేటపడియెడిని. ధనమిమ్మని యడుగక "ప్రత్యవేక్షస్వ" అనుట యేల? ముక్తిఁగోరె నన్నయర్థము సుసంగతమా యని కొంద ఱడుగుదురేమో. "రాజపుత్త్రమహాయశః" అనున దొక్క పదమే కావచ్చును. రాజపుత్త్రుఁడను యశస్సుగల యోపరమేశ్వరా యని యర్థమగును. దశరథవంశమున నవతరించిన భగవంతుఁడా నన్నుఁ గరుణింపుము. అనఁగా నాకేమి కావలయునో వానినెల్ల నొసంగుమా యనునర్థ మేర్పడును. చతుర్విధపురుషార్థములు గృహస్థువు యాచింపవచ్చును. ఇందుఁ ద్రిజటుఁడు "ప్రత్యవేక్షస్వ" అని యడుగుటం జేసి నాపూర్వ

కర్మము ననుసరించి యేమేమి యీయఁదగునో వాని నొసంగుమా శ్రీహరీ! యని యతనిభావమైనట్లు పొడకట్టు. ఈయర్థము సార్థకమని యెట్లు చెప్పవచ్చునందురేమో.

"తతస్సభార్యస్త్రిజటో మహాముని ర్గవామనీకం ప్రతిగృహ్య మోదితః."

అని మూలము.

"వృణీష్వ కిం చేదపరం వ్యవస్యతి."

ఇంకేమైనఁ గావలసిన నడుగుమని రాముఁ డనఁగా గోవులనుమాత్రము గైకొని మఱేదియుఁ గోరకపోయెను. అని యున్నందున భార్యోక్తిప్రత్యర్థము శిశుపోషణార్థము గోధనమును గోరెననియు, సకలకల్యాణదాయకమగు శ్రీరామచంద్రసందర్శనమే తనకుఁ జాలునని యతఁ డింకద్దియుఁ గోరకయే పోయెననియు నర్థము స్పష్టమగును. కావున శ్రీరాముని కాలమున నన్నపేదలున్నవారే. ఏమి ధర్మపాలనము? అన్న కుత్సితప్రశ్నమున కవకాశమే లేదని యెఱుంగునది.

మఱొక్క-సందేహనివారణము.

వేలకువేలుగా గోవుల నిచ్చనని యున్నదికదా. అన్ని గోవుల గైకొనినవా రేమిచేయుదురని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. సమాధాన మాలకింపుఁడు. పూర్వకాలము గోవు లోకనాణెముగా నుండెను.

"ఆర్షే గోమిథునం ద్వే వా వరాదాదాయ ధర్మతః,
కన్యాప్రదానం విధివదార్షో ధర్మస్స ఉచ్యతే. ౨౯
ఆర్షే గోమిథునం శుల్కం కేచిదాహుర్మృషైవ తత్." ౫౩

మను. 3 అధ్యా.

అన్నమనుస్మృతి గోవు లోకనాణెమని యేర్పడుచున్నది.

ఇక్కాలమునఁగూడ విశాఖపట్టణప్రాంతములఁ బశువులను సొమ్ములని పిలుచువాడుక ప్రసిద్ధముగనున్నది. పూర్వము గోవులే ధనము. రాజులుకూడ గోధనము విశేషించి చేర్చువారు. మహాభారతమున దుర్యోధనుఘోషయాత్ర యన నెట్టిది? రాజులు గోధనముకలవారనుట కది యుదాహరణము కాదా. మహాటవులు విశేషించిగల యాకాలమున గోధనము మిక్కుటముగ నుండుటకుఁ గొఱంత యేమి యుండును ? మునులుకూడ గోవులను బోషించువారు. హోమధేనువులని వానిని బిల్చువారు. హరిణములఁ బెంచుట మునులయలవాటులలో నొకటి.

"తదంకశయ్యాచ్యుతనాభినాళా కచ్చిన్మృగీణామనఘా ప్రసూతిః."

అని కాళిదాసమహాకవి తెల్పెను. కావున గోవు లసంఖ్యలుగా నుండుట విచిత్రముకాదు. అన్నియావుల నాత్రిజటునకు శ్రీరాముఁ డిచ్చెనన్న నబ్బురము నొందవలసినయవసరము కనఁబడదు. ఇఁకఁ దరువాతికథను బరికింతము.

సీతాలక్ష్మణులఁ దోడ్కొనిపోవ ననుమతిఁ గోర రాముఁడు తండ్రికడ కరుగుట.

* రామలక్ష్మణులు సీతతోడ సమృద్ధిగా బ్రాహ్మణులకు ధనమొసంగి పిదప సీతతోడ రాజుకడ కరిగిరి. అర్చింపఁబడి పూలహారములుగల కోదండకృపాణాదుల నాయన్నదమ్ములు పట్టుకొనఁగా నవి చూడ శక్యముగాక యెంతయు సీతంగూడి నందున వెలింగెను. త్రోవలనిండ జనులుండుటంజేసి పోవ వలనుపడకయుండెను. జనులు మేడలపైనుండి దీనముఖముల

* ఇయ్యది ముప్పదిమూఁడవ సర్గమునుండి గైకొనఁబడినది.

రామమూర్తిం గాంచుచుండిరి. ఛత్రముచేతను లేకయే శ్రీ రాముడు పాదచారియై పోవగని నగరుబాలురు చిత్తముల నెన్నియో రీతుల ననుకొనసాగిరి. చతురంగబలములు వెంట రాగా బోవు రాముడిపుడొక్కడే పోవుచుండగా సీతా లక్ష్మణులు వెంట జనుచున్నారు. ప్రభుత్వసంపదను రాము డనుభవించువాడు. యాచకులపాలిటికల్పవృక్షము. పితృసేవా నిరతుడు. కావున దండ్రి చేసిన ప్రతిన వ్యర్థము కాకుండ జేయుచున్నాడు. పూర్వము వియద్వీథిని సంచరించుచుండు భూత ములుకూడ నీజానకిం జూడజాలకయుండెనో యాసీతను నేడీ రాజమార్గమున నెల్లరుం జూచుచున్నారు. సీత సుకుమారమగు దేహముకలది. చారుచందనచర్చలకే యామె మేను కందినది. అరుణవర్ణమగు శ్రీచందనమునే యామె పూసికొనును. అట్టి యీ సీతాదేవి యెండమీద వేవేగ నడచుచు పాదకోమలములు కందు మాఱిపోవజేయగా నడవుల నుండవలెనను భూమీశ్వరుడు కావునదే రాజిట్లు పలుకుచున్నాడు. సత్యము. లేకపోయిన రాజు ప్రియపుత్రుని రామమూర్తిని గానకుం బొమ్మనునా? వయసువచ్చినకొడుకు దుర్గుణుడయినను వనమునకుం బొమ్మన దండ్రికి మనసువచ్చునా? సుగుణము లట్లుండనీ. ప్రవర్తనను వనే యీలోకమెల్ల లోబడునట్లు చేసికొన్న కుమారరత్న మును శ్రీరాముని వనికిం బంపుటకుగోరించి పంపనేల? అహిం సయు వాత్సల్యము జాతివిద్యాశీలసౌందర్యములును సకలసద్ గుణములు పురుషోత్తముడగు శ్రీరామునను సొంపుగూర్చు చున్నవి. అట్టి యీరామునకుం గొంతమాత్రము హింసగూర్చు టం జేసి ప్రజలెల్లరు తీవ్రగ్రీష్మమున జలములు తగ్గిపోవగా

గలఁతనొందుజంతువులవలె నెంతయో పీడితులైయున్నారు. శ్రీరాముఁడు జగదధిపతి. అట్టివానికి వనవాసాయాసము పాటిల్లఁగా మూలము చెడఁగా వృక్షము పుష్పఫలములతో నశించుచందమునఁ దదాధారమగు నీజగత్తంతయుఁ బీడింపఁబడియే యున్నది. రామచంద్రునకు ధర్మమే సారము. కావున నీశ్రీరాముఁడు మనుష్యాదిప్రాణిరూపమగు వృక్షమునకు మూలము. తక్కుంగలజనులెల్లరు నందుఁ బూవులు పండ్లు ఆకులు కొమ్మలు నగుదురు. ఆశ్రితులమగు మనము భార్యలతో బంధువులతోను గూడి సౌమిత్రిరీతి రామునివెంట నడవికిం బోవుదము. మన నారామములను భూములను గేహములను వదలి రామునితోడిసుఖదుఃఖములే యనుభవించుచు ధర్మాకృతియగు నీతని వెనుకఁ బోవుదము.

మనము గృహముల మానిపోవఁగా నందలి నిక్షేపములఁ బెల్లగించుకొనిపోవుదురు. అంగణములు చెడిపోవును. సంపాదించియున్న ధనధాన్యములు పాడగును. మఱియుంగలపదార్థములెల్ల నపహరింపఁబడును. గృహదేవతలు వెడలిపోవుదురు. విపనములు త్రవ్వి మూషికములు విహరించుచుండును. కాపురమున్న లక్షణములు పొడకట్టవు. బలికర్మములు యాగమంత్రశబ్దములు హోమకార్యములు జపములు శూన్యములగును. కలిపురాఁగాఁ బాడుపడినట్లున్న మనగృహములఁ గైకేయి స్వాధీనము చేసికొని హాయిగా నుండుఁగాక. రాముఁడున్న యడవి పురమగును. శ్రీరాముఁడు మనము వదలినపిదప నీపట్టణ మరణ్యమగుఁగాక. మనమెల్ల నీరాముఁడు పోయియున్న యడవికిఁ బోయినపిదప భయంపడి సర్పములు తమబిలముల

వదలి పాఱిపోవును. మృగపక్షులు పర్వతసానుభాగముల మాని పరుగిడును. ఏనుఁగులు సింగములునుండఁ బాఱిపోవకమానవు. అవియన్నియు వనములవదలి మనము విడిచి వచ్చిన యీయయోధ్యలోఁజేరి కాపురముండుఁగాక. మృగపక్షులకు నివాసముగు నీదేశమును కైకేయియుఁ దత్పుత్త్రుఁడు వారిబంధువులును గైకొందురుగాక. మనము సుఖముగా నడవుల శ్రీరామునిం గూడి వసింతము. అని యిట్లు లొండొరులతో మాటలాడుకొనిరి. ఆమాటలనెల్ల శ్రీరాముఁ డాలకించెను. కాని యించుకంతయు వికారము నొందకయుండెను.

అంత రామమూర్తి మందగమనమునఁ బోయి కైలాసమునలెఁ దెల్లనైయుండు రాజభవనముం గాంచెను. వీరభటులు వినీతులయి యందు రక్షకులుగా నుండిరి. రాముఁ డా రాజమందిరమును జేరి యించుకదూరమున దీనుఁడైయున్న సుమంత్రుని జూచెను. రాముఁడు పిత్రానతిని గోరుటకై యుండఁ జేయుఁబూని యతనిం జూడ వాంఛించి త్రోవయందలిజనులు తన్నుం గాంచి నగచినను దానగపడక నవ్వుచున్నయట్లె యెల్లరకుం గనఁబడుచుంబోయెను. ధీరాగ్రగణ్యుఁడగు నాదాశరథి వనములకుంబోవంగోరి తండ్రి వనమున కరుగుమన్నదిమొదలు దుఃఖమునఁ బరితపించుచున్న సుమంత్రునిం గాంచి తనరాక తండ్రికిం దెలుపుటకై యించుకసేపు వేచియుండెను. అంత సుమంత్రునిం గాంచి తానువచ్చి వర్తింపఁ గాచియున్నరీతి రాజునకుం దెల్పుమా యని సుమంత్రునకుఁ జెప్పెను.

మహానుభావులారా! ఈభాగమునఁ గలవిశేషములఁ బరికింతము.

“యాం న శక్యా పురా ద్రష్టుం భూతైరాకాశగైరపి,

తామద్య సీతాం పశ్యంతి రాజమార్గగతా జనాః॥ ౮
అంగరాగోచితాం సీతాం రక్తచందనసేవినీం,
వర్షముష్ణం చ శీతం చ నేష్యంత్యాశు వివర్ణతాం." ౯

అని మూలము. సామాన్యార్థము స్పష్టము. విశేషార్థ మిందేది? ఆకాశగైర్భూతైరపి= దేవతాభేదములచేతఁగూడ, పురా ద్రష్టుం నశక్యా=మును చూడశక్యముగాక యేదేవియుండెనో, తాం సీతాం=ఆసీతాదేవిని, రాజమార్గమునఁగలమానవులు చూచుచున్నారని భావము. అనఁగా భూలోకమున నవతరింపక ముందు కేవల ప్రకృతి యనఁబడుచుండు నీదేవిని భూమియందుఁ దిరుగువారిమాట యేటికింగాని వియచ్చరులుకూడ దర్శింపఁజాలకయుండిరి. ఇప్పుడో ఆప్రకృతియే యొక ఆకారమును ధరింపఁగనే మానవులుకూడఁ జూచుచున్నారు. భగవంతునకు మహామాయకు రూపములే లేవనియు, సర్వవ్యాపకులుగా నుండురనియుఁ, గారణాంతరమున నేదో యొకరూపమును ధరింతురనియు నీభాగమునుండి తేలెడిని. అనఁగా భక్తకల్పితరూపమేగాని నియమితరూపము లేదని తాత్పర్యము. ఈవిషయము శ్రీశంకరభగవత్పాదులుగారు

"క్వణత్కాంచీదామా కరికలభకుంభస్తననతా
పరిక్షీణా మధ్యే పరిణతశరచ్చంద్రవదనా,
ధనుర్బాణాన్ పాశం సృణిమపి దధానా కరతలైః
పురస్తాదాస్తాం నః పురమథితురాహోపురుషికా."

అని తెలిపిరి.

"భక్తానాముపకారార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా."

అను సూక్తి కలదుకదా. దీనింబట్టి చూడఁగాఁ బ్రకృతిపురుషులవినాభావసంబంధముచే సర్వవ్యాపకులుగా నుందురనియు,

భక్తులు వారియిష్టానుసారము రూపమును గల్పించుకొని యారాధింప ననఁగా ధ్యానింప నారూపమునఁ బొడకట్టి వారి నుద్ధరింతురనియు సారము. ఇట్టులుండ భగవంతున కొక్క లోకము నొక్క రూపము కలవనియు, వానియే ధ్యేయమనియుఁ గల్పించువారు మధ్వవైష్ణవాదులు గాక మఱెవ్వరగుదురు? కల్పితరూపమె భగవంతునకుఁ గలుగుచుండునన్నప్పుడు మతద్వేషమునకుఁ దావేలేదని తెలిసెను. ఇన్ని మతద్వేషములకు దేవాలయములే హేతువులని తోఁచెడిని. ఆ దేవాలయములలోని పాషాణవిగ్రహములు సికతాసుధాసమ్మిశ్రపదార్థకల్పిత విగ్రహములు ముక్తినొసంగునని భక్త్యాదిశేషములు సమర్పింపఁదని బోధించు మధ్వవైష్ణవులు కపటనాటకసూత్రధారులు గాక మఱెవ్వరగుదురు? వారికృత్రిమసిద్ధాంతములఁ ద్రోసిపుచ్చి భగవంతుని నిర్మలభక్తి నారాధింపవలయునని మనము నిర్ధారించుకొనవలయును.

"అంగరాగోచితాం సీతాం రక్తచందనసేవితం,"

అనుదానియందుఁ గలసారము [illegible] భగవతికి రక్తచందనమునందుఁ బ్రీతి యని తంత్రములు తెలుపుచున్నవి. రక్తములు సత్త్వవే. రక్తవర్ణము రజోగుణస్వభావము. రూపమును ధరించినపుడు భగవంతుఁడు కార్యకరణవంతుఁ డగును. రజోగుణమునకు స్వభావములగు గుణము లున్నయట్లు నటింపక తీఱదు. భగవతియు నట్లే

"భజంతి త్వాం ధన్యాః కతిచన చిదానందలహరీం"

అని శంకరభగవత్పాదులు పొగడిరి. అనఁగా అవతరింపక ముందు భగవతి శుద్ధసత్త్వగుణప్రధానగా నుండునని భావము.

ప్రస్తుతము మహాప్రకృతి రాక్షసనాశనార్థము సీతారూపమున వెలసినదగుట రజోగుణమును బ్రధానముగాఁగలదని తేటపడ నటించుననియుఁ, దదనుగుణములగు రక్తచందనపుష్పాదుల నామె నారాధింపవలయుననియు మన మెఱుంగవలయును. సాధకులు ప్రాయికముగా ముముక్షువులే కారు ధర్మార్థకామములను గోరువారలుగ నుందురు. వారు శుద్ధసత్వప్రధానములగు పద్ధతుల నారాధింపరాదు. ఫలాభిసంధిరహిత సత్కర్మాచరణపరాయణులుమాత్రము పై వ్రాసినపద్ధతి నవలంబింపరు. కాని ఫలమును గోరువారు తదుచితవిధుల నాశ్రయింపవలయును. సారమేమనఁగా సీతాదేవి రజోగుణప్రధానయై యవతరించినమాయ యనియు, రాక్షసనాశనమే ప్రధానముగాఁ గలదనియు సారము.

"ఆనృశంస్యమనుక్రోశశ్శ్రుతం శీలం దమశ్శమః,
రాఘవం శోభయంత్యేతే షడ్గుణాః పురుషోత్తమం." ౧౨

అని మూలము. అహింసకత్వము లోనగునాఱుగుణములు భగవంతుఁడగు రామునియందుండుట విచిత్రముకాదు. ఎవ్వనియందు నీగుణములుండునో యతఁడు పురుషశ్రేష్ఠుఁడగును. తొలుత లెక్కపెట్టఁదగిన దహింసయని తేలెడిని. అట్టిపరమధర్మము నవలంబించువాఁ డుత్తముఁడు కాకతప్పునా?

"ప్రతీక్షమాణోఽపి జనం తదార్తమనార్తరూపః ప్రహసన్నివాథ."

అని మూలము. దీనులై జనులు శ్రీరామునిం గాంచుచుండిరి. శ్రీరాముఁడు దీనుఁడుగాక నవ్వుచుండెను. అనఁగా నాయవతారకారణము వనగమనమే యని యెఱుంగక వీరు దుఃఖించుచున్నారే. ఎంత పామరులు? అని నవ్వుచుండెనని తాత్పర్యము.

ఇట్టి లీలాగానము సీతారామములతో సర్వస్వము తెలుపుచున్నది. ఇకఁ దరువాతి కథ సంకను మాటలుచును.

శ్రీరాముఁడు తండ్రికడ ననుజ్ఞఁ గొనుట.

* జగన్మోహనాకారముగల శ్రీరామమూర్తి యంత సారథిం గాంచి తన రాక తండ్రికిం దెల్పుమనఁగా వాఁడు కంపితేంద్రియుఁడై లోపలికిం జని నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు చింతించుచున్న రాజుం గనియె. రాజా రాహుగ్రస్తసూర్యబింబమువడువున నీలుగప్పినయగ్ని చందమున నిర్గళితశోకమురీతి సంపుమాలి తపించుచుండఁగా సుమంత్రుఁడు గాంచి ప్రాజ్ఞుఁడు గాన దోసిలొగ్గి చెంతకేగి జయజయశబ్దము లొసంగి ధైర్యమున మాటలు తడఁబడఁగా మెల్లఁగా మధురవాక్కుల నిట్లనియె. మహారాజా! పురుషోత్తముఁడగు నీతనయుఁడు ధనమెల్ల బ్రాహ్మణులకు సేవకులకు నొసంగి నీదర్శనమునకై వాకిటనున్నాఁడు. సఖులకడ ననుమతిం గొని నీసెలవు గ్రహింపఁగోరి నాచెంతకు వచ్చియున్నాఁడు. రాజేంద్రా! రామమూర్తి యడవికింబోవ నున్నవాఁడు. సూర్యుఁడు కిరణాళిఁ గూడియున్న చందమున సకలరాజగుణభూషితుఁడగు నా రామభద్రుని జూడుము. సత్యధర్మరతుఁడగు నా రాజు సారథిం గాంచి సుమంత్రా! ఇపు డిందుఁగలభార్యలం దోడ్కొనిరమ్ము. పత్నులతోడ నా రామచంద్రునిం జూడఁ గోరిక గలదు. అనఁగా నాతఁడరిగి రాజపత్నులం గని తల్లులారా! రాజు మిమ్ముం బిలుచుచున్నవాఁడు. సత్వరము పోఁదగు. అనఁగా బతియానతిమెయి నందఱచటికిం బోయిరి. వారు మూఁడు

---

* ఇది ముప్పదినాల్గవసర్గమునుండి సంగృహీతము. అధ్యాత్మరామాయణకథయు నిందంతర్భూతముగనుండు.

వందలపై యొసమంద్రగానుండిరి. సాధ్వీమణులువారెల్ల రాము నకై విలపించి నేత్రములు రక్తవర్ణములు కాఁగాఁ గౌసల్య చుట్టునుండి మెల్లఁగా నచటఁ జేరిరి రాజేంద్రుఁడు భార్యల రాకం గాంచి సుమంత్రా! శ్రీరామచంద్రుని బిలిచికొనిరమ్మనఁగా నతఁడు సీతారామలక్ష్మణులం దోడుకొనివచ్చి రాజుకడ విడిచెను. దూరమునుండి యంజలింబట్టి యరుదెంచు ప్రియపుత్రునిం గాంచి వగచుచు భార్యలతోఁ దటాలునఁ బీఠమునుండి లేచెను. రామున కెదురుగాఁ బోయెను. దుఃఖతప్తుఁడుగాన రామునివగ్గఱకుఁ బోవఁజాలక నడుమ విస్మృతుఁడై పడెను. అట్టి తండ్రింగని రామలక్ష్మణులు లేవనెత్తఁ జెంతకుం బరువిడిరి. రాజపత్నులొక్కమొగి నేడ్చిరి. సీతారాములు సౌమిత్రియు నారాజును జేతులంబట్టి యెత్తి దుఃఖించుచు శయ్యాతలంబునఁ గూరుచుండఁబెట్టిరి.

దశరథుఁడు కొంతసేపట్లయుండి స్మృతి రాఁగా దుఃఖార్ణవమున మునింగియుండఁగా రామమూర్తి యంజలింబట్టి తండ్రీ! మాకెల్లఁ బ్రభుఁడవు. నీయనుజ్ఞలేక పోవఁగూడదు. సెలవు వేఁడుదు. దండకారణ్యమునకుంబోవ నున్న నన్ను దుఃఖము లేనినేత్రములం జూడుము. లక్ష్మణునకు ననుజ్ఞయిమ్ము. సీతయు నావెంట వనములకు వచ్చుచున్నది. కాన సీతకు ననుమతి యొసంగుము. ఎన్నివిధములనో రావలదని చెప్పినను వీరిరువురు నుండ నంగీకరింపక వచ్చుచున్నారు. విశోకుఁడవై మామూ పురకు బ్రహ్మ ప్రజలకు ననుజ్ఞయిచ్చునట్లు లొసంగుము. వనవాసమునకై తొందఱపడు శ్రీరాముని దశరథుఁడు చూచి వత్సా! కైకకు వరమిచ్చి నేను వంచితుఁడనైతిని. నన్ను నిగ్ర

హించి నీవే యయోధ్యకుఁ బ్రభుఁడవు కమ్ము. అప్పుఁడు వాగ్విశారదుఁడును ధర్మాత్ముఁడు నగు రాముఁడు తండ్రిని గురించి రాజేంద్రా! పదివేలేండ్లు భూమిం బాలించితివి. అట్టి నీవిప్పుడు నన్ను సత్యవంతునిగాఁ జేయుట న్యాయముగాదా? నిన్ను నసత్యవచనునిగాఁ జేయుట నాకు న్యాయ్యముగాదు. కనుక నే వనముల వసింతును. నేనందు స్వైరముగ మిగుల సుఖముగా వనముల హాయిగా సంచరించుచుండి ప్రతిన తీరఁగా మరల వచ్చి మీ పాదముల నాశ్రయింతును.

అని రాముఁడు పలుకఁగా సత్యపాశబద్ధుఁడగుట రాజు విలపించుచు నిపుడే పంపుమని కైకేయి ప్రోత్సహించుచుండఁ బ్రియపుత్రుని గని యిట్లు పలికెను. నాయనా! వనముల కరుగుము. దానఁ బరలోకసౌఖ్యములు నిహితశ్రేయస్సు నీకుఁ గలుగుఁగాక. శుభముల నొసంగుచు నక్షత్రజంతువులవలన భయము కలుగక యుండు సుపథము నాశ్రయించి యరుగుము. నాయనా! సద్గుణముల రాఘవులకెల్ల నాభరణముం గూర్చువాఁడవు. సత్యశీలుఁడవు. ధర్మనిరతచిత్తుఁడవు. ఇట్టి నీకుఁగలిగిన యీ వనవాసబుద్ధి మరలింప శక్యమగునది కాదు. నేఁడుమాత్రము పోవలదు సుమీ. రాత్రియు సమీపించుచున్నది. రాత్రియంతయు నిందే యుండుము. ఒక్కదినమైనను నిన్నుఁ గన్నులారఁ జూచుచు హాయిగా నుందును. కౌసల్యయు నన్నుం జూచుచు నీ రాత్రి యుండుంగాక. నిన్నుఁ దృప్తిఁబొందింతుము. అంతట రేపుదయము పయనము సేయవచ్చును. నాకుఁ బరలోకమున మేలుగోరి నీకుఁ బ్రియములగు వానినన్నింటిని త్యజించి నిర్జనారణ్యములకుం బోవుచున్నాఁడవు. ఇదెంతవారికైనఁ జేయందరముగాదు. నీవద్దాని నాచరించు

చున్నవాఁడవు. నాయనా! నిన్నడవులకుఁ బంపుట నాకెంత మాత్రము సమ్మతముగాదు. సత్యముప్ప నొట్టుపెట్టి వచింతును. ఈకైక నీఱుఁగప్పినయగ్నివలెఁ దనమనసుఁగల క్రౌర్యమును వెలిపుచ్చక గుప్తముగానుంచి నన్నుఁ జలింపఁజేసి వంచించినది. మున్ను నేను సామాన్యముగా నిచ్చినవరములను విపరీతముగాఁ గోరి మోసగించెను. నీవు కులాచారధ్వంసకురాలగు కైకేయి చెప్పినట్లే యనుసరించి యామోసమునుగూడ ఫలింపఁజేయఁగోరుచున్నవాఁడవు. నీగుణము సన్నుతింపఁదగినదే. వత్సా! జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడవగు నీవు నన్ను సత్యవచనునిగా నొనరింపఁగోరుచున్నావు. ఇది యపూర్వము కాదు. అంత రామభద్రుఁడు విచారపడుచుఁ బలికిన తండ్రిపలుకు లాలకించి వగచి సోదరుఁడు దుఃఖించుచుండఁగాఁ దండ్రీ! కోర్కెలన్నింటిని దీర్చి సంతృప్తునిగా నన్నుఁ జేసెదనంటివి కదా. ఇపుడు మీ రిప్పు నిష్టధర్మముల ననుభవించినను రేపు వానిని నాకుఁ గల్గించువాఁడెవ్వఁడు? కాన నిది యెంత మంచిది గాదు. ఈకోర్కెలకెల్లమాలుగా నన్నవ్వలికిఁ బంపిన సంతృప్తి నొందుము. సర్వసమృద్ధియగు నీ దేశము వదలిపోవుదును భరతునకు దీనినిమ్ము. వనవాసమున మక్కువగల నాతలంపు మార్పు నొందదు. అడిగినవరముల నిచ్చువాఁడవు కదా నీవు. సంతోషమున మున్ను కైకకు వరము లిచ్చితివి. వానిని గొఱంతలేకయుండ నాయమ్మకిచ్చి సత్యసంధుఁడవు కమ్ము. నేను భవదాజ్ఞ నించుకయుఁ దప్పక పాలించుచు వనమునందు, నందుఁ జరించు మునులతోడఁగూడి పదునాలుగేండ్లు వసింతును. నన్ను నిగ్రహించి రాజవు కమ్మని నాకుఁ దెలిపితివి. ఇట్టివిచారమించుకయు వలదు. తమ్మునకు రాజ్యమిమ్ము. రఘుకులానందదాయకా!

నామనస్సుఖమునకుగా రాజ్యమును గోరను. నాకోరిక నీయాజ్ఞా పాలనమునందే యాసక్తమగును. సుఖమగును. అశ్రుజలముల వదలకుము. నదీనాయకుండగుసాగరుండు కలఁకపడునా? తత్తుల్యుఁడవగునీవు కలవిలపాటొందరాదు. రాజ్యసుఖములలో దేని యందును సీతయందును సకలకామ్యవస్తువులందును పొందినను స్వర్గమునందును దవంగొన్న కోరిక లేదు. పురుషశ్రేష్ఠా! సత్య సంధుఁడవు నీవగుటయే నావాంఛ. నీయందసత్యదోష మారో పింపఁబడిన నాకుఁ గష్టముగ నుండును. ప్రత్యక్షదైవమగు నీప్రాల సత్యసుకృతములపై నొట్టుపెట్టి ప్రమాణము చేయు దును. రాజేంద్రా! ఇఁక నిందు నిముసమ్మున నిలువఁ దరము గాదు. నేనుండ లేదనిమాత్రము శోకింపకుము. నాసంకల్పము నకు మార్పు కలుగదు. కైకేయి నన్నడవులకుఁ బొమ్మనికోరను. నే నంగీకరించితిని. కావున నీమాటయు సార్థకించుటయే కాక నాసత్యమును గూడఁ గాపాడుకొనవలయుఁగదా. కనుక వన మునకుఁబోవక మానరాదు. ఇందులకు విచారపడకుము. క్రూర మృగములుగాక మంచిస్వభావముగలజింకలు లోనగుమృగ ములు నిండియుండఁగా పక్షులు శ్రావ్యముగాఁ గూయు చుండఁగా నలరువనముల విహరింతును.

తండ్రీ! దేవతలకుంగూడ జనకుఁడే దైవమని శాస్త్రము లుద్ఘోషించుచున్నవికదా. మానవులమాట యిఁక వేఱుగఁ జెప్పవలయునా? దైవమన్నభావము చేతనే తండ్రియానతి నెఱవెదను. పదునాలుగుసంవత్సరములు గడువఁగా నిందు నన్నుఁ జూతువు. కనుక నీసంతాపము వదలుము. వగచు చున్న యీజనులయార్తిని బాపి దుఃఖము శాంతింపఁజేయు

భారము నీయందున్నది. అట్టి నీవే యిట్లు వగచిన నిఁక వారి గతి యేమగును? నేను వదలినరాజ్యమును భరతున కొసంగుము. భవదాజ్ఞం బాలించుచు నరణ్యమునకుం బోయెదను. కొంతకాల మందుందును. పర్వతపంక్తులు నగరములు నరణ్యములు పెక్కులుగలిగి మనోహరసీమలు వెలయఁగా శుభదమై యున్న యీభూమిని వదలి నేను వెళ్లగా భరతుఁడే యంతయు లోఁబఱచుకొని పాలించుంగాక. ఇది నాయిచ్ఛచేఁ జేయఁబడిన దనుకొనకుము. నీవేమిచెప్పిన నది యట్లే సాగఁదగును. సాధుసమ్మతమగు నీయాజ్ఞను బాలించుటయందు నామనస్సెట్లు దృఢముగనున్నదో, యట్లు మంచికోర్కులయందేని, ఇంకను నాకుం బ్రియమగుదానియం దెద్దానియందు నిలువదు. అందుచేత వనగమనము నాకుఁ గష్టముగాఁ దోఁచునని నీవేమాత్రము వగవకుము. నీకసత్యపాపముంగూర్చుటచే నాకు సర్వకామములు సిద్ధించిన నొల్లను అంతియేకాదు. సీతను బ్రాణములనుగూడ నొల్లను రాజ్యమునుమాట యేటికి? నీసూనృతవ్రతమునకుఁ గొఱంతరానిచందమున నడిచియుండఁ గావలయును. నేను రాజ్యము పోయెనని వగతునేమోయని యూహింపకుము. అనేకభూరుహములు గలయడవులకు నరిగి యందు ఫలమూలముల నశనముగాఁ గైకొనుచుఁ బర్వతములను నదులను సరస్సులను జూచుచు సుఖముగా నుండుదు. నీవును విగతశోకుఁడవై సుఖముగా నిందుండుదువుగాక. అని రాముఁడు పలుకఁగా భరింపరానియట్టిదుఃఖమునఁ బొక్కుచు రాజు ప్రియకుమారా యని చేరఁదీసి కౌఁగిలించుకొని విస్మృతుఁడై మూర్ఛమునింగి నిశ్చేష్టుఁడై యుండెను. కైక యొకతుకతప్పఁ దక్కుంగల రాజపత్ను

తెల్ల నొక్కసారి రోదనము చేసిరి. మూర్ఛిల్లిరి. అందుఁగల జనులు హాహాకారము లొనరించిరి.

మహాశయులారా! ఈభాగమున విమర్శనార్హ విషయములు లేవు. కాని యొకటిరెం డుండకపోవు. వానిని బరికింతము.

"స త్వా పశ్యతు భద్రం తే రామస్సత్యపరాక్రమః,
సర్వాన్ సుహృద ఆపృచ్ఛ్య త్వామిదానీం దిదృక్షతే."

అని సుమంత్రుఁడు పలికెను.

"సత్యపరాక్రమస్స రామస్త్వాం పశ్యతు భద్రం తే."

అని యన్వయక్రమము. సాధుమతులవల్ల నడిగి వారి యనుమతినొంది సత్యము పరాక్రమముగల రామమూర్తి నిన్ను నిపుడు గాంచుఁగాక. నీకు భద్రములు గలుగును. భగవ ద్వ్యాఖ్యానుసారము సుమంత్రుని నోటనుండి రాముని మాటలు వెలువడెను. సజ్జనులకడ సెలవుపుచ్చుకొని యనఁగా మహాత్ముల యనుమతినొంది తనయవతారఫలమును గల్గింపఁబోవుచున్నాఁ డనని రాముఁడు తెలిపెనని భావము. దేవకార్యము ధర్మకార్యముగాన వా రామోదించిరి. సత్యపరాక్రముఁ డనఁగా సత్యమాధారముగాఁ బరాక్రమముఁ జూపువాఁడని భావము. పిత్ర్య సత్యము నెఱపఁబూని తనపరాక్రమమును జూపునని సారము. వనగమనమునకు సత్యము హేతువయ్యెనని తాత్పర్యము. ధర్మరక్షణమునకు సత్యము ప్రధానము. అధర్మనాశమునకుఁ బరాక్రమము ప్రధానమనియే సారము. అవి రెండు నెఱపఁ బూని వనములకుఁ బోవుచు శ్రీరామమూర్తి నిన్నుఁ జూడ వచ్చెను ఆపరమేశ్వరుం జూడుము. నీకు భద్రము గలుగును.

అనఁగా దశరథా! వనగమనమునకు ముందుగాఁ దనదర్శన మొసంగఁ దానే యరుదెంచెను. నీకు సకలశుభములు గలుగును.

"భద్రం భద్రమితి బ్రూయాద్భద్రమిత్యేవ వా వదేత్."

అన్న మనుస్మృతివచనానుసారము భద్రవాక్కుల నాసుమంత్రుఁడు పలికెను. భగవద్దర్శనమున సకలభద్రములు ననఁగా దశరథునకుఁ గొఱఁతగానున్నది యాముష్మికసుఖమే. అయ్యది భగవద్దర్శనమున నపునరావృత్తికముక్తియే. అది కలుగునని వాక్యసారము.

"అంతకాలే తు మామేవ స్మరన్ ముక్త్వా కళేబరం,
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః. ౫
యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః. ౬
తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర యుధ్య చ,
మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్మామేవైష్యస్యసంశయః." ౭ గీత. ౮ అధ్యా॰

అను నీభగవదుపదేశము ననుసరించి స్మరించిననే తత్పదము లభించును. ఇఁక సాక్షాత్కరించిన భగవంతునే చూచిన భద్రముగలుగుటకు సందియమేల?

"సుమంత్రానయ మే దారాన్ యే కేచిదిహ మామకాః,
దారైః పరివృతస్సర్వైర్ద్రష్టుమిచ్ఛామి ధార్మికమ్." ౧౦

అని మూలము. ఇది దశరథునివాక్యము. భార్య సహధర్మచారిణి. సత్కర్మము లామెతోడనే యాచరింపవలయును. అన్న నియమము ననుసరించి యాజన్మమున నిదియే సత్కర్మము కడసారి చేయునది గాన దగ్గరనున్న భార్యలనెల్లం బిలుచుకొని

రమ్మనెను. వారినెల్లరఁ గూడి రామభద్రుని జూడఁగోరెదను. వీరందఱిం గూడి భగవంతుని గాంచి సీరసంసర్గము వదలుకొని పరమపదమునకుఁ బోవుదునని రాజాభావము. ఈభావము రాజునకుఁ గలదా యనరాదు. అప్రయత్నముగా నాతనినోట వెలువడిన యీయక్షరసముదాయ మీయూహను దెలిపెడిని. ఈభాగమునుండి మనమేమి నేర్చుకొనవలయును? కంఠగతప్రాణుఁ డగునంతవఱకు భార్యం గూడియే సత్కర్మము లాచరింపవలయును. తనకుఁ గానిదియే కర్మము నాచరింపరాదు. అట్లు పత్నిని వీడి చేసినసత్కర్మము ఫలింపదు అనుసూచన యిందుఁ గలదు.

"ఆపృచ్ఛే త్వాం మహారాజ సర్వేషామీశ్వరోఽసి నః,
ప్రస్థితం దండకారణ్యం పశ్య త్వం కుశలేన మాం. ౨౨
లక్ష్మణం చానుజానీహి సీతా చాన్వేతి మాం వనం,
కారణైర్బహుభిస్తథ్యైర్వార్యమాణా న చేచ్ఛతి." ౨౩

అని మూలము. ఇవి రామవాక్యములు.

"మహారాజ! త్వాం ఆపృచ్ఛే. నస్సర్వేషా మీశ్వరోఽసి త్వం దండకారణ్యం ప్రస్థితం మాం కుశలేన చక్షుషా పశ్య."

అని యన్వయము. దండకారణ్యమునుగూర్చి పోవుచున్న నన్ను సామ్రాజ్యలక్ష్మి యగుసీతను సాధుదృష్టి నవలోకింపుము. ఈనేత్రములతో మరల మమ్ముం జూడఁజాలవు. మమ్ము నెవ్విధిఁ జూడఁదగునో యట్లు అనఁగా మహాప్రకృతిని బరమేశ్వరునిగా నవలోకింపుమని భావము. లక్ష్మణుని రాకకు సమ్మతింపుము. "సీతా మామన్వేతి" సీత నన్ననుసరించి యడవులకు వచ్చును. సీత రాకకు సమ్మతింపుమని యర్థమునుండి సిద్ధమగును. ఎల

యనఁగా సీతవేఱుగా నుండ వలనుపడదు. అవినాభావసంబంధము వారికిం గలదు. ఈవిషయము సీత యింతకుముందే

"భర్తుర్భాగ్యం తు భార్యైకా ప్రాప్నోతి పురుషర్షభ,
అతశ్చైవాహమాదిష్టా వనే వస్తవ్యమిత్యపి." ౪ సర్గ. ౨౭

అనువాక్యమునఁ దేటపఱచినది. కావుననే రామభద్రుఁడు లక్ష్మణునిరాకకు సమ్మతింపుము. సీత నన్నుఁగూడి యడవులకు వచ్చుననియె. దీనిచే సీతారాములకుఁ జంద్రచంద్రికలకువలె నభేదము స్పష్టమయ్యెనని యెఱుంగందగు.

"నవ పంచ చ వర్షాణి వనవాసే విహృత్య తే,
పునః పాదౌ గ్రహిష్యామి ప్రతిజ్ఞాంతే నరాధిప." ౨౯

అని మూలము. ఇదియు శ్రీరామవాక్యమే. సామాన్యార్థము సులభము. తొమ్మిదియైదువత్సరములు వనమున విహరింతు ననుటంజేసి తొమ్మిదేండ్లు ఒకవిధముగను అయిదేం డ్లొకవిధముగా వనవాసమునఁ గడపుదునని భావము. అనఁగా మొదటఁ దొమ్మిదేండ్లు విహరింతును. ఈమానవదేహమునకు రాఁదగిన విశేషకష్టములు లేవని భావము. తక్కినయైదేండ్లలోనే కొన్ని కష్టములు వచ్చుననియు నందు విహరింతుననఁగాఁ గ్రూరరాక్షసులను విశేషించి హరింతుననఁగా సంహరింతుననియు సారము. ప్రతిజ్ఞాంతము ననఁగా నాయవతారమునకు ఫలమగుదుష్టరాక్షసవినాశనానంతరము పదునాలుగేండ్లు గడువఁగా మరల "పాదౌ గ్రహిష్యామి." పాదుకలను గ్రహింతుననఁగా నాపాదుకలయం దునుపఁబడినరాజ్యమును గ్రహింతునని భావము.

"శ్రేయసే వృద్ధయే తాత పునరాగమనాయ చ,

గచ్ఛస్వారిష్టమవ్యగ్రః పంథానమకుతోభయం. ౩౦

న హి సత్యాత్మనస్తాత ధర్మాభిమనసస్తవ,

వినివర్తయితుం బుద్ధిశ్శక్యతే రఘునందన." ౩౨

అని మూలము. ఇవి దశరథవాక్యములు. "శ్రేయసే పరలోకహితాయ, వృద్ధయే-లోకాభ్యుదయాయచ" అని వ్యాఖ్య. స్వర్గలోకవాసులహితముకొఱకు మర్త్యలోకవాసులయభివృద్ధికొఱకు నని భావము. పునరాగమనాయచ-రాక్షససంహారానంతరము మరల నయోధ్యకు రావలయునని భావము. అవ్యగ్రః అకుతోభయం పంథానం గచ్ఛస్వ-శుభము, ఎందును భయములేనిది అయిన మార్గమును. అట్టిదేది? ధర్మమార్గము. అట్టిమార్గమున బొమ్మని దశరథు నభిప్రాయము. సత్యాత్మనః ధర్మాభిమనసః తవ - సత్యస్వరూపము గలవాఁడు. ధర్మమున కభిముఖమగుమనస్సుగలవాఁడు. అట్టివాఁడెవ్వఁడు? సర్వేశ్వరుఁడే అట్టి పరమేశ్వరునకుఁ గలిగినబుద్ధిని మరలింప నెవ్వరికి శక్యమగును? ఎవ్వరికి శక్యముకాదని భావము. ధర్మసంరక్షణార్థము నీవు పోవుమార్గ మీపథమునను భయములేనిది. అనుటచే "కృష్ణో హి భగవాన్ ధర్మః" అనుమనుస్మృతి వచనభావమే రామాయణమునందుఁ గలదు. అనఁగా రామాయణము కేవలకావ్యముగాక సకలధర్మప్రతిపాదకమని భావము.

"దుష్కరం క్రియతే పుత్ర సర్వథా రాఘవ త్వయా,

మత్ప్రియార్థం ప్రియాం స్త్యక్త్వా యద్యాసి విజనం వనం." ౩౫

అని మూలము. రామా! ఇంటఁగలమిత్రమండలమును వదలి నాకుఁ బరలోకమున మేలుగలుగవలయు నన్నవాంఛతో నడవులకు వెళ్లుచున్నావే. ఇదియే నీకుఁదప్ప మఱెవ్వరికి దుష్క-

రమగు కార్యము. అనఁగా నీవడవులకుఁ బోయినఁగాని నాకు మరణము సిద్ధింపఁదనియు, నాకీశరీరతాపములు తీఱి శాశ్వతానందము కలుగఁజేయుటకే నీ వీప్రయాణము సాగించుచున్నాఁడవనియు దశరథునాశయము. ఇట్టిపరిజ్ఞానము రాజునకుఁగలదా యని యందురేమో. అప్రయత్నముగా భావికాలము పురికొలుపుచుండ మానవులు సంభాషింతురు. ఆమాటలు వారిప్రయత్నము లేకయే వెలువడుననుభావము మన మెఱుంగవలయును.

"న చ శక్యం మయా తాత స్థాతుం క్షణమపి ప్రభో,
న శోకం ధారయస్వైనం న హి మేఽస్తి విపర్యయః. ౪౯
అర్థితో హ్యస్మి కైకేయ్యా వనం గచ్ఛేతి రాఘవ,
మయా చోక్తం వ్రజామీతి తత్సత్యమనుపాలయే." ౫౦

అని మూలము. ఇది శ్రీరాముని దృఢాభిప్రాయము. రాజా! ఇఁక క్షణమైనను నిలువరాదు. విరాధాదిదానవులకు శాపవిముక్తికాలము సమీపించుచున్నది. నాయవతారమునకు ఫలమదియే. గుహుఁడు లోనగుసుహృదయులను నాసఖ్యముగోరువారలను నమ్మక ప్రసాదింపవలయును. ఈశోకమును వదలుము. నా మనస్సు నెఱుఁగుము. తండ్రీ! కైక వనములకుఁ బొమ్మని నన్నుఁ బ్రార్థించినది. ఈ మనోరథమున స్త్రీమూలమున నాప్రవృత్తి సాగవలయుననిభావము. తప్పక వెళ్లెదనంటిని. ఆసత్యమును బాలింతును అనఁగాఁ గైక వనములకుఁ బొమ్మని నిర్బంధింపలేదు. ప్రార్థించెను. ఆమె వేఁడికోలు నంగీకరించితి. ఆమెకు వాగ్దానమిచ్చితి. భగవద్వాక్యము నగమే యగును. అట్టిసత్యమును బాలింతును. అనఁగా వేఁడినవారిని ధన్యులఁ జేయుట నాపని. కైకకోరినది ధర్మరక్షణమహాకార్యము కాన నంగీకరించితినని రాముఁడు పలికెనని సారము.

"పితా హి దైవతం తాత దేవతానామపి స్మృతం,
తస్మాద్దైవతమిత్యేవ కరిష్యామి పితుర్వచః. ౧౨
చతుర్దశసు వర్షేషు గతేషు నరసత్తమ,
పునర్ద్రక్ష్యసి మాం ప్రాప్తం సంతాపోఽయం విముచ్యతాం." ౧౩

అని మూలము. ఇదియును శ్రీరామానుగ్రహపరిపూరితవాక్యమే. దేవతలుకూడఁ దండ్రిని దైవముగా గౌరవింతురు. కాన దైవవాక్యమే తండ్రివాక్యమని తలంచి యారీతి మెలంగుదును. అనఁగా తండ్రిమాట మీఱరానిదని భావము. తండ్రిమాటనెపముగా దేవకార్యము సాధింతుననునర్థమిందు సూచింపఁబడినది. పదునాలుగేండ్లు కాఁగా మరల నన్నుఁ గాంచఁగలవు. కాన నీసంతాపమును వదలుము. అని రామమూర్తి తెలిపెను. ఇది యసత్యము కాదా యని కొందఱందురు. రావణవధానంతరము దశరథుఁడు యుద్ధరంగమున శ్రీరాముని గాంచును. ఆభావమే యిట రామమూర్తి తండ్రికిం దెలిపెనని భావము. కానఁ బైదోషము పొసఁగదనుటయే సమాధానము.

"వనం ప్రవిశ్యైవ విచిత్రపాదపం సుఖీ భవిష్యామి తవాస్తు నిర్వృతిః."
అను నీవాక్యమున శ్రీరాముఁడు దశరథునకుం గలసంసారతాపములఁ దొలంగుగాతమని వర మొసంగుచున్నాఁడు. వనముల సుఖముండుదు. నీకు సుఖసిద్ధియగుఁగాక. అపునరావృత్తికమగు సుఖస్థానము లభించుఁగాక యని భావము. ఇట్టి భాగము మనకు శ్రీరామమూర్తి మనోభావము తండ్రినుద్ధరింప నెట్లు పలికినదియుఁ దెలుపుచున్నది.

"అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః."
అనుభావమును సూచించుచున్నది. కనుక నట్టిపరమతత్త్వ.

మును శ్రీరామనామమును గార్హ్యార్థము ధరించిన భగవంతు నుపాసించి తదనుగ్రహామునకుఁ బాత్రులము కావలయును.

ఆధ్యాత్మ రామాయణమునఁ గలవిషయము నిఁకఁ బరికింతము. తండ్రియింటికి సీతారామలక్ష్మణులు పోవుచుండఁగా జనులు దుఃఖపడిరనునది సాధారణము. అట్టిజనులం గాంచి వామదేవముని యిట్లు తెల్పెను.

"మా శోచత రామం వా సీతాం వా వచ్మి తత్త్వతః. ౧౦
ఏష రామః పరో విష్ణురాదినారాయణస్స్మృతః,
ఏషా సా జానకీ లక్ష్మీర్యోగమాయేతి విశ్రుతా. ౧౧
అసౌ శేషస్తమన్వేతి లక్ష్మణాఖ్యశ్చ సాంప్రతం,
ఏష మాయాగుణైర్యుక్తస్తదాకారవానివ. ౧౨
ఏష ఏవ రజోయుక్తో బ్రహ్మాభూద్విశ్వభావనః,
సత్త్వావిష్టస్తథా విష్ణుస్త్రిజగత్ప్రతిపాలకః. ౧౩
ఏష రుద్రస్తామసోఽన్తే జగత్ప్రళయకారణం,
ఏష మత్స్యః పురా భూత్వా భక్తం వైవస్వతం మనుం. ౧౪

... ...

స ఏవ విష్ణుః శ్రీరామో రావణాదివధాయ హి,
గంతాద్యైవ వనం రామో లక్ష్మణేన సహాయవాన్,
ఏషా సీతా హరేర్మాయా సృష్టిస్థిత్యంతకారిణీ,
రాజా వా కైకేయీ వాపి నాత్ర కారణమణ్వపి.

... ...

రామరామేతి యే నిత్యం జపంతి మనుజా భువి,
తేషాం మృత్యుభయాదీని న భవంతి కదాచన.

... ...

భక్తానాం భజనార్థాయ రావణస్య వధాయ చ,

రాజ్ఞశ్చాభీష్టసిద్ధ్యర్థం మానుషం వపురాశ్రితః." అధ్యాత్మ ౨ సర్గము.

కథాభాగము విమర్శింప నక్కఱలేదు. ఇందొకరహస్యము కలదు. దానిం దెలిసికొందము. భగవంతుఁడు సత్త్వరజస్తమోగుణముల నాశ్రయించి విష్ణుబ్రహ్మరుద్రనామములం బఱఁగుచు వరుసగాఁ బాలనము సృష్టిని, లయమును జేయుచున్నాఁడు. మత్స్యకూర్మాద్యవతారముల నాశ్రయించెను. అతఁడే రావణవధార్థము దశరథునికొఱకు దీర్చుటకు రామనామమున నీయవతారమెత్తెను. ఈసీత జగన్మాయ. సృష్టిస్థితిలయములకు హేతుభూతురాలు అని యున్నదికదా. దీనింబట్టి పరికింపఁగా శ్రీరాముఁడు సీతాదేవియు వైకుంఠమాత్రమున కధిపతి యగు లక్ష్మీసహితనారాయణుఁడు కాఁడనియుఁ, త్రిమూర్తులకు జనకుఁడనియుఁ దేలెడిని. యోగమాయయే సృష్టిపాలనసంహారముల నొనరించునది. దశరథుఁడు కైకయు వనగమనమునకుఁ గారణ మేమాత్రము కారు. అనునదియే యిటఁగలసారము.

త్రిమూర్తులకు మూలమగుపరతత్త్వమే రామచంద్రుఁడని తాత్పర్యము. మధ్వవైష్ణవులసిద్ధాంత మీభావమును బరికింపఁగా నెగిరిపోవును. సీతారాములనఁగాఁ బ్రకృతిపురుషులనియే తేటపడును. దీనిచేఁ ద్రిమూర్తులలో నొక్క గుణకృష్టులు రెండవవారు తద్భక్తులు నగుదురన్న భావము నీచమయని తేలఁగదా. సర్వమూర్తులు తానగువాఁడే భగవంతుఁడు కాని కొందఱు కాని వాఁడు పరమేశ్వరుఁడగునా? అట్టి రామపరమాత్మయందు నామహాత్మునిసంకల్పశక్తియగు సీతయందు భక్తిగలిగియుండుటయే తరణోపాయమని మన శ్రీయధ్యాత్మరామాయణము బోధించుచున్నది. ఇంకఁ దరువాతికథాభాగమునకు మరలుదము.

సుమంత్రుఁడు కైకను నిందించుట.

* అట్లు రాజు మూర్ఛిల్ల రాణులందఱు హాహాకారములు చేయఁ గాంచి సుమంత్రుఁడు కోప మాపుకొనఁజాలక తల విదలించుకొనుచు నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుఁ జేతులు పిసికికొనుచు దంతఘట్టనశబ్దము వినంబడఁ గోపమునఁ గన్నులెఱ్ఱగా నుండఁగాఁ దనువెల్ల రక్తవర్ణముగాఁ గనంబడ మఱియుఁ గోపమునఁ బెక్కుమార్పులు గలుగగాఁ గైకయందు రాజుచిత్తము విరసంబైనదని యెఱింగి తీవ్రబాణములం బోలుపలుకులఁ గైకం గాంచి యిట్లు లాక్షేపించెను. దేవీ! దశరథుఁడు రాజు. జగమున కెల్లఁ బాలకుఁడు. ఇట్టిపతిని మన సారవదలితివిగా. దుష్టమతివిగాన నీకిఁకఁ జేయరాని దేకార్యముండును? ఇంద్రపర్వతసాగరములంబోలి యప్రధృష్యుఁడగు రాజునుగూడ దుష్టకార్యమున దుఃఖింపఁజేసితివే. కావున నీవు వల్లభుం జంపుదానవు. ఆపనిచేఁ గులమంతయుఁ బాడుచేయుదానవని నాయాశయము. రాజు సర్వపోషకుఁడు. వాంఛితములనిచ్చువాఁడు. నీకు భర్త. అట్టివాని నవమానింపఁ బూనుట న్యాయ్యము కాదుసుమా! పుత్రునైన వదలి పతి ననువర్తించుట స్త్రీలకుఁ బ్రధానధర్మము. పుత్రకోటులకంటెఁ బతివాంఛ యుత్కృష్టము. రాజు మృతినొందఁగాఁ గ్రమము ననుసరించి జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడా రాజ్యముం బడసి పాలించును. ఆన్యాయము ననుసరించి శ్రీరాముఁడు పుత్రజ్యేష్ఠుఁడుగాన రాజ్యపాలకుఁడగుటయే యుత్తమధర్మము. సూర్యవంశముక్తామణియగు రాజు బ్రదికియుండఁగనే కులక్రమాగతధర్మమును

* ఇది ముప్పదిమైదవసర్గమునఁ గలదు.

నాశనము చేయంబూనితివి. నీసుతుండు రాజై యగుఁగాక. రాజ్యము నేలుఁగాక. ఏదు రాముఁ డుండఁబోవునే? మీయెల్లర మచ్చటికే పోవుదము. ఈ దేశమున నొక్క శత్రుఁడైనను నివసింపఁడని నమ్ముము. మర్యాద నతిక్రమించి గుల్లగు లేదిపోవు నంతటి దుష్కార్యము నాచరించుచున్న దానవు. మర్యాద తొలఁగినయట్టియాచారము పూనినవారలకిప్పుడే భూమి బ్రద్దలు కావలయును. అట్టిదయ్యు నేలొకో పగులకున్న దే. ఇంతకంటె నచ్చెరువు కలదా? వసిష్ఠాదిబ్రహ్మర్షులు నీ యీమర్యాదకుఁ గ్రోధమూని నీవు పాడైపోవుదువుగాక యని వాగ్దండములు ప్రయోగించియుండరుగదా. నాఁడువారికి ఘోరములుగా నుండు నీవాగ్దండములుకూడ శ్రీరామచంద్రు సద్గుణులకుం బంపుచున్న నీవంటికఠినురాలిని బాధింపఁజాలకున్న వేలొకో!

తియ్యమామిడిచెట్టుల నెవ్వఁడైనఁ గుఠారధార నఱికి వేపచెట్టునకుఁ బాదులుకట్టి పెంచి దానిని బాలచేఁ దడుపుచుండునేని యది వానికి మధురఫలముల నొసంగునా? చేదుకాయలనే యిచ్చునుగదా. సత్కులమునఁ బుట్టినను నీతల్లి కెట్టిస్వభావ మలవడియెనో నీస్వభావ మట్టిదే యని నేనెఱుంగుదును. నింబవృక్షమునుండి తేనె యొసఁగదన్నపలుకు లోకప్రసిద్ధముకదా. దుర్మతికి సుపుత్త్రిక కలుగునా? మీతల్లి చేసినపాపకర్మములు మున్నే యందఱెఱుంగుదురు. మాకు నట్టే యిపుడెఱుకపడియెను. వరములనిచ్చు నొక్కయోగ్యుఁడు నీతండ్రి కొకయుత్తమవర మిచ్చెను. దానిచే నతనికి సకలప్రాణులపలుకులు చక్కఁగాఁ దెలియసాగెను. తిర్యగ్జంతువులగు పశుపక్ష్యాదులు చెప్పుకొనుమాటలుకూడఁ దెలియఁజొచ్చెను. ఒకానొక

తరుణమున మహాతేజశ్శాలియగు నీతండ్రి తనశయ్యాకడఁ గ్రిందిభాగమున జృంభమను నొకజాతిగల చీమ చెప్పినమాటలు విని దానినూరకయ మెఱసింగి పెక్కుసారులు నవ్వెను. అది తన్నుఁ గాంచి నవ్వెనని నీతల్లి తలంచి మృతినొందఁదగినంత కోపముం దెచ్చుకొని పతితో నిట్లు పలికెను. నాథా! శాంత స్వభావముగల నీవి ట్లకారణముగ నవ్వఁ గారణమేమి? తెలియఁ గోరెద ననఁగా నీతండ్రి భార్యతో దేవీ! దానికిం దగినకారణమును దెలిపినచో వెంటనే నాకు మృతి సంభవించును. నిస్సంశయము. కాన నద్దాని నడుగకుము. అని యెంతచెప్పినను వినక నీతల్లి నీవు బ్రదికినను మృతినొందినను సరే. కారణము చెప్పుము. పిదప నన్నవమానింప నవ్వలేదనుకొనియెదను. అంత నా రాజు భార్యవలనికష్టములను బరిశీలించి తనకు వరమొసంగినయతనికి జరగిన యట్లు తెల్పెను. సాధువర్యుఁడగు నావరదాత రాజుంగాంచి భూపతీ! నీభార్య చచ్చినఁ జావనిమ్ము. వదవి పోయినను బోనిమ్ము. ఏమైనఁగాని నీవెంతమాత్రము రహస్యమును దెలుపకమనియెను. నిర్మలాత్ముఁడగు నావరదాత చెప్పినమాట నాలించి రాజు భార్యను ద్రోసివైచి కుబేరుని భంగి సుఖముగా నుండెను. నీతల్లివలె నీవుకూడఁ బాపదృష్టి గలదానవు. కనుకనే దుర్జనపద్ధతి నాశ్రయించి నీతల్లివలె నీవు కూడ నజ్ఞానమున రాజును దుర్విషయములందుఁ బ్రవేశింపఁజేసి పాడుచేయుచున్నదానవు. లోకమునందుఁ దండ్రివలెఁ గొడుకులును దల్లివలెఁ గుమారికలును గుణములుగలిగి పుట్టుదురను ప్రవాదము నిజమని నాకిపుడు తోఁచుచున్నది. నీవట్టిదానవు కావలదు. పతికి లోఁబడి చెప్పినచొప్పున వర్తించు

చుండుము. నాథుఁడు పూనినట్లు రామాభిషేకమునను నిష్ట పడుము. రాముని వనగమనమునను వగచు ప్రజల నోటమాట గల్గింపుము. పాపచిత్తులమాటల విని యుగ్రమునవలెఁ ప్రకాశింపు నీనాథు సద్ధర్మమునకుఁ బాలుపడకుండఁ జేయుము. పెద్దవానిని వదలి చిన్నవానికిఁ బట్టముకట్టుటయే యధర్మము కదా!

దేవీ! ఈదశరథుఁడు పాపదూరుఁడు. కాన నీకుఁ జేసిన శపథము వ్యర్థముగఁ జేయఁడు. ఏవిధముగనైనను రాజ్యమున కన్న మిక్కిలి వెలగలరత్నభూషణాదు లొసఁగి నీవరముల యప్పు దీర్చును. జ్యేష్ఠకుమారుఁడు ఉదారస్వభావుఁడు. సదాచార నిరతుఁడు. క్షత్రియోచితధర్మము నడపువాఁడు. మహాబలశాలి. పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁదగినవాఁడు రాముఁడు కనుక వానిని కాయుత్సవము సాగునట్లు చేయుము. స్త్రీ! ప్రభువగునగ్రజుని వదలి రాముఁ డడవులకరుగునేని దుర్భరమగు నవమానము లోకమున నీకుఁ గలుగకపోదు. సర్వసుగుణాభిరాముఁడగు రామమూర్తి రాజ్యమును రక్షించుఁగాక. నీ పీడనము వదలుము. అడవికి రాముఁ డరుగ నింతటికి నీవగు యోగ్యుఁ డెవ్వఁడు లేఁడు. కనుక నీ రాజ్యమున కతఁడే తగినవాఁడు. జ్యేష్ఠుఁడగు రాముఁడుండ ననుజుఁడగు భరతుఁడు రాజ్యపాలనమునకర్హుఁడు కాఁడు. యువరాజుగ రాముఁ డేర్పడఁగాఁ గోసలాధిపులలో మేటియగు దశరథుఁడు వంశాచారము ననుసరించి వనమున కేగును. ఇదియే కదా ధర్మము. అని సుమంత్రుఁడు పలికి యాసభ యందుఁ గైకేయిని సాంత్వనోక్తులను గఠినభాషణములను గలంచి వైచి యథాపూర్వముగా హస్తములు మోడ్చి నిలుచుం

డెను. కైకయు నమ్మాటలకించుకేని కలఁతనొందక యెంతవేఁడు కొన్నను జాలినొందక యత్యుగ్రవదనముతోనుండ నాముఖ వర్చస్సు రసాంతర్గమునఁ దేటపడక యథాపూర్వముగనే యుండెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున గొన్నివిశేషములు కలవు. శ్రీరామునియందు నెల్లరు ప్రీతిగలిగియుండుటం జేసి యాపరమేశ్వరుని కరుణాపరత్వము స్పష్టమగును. మంత్రులెల్లరు రాజభక్తిపరిపూర్ణచిత్తులనియు ధర్మప్రియులనియుఁ దేటపడియెడిని. మఱియు మోమోటమిలేక రాజునకుఁ బ్రియపత్ని కైక యన్నభావము మాని ధర్మమందే నిష్ఠగలవారే యాకాలమున రాజుకడ మంత్రులున్నవారనియు విశదమగును. కావున నీభాగమున గలవిశేషవిషయములను బరిశీలింతము. మంత్రులు సభాసదులు రాజాస్థానమున నెట్టివారుండనగు నన్నవిషయము తొలుతఁ బరికించు టుత్తమము.

“మౌలాన్ శాస్త్రవిదశ్శూరాన్ లబ్ధలక్షాన్ కులోద్భవాన్,
సచివాన్ సప్త చాష్టౌ వా ప్రకుర్వీత పరీక్షితాన్. ౫౪
అపి యత్సుకరం కర్మ తదప్యేకేన దుష్కరం,
విశేషతోఽసహాయేన కింతు రాజ్యం మహోదయమ్. ౫౫
తైస్సార్ధం చింతయేన్నిత్యం సామాన్యం సంధివిగ్రహం,
స్థానం సముదయం గుప్తిం లబ్ధప్రశమనాని చ.” ౫౬

మను. ౭ అధ్యా.

“స మంత్రిణః ప్రకుర్వీత ప్రాజ్ఞా మౌలాన్ స్థిరాన్ శుచీన్,
తైస్సార్ధం చింతయేద్రాజ్యం విప్రేణాథ తతస్స్వయం.” ౩౧౨

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి, వ్యవహారాధ్యాయము.

ఇందు మౌలాన్ వంశపరంపరాప్రాప్తులని యర్థము. వంశాచా

రముగా మంత్రిపదమును నందఁగలవారని యెప్పుడును. మంత్రి యగుటకుఁ దగిన యోగ్యత చిన్నతనమునుండియే కలుగవలయు ననియే దీనిభావము. పుట్టుకనుండి మర్యాదనేర్పుకొనవలయునే కాని నడుమ నది యలవడదని తాత్పర్యము. శాస్త్రజ్ఞానముగలిగి పరిశుద్ధప్రవర్తనముకలవారై యుండవలయుననియే స్మృతుల తాత్పర్యము. అట్టివారు నిర్భయముగా రాజమిత్రాలఁ గష్టసుఖము లను దెలుపఁగలరు. అధికారము కారణాంతరమున నలవడినచోఁ దదనుసారములగు మర్యాదలు లభించుట దుష్కరముకదా. మోమోటమి లేక మంచిమాటలను జెప్పువా రరుదుగనుందు రని భర్తృహరియే తెలిపెను. సుమంత్రునిచరిత్రమునుండి మన మీనీతిని దెలిసికొనవచ్చును.

"మానవస్థా దశరథం భర్తారం వరదం పతిం,
భర్తురిచ్ఛా హి నారీణాం పుత్రకోట్యా విశిష్యతే." ౮

అని మూలము. పుత్రకోటులకంటె భర్తయిచ్ఛయే యధికమని భావము. స్మృతులయాశయముకూడ నిదియే. ఈమంత్రి భావము కైక పతిని గష్టపెట్టుచున్నదనియే కాని దేవకార్యమునకుఁ దోడ్పడ నవతరించినదని తెలిసికొనఁజాలఁడు. ఇందు స్త్రీలధర్మములుమాత్రమే గ్రహింపఁదగు. భర్తకంటె దైవము లేఁడనియుఁ బుత్రునికొఱకు నట్టిసనాతనధర్మము వదలరాదనియు నిటఁగలసారము. ఇందుల కుదాహరణముగాఁ గైకతల్లిచరితమునే సుమంత్రుఁడు తెలిపెను.

"పితుస్తే వరదః కశ్చిద్దదౌ వరమనుత్తమం,
సర్వభూతరుతం తస్మాత్సంజజ్ఞే వసుధాధిపః,
తేన తిర్యగ్గతానాం చ భూతానాం విదితం వచః. ౧౬

తతో జృంభస్య శయనే విరుతాద్భూరివర్చసః,
పితుస్తే విదితో భావస్స తత్ర బహుధా హసత్." ౧౮

అని మూలము. ఇందు విశేషమేమి? పూర్వకాలమున మంత్రప్రభావమున సకలజంతుభాషల నెఱుంగఁజాలినశక్తి యలవడుచుండెను. దేవతారాధనప్రభావముననే కలిగెనని వారివిశ్వాసము. అది మూఢవిశ్వాసమని కొందఱనవచ్చును. ఈరీతి ననువారిదేమూఢవిశ్వాసమో లేక వారిదే మూఢవిశ్వాసమో దైవమెఱుంగును. పూర్వులకు మూఢవిశ్వాసమే కలదని యొప్పుకొందము. దానిచేత నహంకారము నశించి భగవంతునియంశభూతులగు దేవతలయందు భక్తి యలవడును. ఆక్షేపించువారలకు నయ్యది నశించి నాస్తికత్వము దురహంకారముఁ గలుగు మహాలాభములు. కైకతండ్రి కొకమహాత్ముఁ డొకవరమిచ్చెనఁట. సర్వభూతభాషణములయభిప్రాయము తెలిసికొనఁదగు శక్తి కలిగెను. ఒక్కనాఁడు శయనించియుండు నారాజు శయ్యకుఁ జెంత నొకచీమ యేమో భాషించెను. దానిభావమెఱింగి రాజు పలుసారులు నవ్వెను. అని కథాసారము. ఆరాజునకద్దానిభావము విచిత్రముగాఁదోఁచెను కనుక నింతస్వల్పజంతువున కింత మంచిభావముకలదా యనుసంతోషమున నవ్వెను. అది యెఱుంగక భార్య తన్నుఁ బరిహాసించెనని తలంచెను.

చీమలు లోనగునవి క్షుద్రజంతువులని మనము తలంచుచుందుము. కాని మనముకూడ క్షుద్రులమని తలంపము. ప్రతి జంతువునను జ్ఞానము కలదు. సుఖదుఃఖములు కలవు. తన్నుఁ జక్కఁగా రక్షించుకొనఁదగునుపాయ మయ్యది యెఱుంగఁజాలు. మనసుండి యేల కాపాడుకొనఁజాలదందురేమో మన

ముహూర్తఁ గాలము సమీపింపఁగాఁగాని యాపదలు మూఁడు నపుడుగాని మనలను రక్షింపుకొనఁగల్గుదుమా? కర్మము బల వత్తరము. దానిచేతను మానవులు నేమి బ్రహ్మాదులకు శక్యము గాదు. తుదకు దానిపోకడ లిట్టివని యెఱుంగఁజాలరు. "గహనా కర్మణో గతిః" అని భగవంతుఁడే తెలిపెనుగదా. ప్రపంచమున్న లోకమునఁ దా నన్నిటికన్న ఘనుఁడనని తలంచును. అది స్వభావము. దానింగూర్చి యాలోచించువారికంటె మూర్ఖు లుండఁబోరు. ప్రతిమానవుఁడు తనయాధిక్యమునే ప్రకటింపఁ జూచును. అది మానవస్వభావము. అట్టి సర్వప్రాణులని యొకటింగినఁ జీవులకు భావకలనసమ్మకము కలుగును. అదియే యుత్తమోత్తమగుణము. "స తత్ర బహుధా భాసతే" అను విషయము విమర్శింపఁబడినది.

"న కుర్వీత వృథా చేష్టాం న వార్యంజలినా పిబేత్,
నోత్సంగే భక్షయేద్భక్ష్యాన్ న జాతు స్యాత్కుతూహలీ." ౬౩

మను. ౪. అధ్యా.

అన్నమనుస్మృతివాక్యము ననుసరించి నిష్కారణముగాఁ గుతూహలముకలవాఁడు కారాదు. నిష్కారణముగా నవ్వరాదని తోఁచెడిని. భార్య చెంతనుండఁగాఁ బలుసారు లారాజు నవ్వెను. ఇతరులుండఁగానే కారణము లేనియట్లితరులకుఁ దోఁచు నట్లు నవ్వరాదు. అది యొకదుర్భాగ్యముగాఁ బరిగణింపఁబడి నదియే. దానిచే నెన్ని యాపదలు వాటిల్లును. ఉదాహరణముం బరికింపుఁడు.

"లక్ష్మీస్సరస్వతీ గంగా తిస్రో భార్యా హరేరపి,
ప్రేమ్ణా సమాస్తాస్తిష్ఠంతి సతతం హరిసన్నిధౌ." ౧౭

చకార సైకదా గంగా విష్ణోర్ముఖనిరీక్షణం,
సస్మితా చ సకామా చ సకటాక్షం పునఃపునః. ౧౮
విభుర్జహాస తద్వక్త్రం నిరీక్ష్య చ క్షణం తదా,
క్షమాం చకార తద్దృష్ట్వా లక్ష్మీర్నైవ సరస్వతీ.” ౧౯

స్కం. ౯ అధ్యా ౬.

అను దేవీభాగవతకథ తెలిసినదియేకదా. విష్ణుమూర్తి నవ్వినది నిష్కారణమే యైనను భార్యలెల్ల వేలువేలర్థములు చేసికొని పరస్పరము శపించునంతదుస్స్థితికిం జేరిరి. ఈకథ వృథాకలహము వృథాహాసము పనికిరావనియు దాన నెన్నియోకష్టములు వాటిల్లుననియుఁ దెలుపుచున్నది. మనుస్మృతియు నీయర్థమునే బోధించెను. కావున నిష్కారణముగా నవ్వుట దురభ్యాసములలో నొకఁడని తేటపడియెడిని. మహాకవివాల్మీకి సుమంత్రునిమాటలవలన మన కీనీతిని బోధించెనని మనము గ్రహింపవలయును.

“మాతరం తే నిరస్యాశు విజహార కుబేరవత్.” ౨౪

అని మూలము. కైకా! అంత నీతండ్రి నీతల్లిని వదలిపెట్టెను. అని కథాసారము. నవ్వుటకుంగలకారణ మడిగినంతన భార్యను వదలవచ్చునా యను ప్రశ్నము రావచ్చును. రాజు నీకావిషయమును దెలిపిన నాకు మరణము సంభవించునని తెలిపినను వదలక

“మ్రియతాం ధ్వంసతాం వేయం మాకృథాస్త్వం మహీపతే.” ౨3

అని పలికిన కారణముననే యా రాజు వదలెను. అట్టియంగనను వదలవచ్చునని స్మృతి తెలుపుచున్నది.

“వంధ్యాష్టమేఽధివేద్యాబ్దే దశమే తు మృతప్రజా,

ఏకాదశే స్త్రీజననీ సద్యస్త్వప్రియవాదినీ.” ౮౧

మను. ౯ అధ్యా.

అప్రియవాదిని యగుస్త్రీ సాధ్వి కానేరదు. కాన దానిని వదలి వేయుటయే మంచిది. వదలివేయుట యనఁగా నన్నపానముల నాదరించుటయే యని తాత్పర్యము.

“వివాదశీలాం స్వయమర్థచోరిణీం పరానుకూలాం పరిహాసభాషిణీం,
అగ్రాశినీమన్యగృహప్రవేశినీం త్యజంతి భార్యాం దశపుత్త్రమాతరం.”

అను సభ్యోక్తియుఁ గలదు.

“అర్థాగమో నిత్యమరోగతా చ ప్రియా చ భార్యా ప్రియవాదినీ చ,
వశ్యశ్చ పుత్త్రోఽర్థకరీ చ విద్యా షడ్జీవలోకేషు సుఖాని రాజన్.”

అను నీతిశాస్త్రము ప్రియవాదిని భార్యయగు నేని మంచిదని తెలుపుచున్నది. అప్రియవాదినివి కాఁగూడదని సుమంత్రుఁడు కైకను హెచ్చరించెననియే కథాసారమునుండి మనము తెలిసికొనఁదగు నీతి.

“సత్యశ్చాద్య ప్రవాదోఽయం లౌకికః ప్రతిభాతి మా
పితౄన్ సమనుజాయంతే నరా మాతరమంగనాః. ౨౮
నైవం భవ గృహీతేదం యదాహ వసుధాధిపః,
భర్తురిచ్ఛాముపాస్వేహ జనస్యాస్య గతిర్భవ. ౨౯

అని మూలము. తండ్రినిబోలి కొడుకులు తల్లినిబోలి కొమరితలు పుట్టుదురని లోకప్రవాదము కలదని సుమంత్రుఁడు పలికెను. నీతల్లివంటిదానవు కారాదని తెలుపుటయే యతనిసంకల్పము. ఈసామెత కర్మసిద్ధాంతవిరుద్ధ మనవలయును. కర్మముల నెల్లరొక్కరీతిగా నాచరించువా రుండరు. అదృష్టము కర్మాధీనముగనే యుండును. వానివానికర్మఫలముల వాఁడువాఁ డను

భవించునుగాని యొక్కనిబోలి వేఱొక్కఁడు ఫలము ననుభవింపఁజాలఁడు. లోకులు పోలికలననుసరించి యూహింతురు. అనుభవము ననుసరించి యూహించినను లోకప్రవాదము సత్యము కాదనియే తేలెడిని. తండ్రివంటివారు కొడుకులు తల్లినిబోలిన కొమరితలు కల్గుదురనుట పొరపాటే యనుట న్యాయ్యము. తల్లి దౌష్ట్యము నుగ్గడించుట కైక మనోభావము మాఱునేమో యనుసద్భావముననే యని యెఱుంగవలయును. దీనింబట్టి శ్రీరామునిసౌజన్యము సర్వభూతాకర్షణదక్షమని తేలుచున్నది. కైక శ్రీరామునికార్యమునకు మిక్కిలి సహాయము చేయుచున్న దనువిషయము సుమంత్రుఁ డెఱుంగఁడు. లోకదృష్టిం బరికించియే యిట్లనుచున్నాఁడు కాని కైకయు మంథరయు భగవంతునిప్రోత్సాహముననే యిట్టి కార్యము నాచరించుచున్నవారని మాయాసమాచ్ఛాదితచేతస్కుఁడగు టెఱుంగఁజాలక సుమంత్రుఁడు వగచుచున్నాఁడనియే యిటఁగలసారము.

"జ్యేష్ఠో వదాన్యః కర్మణ్యస్స్వధర్మపరిరక్షితా,
రక్షితా జీవలోకస్య బలీ రామోఽభిషిచ్యతాం. ౩౦
పరివాదో హి తే దేవి మహాఁల్లోకే చరిష్యతి,
యది రామో వనం యాతి విహాయ పితరం నృపం." ౩౧

అని మూలము. ఇందు రాజునకు నుండఁదగులక్షణములు చెప్పఁబడినవి. అందు దాతృత్వము సదాచారనిరతత్వము కులధర్మలక్షణత్వము చెప్పఁబడినవి

"స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు." ౪౫
యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం,

స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్. ౪౭

గీత. ౧౮ అధ్యా.

శుచినా సత్యసంధేన యథాశాస్త్రానుసారిణా,
ప్రణేతుం శక్యతే దండస్సుసహాయేన ధీమతా. ౩౧
స్వే స్వే ధర్మే నివిష్టానాం సర్వేషామనుపూర్వశః,
వర్ణానామాశ్రమాణాం చ రాజా సృష్టోఽభిరక్షితా. ౩౫
ఇంద్రియాణాం జయే యోగం సమాతిష్ఠేద్దివానిశం,
జితేంద్రియో హి శక్నోతి వశే స్థాపయితుం ప్రజాః." ౪౪

మను. ౭ అధ్యా.

అను నీప్రమాణములం బరికించిన రాజు సదాచారనిరతుండును దాత కులాచారములం బ్రవర్తించువాఁడుగా నుండవలయు నని తేలుచున్నది. స్వధర్మపరిరక్షకుఁడుగాని రాజు చిరకాలము రాజ్యమును బాలింపఁజాలఁడనుట స్పష్టముగా నీభాగము తెల్పుచున్నది. కులాచారముల రక్షించువాఁడనుట చేతఁ గులాచారములన్నియు నొక్కరీతిగా నుండవని తోఁచెడు రామాయణకాలమునందును గులాచారములున్నవనిస్పష్టము. అనఁగాఁ గులాచారము లీనడుమవచ్చిన వనువాదము నిస్సారమనియు, నవి యెంతోకాలము నుండియున్నవనియు, సిద్ధాంతమూలమున స్పష్టమగుచున్నది. భగవద్గీతలయందుఁగూడ

"బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప,
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః." ౪౧

అని యున్నది. జాతిభేదములు తత్తదుచితకర్మములు నుండ

వలయుననియే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యనుగ్రహించెను. దానిని వలదనువారు భగవంతుని గారవింపనివారే యని తోఁచెడి. అట్టివానికిఁ బూనకుందురుగాక యని మనము వారిని బ్రార్థింప వలయును. "రక్షితా జీవలోకస్య" అనువిశేషణము శ్రీరాముని పరమేశ్వరత్వమును వ్యక్తీకరించుచున్నది. తెలిసియుండెఁ దెలియకయుండెడి నెల్లవారు శ్రీరాముని భగవంతుఁడనియే కొనియాడుచున్నారనువిషయము మన మందందుఁ బరికింపవలయును. సుమంత్రుఁడు లోకాపవాదము నీవిషయమున విశేషించి వ్యాపించునని పలికెను. దేనికి భయంపడకున్నను లోకాపవాదమునకు భయంపడవలయునని పెద్దలుపలుకుదురు. భగవద్గీతాశాస్త్రమునందును

"అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యంతి తే౽వ్యయాం,
సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే. ౩౪
భయాద్రణాదుపరతం మంస్యంతే త్వాం మహారథాః,
యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్. ౩౫
అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్ వదిష్యంతి తవాహితాః,
నిందంతస్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరన్ను కిం. ౩౬ అధ్యా. ౨

అని శ్రీకృష్ణమూర్తి తెలిపెను. అపకీర్తికంటె మరణమే మేలనియు లోకాపవాదమునకంటె దుఃఖము వేఱుగాలేదనియు నిందు సారము.

"వాంఛా సజ్జనసంగమే పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతిర్లోకాపవాదాద్భయం,
భక్తిశ్శూలిని శక్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలే
యేష్వేతే నివసంతి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో నరేభ్యో నమః." ౬౨
నీతిశతకము.

అని భర్తృహరి యుపదేశించెను. ఈవిషయమునే మహర్షి వాల్మీకి సుమంత్రునినోటఁ జెప్పించెను. సీతాసారము రామాయణమని మన మెఱుంగవలయుఁగదా.

"న రాజ్యం రాఘవః పాతు భవ త్వం విగతజ్వరా,
న హి తే రాఘవాదన్యః క్షమః పురవరే వసేత్." ౩౭

అని మూలము. రాముఁ డడవులకరిగిన నీపురమున నెవ్వరుండ రని సామాన్యార్థము. ఇందొకవిశేషము గలదు. సుమంత్రుఁడు సాధారణమంత్రి మాత్రుఁడు గాఁడు. మంత్రి సారథి యగునాచారము లోకమున నింత దనుక లేదు. ఇతఁడు సారథియునగు. అనఁగా రాజునకుఁ గలయాంతరంగికులలో నితఁ డుత్తమోత్తముఁడని స్పష్టమగును. ఈసుమంత్రుఁడు పుత్త్రకామేష్టి దశరథుఁడు చేయుచుండఁ దే

"పుత్రాస్త్వద్భవిష్యంతి చత్వారోఽమితవిక్రమాః,
వంశప్రతిష్ఠానకరాస్సర్వలోకేషు విశ్రుతాః.
ఏవం స దేవప్రవరః పూర్వం కథితవాన్ కథాం,
సనత్కుమారో భగవాన్ పురా దేవయుగే ప్రభుః. ౧౧

బాలకాండము. ౧౧ సర్గము.

సనత్కుమారుఁడు తనతోఁ జెప్పినట్లు రాజునకుం దెల్పెను. యోగబలమున నమితాయుర్దాయముగలవాఁడు సుమంత్రుఁడని యీభాగము మనకుం దెల్పెడిని. సనత్కుమారుఁడు దశరథునకు నలువురుకొడుకులు సర్వలోకవిశ్రుతులు కలుగఁగలరని చెప్పినపుడు భగవంతుఁడే యవతరించునని చెప్పియుండునని మన మూహించుట పొరపాటుగాదు. సర్వలోకవిశ్రుతులు నలువురు కలుగుదురని భవిష్యత్ఫలము నెఱింగినమహర్షి భగ

వంతుఁడు ధర్మసంరక్షణార్థ మవతరించునని యెఱుఁగకయుం డునా? అట్టిమహర్షి యితరులకుం దెలుపక సుమంత్రునకు మాత్రమే తెలుపనేల? అని యూహించిన సుమంత్రుఁడు భక్తుఁడని శ్రీరామునకు సారథ్యరూపమగు శుశ్రూష చేసి కృతార్థుఁడు కాఁగోరి దశరథునకుంగూడ సారథియయ్యెనని తెలిసిన. కనుక శ్రీరామమూర్తి తత్త్వము నెఱింగినవాఁడే యనక తప్పదు. కాఁబట్టి యీభాగమున విశేషార్థము లేకపోదు. కైక భగవదాజ్ఞాస్వరూపమే యవతరించినదని యెఱింగియే యుండును. కాని యోగమాయాచ్ఛాదితమతి గావున నెఱుం గనియట్లు యోగ్యముగా నిందించను. అయిన భక్తునినోట నేరూ పమున్నదో దాని ననుసరించుమాటలే వెలువడును. కాఁబట్టియే.

"న హి తే రాఘవాదన్యః క్షమః పురవరే వసేత్."

అని పలికెను. దేవీ! నీపురమున రెండవ యీయోగ్యశరీరమునందు రాఘవాదన్యః శ్రీరామమూర్తికంటె వేఱొకఁడు, క్షమః = సమర్థుఁడు, న వసేత్ = నివసింపఁడు కదా. అని యర్థము. అనఁగా దేవీ! అనిపురమున రాముని బొమ్మను మున్న దానవు. నీశరీరమున నంతర్యామిగా నున్నవాఁ డెవ్వఁ డనుకొనియున్నవు? శ్రీరామ మూర్తియే సుమా".

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా."

అన్న భగవద్గీతావాక్యమే రామాయణమునఁ గలదు. కనుక దీని నుప నిషద్వచనముగాను. నీ దేహాంతరమునను న్న యీశ్వరుఁడే యీరాముఁడని యెఱుంగుమా కైకా యని సుమంత్రుఁడు తెలిపెననియే యిటఁ గలభావము.

"పూషన్నేకర్షే యమ సూర్య ప్రాజాపత్య వ్యూహ రశ్మీన్ సమూహ తేజో యత్తే,
రూపం కల్యాణతమం తత్తే పశ్యామి
యోऽసావసౌ పురుషస్సోऽహమస్మి. ౧౬. ఈశావాస్యోపనిషత్తు.

పురి శయనాద్వా పురుషః అని నిర్వచనము. ఈయుపనిషత్తు ననుసరించి పురమనఁగా శరీరమని యర్థము స్పష్టము.

"ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః,
యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః. ౧౭
యస్మాత్క్షరమతీతోऽహమక్షరాదపి చోత్తమః,
అతోऽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః." ౧౮
గీత. ౧౫ అధ్యా.

"పురి శయనాత్పూర్ణత్వాద్వా పురుషః."

అని భాష్యము. ఈ ప్రమాణములన్నియుఁ బై యర్థమునే తెలుపుచున్నవి. ఇట్టు లెన్నిభంగుల నాకైకను లోకాచారము ననుసరించి బోధించినను మహామాయాప్రోత్సాహిత యగుటచే నాకైక యించుకంతయుఁ జలింపకయుండెను. భగవత్సంకల్ప మట్టిదేకదా. ఇట్టు లీభాగము మనకుఁ గొన్నినీతులను బోధించుచున్నది. ఇఁకఁ దరువాతికథను బరికింతము.

సిద్ధార్థుఁడు కైకను హితోపదేశము చేయుట.

*సుమంత్రుని వాక్కులఁ గైక సమ్మతింపకపోఁగా రాజు సత్యపాశబద్ధుఁడై ప్రతిజ్ఞాపీడితుఁడై యార్పులు తీవ్రరూపములు వెడలఁగా సుమంత్రునితో నిట్లనియె. మంత్రీ! రాముని వెంటఁ జతురంగబలములు నమూల్యరత్నములు లోనగుపదార్థములు పంపవలయును. సిద్ధపఱుపుము. వేశ్యాజనములు రాము

* ఇయ్యది ముప్పదియాఱవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

ననుసరించిపోవుదురుగాక. వణిజులు ప్రతివిడిదిపట్టునందును సకల పదార్థముల నునిచియుందురుగాక. రాము నాశ్రయించి యుపాధ్యాయులు జీవించుచున్నారో, శ్రీరాముఁ డెవ్వారితోఁ గ్రీడించునో వారికిం గొఱఁత లేకుండ వలయువస్తువు లొసంగి వెంటనుండఁ బంపుము. ఆయుధధారులు శైలాదులఁ గొనిపోవుభటులు పౌరముఖ్యులు రామచంద్రునింగూడి పోదురుగాక. ఆటవికులు మార్గములు సాఫీఁ జేయవలయును. బలములంగూడి నాకుమారుఁడు వనములు దుష్టమృగములఁ ద్రుంచుచుఁ దేనియలఁ ద్రాగుచు ననేకతరంగిణులం బరికించుచు రాజ్యవిషయమునఁ జింత లేక హాయిగా నుండుఁగాక. రామభద్రునివెంట ధనధాన్యకోశములు పంపవలయును. పుణ్యక్షేత్రములయందు యాగములు చేయుచు విధివిహితముగా దక్షిణల నిచ్చుచు ఋషులతోఁ గూడి రాముఁ డడవిని సుఖముగా నుండఁగలఁడు. మహాభుజుఁడు భరతుఁ డయోధ్యను పాలించుఁగాక. శ్రీరాముని కోరిక కనుగుణముగా వలయువస్తువులం బంపుమని యాజ్ఞాపించెను. రా జిట్లు పలికినంతనె కైక భీతినొంది మోము కాంతి వాయ డగ్గుత్తిక తోడ దుఃఖము పైకొనఁగా రాజుం గాంచి యిట్లనియెను.

మహారాజా! నీవు సజ్జనుఁడవు. ఇట్లు చేయరాదు. మనుష్యులు లేక పాడుపడి పయిఁగల తేట త్రాగఁగా శేషించిన మద్యమురీతి యమూల్యవస్తువిరహితమయియుండు నీ రాజ్యమును భరతుఁ డంగీకరించునా? అని యిట్లు కైక లజ్జయైన లేక విషణ్ణభాషణములు వినిపింప రా జామె కిట్లనియె. పగదానవగు నో కైకా! దుర్భరభారము నాపై నిడితివి. మఱియు బాధించు

యున్నదానవే? ఏటికి? సైన్యములు లేనగువానిని రాముని వెంట నంప నాజ్ఞ చేయ వలసినదానవే? ఏల? వనమునకు నప్పుడే యేల వలవనైతివి? కాన నిప్పుడు నాకు సంగీకరింప వలయునుగాదు. అని క్రోధమున రాజు పలుకఁగా విని యామె మతి కోపవాంఛితము నేదో కారణమునఁ బోఁడు సేయఁ దలఁచెనని గ్రహించిన యాగ్రహమున నతనితో నిట్లనెను. రాజా! ఈవంశమునందే సగరుండను రాజు పెద్దకొడుకు నసమంజసుండను వానిని వనమునకుఁ బొమ్మని వెళ్లఁగొట్టెను. వానితో సేనలం బంపెనా? వనమునకుఁ బోవుచున్నాఁడనఁగా నిర్ధనుండనియే యర్థము. అట్లు రాముండును కూడఁ బోవలయును. అనఁగా రాజాగ్రహించి సీ! సీ! యని మరేమియుఁ బలుకక యూరకుండెను. అంతఃపురవాసు లామాటలను వినుచుండిరి. కైకమాత్రము మహావ్యాకులయానడింపుల లెక్కపెట్టకయే యుండెను.

ఆ స్థితి నందే యున్న రాజా మన్నించుమని మంత్రి సిద్ధార్థుండను కడువృద్ధుండు పరిశుద్ధాంతరంగుండును గానఁ గైకతో నిట్లు పలికెను. దేవీ! నీవు తెలిపిన యసమంజసుండు దుష్టబుద్ధిగు త్రోవలఁ బొంచియుండి బాలురం బట్టుకొనిపోయి నదీజలములఁ బడవైచుచుండెను. వారు మునిఁగినందులకు గులుకుగా బుగ్గలుబ్బఁగా నవ్వుచు నదియే విహారముగా నుండెను. పౌరు లాతని క్రూరకృత్యముం గని కోపించి సగరచక్రవర్తితోఁ గొడుకునుంచుకొని మమ్మునఁ బంపుము. లేదేని వానిం బంపుమనిరి. రాజులికిపడి వారిం గాంచి మీ కీభయముగలుగఁ గారణ మేమని ప్రశ్నించెను. వా రాతనిపనినంతయుఁ దెలిపిరి. రాజా పలుకు లాలించి వారికిఁ బ్రియముచేయువాఁడై జ్యేష్ఠపుత్రుని

బాలించలేను. కొడుకు భార్యను బరిజనులను బిలుచుకొని వాహనములనెక్కి పోవలయునని యాజ్ఞాపించెను. యావజ్జీవము వనముల సంచరింపవలయునని శాసించెను. వాఁడు పాపాత్ముని రీతిగా వనములలోఁ దిరుగుచుఁ గందమూలాదులం ద్రవ్వి కొని బ్రదుకు చుండెను. మహాపరాధము చేసినకొడుకును బరమ ధార్మికుఁడగు సగరచక్రవర్తి వదలిపెట్టెను. అసమంజ సునిరీతి నసేవ్యులను బాలుద్రోలఁ దగినపాపమును శ్రీరామ మూర్తి యేమైనఁ జేసినాఁడా? ఈశ్రీరామునియందు దుర్గుణ లేశమైనను గానరాదు. మాలిన్యము చంద్రునియందు లేనట్లు రామునియందు దోష మణుమాత్రమును లేదు. తల్లీ! రామునం దేదేని దోషమగపడినచో నిపుడు దాఁపక తెల్పుము. రాము నడవికిఁ బంపవలయునని రాజు పంపును. దోషమనునదియే లేక సన్మార్గమునందే యుండి కలిగియున్నవానిని వదలుటధర్మము గాన, ధర్మకార్యమున నింద్రునంతవానికైనఁ దేజము రూపుమాయును. శ్రీరాముని గష్టపెట్టుటఁ జాలింపుము. అధర్మదోషము మిక్కిలి చేసినట్లను. లోకమునఁ గల్గు నపకీర్తినైన రామునిచే గొనవలయుఁగాదా. అని సిద్ధార్థుఁడుపలుకఁగా విని రాజు వగపుచే మాటలు తడఁబడఁగాఁ గైకతో నిట్లు పలి కెను. దుష్టస్వభావముగలకైకా! ఈమంత్రిమాటల నంగీకరిం పవా? ఇపుడు నీవు నీమేలును నామేలునుగూడఁ దెలియఁ జాలకయున్న దానవు. దుర్మార్గము నాశ్రయించి నీచకార్యముఁ జేయుచున్నావు. నీచర్య సన్మార్గమున కనుకూలము కాదుసుమీ. నేనిప్పుడే రాజ్యాదులవదలి నాకొడుకువెంటఁబోవుదును. నీవు

ప్రభువగుకుమారునితో నిందు సుఖముగా రాజ్యము నేలుచుం జిరకాలముండుము.

మహాశయులారా! ఈభాగమునఁగల విశేషములఁ బరిశీలింతము.

"రూపాజీవాశ్చ వాదిన్యో వణిజశ్చ మహాధనాః,
శోభయంతు కుమారస్య వాహినీం సుప్రసారితాః." 3

అని మూలము.

"వాదిన్యః పరచిత్తాకర్షణ చతురవచనాః రూపాజీవాః వేశ్యాః."
అని వ్యాఖ్య.

ఇది దశరథుఁడు చెప్పినవాక్యము. రాముఁడు చతురంగ బలములతోఁ బోవలయునని యాజ్ఞాపించి యందు సైనికులను సొంపగుమాటలచే మనస్సులఁగరఁగించుచు వేశ్యలు పోవలయునని రాజు పల్కెను. ఈవాక్యమును బరిశీలించినంతనే యీకాలమున నిట్టియనాచారములు పెక్కులున్నవని తోఁచును. కాని పరిశీలించినయెడలఁ నాయాచారము మంచిదిగనే తోఁచును. అరయుదము. వాదిన్యః రూపాజీవాః. పరచిత్తముల నాకర్షింపఁజాలు చమత్కృతిగలమాటలం బల్కువేశ్యలనికదా ఈవాక్యమున కర్థము. ప్రాయికముగా సంగీతాభినయములు రెండును దుఃఖమును దొలఁగించి యానందమును జేకూర్పఁజాలునవియే. ఇందు వేశ్యలఁ బంపుట శ్రీరామునకు సంతోషము సుత్పాదింపఁగాదు. సేనలకనియే మూలమున నున్నది. వీరభటుఁడనఁగాఁ బ్రాణముల నర్పించి వీరస్వర్గమును స్వవశము చేసికొనఁ గోరువాఁడనికదా తాత్పర్యము. అట్టివారలకు సుత్సాహము కలిగించుటకుగా వేశ్యలను రాజులే రక్షించుచుండు

వారు. వారు వాక్చాతుర్యమునను సంగీతాభినయముల చేతను బహుల సభ్యులను సంతోషితులనుగాఁ జేయుచుందురు. అంతియగాని దుర్వృత్తి గలిగి యుండువారు కారని తోఁచెడిని. దుర్వృత్తిగల వారిని ధర్మపరాయణుఁడగు రాజు రక్షించుచు సేనలతోఁ బంపిన యట్లు ధర్మశాస్త్రము కాదు. నాట్యశాస్త్రమున నిష్ణాత లగు స్త్రీలు గాంధర్వబలమున భగవదారాధనతత్పర లగుదురే కాని దుర్వ్యాపారప్రవృత్తిగలవారు కానేరరు. నాట్యకళోపాసనము భగవత్కైంకర్యమే యని యెఱుఁగవలయును. ఆజాతి యందుఁ గొందఱు దుష్టనీచవృత్తి యలవఱచుకొనువా రుండ వచ్చును. వారు ప్రాయికముగా నాట్యశాస్త్రారాధనము చేయు వారుగా నుండరని మన మూహింపవలయును.

"భరతశ్చ మహాబాహుర్గామధ్యం పాలయిష్యతి,
సర్వకామైస్సహ శ్రీమాన్ రామస్సంసాధ్యతామితి." ౯

అని యున్నది. సర్వకామోక్తి యిది. సోపాలంభోక్తి యని వ్యాఖ్యాతలందఱు వ్రాసిరి. సిద్ధార్థుని భావ మూహించిన వాస్తవముగనే యనినట్లు తోఁచెను. కైకయందు రాజునకుఁ గోపము కలుగ వచ్చును. కాని భరతునియందుఁ గోపముండుటకుఁ గారణము లేదు. కైక భరతునికై యీ వరములడిగెనుగాన నతనిమూల మునఁగదా యీ యనర్థము సంభవించుచున్న యాగ్రహ ముండఁ గూడదా యనవచ్చును. కాని చిన్నటనాటనుండి భరతశత్రు ఘ్నులయాశయము నెఱింగినవా రంతటియవివేకముగా నూహిం చరా యని మన మూహింపవలసియున్నది. భరతుఁడు రాజ్య మును బాలించుఁగాక. శ్రీదేవీసహితుఁడగు రామచంద్రుఁడు సర్వకామములతోఁ బ్రయాణము సాగించుఁగాక. అను నీ

వాగ్ధోరణినిబట్టి పరికింపఁగా భావిపాదుకాపట్టాభిషేకము సూచింపఁబడియుండెను. సర్వకాముకులలో ననఁగాఁ దన పేర రాజ్యమును నిమిత్తమాత్రముగాఁ గా భరతుఁడు పాలించుచుండఁగా శ్రీమహామాయాపతియైన రాముఁడు సకల కారణ్యములకుం బోవుఁగాక యని దశరథునివచనమునుండి దైవికముగా వాక్కు వెడలెనని తోఁచుచున్నది. ఎల్లవారును రాఁగలఫలమును సూచించుప్రవర్తనము గలవారలై యుందు రనుట స్పష్టము. కావున నానిమిత్తప్రకారము దశరథుఁడు పలికెననుటలో వింత యేమియును లేదు.

"ఏవం బ్రువతి కాకుత్స్థే కైకేయ్యా భయమాగతం,
ముఖం చాప్యగమచ్ఛోషం స్వరశ్చాపి న్యరుధ్యత. ౧౦
సా విషణ్ణా చ సంత్రస్తా ముఖేన పరిశుష్యతా,
రాజానమేవాభిముఖీ కైకేయీ వాక్యమబ్రవీత్." ౧౧

అని మూలము. ఆమాటలకుఁ గైక భయపడి నోటమాట లేకుండెను. అని సామాన్యార్థము. "కాకుత్స్థే ఏవం బ్రువతి సతి కైకేయ్యా భయమాగతమ్" అనికదా యన్వయక్రమము. ఇట్లు దశరథుఁడు పలుకుచుండఁగాఁ గైకకు భయముకల్గెను. అనఁగా భగవంతుని యాశ్రయము దండకారణ్యగమనము కాన దానికిఁ గారణభూతురాలు కైకయే కావున నామె మృదుమానసము కలదై తన దనకార్యమునకు సాధనాంతరము కావలసినచ్చునని యాలోచించుచుపరమేశ్వరు నాశ్రయమున నామెకు భయముతోఁచెనని యర్థము స్ఫురించెడు. భయమనఁగాఁ గార్యాతురత్వమని యర్థము. ఆభయమే కదా పట్టినపట్టు వదలక యుండఁజేసినది. భయపడినవారు కార్యమును వదలుకొందురు గాని చేయఁ బూనుదురా? కావున భయమనఁగాఁ గార్యపరత్వమనియే

యర్థము. దేవకార్యమునకు విఘ్నము కలుగరాదనుభగవంతుని యూహ ఫలింపకమానదు. కానఁ బరవశయగుకైక యేమి చెప్పిన నది భగవత్సమ్మతమనియే మన మూహింపవలయును. కైక నిర్దోషురాలనుట యీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

"తవైవ వంశే సగరో జ్యేష్ఠపుత్రముపారుధత్,
అసమంజ ఇతి ఖ్యాతం తథాయం గంతుమర్హతి." ౧౬

అని కైక పలికినది. దీనిసారమేమి? రాజా! ధర్మమాలోచింపుము. నీ వేవంశమునఁ బుట్టితివో యావంశముననే పుట్టినపూర్వకాలమున విఖ్యాతిగాంచిన సగరచక్రవర్తి ప్రజాక్షేమమును గోరి కుమారునిగూడ వదలుకొనెను. అనఁగాఁ దమపని ప్రజారక్షణము గోరుటయే కదా. ఇప్పుడు కేవల ప్రజాహితమే కాక ధర్మరక్షణము దేవతాకార్యమునను ననేకకార్యములు ఫలింపవలసియున్నవి. ఇన్ని కార్యములు ఫలింపవలయునన్న కోరికతో శ్రీరాము నరణ్యములకుం బంపుమని కైక పలికెను. సగరచక్రవర్తికంటె నీవిక్ష్వాకుర్యమున మహోపకారము లోకమునకు నొనరించి కీర్తి గడింపుమా యనియే కైక యాశయము. ఇందుఁగలనీతి నెద్దానిని మనము గ్రహింపవలయును? "రాజా ప్రకృతిరంజనాత్" అన్న నానుడి ననుసరించి రాజు ప్రజల హితమునకై సర్వము వదలవలయుననియు నట్టివాఁడే రాజనంబడుననియు నీతి.

"సమీక్ష్య స ధృతస్సమ్యక్సర్వా రంజయతి ప్రజాః,
అసమీక్ష్య ప్రణీతస్తు వినాశయతి సర్వతః." ౧౯ మను ౭. అధ్యా.

అన్నస్మృతియుఁ బైవ్రాసినభావమునే తెలుపుచున్నది. ప్రజాహితమన ధర్మరక్షణమనియే తాత్పర్యము.

"అదుష్టస్య హి సంత్యాగస్సత్పథే నిరతస్య చ,
నిర్దహేదపి శక్రస్య ద్యుతిం ధర్మనిరోధనాత్. ౨౯
తదలం దేవి రామస్య శ్రియా విహతయా త్వయా,
లోకతోఽపి హి తే రక్ష్యః పరివాదశ్శుభాననే." ౩౦

అని సిద్ధార్థుఁడు మహామంత్రి కైకకుం జెప్పెను. ఇంతటిసిద్ధి యే మనఁగా, సన్మార్గమును దప్పని పురుషుని దుష్టునిగాఁ జేసి వెడలఁగొట్టినయెడల నిర్మలసింహాసనమునకుఁ గూడ కళంకము వచ్చును. లోకాపవాదమున కెప్పుడును భయపడి యుండవలె యును. ఇట్టినీతుల సిద్ధార్థుఁడు చెప్పుచు ఇంకను సమయోచిత కథాంశమును బలికెను.

శ్రీరామాదులు వల్కలములు ధరించుట.

*శ్రీరాముఁడు ఓరిమి సిద్ధార్థుఁడు చెప్పినపల్కుల నాలకించి వినయమున్నాఁడు కావునఁ దండ్రి కిట్లనియెను. మహారాజా! నేను భోగముల నెల్ల మాని వనమున ఫలమూలములు భక్షించుచు జీవించువాఁడను. కొందఱకు భోగము వదలినను సంగము వదలదు. నేనో సర్వసంగములను మానినవాఁడను. కావున సేనలతో నేమిలాభము? భద్రగజమునొసంగి దానియందలి మోహమును వదలినవానికి నడుముకట్టుత్రాటియందు మనస్సుండునే? నేమి లాభము? సత్పురుషవరేణ్యుఁడవు. కనుక నే వచించుసద్విషయము నాలకింపుము. ప్రజెప్పనయుదాహరణమురీతిగా రాజ్యాదుల వదలినవాఁడను నేన యెందులకు? నీవు నాకొసంగినవానినెల్ల భరతునకు నిచ్చుచున్నాను. ఏ కార్యమెట్లు చేయవలయునో నే నెఱుంగుదును. నారచీరలు తెప్పింపుము. పదునాలుగుసంవ

* ఇది ముప్పదియేడవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

త్సరములు వనముల నుందును. మాకెల్లఁ గందమూలాదులు తెచ్చుకొనుటకై వలయుసాధనములు తెప్పింపుము.

అని రాముఁడు పలుకఁగాఁ గైక యంతఱనుండు సిగ్గు మాని తానే నారచీరలఁ దెచ్చి రామా! వీనిం దాల్పుమని పల్కెను. పురుషోత్తముఁ డామెయిచ్చినవస్త్రములను రెండింటిని గైకొని యమూల్యవస్త్రముల వదలి మునియోగ్యములగు వానిని ధరించెను. లక్ష్మణుఁడు రామునివలె వానిం గట్టుకొనియెను. పట్టుచీరఁ గట్టుకొన్న జానకి తనకై తెచ్చియున్న వల్కలమును గాంచి వలనుజూచిన హరిణమువలె భయంపడెను. సులక్షణములుగల యామహామాయ తనమనస్సు తత్తఱపడుచున్నను సాధ్వీ ధర్మము లెఱింగినవిదుషీమణియుఁ దనయనుష్ఠానబలమున లోకమునఁగల పురంధ్రీగణమునకుఁ బాతివ్రత్యధర్మము లెఱిఁగించునదియుఁ గావునఁ గైకయొసంగినవల్కలముల నత్యంతలజ్జాతరంగితాంతరంగ యగుచు గ్రహించి ధరించుచుఁ దామరలంబోలుకన్నులనుండి నీరు గ్రమ్మఁగా గంధర్వరాజువలె మెఱయు ప్రాణేశ్వరుం గాంచి యిట్లనియె. నాథా! అడవులఁ గాపురముండుమునులు నారచీరల నెట్లు తాల్తురు? చెప్పుమని యడుగుచు వానిని గట్టుకొనునుపాయము తెలియక యూరకయుండెను. మరల నాజానకి యావల్కలములలో నొక్కదాని మెడపై వైచుకొని వేఱొకదానిఁ జేఁబట్టుకొని కట్టుకొనుటను వలనుపడమి సిగ్గుతో నిలుచుండెను.

ధర్మాత్ముఁడగు శ్రీరామమూర్తి యావిధ మెఱింగి సీత దగ్గరను వచ్చి పట్టుపుట్టము ధరించియున్నదికాన దానిపై నావల్కలమును గట్టెను. పురుషోత్తముఁ డట్లు నారచీరఁ గట్టుట గన్నులారఁ గాంచి యంతఃపురకాంతలు కన్నీటిధారలు వెల్వ

డఁగా వగచిరి. రామునింగని తండ్రీ! మతిమంతులగు జానకి వనముల కరుగవలయునన్న శాసనము లేదుకదా. ఆశాసనము నీకు నొక్కనికేకదా. నిర్జనంబగు నడవికి నీవు పోవఁగా మరల నీవు వచ్చువఱకు నిన్నుఁ గాంచునట్లు నిన్నుఁ గాంచుచు మానేత్రముల కానందమును జేకూర్చుకొనుచుందుము. ఆ ఫలము మాకుఁ గలిగింపుమా. కుమారా! లక్ష్మణుడు తోడుగా నుండ నడవికిం బొమ్ము. కల్యాణముల కాటపట్టగు నీజానకిని ఋషింబోలె వనముల నడిపింపరాదు. మే మొక్కటి వాంఛింతుము. ఆవాంఛితము నెఱవేర్పుము. నీభార్య యింటనే యుండునట్లు చేయుటయే యావాంఛితము. నీవుగూడ నుండవలయుననియే కోరుదుము. ఐనను ధర్మైకవర్తనుండవగు నీవు నిలువ నంగీకరింపవని యెఱుంగుదుము. జానకినైన నిట నునిచి పొమ్మని వేఁడిరి. ఎన్నివిధముల వారు వేఁడినను కైక యందుల కంగీకరింపనందున బదులు పలుకక నారచీర గట్టుచుండెను.

అట్లు సీత వల్కలమును ధరింపఁగా రాజగురువగు వసిష్ఠముని లేచి యావస్త్రమును గట్టుకొనవలదని నివారించుచుఁ గైకవంకఁజూచి యిట్లు పలికెను. కైకా! నీవు మేరమీఱి వర్తించుచున్నదానవు. దుర్మతిఁ బూనితివి. కులధర్మములను బాడుచేయుదానవు. రాజును వంచించుటయేగాక మఱియు మర్యాద వదలి క్రూరత్వమునకుఁ బాల్పడుచున్నదానవు. దుశ్శీలముకలకైకా! జానకి వనమునకుఁ బోవరాదు. రామచంద్రునకుగా సిద్ధపఱచినసింహాసనము నీసీత యధిష్ఠించుఁగాక. రాజ్యముఁ బాలించుచుండుఁగాక. గృహస్థులకు భార్యయే యాత్మయని శాస్త్రము కలదుకదా. శ్రీరామునకు సీత యాత్మ కావున నాతఁడు పాలింపఁదగినరాజ్యమును బాలించుచుండును.

అట్లుగాక సీత రామునింగూడి వనమున కరుగునేని మేముం బోయెదము. పౌరులందఱును బోవఁగలవారు. దండనాథులు పోదురు. రాజేంద్రుఁడు తత్పరివారము జనపదవాసులు వారు వీరననేల. యందఱు రామునివెంట నరుగుదురు. భరతశత్రుఘ్నులు వల్కలములందాల్చి వనముననున్న శ్రీరాము ననుసరించియుందురు. దురాచారమును బూని ప్రజల కహితమును గోరియున్న నీవు నిర్జనమయి పాడుపడిన యీరాజ్యము నీవొక్కతుకవే యేలుచుండుము. రాముఁ డేచోటఁ బ్రభువుగా నుండఁడో యది రాజ్య మనిపించుకొనదు. రాముఁడుండు చోటు రాజ్యమే కాఁగలదు.

భరతుఁడు దాశరథి యగునేని మనగపూర్వకముగాఁ దనకుఁ దండ్రి యీయని రాజ్యముఁ బాలింపఁదగదు. తండ్రి నిట్లు వంచించిన నీవిషయమున మాతృభక్తిని జూపుట యాతనికి న్యాయముకూడఁగాదు. నీవీభూమినుండి వ్యోమమునకెగసినను బితృవంశప్రవర్తనమును, జ్యేష్ఠుఁడర్హుఁడుండఁగా ననుజునకు రాజ్యమొసంగఁగూడ దన్నయాచారమును దెలిసినవాఁడుగా నున్న భరతుఁడు న్యాయమును వదలి నీవాంఛితము రీతిఁ బ్రవర్తింపఁడు. శ్రీరాము ననుసరింపనివాఁడు లోకమునందే కనఁబడఁడు. ఇఁక భరతునిమాట చెప్పనేల? పుత్రుని యందుఁగల నెయ్యమున రామున కిట్టిపాటులు కల్పించి రాజ్యమును నీవు గ్రహించినను రామునియందు భక్తిగలభరతునకిది యెంతమాత్రము సమ్మతముకాదు. విశేషించి యప్రియమే యగును. పశువులు లోనగునవియుంగూడి రాము ననుసరించిపోవుచుండఁగా నీవిపుడే చూడఁగలవు. వృక్షములుగూడ రామాభిముఖములై పోవఁ బూనినట్లుండుట నీకగపడఁగలదు.

దేవీ! ఇంకనైన సీతకోడలు సీతకు వల్కలముల మాని యమూ
ల్యాభరణములనిమ్ము. నారచీర యుగాసీత కిష్టున్నవిధి లేదు. ఇప్పు
టదే యనర్హము. అని పలుకుచు సీతాదేవీ! వానిని ధరింప
కుమా యని నివారించెను. మరలఁ గైకం జూచి రాముఁ
డొక్కఁడే యడవికుండఁ వలెనని గదా నీవు కోరితివి? జానకియుం
వల్లె నుండవలయునని కోరలేదు కదా. నిరంతరము మంగళకా
ర్హయగు సీతాదేవి భూషణములఁ బెట్టుకొనియే రామునితోడి
యడవికిఁ బోవుఁగాక. ఈ ప్రసాదవాహనములు పరిచారికలు వెంట
రాఁగా నమూల్యవస్త్రములతో బంగారుపాత్రములు భోగ్యమగు
వస్తువులతో వసించుఁగాక. నగరము వెడలునపుడే సీతకు గూడ రాముఁ
డడవులను బోవలయునని యాజ్ఞ లేదు. అని సర్వశాస్త్రవే
కులగురువు వసిష్ఠముని పలుకుచుండగను సీత ప్రాణేశుని
వేషమునే యనుసరింపఁదలఁచియుండెను. తనకు రాముఁడు
గోరినదగు కాన వల్కలధారణము నుజ్జగింప నొల్లకయుండెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ బెక్కువిశేషములు గలవు.
జ్ఞాననిధి త్రికాలవేత్తయు వసిష్ఠముని బోధించిన యర్థము
లత్యుత్తమములనుట కేశంకయుండదు. కొన్నిఁ బరిశీలింతము.

"త్యక్తభోగస్య మే రాజన్ వనే వన్యేన జీవతః,
కిం కార్యమనుయాత్రేణ త్యక్తసంగస్య సర్వతః. ౨
యో హి దత్వా ద్విపశ్రేష్ఠం కక్ష్యాయాం కురుతే మనః,
రజ్జుస్నేహేన కిం తస్య త్యజతః కుంజరోత్తమం. ౩
తథా మమ సతాం శ్రేష్ఠ కిం ధ్వజిన్యా జగత్పతే,
సర్వాణ్యేవానుజానామి చీరాణ్యేవానయంతు మే." ౪

అని మూలము. ఇది రామోక్తము. సామాన్యార్థము సుగ
మము. విశేషార్థమేది? త్యక్తసంగస్య సర్వతః = సర్వవిధముల

సంగముఁ ద్యజించినవాఁడను. ఎవరితోడ్పాటు నాకు వలదని భావము. నిస్సంగుఁడనని సారము. అట్టి నాకు సైనికుల తోడ్పా టేల? సర్వశక్తులుగల నాకేల యొరులసహాయ మనియే శ్రీరా ముని యాశయము. వనే వన్యేన జీవతః=వనమునఁగలపదార్థము లనఁగాఁ గందమూలాదులఁ దిని కాలముఁ బుచ్చువాఁడను. ఇయ్యది దీక్షానియమముఁ దెల్పుచున్నది. మహాకార్యము సాధింపఁబూనువాఁడు ప్రత్యోపవాసము లొనరించి దైవశక్తిని సముపార్జించుకొని కార్యమును సాధింపవలయును. ఆహారనియ మముఁ బాటింపవలయును. మనోబలమును బెంపొందించునవి కందమూలాదులని పెద్దలందురు. సర్వవస్తువుల నిచ్చితిని. నార చీరలే యిపుడు కావలయు. వానిం దెప్పింపుమా యని భావము. మహాకార్యమునకుఁ బూనువారు దీక్షఁ బూనుదురు. దానికి నూత్నవస్త్రములు కావలయును. ఇంతదనుకఁ గలయనుభవము లిపుడు పనికిరావు. క్రొత్తవిధములగువస్త్రములను ధరించి నూత్నసంకల్పమునకుం బూని మునివృత్తి నవలంబించి భగవ దనుగ్రహమునకుం బాత్రులై కార్యము సాధింపవలయు నన్న భావ మిందు సూచింపఁబడినది. "చీరాణ్యానయంతు మే" అని రామమూర్తి పలికెను. ఏవకారముచేత శ్రీరాముని దృఢసం కల్పితము సూచింపఁబడినది. వేదవేదాంగపారగుఁడగు రావ ణుని మునివృత్తి నవలంబించియే వధింపవలయునన్న భావము కూడ నిందిమిడియున్నదని కొందఱందురు. అదియు యుక్తి యుక్తముగనే యున్నదని గ్రహింపఁదగియున్నయది.

"అథ చీరాణి కైకేయీ స్వయమాహృత్య రాఘవం,
ఉవాచ పరిధత్స్వేతి జనౌఘే నిరపత్రపా." ౬

అని మూలము. కైక తానే నారచీరలు తెచ్చి రాముని ధరింపుమని యిచ్చెను. జను లేమనుకొందురో యను లజ్జ సంకోచ నామెకుం దోఁపలేదు. అని సామాన్యార్థము. ఇఁక నాలస్యము చేయరాదు. మాటలతోఁ బ్రొద్దుపోవుచున్నది. అని మహామాయ సంకల్పింపఁగా నయ్యది కైకను బురికొల్పెననియు వెంటనే యామె యానారచీరలు తెచ్చియిచ్చెననియు గ్రహింపఁదగును. అపుడు నారచీర లెక్కడివి? అని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. చీరలనఁగాఁ గొందఱు నారతో సిద్ధము చేసినవస్త్రములని యర్థము చెప్పుదురు. చీరశబ్దము సంస్కృతము. చీరవల్కలశబ్దములు సమానార్థకములు.

"చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షాం నైవాంఘ్రిపాః
పరభృతస్సరితోఽప్యశుష్యన్."

అని భాగవతము తెల్పుచున్నది.

"పూర్వజస్యానుయాత్రార్థం ద్రుమచీరై రలంకృతః."

అని రామాయణముననే కలదు. చీరశబ్దమునకు "వస్త్రభేదః" అని నిఘంటువులయం దర్థము వ్రాయఁబడినది. వృక్షముల పైభాగమునఁ గలపట్టను జల్పి నేసినవస్త్రములని కొందఱందురు. ఆయర్థము పరిహాసపాత్రము. వీనినెల్లఁ బరికింపఁగా ధనవంతులు ధరింపయోగ్యములుగాక సిద్ధులు ధరింపనగువస్త్రములని యర్థము తేలెడిని. అవి రాజులు ధరించునెడలఁ గష్టముగనే తోఁచవచ్చును. తటాలున కైక తెచ్చియిచ్చెనఁగా నర్థమేమి? ఆ వస్త్రములు సులభలభ్యములనియే కాక మఱేమగును? శ్రీరాముఁ డంతకుముందు ధరించువానిని వీనిని బరికించినఁ గ్రొత్తగాఁ దోఁపవచ్చును. కాని చెట్లపట్టలు కావు. మహర్షులుగూడ సులభ

లభ్యములగువానినే ధరింతు రనుకొనవచ్చును. నారికేళవృక్షములయందుఁ గనంబడుచు వస్త్రములవలెఁ దోఁచుచుండునవని కొందఱందురు. అవి ధార్యము లెట్టులగునో తోఁపకున్నది. ఎన్నిభంగుల నూహించినను బైవ్రాసినయర్థమే సుసంగతమని తోఁచెడు.

"అథాత్మపరిధానార్థం సీతా కౌశేయవాసినీ,
సమీక్ష్య చీరసంత్రస్తా పృషతీ వాగురామివ.
సాప్యపత్రపమాణేవ ప్రగృహ్య చ సుదుర్మనాః,
కౌశేయీ కుశచీరే తే జానకీ శుభలక్షణా. ౧౦
అశ్రుసంపూర్ణనేత్రా చ ధర్మజ్ఞా ధర్మదర్శినీ."

అని మూలము. కుశచీరే=ఇందుఁ గుశశబ్దమునకు దర్భ యర్థమా కాదా యని ప్రశ్నము. దర్భవలెఁ దాఁకిన మెత్తగానుండనివని యర్థమని కొందఱు పెద్దలభావము. దర్భతో నేసినవని కొందఱందురు. అవి ధార్యములు కావచ్చునా యనుసంశయ మంకురింపకమానదు. ముదుకవస్త్రములని యర్థము చెప్పుటయే సమంజసముగాఁ దోఁచెడిని. ధనవద్ధార్యములు కానివని యర్థము.

"తస్యాస్తత్క్షిప్రమాగమ్య రామో ధర్మభృతాం వరః,
చీరం బబంధ సీతాయాః కౌశేయస్యోపరి స్వయం." ౧౪

అనుమూలము పైనివ్రాసినయర్థమును దృఢపఱచుచున్నది. పట్టుపుట్టము మీఁదఁ గట్టెననఁగా నది యమూల్యము ఇది యత్యల్పమూల్యముగా నుండునదియగుటఁ, జూచువారల కేవగింపు గల్గింపఁజాలునది యని యర్థము. సారము ముదుకవస్త్రములనియే కాని వేఱు కాదు.

"చీరే గృహీతే తు తయా సమీక్ష్య నృపతేర్గురుః,
నివార్య సీతాం కైకేయీం వసిష్ఠో వాక్యమబ్రవీత్." ౨౧

అని మూలము. త్రికాలవేత్తయగుముని యేల యిట్లాక్షేపించెనని కొందఱందురు. భావికాలగతుల నెఱిఁగియే యాక్షేపించెను. రత్నభూషణములందాల్చియే సీత పోవలయును. లేకున్నఁ గథా భాగమునకుఁ గొంత బాధ కల్గును. లంకాగమన కాలమున నీ భూషణముల సంగతేలని లాభము లేకుండును. ఆవిధ మెఱింగియే ముని కైక నాక్షేపించెనని మనము నెఱుంగవలయును. లేక భావికర్మము మునిఁ జురకొలిపెననియు దాని నాతఁడు గ్రహించి పలికెననియు గ్రహింపవలయును.

"న గంతవ్యం వనం దేవ్యా సీతయా శీలవర్జితే,
అనుష్ఠాస్యతి రామస్య సీతా ప్రకృతమాసనం. ౨౩
ఆత్మా హి దారాస్సర్వేషాం దారసంగ్రహవర్తినాం,
ఆత్మేయమితి రామస్య పాలయిష్యతి మేదినీం. ౨౪
అనుయాస్యతి వైదేహీ వనం రామేణ సంగతా,
వయమప్యనుయాస్యామః పురం చేదం గమిష్యతి." ౨౫

అని మూలము. ఇవియును వసిష్ఠోక్తులే. సామాన్యార్థమును బరిశీలించిన ముని కైకయందుఁ గల కోపముచేనే సీత రాజ్యమును బాలించునని తెల్పెనని తోఁచును. దానికిం దగిన కారణముఁ గూడ మునియే తెల్పెను. గృహస్థులకు భార్యయే యాత్మ. రామున కాత్మయగు సీత భూమిని బాలింపవచ్చునని ముని యొసంగిన కారణము. దీనిభావమేమి? పురుషుఁడు నిర్గుణస్థానీయుఁడు. పత్ని ప్రకృతిస్థానీయురాలు. సర్వకార్యము లొనరించునది ప్రకృతి. నిర్గుణుఁడు సాక్షిమాత్రుఁడై చూచుచుండు.

తదాశయ మెఱింగియే ప్రకృతి ప్రవర్తించును. ఆమె ప్రవృత్తిని నిర్దేశించువాఁడు పరమపురుషుఁడు. అనఁగా భగవంతుని సంకల్ప మెఱింగి సర్వకార్యములను బ్రకృతి స్వతంత్రురాలై యొనరించును. ప్రకృతింగూడక పురుషుఁ డేకార్యము చేయఁజాలఁడు. శ్రీరాముఁడు రాజ్యము పాలింపఁడు. సీత ప్రకృతి గాన నామెయే పాలించును. అనఁగాఁ బ్రకృతికే యాయధికారము. సీత యంతఃపురమున నుండునదికదా యని యడుగుదు రేమో. లోకసృష్టికి నట్లు తోఁచును. కాని వారిరువురకు విరహ మసంభవము. అను నీభాగమునుబట్టి దంపతికృత్యము స్పష్టము. సగుణమే యుపాస్యము. నిర్గుణము ధ్యానగమ్యము. అనువిశేష మిందుఁ దెలుపఁబడినది. అవయవిని ధ్యానించి పూజించిన నదియెల్ల సగుణమే యనఁబడు. తేజోరూపునిగా భగవంతుని ధ్యానింపవలయును. దీనికే శాక్తమని పేరు. సురామాంసభక్షకులు శాక్తులు గారు. అట్టివారు లేరా యన్న వైష్ణవులలోను గలరు. భ్రష్టు లన్నిమతములయందును గలరు. సురామాంసభక్షణము శాక్తధర్మము కాదు. ప్రకృతి నుపాసించిన సర్వదేవతలను త్రిమూర్తుల నుపాసించినట్లే యని యెఱుంగవలయు.

> "త్రయాణాం దేవానాం త్రిగుణజనితానాం తవ శివే
> భవేత్పూజా పూజా తవ చరణయోర్యా విరచితా,
> తథా హి త్వత్పాదోద్వహనమణిపీఠస్య నికటే
> స్థితా హ్యేతే శశ్వన్ముకుళితకరోత్తంసమకుటాః." ౨౫

అని సౌందర్యలహరియందు శ్రీశంకరభగవత్పాదులుగారు నిర్వచించిరి. బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వరసదాశివులను ప్రేతపంచకముపై

నధివసించును. కావుననే "సంవత్సరోపవాసీ" అనునది మహాప్రకృతికిం గల్గెను. ఏమూర్తిని బూజించినను శక్తిని బూజించినట్లే యని యెఱుంగుటచే బహుమానములందితాను. ప్రకృత్యతీతుండో కళ్యాణగుణపూర్ణుండే. ఆతత్త్వము నిర్గుణము. అను నీవిషయము సిద్ధాంతమునుండి తెలిసికొనందగినది.

"భరతశ్చ సశత్రుఘ్నః చీరవాసా వనేచరః,
వనే చరంతం కాకుత్స్థమనువత్స్యతి పూర్వజం." ౨౯

అని మూలము. భరతుండు రాజ్యము పాలించక శ్రీరాముని వంటివేషముతో నందిగ్రామమున నుండునను భావినార్థ మిట సూచింపఁబడియె.

"న హ్యదత్తాం మహీం పిత్రా భరతశ్శాస్తుమర్హతి,
త్వయి వా పుత్రవద్వస్తుం యది లోభో మహీపతేః." ౩౦

అని మూలము. "పితృర్ధనే పుత్రుల జాయమానేకే నరాః నార్హాస్తు మాతరః" స్మృతివాక్యమును ననుసరించి యువరాజ్యమును ముని తెల్పెను. ప్రాయికముగాఁ జ్యేష్ఠపుత్రులే యనంతరమునను రావలయునని ధర్మము. కాని యింతకంటెఁ గర్భసిద్ధాంతము బలీయము. ఇది సామాన్యశాస్త్రము. గర్భసిద్ధాంతము విశేష శాస్త్రము. అని యెఱుంగవలయును.

రాజు వల్కలములు సీతను నీవలదని కైకను యాచించుట.

*సీతాదేవి లోకనాథునిభార్యయయ్యు వల్కలధారణము చేయుచుండఁగా నందుఁగల ప్రజలెల్లరు దశరథుని గాంచి యీ

* ఇది ముప్పదియొనిమిదవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

నీబ్రదుకేమని గట్టిగా నాక్షేపించిరి. ఆధ్వని చెవుల సోఁకఁగా నతఁడు నగచి ప్రాణధర్మకీర్తులయందుఁ దనకుఁ గలసంబంధమును వదలుకొనువాఁడై నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుఁ గైకం గాంచి యిట్లనియె కైకా! జానకి • వల్కలమును ధరించి పోవరాదు. కోమలాంగికదా సీత. బాలకదా. సుఖములకే తగినదిగాన నడవిలో నుండరాదని గురువు చెప్పినది సత్యము. ఇపుడు జానకి వల్కలధారిణియై యందఱియంతరమున నొకమునిపత్నివలె నిలుచున్నదే. పతివ్రతాశిరోమణియు రాజర్షివర్యుఁడగు జనకచక్రవర్తిపుత్త్రికయు నగు నీకన్య యిట్లుండుట కెవరి కేయపకారము చేసెను? వల్కలమును వేగముగా వదలుఁగాక. ఈవేషమున నడవికి సీత పోవలయునని మునుపు నీకు మాటయిచ్చి యుండలేదు. కావున నీమె వస్త్రాలంకారభూషితయై సద్వస్తువులం గయికొని వనమున కరుగుఁగాక. ఇంక నేబ్రదుకుట కర్హుఁడఁ గాను. మృతి సమీపించినది. ఇట్లున్న నేను నీకతిక్రూరమగు శపథము చేసినాను. అవివేకురాలవుగాన నీవుకూడ రామారణ్యగమనము భరతాభిషేకము నిశ్చయించితివి. ఏమిచేయఁ గలను? వెదురుపొదను దానిపుష్పమే కాల్చుచందమున నాశపథమే నన్నుఁ గాల్చుచున్నది. పాపాత్మురాలా! కైకా! నీకేదే నపరాధము రాముఁడు చేసియున్న నడవులకుఁ బంపుటకుఁ దగినంతయపకార మేమిచేసినాఁడు? సీత మృదుచిత్త. భీతహారిణాక్షి! అపరాధ మొనరింప నెఱుఁగనే యెఱుఁగదు. మహాసాధ్వి యిచ్చుట నీ కేయపకార మొనరించెను? రాము నడవికిఁ బంపుటొక్కటియే నీయాత్మ యుండునంతదనుక నరకమున దుఃఖములనుభవించునట్లు నిన్నుఁ జేయఁజాలునుగదా. ఇంకను బాపములు చేయుచున్నదానవే నీగతి యేమగును?

శ్రీరాముఁ డిచ్చోటికిఁ బట్టాభిషేకమునకై రాఁగా నతనితో వల్కలములం గట్టుకొని వనములకుఁ బదునాలు గేండ్లుండఁ బొమ్మంటిని. ఊరక యుండినందున నీ సంధుల కంగీకరించినవాఁడనై తిని గాని సీత నడవికిఁ బోవలసినట్లు నీవు నన్నడుగలేదు. నేను సెలవియ్యలేదు. సుకుమారియగు జానకి యారం ముడుకవస్త్రములఁ గట్టుకొనుచుండఁగాఁ గనుచున్నావు కదా. ఎంతటి పాపాత్మురాలవు? ఎంతటి మోసమును గొనిగట్టుచున్నదానవు? అని పలుకుచు నా రాజు విలపించుచు నాతని మనస్సు మెత్తఁబడనికతన దుఃఖము సంతాపమును తాళఁజాలక పోయెను. పుత్రశోకవేగమున భూమిపైఁ బడియెను. ఇట్లు కైకను బ్రార్థించి పడియున్న తండ్రిం గాంచి శ్రీరామమూర్తి వనమునకుఁ బ్రయాణమై యిట్లు పలికెను.

తండ్రీ! నీవు పరమధార్మికుఁడవు. నాజనని యగు కౌసల్య కీర్తిమంతురాలు. వ్రతస్థురాలు. సుశీల. సుమంగళి. పతివ్రత. [illegible]కును నీ నడవికిఁ బంపుచున్నను నిందింపక యుండునది. వరదాతవగు నీవు నాకు వరమొసంగుము. నీ వావరము గారవింతువు. కాని నేనడవికిఁ బోయినచో నా తల్లి దుఃఖార్ణవమునఁ బడియుండును. ఇట్టియాపద నీవలన కలుగఁగదు. కాన మునుపటికన్న మిన్నగ నీవామెను గౌరవింపవలెను. పుత్రదుఃఖమునఁ గుంది పోవకయుండ మన్నింతువేని యామె జీవించియుండఁగలదు. దేవేంద్రతుల్యుఁడవు. కాన నాయెడఁబాటువలన నామె వగచి కృశించి చచ్చి యమపురమునకుం బోవకయుండ నా ప్రార్థనమునఁ జేయవలయును. మన్నించుచున్న నామె జీవించియుండును.

మహానీయులారా! ఈభాగమునఁ ధర్మము లుపదేశింపఁ బడినవి. వాని నెఱుంగవలయును.

"పుత్త్రశోకం యథానర్ఛేత్త్వయా పూజ్యేన పూజితా,
మాం హి సంచింతయంతీ సా త్వయి జీవేత్తపస్వినీ." ౧౭

అని మూలము. పూజితా = అనఁగా సమ్మానింపఁబడినదని యర్థము. పూలచేఁ బూజింపఁబడినదని కాదు.

"పితృభిర్భ్రాతృభిశ్చైతాః పతిభిర్దేవరైస్తథా,
పూజ్యా భూషయితవ్యాశ్చ బహుకల్యాణమీప్సుభిః. ౫౫
యత్ర నార్యస్తు పూజ్యంతే రమంతే తత్ర దేవతాః,
యత్రైతాస్తు న పూజ్యంతే సర్వాస్తత్రాఫలాః క్రియాః. ౫౬
శోచంతి జామయో యత్ర వినశ్యత్యాశు తత్కులం,
న శోచంతి తు యత్రైతా వర్ధతే తద్ధి సర్వదా. ౫౭
జామయో యాని గేహాని శపంత్యప్రతిపూజితాః,
తాని కృత్యాహతానీవ వినశ్యంతి సమంతతః. ౫౮
తస్మాదేతాస్సదా పూజ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః,
భూతికామైర్నరైర్నిత్యం సత్కారేషూత్సవేషు చ." ౫౯

మను. 3 అధ్యా.

అని మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది. భర్త భార్యను గౌరవింపఁదగిన పద్ధతి యిద్దానివలన స్పష్టమయ్యెడిని. మాంసంచింతయంతీ = నన్నే చింతించుచుఁ దపస్విని యగుకౌసల్య నీచెంత జీవించును అని శ్రీరామమూర్తి భార్యను భర్త యెట్లు గౌరవింపఁదగునో మనకు బోధించెను. మనుస్మృతి యట్లే తెలిపెను. సకలస్మృతి సారము రామాయణమని మన మూహింపవచ్చును.

"ఇమాం మహేంద్రోపమజాతగర్ధినీం
తథా విధాతుం జననీం మమార్హసి,
యథా వనస్థే మయి శోకకర్శితా
న జీవితం న్యస్య యమక్షయం వ్రజేత్." ౧౮

అని మూలము. సామాన్యార్థము సుగమము. ఇందొకసూక్ష్మధర్మము కలదు. శోకముచే దపించి ప్రాణత్యాగము చేయువారు యమలోకమున కరుగుదురు. అనఁగా దుఃఖముచేనే ప్రాణములు వదలరాదు. ఏలనఁగా

"యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః."

అన్నగీతాప్రమాణము ననుసరించి దుఃఖమునఁ దపించుచుఁ బ్రాణముల వదలినఁ బునర్దుఃఖఫలమే కలుగును. కావున దుఃఖముతోఁ బరితపించి చావకుండఁ జక్కఁగా నాదరింపుమని రామమూర్తి తెలిపెను. భర్తచే లాలింపఁబడిన పతివ్రతలు పుత్రవియోగమునఁ గలవిచారమును మఱతురనియే కదా భావము. ఈభాగమునందు శ్రీరామమూర్తి సంగ్రహముగా భార్యను సంతోషింపఁజేయుపతిధర్మములఁ దెలిపెను. పతియే దైవముగా భావించిననారీమణి భర్త తన్ను లాలింపఁగా నెంతటిచింతలనైన మఱచునని స్పష్టము. ఆకారణముననే భార్యకు భర్త సర్వాధికారము లొసంగి తాను సాక్షిమాత్రుఁడై యుండవలయును. మనుస్మృతితాత్పర్య మిదియే కదా. ఇవ్వానిని గ్రహించి తదనుసారముగా మెలంగినవారు శ్రీరామునానతిని శిరసావహించువా రగుదురు. మన మిట్టిసూక్ష్మవిషయములఁ ద్రోసిపుచ్చక యోజించి తదనుసారముగా మెలంగవలయును.

వనగమనసన్నాహము. కౌసల్య సీతకు నీతిని దెలుపుట.

*శ్రీరామచంద్రుఁడు చెప్పినవాక్యముల నాలకించి దశరథుఁడు సీతారామలక్ష్మణులు మునివేషములఁ దాల్చియుండుటం గాంచి భార్యలతో నట్లె మూర్ఛిల్లెను. అట్టితండ్రిని రాముఁడు చూడనొల్లఁడయ్యెను. కొంతసేపూరకుండి చూచియు నేమియు మాటలాడకపోయెను. రాజు కొంతసే పట్లేయుండి కుమారునే తలంచుకొనుచు విలపించెను. మున్ను నేను పెక్కండ్ర శిశువులం బొలియించియుందును. కాదేని పెక్కుప్రాణుల హింసించియుందును. కనుకనే నాకీదుఃఖము తటస్థించినది. ప్రారబ్ధము పూర్తియైనఁగాని దేహము నశింపదు. అట్టిసమయము రానుండఁగా నెవ్వానికైనఁ బ్రాణము తనువునుండి వీడిపోవదు. అందువననే కైక నన్నిట్లు దుఃఖములపాలు చేయుచున్నది. ఐనను మరణ మింకను రాకున్నదే. ఏల? అగ్నితేజస్సు నడంపఁజాలు తేజస్సుగల నాకుమారుఁడు రాజవస్త్రముల వదలి మునులకుఁ దగిన వల్కలములఁ గట్టుకొని నా మ్రోలనుండఁ జూచుచున్న నాకు మృతిలేకున్నది. కపటముపన్ని తన కార్యము ఫలింపఁజేసికొన యత్నించుచు కైక కొఱకే యిందఱుజనులు దుఃఖించుచున్నారుకదా. ప్రతీకార మేమి చేయవచ్చును? అని బోరున నేడ్చెను.

ఇట్లు విలపించుచు రాజు కన్నుల నీరు గ్రమ్మ రామభద్రా! యని పిలిచి మరలఁ బలుకఁజాలక యుండెను. మరల స్మృతి గలుగఁగా సుమంత్రుని గని నీవుపోయి విలాసార్థమగు స్యందనము మేటిరథ్యములంబూన్చి తెచ్చి రామభద్రు నెక్కిం

---

* ఇయ్యది ముప్పదితొమ్మిదవసర్గమునుండి కైకొనఁబడినది.

చుకొనిపోయి యీదేశమున కిప్పుడు విడిచి పెట్టెను. సాధుగుణుఁడగు కుమారుని వల్ల సంప్రాప్తముగా చేరి యున్నదికిఁ బాధఁ దేలుచున్నారు. సత్పురుషత్వమున కిదియే ఫలముగాఁబోలు! ఇది దానికిఁ దగదు. లోకమున గుణవంతుల ప్రయత్నమునకు ఫల మిదియే యని నాకిప్పుడు తోఁచుచున్నది. కనుక గుణము లుండకుండుటయే మేలు. అని రాజు పలుకుచుండఁగా సుమంత్రుఁ డాయాజ్ఞ శిరసావహించి వేవేగ రథమును సిద్ధముచేయించి తెచ్చెను. కనకమయమగు రథము సిద్ధముగానున్నదని సుమంత్రుఁడు తెలుపఁగనే రాజు కోశాధిపతిని పిలిపించెను. దేశకాల గతుల నెఱింగి బాహ్యాభ్యంతరములఁ బరిశుద్ధాత్ములయు వస్తుతత్త్వ మెఱింగియుండువాఁడు. కావున రాజాతనిఁ బిలువఁగా నతనితో రా జిట్లనియెను. వనవాసమునఁ బదునాలుగేండ్లు సీత యుండవలయును కావున నంతకాలమునకుఁ జాలిన వస్త్రములును భూషణములు వేగ తెచ్చి సీతకొసంగుము. ఆతఁడును వెంటనే కోశాగారమునకరిగి తగినవాని నన్నింటిని తెచ్చి సీతకిచ్చెను. సుజాత యాసీత ప్రయాణార్హమగు యాభరణమ్ములఁ దాల్చెను. ఉదయభానుఁ డాకసమును ప్రకాశింపఁ జేయుచుండునట్లు సీత యాభరణధారణమున గృహమునంతయు వెలిఁగింపఁగాఁ బ్రకాశింపఁ జేసెను.

అంతఁ గౌసల్య యాజానకిం బిగియారఁ గౌఁగిలించుకొని మహాకార్యములనే యాచరించు నామెశిరము మూర్కొని యిట్లు పలికెను. అమ్మా! ఈలోకమున దుష్ప్రవర్తనముగల స్త్రీలు కోరినవాని నెల్ల నొసంగి పతులు గౌరవించుచున్నను దైవవశమునఁ గష్టములు గల్గి వారు శ్రమంపడుదు రని యత్తలే వారిని

బరిగణింపక మెలంగుదురు. ముదెంత సుఖ మనుభవించి పతికి హితముగా వర్తించియు నాకష్టకాలమున దుర్వృత్తి వారిని వదలుదురు. ఇది స్త్రీస్వభావము. అసత్యము పలుకుటయు క్షణక్షణము మాఱుచుండుటయు వారి నైజము. వారిచిత్తమిట్లుండునని యెఱుంగుట కష్టము. పాపకార్యములనే వారు తలంతురు. వారిప్రేమయు స్థిరమని నమ్మరానిదే. ఒక్కక్షణమున నది తప్పిపోవును. సత్కులోపకారవిద్యలుగాని, అగ్నిసాక్షికముగా గ్రహించినదికాని, లోకమర్యాదగాని స్త్రీలచిత్తమునకుఁదోఁపవు. ధనమునే వారు కోరుచుందురు. వారిమనస్సులు మిగులఁ జంచలములు. కులము ప్రవర్తనము సత్యాదృతి గురూపదేశము చక్కఁగా నాశ్రయించి శాంతిగలిగి వర్తించు కాంతలకుఁ బరమపావనపదార్థము భర్తయే. భర్తకన్న నతిశయవస్తు వేదియు లేదు. కావున నాకుమారుని రామచంద్రుని దండ్రిచే నడవులపాలు చేయఁబడినవాఁడని యవమానింపకుము. దరిద్రుఁడైన ధనవంతుఁడైన నాతని దైవమనియే తలంపుము. అని యుపదేశింపఁగా నామాట ధర్మప్రయోజనమని యెఱింగి సీత యెదుటనున్న యత్తయగు కౌసల్యం గాంచి యంజలి బంధించి యిట్లు పలికెను.

పూజ్యురాలా! తమయానతి మెయి నొనరింతును. భర్తకడఁ బ్రవర్తింపఁదగువిధ మెఱుంగుదు. వినియున్నాను. దుర్వృత్తులతో నన్ను సాటిచేయవలదు. ప్రభ చంద్రుని వదలిపోవనట్లు ధర్మమునుండి యించుకంతయు నేను వదలిపోవఁజాలను. వీణె తంత్రులు లేక ధ్వనింపదు. చక్రము లేక రథము నడువదు. ఆరీతి నారి శతపుత్త్రవతియైనను భర్త లేనిచో సుఖము

నొందఁజాలదు. వనితకుఁ దండ్రి మితముగా (అనఁగా స్వల్పకము మాత్రము) నొసంగును తల్లియు నంతియ యిచ్చును. భర్త యన్ననో యమితముగా నిచ్చును. ఐహికాముష్మికములనెల్ల నొసంగును. అట్టిభర్త నేస్త్రీ పూజింపకయుండును? అట్టి పాతివ్రత్యధర్మమునే యాశ్రయించి యున్నదానను. సాధ్వీమణుల వలన సామాన్యవిశేషధర్మములనెల్ల వినియున్నదానను. ఇట్టి నేను నాప్రాణేశు నవమానింతునా? స్త్రీలకుఁ బతియే పరమదైవతముకదా. అని సీత పలుకఁగా సత్త్వగుణప్రధానురాలగు కౌసల్య మనస్సు తృప్తినొందినట్లు కోడలు పలికినవిధ పొలింగి రాముని వనగమనమునఁ గల్గినదుఃఖము చేతను సీతాపాతివ్రత్యశ్రవణసంతోషముచేతను గన్నీరు వదలెను. ధర్మాత్ముఁడు పూజ్యురాలగుతల్లికిఁ బ్రదక్షిణము గావించి దోసిలిబట్టి యిట్లనియె. జననీ! దుఃఖింపకుండుము. నాతండ్రిని జూచుకొనుము. వనవాసనియతి వేవేగ ముగియును. నీవు కన్నులుమూసికొని నిదురించుచుండఁగనే తొమ్మిదియైదు నగునేండ్లు గడచును. ఈయేండ్లు నీకొకరాత్రి నిద్దురవలె గడచును. అంత వచ్చి మిత్రమండలము పరివేష్టింప సంపూర్ణకాముఁడనై యుండు నన్నుఁ గనఁగలవు.

ఇట్లు శ్రీరామభద్రుఁడు విషయములనెల్లఁ జేర్చి యీపలుకులలో నిమిడించి స్పష్టముగాఁ దెలిపి తల్లులను మున్నూటయేఁబదుగుండ్రను వేలువేలుగాఁ బరికించెను. తల్లిభంగి వగచువారిని గని దోసిలిపట్టి ధర్మ్యముగా నమ్మలారా! ఒక్కచోఁగూడియుండిన చిరపరిచయముచే నొండె నజ్ఞానముచే నొండె నే నేదియే నపరాధ మొనరించియున్న క్షమింప నంగీక

రింపుఁడు. సెలవుతీసుకొనియెడ. అంగీకరింపుఁడు. అని రాముఁడు ధర్మయుతముగాఁ బలుఁకగా విని యారాజపత్నులు మనస్సులు దుఃఖపూర్ణములు కాఁగా నుండిరి. క్రౌంచగణముంబోలు కంఠరవముల వారెల్లరు విలపించిరి. సకలవాద్యధ్వనుల నిండియున్న యారాజసౌధము వారెల్లరు చేయురోదనిధ్వనులచే నిండియుండెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమున ననేకవిషయములు గలవు. శ్రీరామునిధర్మోపదేశ మిందుఁ గలదు. సావధానముగా విమర్శింతము.

"మన్యే ఖలు మయా పూర్వం వివత్సా బహవః కృతాః,
ప్రాణినో హింసితా వాపి తస్మాదిదముపస్థితం." ౪

అని మూలము. సంచితము ఫలోన్ముఖమై ప్రారబ్ధమనుపేరఁ బరఁగును. ఫలానుభవమునందు మానవులు స్వస్వకర్మముల స్మరింతురు. అందుఁ బ్రధానముగా దుష్ఫలానుభవమునపుడు ప్రాక్కర్మముల స్మరింపక మానరు. సత్ఫలానుభవమునపు డహంకారము తమ్ముఁ బైకొనఁగా నూరకయుండుటయు, అకార్యకారణమునే మూఁడుజన్మములనఁగాఁ గడచినది అప్పటిది రానున్నది యనువానిఫలముల నెఱుంగుదురు. కాని కర్మవశులగుట మరల నట్టికర్మములనే యాచరింతురు.

"ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే,
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావమివాంభసి." ౬౭ అధ్యా. ౨.

అనుగీతావాక్యము కర్మము బలీయమనునర్థమును సూచించెడిని.

"ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః,
అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే." ౨౭ అధ్యా. 3.

అను నీ శ్రీకృష్ణవాక్యము మానవులపాలి కార్యాహంకార భూయిష్ఠకర్మములఁ దేటపఱచుచున్నది. ప్రకృతమున నీవాక్యముల సమన్వయింతము. పుత్త్రదుఃఖమున రాజు మునుముందు తాఁ జేసిన పాపకర్మములను స్మరించుచున్నాఁడు. ప్రాణిహింసలు శిశుహత్యలు తాఁ జేసినట్లు తలంచుచున్నాఁడు. వానికి ఫలమే యీదుఃఖమని నిశ్చయించుచున్నాఁడు. నా స్నేహుఁడు సుంత నన్ను ముద్దారఁగ యొరఁగలి బాధపడఁగాఁ వాలిజన్మమున నెవ్వరికే నన్నము పెట్టనిదన మునుముని భావించుచు. అనేక కాలమున నెల్లగు నాత్మదుష్కృతములఁ దలంచును. కాని దాన లాభమేమి? దుఃఖమే ఫలమగును. కావుననే

“కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః.” ౪౯ గీత. ౨ అధ్యా.

అని గీతాచార్యులు తేటపఱచిరి. కర్మముల నాచరించుటకే మానవోత్తముల కధికారముగాని వానిఫలములఁ గోర నధికారములేదు. అనఁగాఁ గోరరాదనుట. ఫలహేతువులగు కర్మములు నీచములు. ఎవ్వారు ఫలాభిసంధిరహితములగు విధివిహితకర్మముల నాచరింతురో వారు ముక్తులగుచు భగవంతు ననుగ్రహమునకుఁ బాత్రులగుదురు. వారల కెన్నఁడును గష్టములు రాకయుండ నాసర్వేశ్వరుఁడే యొనరించును. అట్టి వివేకములేక కర్మముల నాచరించి వానివలన నేవో ఫలముల

నాశించువారు దశరథునివలె నంత్యకాలమున దుఃఖఫలముల ననుభవింతురు. అను నీవిశేషవిషయ మీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. సారమేమనఁగా నితరులశిశువులకు హాని గల్గించినవారు తమశిశువులమూలమున దుఃఖము కలుగఁ దపింతురు. ప్రాణిహింస మహాదరమునఁ గావించి తమ రే తుదకు దుఃఖముచే హింసింపఁబడుదురు. అనుసారమును మనము గ్రహింపవలయును. అహింసా వ్రతమే యుత్తమవ్రతమనునదియే యిటఁ గలముఖ్యవిషయము. అద్రోహమే దైవీసంపత్తనఁబడును.

"అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునం,
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హ్రీరచాపలం. ౨
తేజః క్షమా ధృతిశ్శౌచమద్రోహో నాతిమానితా,
భవంతి సంపదం దైవీమభిజాతస్య భారత. 3 గీత. ౧౬ అధ్యా.

అని శ్రీగీతాచార్యులు ప్రతిపాదించిరి కదా.

"సా సుజాతా సుజాతాని వైదేహీ ప్రస్థితా వనం,
భూషయామాస గాత్రాణి తైర్విచిత్రైర్విభూషణైః, ౧౭
వ్యరాజయత వైదేహీ వేశ్మ తత్సువిభూషణా,
ఉద్యతోఽంశుమతః కాలే ఖం ప్రభేవ వివస్వతః." ౧౮

అని మూలము. ఈభాగము మనకొక్కవిశేషమును దెల్పుచున్నది. సామాన్యదృష్టి నాలోచింపఁగా నున్నపట్టాభిషేకము చెడఁగా మీఁదు మిక్కిలి వనగమనము ప్రాప్తింపఁగా విశేషించి స్త్రీజాతికి దుఃఖముగలుగుట స్వాభావము. జానకి యట్లుగాక మహానందమున నవరత్నభూషణములఁ దాల్చి యాహార్యముఁ బ్రకాశింపఁజేసినది. దీనింబట్టి విమర్శింతము. సుజాతా=చక్కని పుట్టుకగలది. అనఁగా నయోనిజగా నవతరించినది. అనఁగా

భగవతి మాయ యని యర్థము. వనగమనము చేయునపుడు సుజ్ఞా నానిగా ప్రాణిశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడియున్న యమనియమములను, విచిత్రైః శ్రీవిభూషణైర్భూషయామాస. విచిత్రములనఁగా నితర కాంతాగణాలభ్యములగు నాభరణములచే నలంకరించెను. అనఁగా నాయమనియమములను నితరభూషణములు లక్ష్యపెట్టలే కున్నను గాంభీర్యము ధరించెనని భావము. రావణునివెంట తన ప్రతికృతి యరుగునపుడు సుగ్రీవాదులకుం దీభూషణములఁ బాఱవైచినఁగాని శ్రీరాముని కార్యమునకు ననుకూలము కానని యూహించియే ధరించెననియే మన మెఱుఁగవలయును. దశరథుఁడు తన్ను నంతమర్యాదతోఁ జూచినందున నాయలంకారమున నాగృహమును బ్రకాశింపఁ జేసెను. ఖం ప్రభేవ వివస్వతః సూర్యప్రభ ఆకసమును వలె. ఇచ్చట దశరథుని సౌధము కాశముగను, సీతావిభూషణ కాంతులు సూర్యప్రభగను సీత సూర్యబింబముగను జెప్పఁబడినది. దశరథునిల్లు శూన్యమగు ననుభావమిందు సూచింపఁబడినది. అనఁగా నిఁక దశరథుఁ డాయింట నుండఁడనియే తాత్పర్యము. మృతి కాసన్నుఁడుగ నున్నవాఁడనుట సారము. సూర్యబింబమనఁగాఁ దేజోరాశి యని యర్థము.

"తేజసాం గోళకస్సూర్యో గ్రహర్క్షాణ్యంబుగోళకాః"

అని సిద్ధాంతమునఁ గలదు. తేజోరాశికి సూర్యుఁడని పేరు. మనకుఁ గనఁబడునది తేజోరాశిగాని సూర్యుఁడను పురుషుఁడు కాఁడు. ఆతేజోగోళాధిష్ఠాన దేవతకు సూర్యుఁడని పేరు. ప్రకృపము సీతారూపము తేజోబృందమని యెఱుంగందగు. భగవంతుఁడు తేజోరూపుఁడు. భగవతియుఁ దేజోరూపిణి.

"సాధ్వీనాం హి స్థితానాం తు శీలే సత్యే శ్రుతే శమే,
స్త్రీణాం పవిత్రం పరమం పతిరేకో విశిష్యతే. ౨౮
స త్వయా నావమంతవ్యః పుత్రః ప్రవ్రాజితో మమ,
తవ దైవతమస్త్వేష నిర్ధనస్సధనోఽపి వా." ౨౯

అని మూలము. శీలము సత్యము గురుజనోపదేశము ఓర్పు అనువానియందు నాసక్తిగలిగి వర్తించుస్త్రీలకుఁ బరమదైవము పతియే. ఇంకొకఁడు కాఁడు. అనఁగాఁ బతికంటె నెక్కుడు ప్రేమింపఁదగువస్తువు లేదని భావము. అట్టి ప్రేమాస్పదుఁడగు భర్తను శ్రీరామచంద్రుని వనములకరుగువాని నవమానింపకుము. అనఁగాఁ బరిహాసోక్తుల నాడకుమని భావము. పతి నిర్ధనుఁడుగాని ధనవంతుఁడుగాని నీకు దైవముకదా. అని పతివ్రతాధర్మములను కౌసల్య తెలిపెను. సీతాస్వభావము పండ్రెండువత్సరములు కౌసల్య పరికించెను. మరల నెందుల కీయుపదేశము? అయోనిసంభూతురాలనియు సీత నెఱుంగును గదా. అన్న స్త్రీస్వభావము నియతము కాదని యనుమానించి బోధించెననియు నీమూలమున లోకమునఁ గలస్త్రీలకెల్ల నీయుపదేశము పనికివచ్చుననియు సమాధానము చెప్పవచ్చును. లోకమునకు ధర్మములనెల్ల నుపదేశించునుగదా రామాయణము. కావుననే యాయాయితావుల నాయాధర్మములను దెలిపెనని యెఱుంగందగు.

కపటనాటకసూత్రధారులగుకొందఱు మధ్యవైష్ణవులు కుటుంభరులై ధనార్జనమునకు సులభోపాయమని శిష్యులం గూర్చుకొని మంత్రోపదేశము చేయుచు యోగులమని చెప్పుకొనుచు భక్తుఁడు పతివ్రతవంటివాఁడనియుఁ బతివ్రతయొక్క భర్తనే నమ్ముకొనియుండులాగున నతఁడుకూడ నొక్కవిష్ణువునే

నమ్మకొని యుండవలయును నను బోధింతురు. గురూచ్ఛిష్టమే శిష్యులకుఁ బ్రసాదమని వారివాదము. భగవంతుఁడు కర్మపాశములలోఁ దగిలించుననియు గురువు దక్షుఁగా ముక్తిఁ గొనుచుఁబోవుననియుఁ బాముగులగు శిష్యులకు బోధింతురు. వారికంటె ద్రోహులు లేరనవలయును. పతియే పరమదైవమని యీ రామాయణము బోధించును గదా. పతివ్రతకు భర్తయే దైవమనఁగా నర్థమేమి? దైవమునవలె భావించి పాదాబ్జఁ గలఁ దాల్పవలయునని భావమా? లేక దైవము భర్తయని భావమున నారాధింపవలయునని భావమా? భక్తునకు విష్ణుదైవము తండ్రి. తండ్రి కొడుకును రక్షించునట్లు భగవంతుఁడు భక్తులను రక్షించును. పతియే దైవమనఁగా తండ్రియనియా భావము. ప్రేమమే గురుజనకదైవవిషయమునను భక్తియనం బడును. భర్తయెడఁ బ్రేమమనఁబడును. పతివ్రత పతిని తండ్రిగా భావింపరాదు. దైవము శ్రేష్ఠుఁడని భావించునట్లు తల్లిదండ్రులు లోనగు బంధువులలో శ్రేష్ఠుఁడనియు నతనియానతిని దక్కినవారిమాటకంటె శ్రేష్ఠమని భావింపవలయుననియుఁ దాత్పర్యముగాని పైవారు చెప్పునట్లు యర్థము కాదు. అట్టివారి మాటలఁ జెవియొగ్గి వినరాదు. ఇట్టియుపమానము లితరుల మాటలకు లోఁబడకయుండఁ దమమాటలనే నమ్మవలయు నను దుర్బుద్ధిచేఁ దెలుపు కుయుక్తులు కాని వేఱు కావు. పతిశుశ్రూష కంటె నుత్తమమైన కార్యము లేదనియే యిందలిసారము.

“కరిష్యే సర్వమేవాహ మార్యా యదనుశాస్తి మాం,
అభిజ్ఞాస్మి యథా భర్తుర్వర్తితవ్యం శ్రుతం చ మే. ౨౭
న మామసజ్జనేనార్యా సమానయితుమర్హతి,
ధర్మాద్విచలితుం నాహమలం చంద్రాదివ ప్రభా.” ౨౮

వలెఁ బతి నవమానింతునని యేల పొరపడియెదవు? అది నీవంటి ముదుసలికిఁ దగదు. భర్తయిష్టానుసారముగఁ బ్రవర్తింపనే యవతరించితినని సీత గూఢముగా స్వాభిప్రాయ మెఱిఁగించె నని యెఱుంగవలయును.

"మితం దదాతి హి పితా మితం మాతా మితం సుతః,
అమితస్య హి దాతారం భర్తారం కా న పూజయేత్. 30
సాహమేవంగతా శ్రేష్ఠా శ్రుతధర్మపరావరా,
ఆర్యే కిమవమన్యేఽహం స్త్రీణాం భర్తా హి దైవతం." 31

అని మూలము. తనయుపన్యాసము ముగించుచు సీత మఱియు నుక్తార్థమునే తెలుపుచున్నది. మధ్యవైష్ణవ దుర్వాదనిర్వాపణ మిందుఁ గావించినవిధ మెఱుంగఁదగు. ఐహికాముష్మికసుఖముల నొసంగుభర్త నేస్త్రీ పూజింపకయుండును? తల్లిదండ్రుల కంటెఁ దనయులకంటె భర్త మిక్కిలి సమ్మానార్హుఁడన్నవిష యమే యిట ముఖ్యము. ధర్మములను విని యెఱింగియున్న నేనేల పతి నవమానింతును ? స్త్రీలకు భర్త దైవతముకదా. అనఁగా దేవత నారాధించినట్లు శుశ్రూషలచేఁ దనుపవలయు నని భావము. భగవంతుని దండ్రిగా భావింపవలయును. అట్లె భర్తను భావింపరాదు. తాను సేవింపఁదగినవారిలో నెల్ల నుత్తమోత్తమునిగా భావింపవలయునని భావము. అంతియకాని సర్వేశ్వరుఁడే లేఁడు. పతియే భగవంతుఁడు తల్లియుఁ దండ్రియు నని కాదు.

"సుప్తాయాస్తే గమిష్యంతి నవ వర్షాణి పంచ చ,
సానమగ్రమివా ప్రాప్తం మాం ద్రక్ష్యసి సుహృద్వృతం." 32

రామవాక్యమిది. ఒక్కరాత్రి నీవు నిదురించుచుండఁగాఁ పదునాల్గగు సంవత్సరములు గడచును. పితృవాక్యము నతిక్రమించకయుండఁ జెల్లించి వచ్చి సజ్జనులఁ గాచియుండెడు నన్నుఁ జూడఁగలవు. అనునది ప్రాతీతికార్థము. ఇందు రామచంద్రుని భావమేమి? క్షణకాలమువలె నీపదునాలుగేండ్లు గడచుననియే యని కొందఱందురు. అది కాదు.

"యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతానాం సా నిశా పశ్యతో మునేః." భ.గీ.
"నిశా రాత్రిః సర్వపదార్థానామవివేకకరీ తమస్స్వభావత్వాత్ సర్వ
భూతానాం సర్వేషాం భూతానామ్." అని భాష్యము.

అనుగీతావాక్యము ననుసరించి తల్లీ! తమోగుణప్రధానవై యిట్లు పతిస్మృతికి సుతవియోగమునకు దుఃఖించుచుండునంతలో నా వ్రతము పదునాలుగేండ్లు గడచును. నా యవతారఫల మగు దుష్టనిగ్రహపూర్వకశిష్టధర్మపరిపాలన మొనరించి నాకు సాయపడ నవతరించిన బ్రహ్మాదులయంశమునఁ బుట్టినజాంబవదాదులం గూడివచ్చిన నన్ను నాయపరస్వరూపమనఁబడుజానకిని జూడఁగలవు. నారాకవఱక నీవు దుఃఖములనే యనుభవించుచుందువనియు నారాకతో నీదుఃఖము లంతమొందుననియుఁ దాత్పర్యము. ఇదియే యీభాగమునుండి గ్రహింపఁదగినసారము. మానవులజ్ఞానకల్పితకార్యములచేఁ గాలమును వ్యర్థముగాఁ బుత్తురు. అదియే తమోగుణకార్యము. ఎప్పుడు జ్ఞానభానూదయము మనోవ్యోమమున నగునో దుఃఖాంతకాల మదియే యనియు నయ్యది గాకయున్న నాజన్మమంతయు నిద్రావస్థలో నున్నయట్లే భావింపవచ్చుననియు మనమెఱుంగఁదగునీతి. భగవ

దారాధనకుతూహల ప్రాదుర్భావమే జ్ఞానభానూదయమని తాత్పర్యము. ఈవిషయమునే శ్రీరామమూర్తి యుపదేశించెనని మన మెఱుంగుట మంచిది.

"సంవాసాత్పరుషం కించిదజ్ఞానాద్వాపి యత్కృతం,
తన్మే సమనుజానీత సర్వాశ్చామంత్రయామి వః." 30

లోకమున లోకసదాచారమును శ్రీరాముఁడు తెల్పుచున్నాఁడు. ఎంతటివారుకాని స్థలాంతరమున కరుగునపుడు తమవారి ప్రార్థించునెపమున గృహదేవతలను వృక్షముల నాశ్రయించియుండు దేవతలను మఱియు నెల్లతావుల వ్యాపించి యాయాపాపఫలముల కనురూపమగుబాధలఁ గల్పించుదేవతలను బ్రార్థింపవలయును.

"యే వృక్షేషు సస్పింజరా నీలగ్రీవా విలోహితాః,
యే భూతానామధిపతయో విశిఖాసః కపర్దినః
యే అన్నేషు వివిధ్యంతి పాత్రేషు పిబతో జనాన్,
యే పథాంపథి రక్షయ ఐలబృదా యవ్యుధః
యే తీర్థాని ప్రచరంతి సృకావంతో నిషంగిణః
య ఏతావంతశ్చ భూయాంగ్ంసశ్చ దిశో రుద్రా వితస్థిరే."

అను శ్రుతిప్రమాణము ననుసరించి యాభూతములను వేఁడుకొని పోవలయును. "మిమ్మెల్లఁ బ్రార్థించుచున్నాను. నాయపరాధము లేమూలమునఁ గల్గినను వానిని క్షమింపుఁడు." అని ప్రార్థించి పిదపఁ బ్రయాణము సాగింపవలయు నన్న న్యాయమును శ్రీరామమూర్తి తాను దల్లులఁ బ్రార్థించునెపమునఁ దెలిపెనని తెలియందగు. శ్రీరామునిధర్మోపదేశములు స్వానుష్ఠానరూపము లేకదా. సదాచారములఁ దానాచరించి యా

మూలముననే బోధింప నవతరించినవాఁడని మనము నమ్మవల యును. ఈనీతిని దెల్పినని మనమేల యూహింపవలయునని ప్రశ్నింతురేమో.

—"వచనం రాఘవస్యైతద్ధర్మయుక్తం సమాహితం,
శుశ్రువుస్తాస్త్రియస్సర్వాశ్శోకాజ్జహత చేతనః." ౩౯

అను నీమూలము పై వ్రాసినయర్థము సత్యమని తెలుపుచున్నది. "సమాహితం సమీచీనార్థయుక్తం." అని గోవిందరాజులు మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. ధర్మయుక్తము సమాహితము ననఁగా నర్థమేమి? కేవల ముపచారార్థమే యున్ననివి వచనము లనర్థము లనియే చెప్పవలసియుండునుగదా. ఇట్లు ఈభాగము మనకు శ్రీ సీతారాములయాశయములఁ దెల్పుచున్నది. వాని నెఱింగి యాయిరువురదివ్యపాదారవిందముల ధ్యానించుచు గనను సారముగా మెలంగవలయునని దృఢసంకల్పము చేయవలయును. ఈభాగమున నధ్యాత్మరామాయణమునందు విశేషము కానరాదు. తరువాతికథను మరలుదము.

శ్రీరామావతారఫలమగు వనప్రయాణము.

*తరువాత సీతారాములు లక్ష్మణుఁడును దోసిలులొగ్గి దశరథుపదములఁ దాఁకి మ్రొక్కి పెద్దలసేవించుచునవకాశము లేకపోయె నన్నదైన్యము పొడమ నలగొనిరి. సకలధర్మవేత్తయగు శ్రీరాముఁడు తండ్రియనుమతినొందక సీతాసౌమిత్రులం బిలుచుకొనిపోవరాదని యెఱింగి తండ్రిచే ననుమతి వారలకిప్పించి కౌసల్యను వదలిపోవలసివచ్చెఁగదా యనువగపు సుంత భ్రాంతిని గల్పింపఁగా నామెకు నమస్కరించెను. లక్ష్మణుఁడును నమస్కరిం

* ఇది నలుబదియవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

చెను. పిదపసుమిత్రపాదములం దాఁకి వందనమాచరించెను. సుమిత్రయు నమస్కరించిన లక్ష్మణునిం గాంచి దేహధర్మము ననుసరించి విలపించుచు మహాబాహుండగు నతని శిరంబు మూర్కొని యతనికి మిక్కిలి హితముగోరి యిట్లు పలికెను. పుత్రకా! కౌసల్యయేరీతి లోకమును రక్షించు కార్యముకొఱకు శ్రీరాముని గనెనో యారీతిగా నేనును సుహృజ్జనుఁడగు శ్రీరామునియందు నత్యంతానురక్తుఁడవగునిన్ను, నన్నంగూడి వనములకరిగి సేవచేయుపొంటెఁ గంటిని. ఇమ్మహాకార్యముకొఱకే దైవము నిన్ను నాయందు సృష్టించెను. అట్టులగుట శ్రీరాముఁడు వనమున ననేకవిచిత్రములు చూచుచుఁ బరవశుఁడై యరుగుచుండఁగా నీవు ప్రమాదంపడక యాతనిం గాపాడుచుండవలయుఁజుమీ. శ్రీరామునితోడ నేలపోవలయునని ప్రశ్నింతువేమో వినుము. అనఘా! లక్ష్మణా! శ్రీరాముఁడు రాజ్యములోనగునని లేక విపన్నుఁడయి చూపట్టినను రాజ్యము లోనగునవి కలిగి సంపన్నుఁడై యున్నను శ్రీరాముఁడే నీకు దిక్కు. ఏటికందువేమో చిన్నవాఁడు జ్యేష్ఠునకు లోఁబడియుండుట యీలోకమున సజ్జనులనుష్ఠించు ధర్మము. మఱియు ఇట్టి సద్వర్తనము, దానము, యజ్ఞదీక్షఁబూనుట, సంగ్రామములందు దేహము నర్పించుట యనునివియన్నియు మీకులమున కర్హములు. అంతియకాక చిరకాలమునుండి వచ్చుధర్మములు. కాఁబట్టి దేహము విడిచిపెట్టవలసివచ్చినను శ్రీరాముని రక్షింపవలయును. అని పలికి రామునందే ప్రీతికలిగి యతనితోఁ బయనము చేయ సిద్ధముగ నుండుకుమారుని జూచి వత్సా! పొమ్ము! పొమ్మని పలుసారులు పలికి మరలఁ గుమారునకు గర్తవ్యమెఱిఁగింపఁ దలంచి యిట్లు వాక్రుచ్చెను. నాయనా! శ్రీరాముని దశరథు

నిగా నెఱుంగుము. సీతాదేవిని నన్నుగా నెఱుంగుము. అటవి నయోధ్యనుగా నెఱుంగుము. సుఖముగాఁ బోయిరమ్ము. అని సముచితగతిఁ జెప్పెను.

అంతట సుమంత్రుఁడు వినయపేశలుఁడగుట నింద్రునికడ మాతలివలె రామునికడ నంజలింబట్టియున్న విన్నవించెను. మహాయశోవిభూషణా! అరదమునం గొనివచ్చితిని. ఆరోహింపుము. నీకు భద్రమగుఁగాక. ఎచ్చోటికిఁ బోవలయునందువో యందుఁ బోనిత్తును. పదునాలుగువర్షములుకదా మీవనవాసము! అలాగే కైక మీకాజ్ఞచేసెను. కనుక నింక నాలస్యమేల? అపరిమితయం దొక్కదినము గడచిన నెంతయో మేలుకదా. త్వరితముగ దాని గడుప మొదలుపెట్టుటయే మంచిదని యూరకుండెను. జానకియత్తగారొసంగిన వస్త్రాభరణముల నలంకరించుకొని మనోమోదము పైకొనఁగా భాస్కరుంబోలి మెఱయుస్యందనము నెక్కెను. కనకరథము హుతవహునివలె మెఱయుచుండుదాని నాయన్నదమ్ములు నధిష్ఠించిరి. దశరథుఁడు కోడలు ఎతడు వనము నుండుకాలమును లెక్కించి యంతకాలమునకుఁ దగినవస్త్రాభరణముల నొసంగెను. కొడుకులకు నిరువురకు నాయుధములు కవచముల నిచ్చెను. సీతారామలక్ష్మణులకు రాజిచ్చిన యావస్తువులను బుటికయు గుద్దలియుఁ బదిలముగా రథమునందుఁ జేర్చి వారు మువ్వురురథ మెక్కుటం గాంచి వాయుగమనము గలగుఱ్ఱముల నదలించి తోలెను.

రామమూర్తి వనమునఁ జాలకాలము వసింపఁబోవుచుండఁగా నాపురమెల్ల మూర్ఛమునిఁగెను. గజాశ్వములుకూడ స్మృతితప్పిపడియెను. జానపదు లుత్సవార్థ మరుదెంచియున్న

వారు గాన వారునట్లే మూర్ఛిల్లిరి. పౌరు లంత మనస్సులు కలఁత నొందఁగాఁ గింకర్తవ్యతామూఢులై రాముని వెంటఁబోవ నుంకించుచుండిరి. వగపెల్లిదమున మదగజములు కుపితములై ఘీంకారము లొనరించెను. పరితపించుచు గుఱ్ఱములు పరుగిడుటం జేసి వానియాభరణములు మ్రోఁగుచుండెను. పురమెల్ల ధ్వనిగలదయ్యెను. అంత బాలురు వృద్ధులు మొదలగువారు శ్రీరాము నెడఁబాసి వగలఁబొగులుచు దప్పిగొన్న వారు జలములకుంబోవు చందమున రామునికడకుం బోయిరి. పరుగువాఱి రామరథ పార్శ్వములందుఁ గొందఱు వెనుకభాగమునఁ గొందఱు నుండి వానిం బట్టుకొని వ్రేలాడుచు రామునిమోమును జూచుచుఁ గన్నీటిధారలు పాఱుచుండఁగా గట్టిగా నోసూతా! పగ్గముల బిగించి పట్టుకొమ్ము. మెలమెల్లన నడుపుము. రామమూర్తి దివ్య ముఖమును గాంతుము. ఇదియే సమయము. మరల నెన్నటికో యదియబ్బును. దేవకుమారునింబురుడించు రామమూర్తి వనమున కరుగుచుండఁ దల్లి మనస్సెంతగట్టిదో శకలములుగాకయున్నదే. అది యయోమయముకాఁబోలును. సీతయు ఛాయవలెఁ బతి వెంటఁ బోవుచున్నది. కనుక నామె కృతార్థురాలయ్యెను. సాధ్వీ ధర్మముల నెఱింగినసీత సూర్యరశ్మి మేరుపర్వతము విడువనిరీతి నాధర్మమునే చేపట్టినది. లక్ష్మణా! ప్రియవాదియగు శ్రీరామునకు నిరంతరము శుశ్రూషచేయుచునే యుందువు. ఎంతటికృతార్థజన్ముఁడవయ్యా! రాము ననుసరించిపోవుటయే నీకుఁ దపస్సిద్ధి. స్వర్గప్రాప్తికి నీకిదియే మార్గము. ఇక్ష్వాకువంశమునకు యశస్సుగూర్చుచు నెల్లరకు హితముగావర్తించుచు నున్న రామమూర్తి నాపౌరజానపదులెల్ల నిట్లు మాటలాడుచుఁ బోవుచు నెడఁబాయఁజాలక కన్నీరు వెడలఁ బోవుచుండిరి.

దశరథుఁ డంత వంతఁగుందుచుఁ దనవలె వంతఁగుందు కాంతలంగూడి నా ప్రియపుత్త్రు నొకసారి చూపించుఁడని పలుకుచు నిల్లువెడలెను. అత్తఱి గజరాజు బంధింపఁబడఁగా స్త్రీగజములు వగపున గొప్పగా ఘీంకరించుచుండగమున రామమూర్తి పయనము చేయుచుండ స్త్రీలెల్ల నేడ్చుచుండు నాధ్వని ముందు వినంబడెను. ఆదుఃఖమునను రాజు రాహుగ్రస్తచంద్రబింబముపగిది విచ్ఛాయుఁడయ్యె. రాముఁడు కడుంగడు ధీరుఁడగుట జనులు వెంబడించుటయును వగచుచుండుటయుం జూచియును మది నించుకేఁ గలంగక సుమంత్రుని వేగ రథముఁ దోలుమని శాసించెను. తోలుత రాముఁడు రథము పోనిచ్చునఁగా జనులు నిలువనయ్యా యని వేఁడఁగా నటఁ దాదంగంగ జేయఁజాలక యుండెను. రాముఁడు పయనము సాగింపఁగనె రథవేగజనిత పరాగము పౌరులకన్నిటం బడిసి యడంగెను. పౌరు లేడ్చుచుఁ గన్నీటఁ గార్చుచు పాప కొనముల పెడలించుచు మూర్ఛిల్లిరి. మత్స్యములు చలింపఁగా నిటునటుకనలు గోపురనుండి మకరందము స్రవించునట్లు వనితా నేత్రములనుండి దుఃఖాశ్రువులు పాఱసాగెను. రాజు పురమెల్ల రామగమనమునను దుఃఖించుచుండఁగాంచి మఱింత వంత కలుగ మూలచ్ఛిన్నమునఁబడు మహావృక్షమురీతిఁ బట్టాలున నేలఁబడియె. రాముని వెనుక నరుగుజనులందఱు దుఃఖించు రాజును గని యయ్యో యని మఱింత దుఃఖించిరి. కొందఱు అక్కటా! శ్రీరామా యనిరి. కొందఱు అయ్యో రామునిగన్నతల్లి యనిరి. రోదనము చేసిరి. అంతఃపుర కాంతలు నల్లే యేడ్చిరి. రామమూర్తి యాదుఃఖధ్వని నాలకించి వెనుకఁదిరిగి వారిం గాంచుచుఁ దన్నుఁ జూడవచ్చు తల్లిదండ్రులం గనియు. త్రాటఁగట్టివేయఁబడిన గుఱ్ఱపుఁబిల్ల

తనతల్లిని దైన్యమునఁ గనునట్టులు ధర్మపాశబద్ధుఁడు తానగుట నట్లు వగచు జననీజనకులఁ గాంచఁజాలక క్రీఁగంటం జూచు చుండెను. తల్లిదండ్రులు కాలినడకల వచ్చుచు దుఃఖించు చుండం గాంచి సుమంత్రా! ఇఁక రథము వేగపోనిమ్మని యాజ్ఞా పించెను. వారిం గాంచుట రామునకు దుఃఖకరముగనే యుండెను. తోత్రముచే (బరిగోలచే) బొడువఁబడినగజ మా దెబ్బకు నోర్వఁజాలనియట్లు తావారలంగని యాదుఃఖమున నోర్వఁజాలఁడయ్యెను. ధేనువు దూడపైఁగలప్రీతిచే దానిం గట్టివేసినచోటికిఁ బరువునవచ్చునట్లు కౌసల్యయు రాముఁడున్న యెడకుఁ బరుగునవచ్చెను. హా రామా! హాసీతా! హాసౌమిత్రీ! యనుచుఁ బేరెలుంగునంబిల్చుచు వారికింగల్గిన దుఃఖమునకుఁ గన్నీరు విడుచుచు నిటునటు తిరుగుచున్న తల్లిని బలుసారులు రాముఁడు చూచెను. నిలునిలువుమని రాజుపలుకఁ బోనిమ్ము పోనిమ్మని రాముఁడుపలుక సూతుఁడేమియుఁదోఁపక యుండెను. సుమంత్రా! నిన్నొకవేళ రాజు నామాట వినకపోయితివేల యనియడుగు నేని ఆమహాధ్వనిలో స్పష్టముగా వినఁబడదయ్యె నని నీవు బదులు చెప్పవచ్చును. ఈయబద్ధమైనఁ బలుకవచ్చుం గాని దురంతదుఃఖము వారనుభవింపఁజూచి యోర్వ శక్యము కాదని రాముఁడు పలికెను. సూతుఁడు రామవాక్యమాలకించి యట్లే చేయఁబూని కూడవచ్చు నంతఃపురజనమున కతనిచే నసుమతి నిప్పించి యాజానేయములగుటఁ వానిందోలెను. జనులు రామునకుఁ బ్రదక్షిణమొనరించి వెనుకకు మరలిరి. అందుఁగలవారలకునెల్ల వారిదేహములు మరలినవేకాని మన స్సులు నేత్రోదకములు మాత్రము మరలఁజాలవయ్యెను. మంత్రులు రాజుంగాంచి ఏశ్రీరాముని వేగముగా రావలెనని

కోరుదుమో అతనిని దూరముగా వెంబడించి పోవరాదని పల్కిరి. సకలవిధములఁ బొగులుచున్న రాజు మంత్రివాక్కును విని ఆమాట తగియున్నదిగాన రాముని వెంబడింపక తాను భార్యలతోడ బ్రియకుమారునిం గాంచుచుండెను.

మహామతులారా! ఈభాగమున శోకకరంబగువిషయములు విశేషించి విచారింపఁదగియున్నవి. విశేషార్థములు గల భాగములును గలవు. కాన విసుగుపొందక వినుమర్థింతును. లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యకుఁ దొలుత నమస్కరించి పిదప సుమిత్రకు నమస్కరించెను. ఆమె తనయునితో నిట్లు చెప్పెను.

"సృష్టస్త్వం వనవాసాయ స్వనురక్తస్సుహృజ్జనే,
రామే ప్రమాదం మాకార్షీః పుత్ర భ్రాతరి గచ్ఛతి." ౫

అనిమూలము. సామాన్యార్థము సుగమము. సుమిత్ర తనయు నాచోట నేమియునన లేక మంచిమాటలుగనే తనదుఃఖమును వెల్లడించెనని కొందఱందురు. కాని యది యంతమంచిది కాదు. సుమిత్ర మతివైభవముగల సాధ్వీమణి. కావుననే కుమారునకు బుద్ధి చెప్పుచున్నది. వత్సా! సుహృజ్జనే = సర్వభూతదయాపరుఁడగు జనునియం దనఁగా శ్రీరామునియందు. అనురక్తః = అనురాగముగలనీవు, వనవాసాయ సృష్టః = వనముల వసించుటకే సృష్టింపఁబడితివి. నీపుట్టుకకు ఫలము వనవాసమే యని భావము. భ్రాతరి రామే గచ్ఛతి ప్రమాదం మాకార్షీః = శ్రీరాముఁ డడవుల నడుచుచుండఁ బ్రమాదంపడకుము. అనఁగా నీవు సేవించు కర్మమునందు నశ్రద్ధ గలవాఁడవు కాఁగూడదు. అని హిత మువదేశించెను. వనములయందు శ్రీసీతారాములకు శుశ్రూష చేయ భగవంతుఁడు నిన్నుఁ బుట్టించెను. ఆకార్యమునందు

శ్రద్ధగలిగియుండుము. అనికదా తాత్పర్యము. ఇది మనకుఁ దెలుపుమార్గ మేది?

మానవు లేకార్యముగాని చేయఁ బూనిరేని శ్రద్ధగలిగియే చేయవలయును. అశ్రద్ధగలిగిచేసినది చేయనియట్లే యగును. ఫలము లేదని భావము.

"అశ్రద్దధానాః పురుషా ధర్మస్యాస్య పరంతప,
అప్రాప్య మాం నివర్తంతే మృత్యుసంసారవర్త్మని. 3" గీత. ౯ అధ్యా.
"అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్తప్తం కృతం చ యత్,
అసదిత్యుచ్యతే పార్థ న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ." ౨౮
గీత. ౧౭ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు పైనవ్రాసినయభిప్రాయమునే తెలుపుచున్నవి. శ్రద్ధయనునవి యొకదేవతయని దాని నారాధింపవలయునని వేదము తెల్పుచున్నది. అనఁగా శ్రద్ధయనుగుణము భగవత్స్వరూపముగా భావించి దాని నారాధింపవలయునను దానిసారమేమనఁగాఁ దానుజేయఁబూనుకొన్న కార్యమును లోకులు మెచ్చుకొనవలయునని కాక భగవంతు నారాధించునట్లు చేయవలయుననియే. కావుననే సద్గుణములయందు శ్రద్ధయనునది ప్రధానమయ్యెను.

"శ్రద్ధయాగ్నిస్సమిధ్యతే శ్రద్ధయా విందతే హవిః,
శ్రద్ధాం భగస్య మూర్ధని వచసా వేదయామసి,
ప్రియగ్గ్ శ్రద్ధే దదతః ప్రియగ్గ్ శ్రద్ధే విదా సతః,
ప్రియం భోజేషు యజ్వసు ఇదం మ ఉదితం కృధి,
యథా దేవా అసురేషు శ్రద్ధాముగ్రేషు చక్రిరే, ఏవం
భోజేషు యజ్వసు అస్మాకముదితం కృధి, శ్రద్ధాం దేవా

యజమానాః, వాయుగోపా ఉపాసతే, శ్రద్ధాగ్ం హృ
దయ్యయాకూత్యా శ్రద్ధయా విందతే వసు, శ్ర
ద్ధాం ప్రాతర్హవామహే శ్రద్ధాం మధ్యందినం పరి శ్రద్ధాగ్ం
సూర్యస్య నిమ్రుచి శ్రద్ధే శ్రద్ధాపయేహ మా, శ్రద్ధా దే
వానధి వస్తే శ్రద్ధాం విశ్వమిదం జగత్ శ్రద్ధాం కామస్య మా
తరం హవిషా వర్ధయామసి.''

అని శ్రద్ధాదేవిని నటువు పూజింపవలయును. ప్రజ్ఞా శ్రద్ధా మేధలు మూఁడును నటువునకుఁ బూజ్యములయ్యెను. ఈవిషయము శ్రీమహాభారతమునందు నెట్టివానియన్నము భోజ్యమను ప్రశ్నమునకు సమాధానము శ్రద్ధగలవానియన్నమే భోజ్యమనియు నదిగలవాఁడే గౌరవజ్యేష్ఠుఁడనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఈధర్మమునే సుమిత్ర కుమారున కుపదేశించెను. భగవంతుని సేవార్థము లక్ష్మణుఁ డవతరించె ననుట చేత నవనికింగు భరతశత్రుఘ్నులు తక్కువయని కాదు. భగవత్కార్యమున కనేకరీతుల సహాయపడువారు సృజింపఁబడిరని యెఱుంగవలయు. అందఱు భగవంతునిదృష్టికి సమానులేయని తాత్పర్యము.

''వ్యసనీ వా సమృద్ధో వా గతిరేష తవానఘ,
ఏష లోకే సతాం ధర్మో యజ్జ్యేష్ఠవశగో భవేత్. ౧
ఇదం హి వృత్తముచితం కులస్యాస్య సనాతనం,
దానం దీక్షా చ యజ్ఞేషు తనుత్యాగో మృధేషు చ. ౨
లక్ష్మణం త్వేవముక్త్వా సా సంసిద్ధం ప్రియరాఘవం,
సుమిత్రా గచ్ఛ గచ్ఛేతి పునః పునరువాచ తం.'' ౩

అని మూలము. సామాన్యార్థము సుగమము. విశేషార్థమేమి? ఇందు శ్రీరాముఁడు పరబ్రహ్మమని తల్లి కుమారునకుఁ దెల్పు

చున్నది. అనఘ! అని కొడుకును సంబోధించెను. మహర్షి యీ భావమును మనకుఁ దెలుపుటకె సుమిత్రనోట "అనఘ!" అని పలికించెను. అకృతపాపుఁడవగు నీకు "ఏషగతిః" ఈపరమపురుషుఁడే దిక్కు. రక్షకుఁడని భావము. ఇపుడు వ్యసనమునొందినవాని వలె నుండనిమ్ము. సకలరాజ్యభోగములు గలవాఁడుగా నుండనిమ్ము నీకీ శ్రీరాముఁడే రక్షకుఁడు. తాత్కాలికస్థితిని బరికింపరాదనియు వస్తుతత్త్వమునే పరికింపవలయుననియు సారము. ఇదియే సజ్జనులధర్మము. సజ్జను లీతనినే నమ్ముదురని భావము. ఎవ్వాఁడు జ్యేష్ఠుఁడో యతనికి లోఁబడుట యనునదియే ధర్మము. సకలలోకములయందు జ్యేష్ఠుఁడెవ్వాఁడు? భగవంతుఁడే. సర్వజ్యేష్ఠుఁ డతఁడేకదా. అట్టిభగవంతునకు లోఁబడివర్తించుట యనఁగాఁ దదారాధనముచేయుచుఁ దదుక్తప్రకారము ప్రవర్తించుటయనునదియే సజ్జనులామోదించు ధర్మమని భావము. భగవదుక్తమేమి?

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిం. ౨౩
తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ,
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి." ౨౪ గీత. ౧౬ అ.

అనునదియే భగవదుక్తము. అనఁగా నెవ్వారు విధివిహితము లగుకర్మములను భగవత్ప్రీతికొఱకే యాచరించుచు వానిఫలముల నాశింపకయుండుటయే ధర్మమని యిందుఁ గలవిశేషము. ఇది యీరఘువంశమునఁ గలసనాతనాచారము. ఈవాక్యములఁ బట్టి మనము వితర్కింపఁగా సుమిత్ర కొడుకు వనమున కరుగుటకు మనసార సమ్మతించెననియే స్పష్టము. శ్రీరామతత్త్వ

మాను యెఱుంగుననియు సిద్ధాంతము. "గచ్ఛ గచ్ఛ" అనుటచే నిఁక నాలసింపరాదనుమాట భగవంతునభిప్రాయమున నామెకుఁ గల్గెనని మన మెఱుంగవలయును.

"రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజాం,
అయోధ్యామటవీం విద్ధి గచ్ఛ తాత యథా సుఖం."

అని మూలము. ఈశ్లోకము ననేకభంగుల నన్వయించి విశేషార్థములు వ్యాఖ్యాతలే చెప్పిరి. ఇన్ని యర్థములు మనస్సుననుంచుకొని సుమిత్ర కొడుకునకుఁ జెప్పెనా యని కొందఱందురు. కాని సుమిత్రనోట మహాకవి వాల్మీకిమునివరుఁడే మాటలం బలికించెను. వెనుక నామె కొడుకునకుఁ జెప్పినభావము నాఁడేగా భగవంతుఁడు రాముఁడని యామె యెఱుంగునని తెలిపెను. కావున నామెగంభీరభావము పాఠకుల కనేకార్థములుగలదిగఁ దోఁచెనుట యచ్చెరువు కాదు. విమర్శింతము. ఇందు సుమిత్ర కొడుకును "తాత" అని సంబోధించెను. "తనోతి కులమితి తాతః" అని వ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడినది. ఇది వంశోద్ధారకుఁడను నర్థము తోఁపఁజేయుచున్నది. వంశోద్ధారకుఁడనఁగా యశస్సు నార్జించినవాఁడు. ఎవనియశఃకాయము లోకమున శాశ్వతముగనుండునో వాఁడు వంశోద్ధారకుఁడని భావము. సామాన్య మానవులకార్యములకుఁ దోడ్పడిననే సజ్జనుఁ డనంబడుచుండఁగా నిఁకఁ బరమేశ్వరుకార్యమునకుఁ దోడ్పడువాఁడు సజ్జనశ్రేష్ఠుఁడు కాకయుండునా? అట్టివానిజన్మమే యత్యుత్తమమని సారము. సామాన్యార్థము స్పష్టముకదా. "పితృసమో జ్యేష్ఠః" అనున్యాయము ననుసరించి యన్నను సేవింపఁబోవుట కుత్సాహము చూపుటచే నీవు వంశోద్ధారకుఁడవే యగుదువు. కాన

వత్సా! లక్ష్మణా! ఇఁక నీవు రాముని దశరథునిగా భావింపుము. తండ్రియతఁడే యని భావము. సీతను నన్నుగా నెఱుంగుము. నావలె నిన్నా సీతాదేవి భావించునుగానఁ దల్లి యామెయే యని భావింపుము. అడవి నయోధ్యనుగాఁ దలంపుము. అనఁగాఁ గొఱంతనొందక యుండుమని భావము. యథాసుఖముగాఁ బొమ్ము. ఇదియే సామాన్యార్థము. ఇది కుమారునకుఁ దల్లి చెప్పఁ దగినహితమే యనవలయును. ఇది సుమిత్ర సాధుచరిత్రమునే తెల్పుచున్నది. జ్యేష్ఠుఁడు పితృసముఁడని శాస్త్రము విధించు నపుడు తత్పత్ని తల్లియే యగును. అరణ్యగమనము తప్పనిసరి కాఁగా నది యయోధ్యయే యని తలంపుమనుట యుక్తి యుక్తమే. అనఁగా వత్సా! యీపదునాలుగేఁడులు నిర్విచార ముగాఁ గాలముపుచ్చిరమ్మని తల్లి కుమారునకు నుపదేశించుట న్యాయమే.

సుమిత్ర సంస్కృతభాషతో మాటలాడియున్న విశేషార్థ ములు చెప్పవచ్చును. "రామం దశరథం విద్ధి" అను మొదలగు వాక్యముల నట్లే యామె యుచ్చరించెనా యన్న నొనసుట యెట్లు? ఆకాలమున సంస్కృతమే దేశభాషగా నున్నదన్నవా దము సారవంతము కాదనుకొనువాఁడను. విశేషించి సంస్కృత భాష వ్యాపించియున్నదనుట నిస్సంశయము. మహాకవివాల్మీకి యాయాపాత్రముల కుచితములగుభావములంబొదిగి యీ మహాకావ్యమును వ్రాసెను. కావున నీశ్లోకమునకు విశేషార్థ ములు చెప్పవచ్చును. ఈయర్థములలో సుమిత్రకు నేది సమ్మత మన్నయెడల సామాన్యార్థమే యనవలయును. ఇం దిదియే యామెకు సమ్మతమగునర్థమని సిద్ధాంతము చేయ వలనుపడదు. కావున నన్నియర్థములు సుసంగతములే యనుకొనవలయు.

ఎవ్వారి కేదియిష్టమో వా రదియే సుమిత్రాభావమని నమ్మవచ్చును.

రామం దశరథం విద్ధి. "దశః స్యన్ విహంగమః" అను నిఘంటువుననుసరించి దశరథుఁడు పక్షివాహనుఁడని యర్థము. నాయనా! రాముని విష్ణువుగా నెఱుంగుము. సీతాం మాం విద్ధి=సీతను లక్ష్మీదేవిగా నెఱుంగుము అటవి నయోధ్యనుగా ననఁగా నపరాజితాఖ్యవైకుంఠముగా నెఱుంగుము. సుఖముగాఁ బొమ్ము. ఈయర్థము సర్వసంగతముగాఁ దోఁచవచ్చును. కాని చక్కఁగనాలోచించిన యుక్తముగనే తోఁచును. ఇది భావనయని తాత్పర్యము. "భావనామాత్రసంతుష్టహృదయః పరమేశ్వరః" అన్నసూక్తి ననుసరించి భక్తుఁ డేరూపమునఁ దన్ను భావించునో యారూపమునఁ బొడకట్టుటయందిష్టము కలవాఁడని భావము. రాముని మహావిష్ణువుగా భావింపుము. సీతను మహాలక్ష్మిగా నెఱుంగుము. అటవి నయోధ్యగాఁ దలంపుము. ఈభావము గలిగిన నీకు సుఖముగల్గునని యూహించి తెలిపెను. మనస్తృప్తియేకదా సుఖహేతువు. "యాదృశీ భావనా యత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ" అన్నసూక్తి ప్రసిద్ధమేకదా. మఱొకవిచిత్రార్థము గలదు. ఆలకింపుఁడు.

రామం దశరథం చ విద్ధి. ఈశ్లోకమున నెందును "చకారము" లేదు. లేకున్నను దత్తపుత్త్రునివలెఁ దెచ్చుకొనవలయును. అనఁగా దీనితరువాతిశ్లోకము "పసయజ్ఞశ్చ" అనుపదము నుండి చకార మప్పుగాఁ గైకొందము. నాయనా! రాముని జూడుము. దశరథుని జూడుము. ఇరువురకుఁ గల తారతమ్యము నెఱుంగుము. రాముఁడు జ్ఞాతి. దశరథుఁడు తండ్రి. ఎవరికడ నెట్లు మెలఁగవలయునో యోజింపుము. అనఁగాఁ

నంద్రికడ మెలఁగినట్లు రామునికడ మెలఁగరాదని భావము. "మాం జనకాత్మజాం చ విద్ధి" పైనవ్రాసినచకారమునే యిచ్చ టికి జరపుకొనుఁడు. నన్నును జానకిని జూచుము. నాదగ్గర వర్తించినట్టులు జనకరాజపుత్త్రికకడ వర్తింపరాదు సుమీ. శ్రోత్రసంబంధము కాన జాగ్రత్తగా మెలంగుము. గుణముం బట్టి యాలోచించిన నాకంటె సీత నీమేలు కోరునది యని భావమని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. ఇదెంత బాగుండునో పాఠకులే యూహింపఁదగు. అయోధ్యా మటవీం చ విద్ధి. మరల నాచకారమునే తెచ్చి పెట్టుకొనుఁడు. అయోధ్యను అటవిని జూడుము. అయోధ్యకంటె నడవియే కైంకర్యమున కేకాంత స్థానమని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. అయోధ్యలోనున్నయట్టు లడవిలో నుండరాదుసుమీ జాగరూకుఁడవై మెలంగుమని బోధించెనని ప్రకృతమున కనుకూలమగునర్థము. వీనింబట్టి సుమిత్ర యర్థాంగీకారమున నిట్లు పలికెనని తేలెడిని. వ్యాఖ్యాన మున వ్రాసినప్రకారము సీతారాములకు శుశ్రూష లొనరించుచుం బొమ్మని సాగనంపిన ట్లర్థమగును. ఇంకొక్కయద్భుత మగునర్థము.

"దశరథం రామం విద్ధి" మీతండ్రి నుపరతునిగా నెఱుంగుము. లేనట్లే యెఱుంగుము. "మాం జనకాత్మజాం విద్ధి" పతి చావఁగాఁ గైక బాధించుచుండఁగా నిందుండఁజాలక తండ్రి యింటనుండుదానినిగా నెఱుంగుము. "అయోధ్యా మటవీం విద్ధి" అయోధ్యనుండి యందఱు వెడలిపోవఁగా నరణ్యము నిర్మానుష్యమగును. కాన నిర్విచారముగాఁ బొమ్ము. దీనియం దొక్కసంశయము కలదు. భరతుఁడు కైక వారిపరిచరులైన

నుండవలదని సుమిత్ర యిట్లు తెలిపినదని యడిగిన నాగవలయుండ వలసినదే. పరిక్రందము లేనిపోంగా వాగు నుండవలెనక పోవనుండును రా యనునదియే సమాధానము. సుమిత్రను జ్యేష్ఠానుష్ఠానము నప్పునదియునుం జెప్పవలయును. పతి మృతి నొందునదనియుం దాను సంత్రి యిట్లు చేయుచునదియు నగరము వనమగునదియు నామె యూహించదన్న చో నప్పుడు గని పట్టు కొని సీవిందేయు నడవలయునని యడుగదా మునికొందఱందురు.

ఇంక శ్లోకార్థము. "రామం విద్ధి దశరథం విద్ధి" యనగా! సీతకు సంత్రియు నన్నయు గురువులే. ఒక్కడు పరిచారకులం గూడియున్నవాడు. ఒక్కడు పరిచారకులు లేనివాడు. ఈయిద్దఱితో నెవ్వ రనుసరింపదగినవారని యూహించుకొనుము. "మాం విద్ధి జనకాత్మజాం విద్ధి." నే నూగనున్న దానను, సీత యడవిలో నుండునది. ఎవ్వరికిం దోష్పడిన మంచిదో యూహింపుము "అయోధ్యాం విద్ధి అటవీం విద్ధి" ఇందొక్కటి గ్రామీణక సుఖానుభవస్థానము. వేఱొకటి ఆముష్మికసుఖదమగునది. ఇం దేదిశాశ్వతమో యాలోచించుకొమ్ము. జ్యేష్ఠానువర్తనము యుక్తమనియే దీనిసారము.

ఇట్లు శ్లోకము తడిపినగోధుమపిండివలె నెట్లు పెద్దిన నట్లు సాగుచుండును. ఏయర్థమువలసిన నాయర్థము నంగీకరింప వచ్చును. మొత్తముమీఁద సుమిత్ర కుమారుఁడు శ్రీరాముని గూడిపోవుట కంగీకరించినని మన మంగీకరింపవలయును. దుఃఖము దేహధర్మము ననుసరించి యుంచుకగాఁ గలిగినఁ గలుగుఁగాక. ఆమె విశ్వాసమేమో శ్రీరామసేవాధురంధరుఁడు లక్ష్మణుఁడన్న భావము నందేకలదని యూహింప నవకాశము

కలదు. ఒకప్పు డట్టిభావ మామెకు నైజము గాకపోయినను ప్రకృతిపురుషులయుద్ధేశము ననుసరించి కలుగవచ్చును. ప్రపంచములన్నింటి నొక్కసారి మార్చఁగలవారలకు సుమిత్రాశయము మాఱునట్లు చేయుట యొకయద్భుతము కాదు. లక్ష్మణునకు నడవికిఁబోవ ననుమతినొసంగెననుటయే యిందు గల కథాభాగము.

ఇందుగలవిశేష మేమి? మానవుఁడు సద్భావముకలిగి యుండు టుత్తమమనునదియే యిటఁగలవిశేషము. ఉపాసకుఁడు పూజాద్రవ్యములకొఱ కెందఱకడకో పోయి యాచించి తెచ్చి యాయారాధనమునఁ దృప్తినొందు టధమము. అట్లుకాక

"పత్త్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౨౬
యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్,
యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణం. ౨౭
శుభాశుభఫలైరేవం మోక్ష్యసే కర్మబంధనైః,
సన్న్యాసయోగయుక్తాత్మా విముక్తో మాముపైష్యసి. ౨౮
సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం." ౨౯

గీత. ౯ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశప్రకారము భక్తిభావమున మనోవీథి నభిమతదేవతాబింబమును నెలకొలిపి భావనారూపభక్త్యుపహృత సకల సత్పదార్థముల నారాధింపవలయును. "అంతరర్చన సుప్రీతా బహిరర్చనలోలుపా" అన్న ప్రమాణము కలదు. "బహిరంతశ్చ కథముద్వాస్యతే విభుః" అన్న సూక్తి కలదు.

“ధ్యానేనాత్మని పశ్యంతి కేచిదాత్మానమాత్మనా,
అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాపరే. ౨౪
అన్యే త్వేవమజానంతః శ్రుత్వాऽన్యేభ్య ఉపాసతే,
తేఽపి చాతితరంత్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః. ౨౫
యావత్సంజాయతే కించిత్సత్త్వం స్థావరజంగమం,
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తద్విద్ధి భరతర్షభ. ౨౬
సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరం,
వినశ్యత్స్వవినశ్యంతం యః పశ్యతి స పశ్యతి. ౨౭
సమం పశ్యన్హి సర్వత్ర సమవస్థితమీశ్వరం,
న హినస్త్యాత్మనాత్మానం తతో యాతి పరాం గతిం.” ౨౮

గీత. ౧౩ అధ్యా.

అను గీతోపదేశము పైన వ్రాసిన యర్థమునే సిద్ధాంతము చేయుచున్నది. బాహ్యపూజకంటె నాంతరపూజ మహాఫలద మని తెలిసికొనవలయును. ఈవిషయమునే గూఢముగనుండి మనము గ్రహింపవలయును.

“రథమారోహ భద్రం తే రాజపుత్ర మహాయశః,
శీఘ్రం త్వాం ప్రాపయిష్యామి యత్ర మాం రామ వక్ష్యసి.” ౧౧.

అని మూలము. అరదమెక్కుము. శుభము కలుగును.

“రాజపుత్ర ఇతి మహాన్ యశః యస్య సః తస్య సంబుద్ధిః.”

రాజపుత్రమహాయశః = రాజపుత్రుఁడన్న విఖ్యాతిగల యోపరమేశ్వరా! రథమెక్కుటయే యాలస్యము. నీకు శుభములు గలుగును. విజయము కలుగునని భావము. శీఘ్రం త్వాం ప్రాపయిష్యామి = త్వరితముగా నిన్నుఁ జేర్తును. అనఁగా నీవాచరింపఁదగుశాస్త్రములకుఁ గాలము చెంతకు వచ్చుచున్నది. కాన

శీఘ్రమే రథ మారోహింపుము. అని సుమంత్రుఁడు పలికెను. మహాప్రకృతి సుమంత్రునినోటినుండి యిట్లుపలికించెనని తేలెడిని. ఈయర్థ మెట్లూహింపఁదగును? రాముఁడే పలికించెనని యేల యనరాదు? అని యందురేని

"తం రథం సూర్యసంకాశం సీతా హృష్టేన చేతసా,
ఆరురోహ వరారోహా కృత్వాలంకారమాత్మనః." ౧౩

అని మూలము. ఈశ్లోకమే మన కీయర్థమును దెలిపెడిని. సీత సంహృష్టమగుమనస్సుచేత సర్వాలంకారశోభితాంగియై సూర్య ప్రకాశముగలరథము నెక్కెను. ఈసంతోషమునకు హేతు వేమి? సొమ్ములు చీరలు మామగారిప్పించిరనియే యగునా? ఈసంతోషము కాకున్న పట్టాభిషేక మూడిపోయినందునఁ గలుగుదుఃఖమును మించఁగలదా? లోకదృష్టిచే నూహింపుఁడు. సామాన్యదృష్టి పనికిరాదందురేని సంతోషమునకు వేఱుకారణ ముండకతప్పదు. అదేది? సర్వకార్యకారణభూతురాలు మహాప్రకృతియేకదా. తా నవతరించినపని భూభారహరణరూపధర్మ సంస్థాపనమే కాన దాని కనురూపముగాఁ గైక వరమడుగుట ప్రయాణముచేయ ననువుపడుట యనుకారణములే యాజగజ్జనని హర్షమునకుఁ గారణములు. శ్రీరాముఁడు నిర్గుణ బ్రహ్మము. సగుణబ్రహ్మ మయ్యెను. అనఁగాఁ దనమాయం గూడెను. కనుకనే ప్రకృతిచేయుకార్యములం గాంచుచుఁ దాను సాక్షిమాత్రుఁడై యుండెను. ఆపరమేశ్వరుని గార్యోన్ముఖునిగ నొనరించునది ప్రకృతియేకదా.

"పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుంక్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్,
కారణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు." ౨౧ గీత. ౧౩ అధ్యా.

అనుగీత మనశ్శోకహంత ముపదేశించును. అదియే యిది యని తలంపుఁడు.

“జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వన్నేతత్ స్వమపి వపురీశస్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయోర్భ్రూలతికయోః.” ౨౪

అను శ్రీశ్రీశంకరభగవత్పాదోక్త ప్రకృతిశక్తిని స్పష్టపఱచుచున్నది. కనుక మహామాయ యగుసీత తొలుత రథ మెక్కెను. అవతారోపాయమే యామెకాంత్యగుణత్వమును దెలుపుచున్నది.

“అథోజ్జ్వలనసంకాశం చామీకరవిభూషితం,
తమారురుహతుస్తూర్ణం భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ.” ౧౪

అని మూలము. సామాన్యార్థము సులభమే. ఇందొక విశేషము కలదు. తొలుత సీత రాజపుత్త్రిక యని తలంపక భగవంతు నెడఁబాయని సంకల్పశక్తి యని భావింపవలయును. ఆభావము కుదిరినఁగాని సీతాచరిత్రము విశ్వాసపాత్రము కానేరదు. రామాయణము లన్నియు నొక్కరీతిగా సర్గములగుట కా భావమే ప్రధానము. “జ్వలనసంకాశమ్” అని మూలమునఁ గలదు. విశేషార్థ మిదియని యాలకింపుఁడు.

భగవతికి జ్వాలామాలిని యంగదేవత. యుద్ధకాలముల యందా జ్వాలామాలిని మండుచుఁ దత్సైన్యము చుట్టుకోట వలె నుండును. దాని నార్పఁ దరము కాదు. సూర్యకాంతిని శీతలోదకముల నార్పఁగలవారుండిన వారు దాని నార్పఁగలరు.

"జ్వాలామాలినికాక్షిప్త వహ్నిప్రాకారమధ్యగా."

అని సహస్రనామస్తోత్రమునఁ గలదు.

"తత్ర గత్వా జ్వలజ్జ్వాలావహ్నిప్రాకారమండలం,
శతయోజనవిస్తారమాలోకయత దుర్మతిః." 3౨

లలితోపాఖ్యానము. 3౨ అధ్యా.

రావణాసురునకుఁబురుషులచేతఁ జావకయుండ వరము లేదు కాన మహామాయ యాయరదమునఁదనజ్వాలామాలినిని దేజోరూపమున నావహింపఁజేసెను. అపు డారథము జ్వలనసకాశముగాఁ జూపట్టెను. తొలుదొలుత సీతాదేవి తానే యారథమును మనస్సంతోషముప్పొంగ నెక్కెను. తరువాత ముందుచున్న యగ్నివలె నొప్పురథమును సోదరులు రామలక్ష్మణు లెక్కిరి. సర్వకార్యములు ప్రకృతివిశిష్టుఁడయియే పరమేశ్వరుఁడు చేయుననియుఁ, బ్రకృతి నెడఁబాసినపు డనఁగా బ్రపంచేచ్ఛ లేనితఱిఁ దా నూరకయుండుననియు దీనిసారము. అట్టి దుఃఖాకరమైన ప్రయాణమున హర్షము సీతాదేవికిఁ బొడమఁగారణ మేమనఁగా దానవతరించినఫలమును జూపుట కదను దొరకినదనియేగాక మఱేమగును? ఈభాగమునుండి యీవిషయమును జక్కఁగా గ్రహించి సీతాదేవిని మహామాయగా భావించి యారాధింపవలయును. ప్రకృత్యతీతుఁడై ప్రకృతివిశిష్టుఁడై యొకప్పుడును భక్తరక్షణము చేయుచు ధర్మమును రక్షించుచునుండు భగవంతుఁడు శ్రీరాముఁడై యవతరించెనని తలంచి యారాధింపవలయును.

"కృతకృత్యా హి వైదేహీ ఛాయేవానుగతా పతిం,
న జహాతి రతా ధర్మే మేరుమర్కప్రభా యథా." ౨౭

అని మూలము. ఇందొక్కని శేషము గలదు. జనులందఱు సీతం గాంచి యిట్లు పల్కిరి. నీడవలెఁ బతి ననుసరించుచున్నది. కాన సీత ధన్యురాలు. ధర్మమునఁగల యాసక్తిని వదలదని వారు పొగడిరి. “కృతకృత్యాహి” అన్న వాక్యముసార మేమి? కార్యముల నొనరించునది సీతయే యనియు, శ్రీరాముఁడు సాక్షిమాత్రుఁ డనియుఁగదా. మేరుపర్వతమును సూర్యప్రభ వదలనియట్లు అని యుపమానము చెప్పఁబడినది మేరుపర్వతమును సూర్యప్రభ వదలకుండుట యసంభవము. అట్టి యుపమాన మసంగతమా యని కొందఱడుగుదురు. ఖగోళశాస్త్రము ననుసరించి పురాణములు కథలు లేవు. సామాన్యులగు సూర్యుఁడు లోకబాంధవుఁ డని తెలుపుటయే పురాణములవ్యాసము. గ్రహగతి తత్త్వ మెఱుంగవలయునన్న ఖగోళశాస్త్రము చదువుకొనవచ్చును.

“యద్యదుద్దేశేన ప్రవృత్తస్తత్తదంశ ఏవ ప్రమాణమ్.”

అన్న న్యాయము ననుసరించి యేగ్రంథ మేవిషయమును దెలుపు నభిప్రాయమున నారంభింపఁబడినదో యావిషయమునకే యది ప్రమాణము. నడుమనడుమ నచ్చువిషయములతత్త్వముఁ బ్రమాణముగా నద్దానినుండి గ్రహింపరాదు. పురాణములు కథారూపముల లోకులకు నీతులను సదాచారములను బోధింప నేర్పడినవి. అంతియగాని ఖగోళశాస్త్రతత్త్వ మిదియని వచింప వ్రాయఁబడినవి కావు. కావున మేరుపర్వత మున్నయట్లు దాని చుట్టు గ్రహములు తిరుగనట్లు చెప్పఁబడియె. దానినుండి గ్రహింపఁదగుసారమేమనఁగా భూగోళమునకుఁ బరమోపకార మొనరించు గ్రహగోళములు కావున నాగ్రహములు పూజ్యములు. అందు సూర్యుఁడు గ్రహరాట్టు. త్రిమూర్త్యాత్మకుఁడు.

కావున నారోగ్యమును గోరువారెల్ల సూర్యు నారాధింపవలయు ననువిషయమే. "సర్వేషాం మేరురుత్తరః" అన్న ప్రమాణము ననుసరించి భూగోళమున సర్వోన్నతస్థానమునకు మేరువని పేరు. అను నీభావము గ్రహించిన నేబాధలుండవు.

సీతయే ప్రధానమని చెప్పుటచేత శాక్తమిందు సిద్ధాంతము చేయఁబూని యీపుస్తక మారంభింపఁబడినదా యని కొందఱనుమానింపవచ్చును. కాని నాభావ మది కాదు. సగుణుఁడయినఁగాని భగవంతుఁ డే కార్యము చేయఁదలంపఁడు. త్రిగుణాత్మికయే మహామాయ, ప్రకృతియు ననఁబడు.

"దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా."

అని శ్రీభగవద్గీతోక్తి ననుసరించి యూహించినఁ బై మాట సార్థకమే యగునుగదా. భగవంతుఁడు ధర్మరక్షణార్థము శ్రీరామరూపమున నవతరించినపుడు తన్మాయయు సీతారూపమున నవతరించెను. ఇంతవనుక నెల్లరు నాభావము నంగీకరింతురుగదా. సీతకు ముందు రాఁగలకష్టములన్నియు నామె పూతచారిత్రమునకుఁ గళంకముంగల్గించునవిగనే యుండును కావునఁ దత్త్వమేమియని విచారింపవలసివచ్చినది. భగవన్మాయ సీత కావందురని యయోనిజాత యన్నమాట యెగిరిపోవును. భూమిలో నొక్క పెట్టియలోఁ గన్యక దొరకెనన్న నెల్లరు నవ్వవలసినదే. దానిని నమ్మించుట కుపాయమేమి? ఆమె భగవచ్ఛక్తి కాన నేరూపమున నేచోటనుండిన నుండఁగలదని చెప్పుట తప్ప మార్గాంతరము లేదు. ఈవిషయము నధ్యాత్మరామాయణమే తెల్పెను. ఇందు నాకల్పించిన దేదియు లేదు. పూర్వుల భావమును దెలుపుటయే కాని క్రొత్తసిద్ధాంతము కాదు.

ఈవిషయమును విమర్శింపకపోయిన శ్రీరామాయణము ముముక్షు గ్రంథమని యెట్లు తెల్పఁజాలుదురు? మహాలక్ష్మియని యెట్లు సిద్ధాంతము చేయఁగల్గుదురు? కావున సీతాచరిత్రము పరమపావనమని శ్రీరామాయణము ననుసరించియే తెల్పుట నాయాశయము. కావున నిందు సంశయింపఁదగిన దేమియు లేదు. పరమతద్వేషమే ప్రధానముగాఁగల పాషండులగు కొందఱు మధ్వవైష్ణవులను సరిపడకయున్నమాత్రమున నిది యతత్త్వము కాకపోదు. శిష్యులనంచించి ధనమునార్జించు కుమతులయభిప్రాయము మనము తిరస్కరించుటయే న్యాయము.

"అహో లక్ష్మణ సిద్ధార్థస్సతతం ప్రియవాదినం,
భ్రాతరం దేవసంకాశం యస్త్వం పరిచరిష్యసి. ౨౪
మహత్యేషా హి తే సిద్ధిరేష చాభ్యుదయో మహాన్,
ఏష స్వర్గస్య మార్గశ్చ యదేనమనుగచ్ఛసి." ౨౫

అని మూలము. 'సతతం ప్రియవాదినం' అను విశేషణము శ్రీరాముఁడు పరమేశ్వరుఁడని తెల్పుచున్నది. సతతము ప్రియముగా మాటలాడువాఁ డెవ్వఁడు? పరిపూర్ణుఁడు. భగవంతుఁడొక్కఁడే పరిపూర్ణుఁడు. ఇతరులు కారు.

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం." ౨౯

గీత. ౯ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి యెవ్వానికి మిత్రామిత్రులు లేరో సర్వము సమానముగాఁ దోఁచునో యతఁడే పరిపూర్ణుఁడు. అట్టి పరమేశ్వరుని సేవించుచున్న యోలక్ష్మణా! నీవే సిద్ధార్థుఁడవు. అనఁగా సకలమనోరథుఁడవు. నీకంటె లోకమునఁ గృత

కృత్యు లెవ్వారు కలరు ? భగవత్సేవకన్నఁ బరమపురుషార్థ మొసఁగుమార్గ మేదికలదు? అంతకంటెఁ దపస్సిద్ధియేది? దాని కంటె నభ్యుదయమేది? భగవంతు ననుసరించి పోవుటకంటె స్వర్గమార్గమును జూపునదేది? అన్నింటికంటె భగవత్సేవ యుత్తమమనువిషయ మిద్దానినుండి మనము గ్రహింపవలయును.

"వృద్ధాంశ్చ నిత్యం సేవేత విప్రాన్ వేదవిదశ్శుచీన్,
వృద్ధసేవీ హి సతతం రక్షోభిరపి పూజ్యతే." ३० మను. ౭ అధ్యా.
అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః,
చత్వారి తస్య వర్ధంతే ఆయుర్విద్యాయశోబలం." ౧౨౧
మను. ౨ అధ్యా.

అని యీమనుస్మృతియుఁ బైభావమునే తెలుపుచున్నది.

"చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః. ౧౭
ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం,
ఆస్థితస్స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిం." ౧౮
గీత. ౭ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశము భగవదనుగమనమాహాత్మ్యమును దేటపఱచుచున్నది. దీనిసారమేమి? భగవత్సేవయే ప్రధానము గాని యితరమేదియుఁ గాదని నమ్మి యెవ్వరు భగవంతు ననుగమింతురో వారే ధన్యులగుదురు. స్వర్గమార్గము వారలకే కనఁబడును. భగవత్సేవ యనఁగాఁ బాషాణావిగ్రహములపూజ కాదని యెఱుంగవలయును.

"ప్రశాంతాత్మా విగతభీర్బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః,
మనస్సంయమ్య మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః. ౧౪
యుంజన్నేవం సదాత్మానం యోగీ నియతమానసః,
శాంతిం నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థామధిగచ్ఛతి." ౧౫ గీత. ౬ అధ్యా.

అన్న శ్రీకృష్ణోపదేశము ననుసరించి యోగిగా నుపాసించు వాఁడనియే యర్థము. పాషాణపూజ యత్యల్పఫలమనియే సారము. పాషాణపూజయే ప్రధానమని బోధించుట పామరులవంచించి ధనమార్జించుటకే యని యెఱుంగవలయును.

"నాశ్రౌషమితి రాజానముపాలబ్ధోఽపి వక్ష్యసి,
చిరం దుఃఖస్య పాపిష్ఠమితి రామస్తమబ్రవీత్." ౪౭

అని మూలము. ఇది రామచంద్రవచనము. సుమంత్రా! రథము నిలుపుమను తండ్రిమాటరీతి నిలుపక రథముం దోలుము. మరల నీవు రాఁగా నాతండ్రి యేల నామాట ప్రకారము రథము నిలుపక రథముతోలితివని యాక్షేపించినయెడల జనుల కలకలమున వినఁబడలేదని బదులు చెప్పుము. ఏలయనఁగా నా తండ్రి యనుభవించు నీదుఃఖమును జాలసేపు చూడఁజాలకున్నాఁడను. అని రాముఁడు సారథికిం జెప్పెనని మూలార్థము. "అనృతం నోక్తపూర్వమ్మే" అన్న రామమూర్తి యసత్యముం బలుకుమని మంత్రిని బ్రోత్సహించెఁగదా. ఇది భగవంతునకుఁ దగినమార్గమేనా? అని ప్రశ్నము రావచ్చును. దుఃఖము చూడఁజాలననునదియే సమాధానమందుమేని శ్రీరాముఁడు అస్మాదృశుఁడే యగును. విశేషమేమి? అని యాక్షేపింపవచ్చును. సమాధానమేమనఁగా వినుఁడు.

దశరథునకు మృతికాల మెంతదగ్గరనున్నదో శ్రీరాముఁడెఱుంగును. ఎంతకాలము తన్నుంజూడక దుఃఖించిదుఃఖించి శాపఫల మనుభవించి చావవలయునో యెఱుంగును. కర్మసిద్ధాంతము మార్పరాదన్నశాసనము తనదే. తానొక్కనిమేషమైన నిఁక నిలువఁదరముగాదని భావించెను. పుత్త్రుని జూడవలయునన్నవాంఛ నిర్భరము కాఁగా నిలుపుమా రథమునుసూతా యని రాజాక్రోశించెను. ఆమాట యిరువురకు వినఁబడియె. నిలుపుదమన్నఁ బోనిమ్మని రామాజ్ఞ. దాని నొనరింపక యుండనలనుపడదు. సూతుఁడేమిచేయుటకుఁ దోఁచక యూరకుండఁగా రాముఁ డీపలుకు చెప్పెను. సామాన్యదృష్టి నాలోచించిన నిది యసత్యమునకుఁ బురికొల్పెననియే తోఁచును. కాని సూక్ష్మదృష్టింబరికించిన నిది సత్యేతరము కాదనియే తోఁచును. అన్నింటికంటెఁ గర్మమార్గము బలిష్ఠమైనది.

"సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియం,
ప్రియం చ నానృతం బ్రూయాదేష ధర్మస్సనాతనః." ౧౩౮

మను. ౪ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి తాత్పర్యము.

"సత్యమ్. అనర్థాననుబంధి యథాభూతార్థవచనమ్. ప్రియహిత ప్రమాణదృష్టశ్రుతార్థ భాషణం వా. అని. విధిముఖప్రతీతివిషయ ఇతి వేదాంతమతమ్. యథార్థజ్ఞానవిషయ ఇతి నైయాయికాః."

సర్వతంత్రసిద్ధాంతపదార్థలక్షణసంగ్రహము.

అనర్థమునకు సంబంధింపక జరగినది మార్పక తెల్పువాక్యము సత్యమనంబడును.

"యథార్థకథనం యచ్చ సర్వలోకసుఖప్రదం,

తత్సత్యమితి విజ్ఞేయమసత్యం తద్విపర్యయః."

పాద్మము. శ్రీరామగీతాసారము. ౧౬ అధ్యా.

"సత్యం చ సమతా చైవ దమశ్చైవ న సంశయః,
అమాత్సర్యం క్షమా చైవ హ్రీస్తితిక్షానసూయతా,
త్యాగో ధ్యానమథార్యత్వం ధృతిశ్చ సతతం దయా,
అహింసా చైవ రాజేంద్ర సత్యాకారాస్త్రయోదశ."

మహాభారతము. రాజధర్మప్రకరణము.

అని శబ్దకల్పద్రుమము. ఇతరులకు బాధింపని యర్థము సత్యమని తెలిసిని. దీనిసారమే మనుస్మృతి తెల్పెను. ఈప్రమాణములననుసరించి చూడఁగా తెలిసినదానినిగాని చూచినదానినిగాని వినినదానింగాని దాఁపక యున్నవానినున్నట్లు స్వాత్మక యుండఁ దెలుపునది సత్యశబ్దార్థము. ఇపుడు రామమూర్తి సుమంత్రునకుఁ జెప్పిన దసత్యముగదా యుండునా? జనుల మాటలసందడిలో రథము నిలుపుమన్నమాట వినఁబడలేదన్నందున దశరథున కపకారము కలుగదు. ఆమాటవలన సూతునకు లాభములేదు. కాన నిది యసత్యస్వరూపము కానన వలయు. దశరథుఁడీప్రశ్నము చేయఁడనియుఁ దన్నే స్మరించుచు దుఃఖించుననియు శ్రీరాముఁ డెఱుంగును. కావున సుమంత్రుఁ డబద్ధమాడవలసినంత యవసరమే లేదని శ్రీరాముఁ డాలోచించి సర్వజ్ఞుఁడు కానఁ దనకు సద్ధాన నపకీర్తి రాదని యూహించియే పురికొల్పెనని మన మూహింపవలయును. చక్కఁగా నాలోచించిన దశరథుఁడే యాప్రశ్న మడిగి సుమంత్రుఁడే యాసమాధానము చెప్పియుండినచో నిది యసత్యమే యనవలయును. ఆప్రసక్తిలేనందున నిందు నాదోషము పొసంగ లేదని.

మనము తలంపవలయును. దశరథుఁడు మృతినొందును. సుమంత్రుఁడు రాఁగా నీమాట ప్రశ్నింపఁడు. కావున నసత్య మాడవలయునని పురికొల్పినదోషము నాకు రాదు. అని శ్రీరాముఁడెఱుంగును. కర్మమార్గము భగవంతునకుఁ దెలియదన రాదు కదా. ఇది యొకమార్గముగా సమాధానము. మఱొక్కరీతిగా నాలోచింతము. దశరథునకు దుఃఖము హెచ్చుచున్నది. రథము నిలిపి మరల నతని నాశ్వాసించి ప్రయాణము చేయు నంతయవకాశము లేదు. దుఃఖభారము నాపుటకు వేఱు మార్గము కానరాదు. తండ్రితో మాటలాడుట కతనికర్మము ననుసరించి రామున కవకాశము లేదు. కావున రాజాజ్ఞ మీఱఁ జాలక వగచుసూతున కిట్లు రాముఁడు తెలిపెననుకొన్నను బాధలేదు. సర్వజ్ఞుఁడు శ్రీరాముఁడు కాఁడనుకొనుచో నిది యసత్యమే యనక తప్పదు. ఆస్తికు లెవ్వరట్టిమాట శ్రీరాముని విషయమై పలుకరుగాన నిదియు సమాధానమే యనవలయును. తనమాటకుఁ దగిన కారణమును రామమూర్తియే తెల్పెను గదా.

"యమిచ్ఛేత్పునరాయాంతం నైనం దూరమనువ్రజేత్,
ఇత్యమాత్యా మహారాజమూచుర్దశరథం వచః." ౫౦

అని మూలము. సాగనంపుపద్ధతి యిందుఁ గలదు. ఎవ్వరు వేగముగ రాఁదలంచి ప్రయాణము సాగింతురో వారిని దూరముగాఁ బోయి సాగనంపరాదు. అనఁగా వారితో మాటలాడుచుఁ జాలదూరము పోరాదని భావము. వారిప్రయాణమున కభ్యంతరము గల్గింపరాదని సారము. ఉదకముండు తావుదనుక సాగనంపవలయునని స్మృతి శాసించుచున్నది. ఆ ధర్మమునే రామాయణము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

"ఓదకాంతాత్ స్నిగ్ధో జనోఽనుగంతవ్యః."

అని యభిజ్ఞానశాకుంతలమునఁ గాళిదాసు వచించెను. ఇట్టి శ్రీరామాయణభాగము మఱి యనేకరహస్యవిశేషములఁ దెలుపుచున్నది.

"తిష్ఠ తిష్ఠ సుమంత్రేతి రాజా దశరథోఽబ్రవీత్,
గచ్ఛగచ్ఛేతి రామేణ చోదితోఽచోదయద్రథమ్."

అని యధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలదు. అసత్యశంకను నవకాశమే యుండుఁ గారాదు. ఇది యధ్యాత్మరామాయణము కదా. ఇంతకంటె విశేష మీభాగమున నిందుఁ గనఁబడదు. ఇంకఁ దరువాతికథను బరికింతము.

అపశకునములు పొడమఁగాఁ బ్రజలు దుఃఖించుట.

* శ్రీరాముఁడు జననీజనకులను నమస్కరించి యడవికిఁ బ్రయాణము చేయఁగనే రాజాంగణమందున్న యంతఃపురకాంతలందఱొక్కపెట్టున రోదనధ్వనులు కావించిరి. మనకెల్లనీసికరుణకుఁ బాత్రులై యుండు నిజనుల నెవ్వఁడు నక్కఱకుఁ గాచుచుండెనో యట్టిరక్షకుఁ డిత్తఱి నెచ్చోటి కరుగుచున్నాఁడో? లేనినిందలఁ దనపై నారోపించినను గోపమూనక, ప్రజలకుఁ గోపము గలుగుపనుల నేనిని జేయక, తనపైఁ గోపమూనువారల మనోవృత్తిని మార్చును. అట్టిమహాత్ముఁడు రాముఁ డెచ్చోటికో పోవుచున్నాఁడు. మనలఁ దల్లివలె భావించి ప్రవర్తించును. అట్టిసత్పుత్త్రుఁ డెచ్చటికో పోవుచున్నాఁడు. కైక నిర్బంధమున రాజు వనములకుఁ బొమ్మనఁగా నెల్లరకు రక్షకుఁడగు శ్రీరామ

* ఈయది నలువదొకటవ సర్గమునఁ గలదు.

మూర్తి యాయాజ్ఞను దలఁదాల్చి యెచ్చటి కేగుచున్నాఁడో; అక్కటా! రాజునకు బుద్ధి తగ్గినది. సకలజనప్రియుండగు శ్రీరాము నడవికిఁ బంపుచున్నాఁడుగదా. అని పలుకుచు దూడ నెడఁబాసిన ధేనువువలె విలపించిరి. ఆరోదనధ్వని విని పుత్త్రశోకాతురుఁడగు రాజు మఱింత దుఃఖించెను.

రాముఁ డడవికిఁ బోయెనే యన్నచింతచే యజ్వలు హోమము చేయమానిరి. త్రేతాగ్ను లంతర్హితములయ్యెను. గృహస్థులు తమయిండ్ల శయనింపరైరి. ఏపనియు మాని ప్రజలు చింతించుచుండిరి. ముందుగనే సూర్యుఁ డస్తమించెను. గజములుకూడ నాహారమును దినకుండెను. ధేనువులు దూడలకుఁ బాలీయకుండెను. తల్లులు తమ ప్రథమకుమారుఁడు వచ్చినను సంతసముం జూపకయుండిరి. ఇక్ష్వాకువంశకూటస్థుఁడై నక్షత్రాకారమున నున్న త్రిశంకువు కుజగురుబుధులు తక్కిన క్రూరగ్రహములు కొన్ని సంగమము చేతను, కొన్ని దృష్టిచేతను, కొన్ని వక్రగతిచేతను జంద్రునిగూడియుండెను. నక్షత్రకాంతి క్షీణించెను. గ్రహతేజస్సులు తగ్గెను. కోసలదేశనక్షత్రమగు విశాఖ ధూమముచే నావరింపఁబడినచందమున మలినముగఁ గనఁబడెను. మేఘములఁగూడిన మహావాయువు వేగమున సముద్రముపొంగునట్లు రామమూర్తి వనమునకుఁ బోవఁగనే యయోధ్య తీరుతప్పినది. దెసలెల్ల ధూమావృతములయ్యెను. రాముఁ డడవికిం బోవఁగనే యితరకారణములు లేకున్నను జనులు వగచిరి. వారి కాహారవిహారములందు నిష్టము లేకుండెను. రాజుం దలంచుకొనుచు నెల్లరుఁ జింతించుచుండిరి. అంతియగాక వారిండ్లకుఁ బోవక రాజమార్గములయందే యుండిరి. సంతోష మెవ్వారికిని గలుగకుండెను. వాయువు శీతలత్వమును

బాసెను. చంద్రుఁడు చక్కఁగాఁ గనఁబడకయుండెను. సూర్య కాంతి మాసెను. శిశువులు పాలుద్రావ మానిరి. భార్యలు పతులయందుఁ బ్రీతిమానిరి. సోదర ప్రీతి యడుగంటెను. ఎల్లరు రామునినే తలంచుచుండిరి. రాముని మిత్రులు దుఃఖముచెప్పంగ నేమియుం జేయక భూమింబడి లేవకయుండిరి. త్రిలోకాధిపతియగు నింద్రుఁడు లేకయుండినచో భూమండలము తోడ్పాటు లేక కలతనొందుచందమున రాముఁడు వెడలిపోవఁగా నగరము శోకాక్రాంతమై యాక్రందనధ్వనుల నిండియుండెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గొన్ని విశేషములు గలవు. పరికింతము.

"విశాఖాస్తు సధూమశ్చ నభసి ప్రచకాశిరే." ౧౨

అనియున్నది. కూటస్థుఁడగు నిక్ష్వాకు రాజు విశాఖయందుఁబుట్టె నందున నయ్యది కులనక్షత్రముగఁ బరిగణింపఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన వికారములన్నియు శ్రీరాముని వియోగమునఁ గలుగుటంబట్టి వానిం బరికింపఁగా సర్వభూతాంతర్యామియగు రామునకు వికారము కలిగినపుడు కలిగినవనియు నితర కారణమేదియు లేదనియుఁ దెలియవచ్చెడిని. ఇది శ్రీరాముని భగవత్త్వమునే తెలుపుచున్నది.

"యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున,
న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం. ౩౯
యద్యద్విభూతిమత్సర్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా,
తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవమ్. ౪౦
అథవా బహునైతేన కిం జ్ఞాతేన తవార్జున,

విష్టభ్యాహమహం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్." ౪౨

గీత. ౧౦ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశము పై విషయమును మనకుఁ దోఁపఁ జేయుచున్నది. మనస్సు నొచ్చిన శరీరమంతయు నొచ్చునట్లు భగవంతునకుఁ గష్టముగలిగినట్లుండఁగా సకలభూతములకుఁ గష్టమే కలిగెనని మన మూహించుట పొరపాటుగాదు. ఎంత మంచివారైనను సర్వభూతరంజకులుగ నుండఁజాలరనుటయే సత్యముకదా. తిర్యగ్జంతువులు కూడ దుఃఖించెననుటయే శ్రీరామునిసర్వాంతర్యామిత్వమును దేటపఱచుచున్నది.

దశరథుఁడు శోకించుట.

* శ్రీరామచంద్రుఁడు నగరమునుండి పోవుచుండఁగనే రథధూళి యెంతదనుకఁ గనంబడుచుండెనో యంతదాఁక రాజు రాముని దెసనే కనుచుండెను. ఆధూళి చాలసేపు రాజునకుఁ బ్రియము సుంతయైన జేయఁగోరి రేఁగినట్లే యుండెను. తుదకది యడంగఁగా రాజు శరీరము కలఁతనొంద వగ పెల్లునఁ గ్రిందఁబడెను. కౌసల్య యతని లేవనెత్తఁబూని దక్షిణహస్తమును బట్టుకొనియెను. కైక భరతునియందే ప్రీతిగలదిగాన రాజు నెడమపార్శ్వమున నిలువఁబడి యూరకయుండెనుగాని లేవనెత్తఁ బ్రయత్నింపదయ్యెను. ధర్మనిరతుఁడగు రాజు కైకం గాంచి కైకా! దుష్ప్రవర్తనము కలదానవు. నన్నుం దాఁకవలదు. నిన్నిఁకఁ జూడనొల్లను. భార్యవు కావు. నీకు నాకును బంధుత్వమే లేదు. నీతోడిసంబంధమే కాక నీకడనుండి బ్రదుకు వానికింగూడ నేను రాజునుగాను వారు నాకు భృత్యులు కారు.

* ఇది నలుబదిరెండవ సర్గమునఁ గలదు.

కేవలార్థాసక్తుండవు. ధర్మమునందు నీకుఁ బ్రీతియే లేదు.
కావున నిన్నుఁ ద్యజించితిని. అది సాధ్యమా యందువేమో.
వివాహసంబంధమునఁ గలిగెడి వ్యవహారకర్మముల నన్నింటిని
గూడఁ ద్యజించుచున్నాఁడను. భరతుఁడు నాయనుమతిని రాజ్య
మును బడసి యానందించుచున్నవాఁడగు నేని యతఁడు నాకొసంగు
తర్పణాదులు నాకుం జేరక నశించుఁగాక యని యనుచు
నుండెను.

అంతటఁ గౌసల్య ఘూర్ణిల్లఁబోవుచున్న ప్రాణనాథుని
లేవనెత్తి దుఃఖించుచు నాతనిం బిలుచుకొని యిట్లనెను.
కొడుకు మునివేషమూని యడవికిం బోవుట గాంచుకొని
యాధార్మికోత్తముఁడు బుద్ధిపూర్వకముగ బ్రాహ్మణుని వధించిన
వానివలెనే యున్న, నగ్నిని గఱచుకొన స్పృశించినవానివలెనే మిగుల
ననుతాపము నొందుచుండెను. రాముఁడు నడిగిన త్రోవను
అడుగు పెట్టినప్పుడెల్ల తిరిగితిరిగి చూచుచు దుఃఖించుచుండు సూర్య
బింబము రాహుగ్రస్తము కాఁగా నున్నయట్లు కౌసల్యయును
రాజును తేజము దొలఁగియుండిరి. రాముఁడు నయోధ్యను
దాఁటిపోయెనని యెఱింగి పరితప్తుఁడై దుఃఖావేశమున
నాకుమారుని దీసికొనిపోయిన యుత్తమహయములయడుగులు
త్రోవవెంటఁ గనంబడుచున్నవి. కాని యారామమూర్తిమాత్ర
మగపడలేదు. దివ్యచందనము నలందిన యుత్తమాంగనలు వింజా
మరలు వీచుచుండఁగా మృదులములగు తలగడలయం దుండఁ
దగిన నాప్రియకుమారుఁడు ఘోరారణ్యముల వృక్షము
క్రింద దారువో పాషాణమో తలగడఁగా నిడికొని శయనింపఁ
గలఁడు. తప్పని దీమాట. నాజ్యేష్ఠకుమారుఁడు దీనుఁడై
ధూళి తనువునిండ నలముకొనఁగా నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు

నేలనుండి లేచును సర్వలోకనాథుఁ డా రాముఁడు నేలఁబరుండి లేచిపోవుచుండఁగా వనచరులు నిజముగాఁ గాంచఁగలరు. జనకుని ప్రియపుత్త్రిక సీతాదేవి నిరంతరసుఖానుభవమునకే తగినది. అట్టియామె ముండ్లపై నడుగిడి యవి గ్రుచ్చుకొనఁగా బాధలం గుడుచుచుఁ బోవఁగలదు. అడవుల నెన్నఁడే నెఱుంగనియాసీత మహాక్రూరజంతువులభీషణధ్వనుల విని భయమునొందఁగలదు.

కైకా! నీవాంఛితములు ఫలించెనా? ఇఁక విధవవై రాజ్యమేలుము. నేనుమాత్ర మాపురుషోత్తముని నెడఁబాసి యెంతమాత్రము బ్రదుకనోల్లను.అని యిట్లు రాజు విలపించుచుండఁగా జనులు గుంపులుగాఁ జుట్టుకొనిరి. బంధువు చావఁగా స్నానము చేసివచ్చువానివలె నమంగళముగా నున్న యానగరమును బ్రవేశించెను. గృహములు మార్గములు శూన్యములై యుండెను. బలాఢ్యులు రాముని వెంటఁ బోవఁగా మిగిలినదుర్బలులు కనంబడుచుండిరి. అట్టి యాశూన్యనగరమును గాంచి రాముని స్మరించుచు నేడ్చుచు రాజు మేఘమండలమును సూర్యుఁడు ప్రవేశించునట్లు తనగేహమును జొచ్చెను. మహాసర్పముండుట నెవ్వారికిం గలంపరాకయుండినమడుగును సర్పమును గరుత్మంతుఁ డెత్తుకొనిపోవఁగా సులువుగా నెల్లరు ప్రవేశించునట్లు సీతారామలక్ష్మణులచేఁ బూజ్యమైయుండి వారడవికింబోవఁగా శత్త్రువులకుం గూడ సులభగమ్యమై యాగేహముండెను. రాజంత విలపించుచు మాటలు తడఁబడుచుండఁగా నర్థబాహుళ్యములేనిచప్పిడిమాటల మహాదైన్యమున రా జిట్లు పలికెను.

నన్ను వేగముగ రామునితల్లి యగుకౌసల్యయింటికిం గొనిపోవుదురుగాక. వేఱొకచో నామనస్సు శాంతి గాంచదని పలికెను. ఆమాట శిరసావహించి మార్గముచూపువార లా

కౌసల్యయింటికిం దీసికొనిపోయిరి. అం దా రాజు శాంతునిచంద
మున నుండెను అంతట నా రాజు శయ్యపైఁ బరుండియు శాంతి
గానక కలఁతనొందుచుండెను. తనయు లిర్వురు కోడలు లేక
యుండుట నా గేహము చంద్రుఁడు తారాగ్రహములు నక్షత్ర
ములు లేని యాకాశమువలె నుండెను. ఆ రాజప్పుడు కౌసల్యను
గాంచి గట్టిగా నక్కటా! శ్రీరామా! నన్ను విడిచిపోవు
చున్నావే యని యాక్రోశించి రామచంద్రుఁడు మరల రాఁగా
నాలింగనము చేసికొని నేత్రపర్వముగాఁ జూచుభాగ్యము గల
పురుషులు సుఖమున నాఁడు వచ్చునంతదనుక జీవించియుండఁ
గలరు. వారు సుఖమున నాలింగనము చేసికొని వనమునుండి
వచ్చిన శ్రీరాముని జక్కఁగాఁ జూడఁగలరు. నాకు నట్టిభాగ్యము
గలుగదని శోకించెను. మఱియుఁ దనకు విలయకాలరాత్రివలె
భయముగొలుపునట్లు తోఁచుచున్న రాత్రి రాఁగా రాజు నడి
రేయిఁ గౌసల్యం గని యిట్లు పలికెను. అతనికంఠస్వరము నిర్భర
పరితాపము నొందియున్నచందముగ నుండెను. కౌసల్యా!
నాదృష్టి రామునననుసరించియే పోయియున్నది. ఇంకను మరలి
రాలేదు. కనుక నిన్నుఁ జూడఁజాలకయే యున్నాఁడను. నీవు
నాపైఁ గోపమూనక కరుణగలిగి యుండవలయు. నీహస్తము
చేత నన్ను స్పృశింపుము. అద్దానిచే నాసంతాపము కొంత
తగ్గును. అనఁగా నా దేవి శయ్యపైఁ బొరలుచు శ్రీరామునే
తలంచుచు వగచుచున్న యాదశరథునిం గాంచి చెంతఁ గూరు
చుండి చింతించుచు వేఁడియూర్పులు పుచ్చుచు నతికష్టము
తోఁచినందున మిక్కిలి శోకించెను.

మహామతులారా! ఈభాగము విశేషార్థభూయిష్ఠ మన
వలయును. కాన వానిం దెలిసికొనఁ బ్రయత్నింతము.

"యావత్తు నిర్యత స్తస్య రజోరూపమదృశ్యత,
నైవేక్ష్వాకువరస్తావత్సంజహారాత్మచక్షుషీ." ౧

అని మూలము. అయోధ్యానగరము దాఁటఁబూనఁగనే శుద్ధ సత్వగుణము మఱుఁగుపఱచి రజోగుణప్రధానుఁడుగ భగవంతుఁడు చూపెట్టెను. ఆరూపమే దశరథునికన్నులకుఁ గనంబడియెను. దానిం గాంచుచునే యుండెను. దృష్టిని మరలించుకొనఁజాలఁడయ్యెను. అనఁగా రథము కనంబడలేదు. రథము నావరించి పరమేశ్వరు తేజస్సు వెలయుచుండఁగా దానిని రాజు కనుంగొనియె. మరణము సమీపించుచుండువారలకు మున్నున్న సత్వగుణము తొలఁగి రజోగుణము పొడకట్టును. అత్తఱి సంసారమునఁ బ్రీతి మెండగును. అహంకారము హెచ్చును. మఱింతదాపునకు మృతికాలము రాఁగాఁ దమోగుణము హెచ్చును. ఇది నైజము. అట్టిదుష్టకాలమునఁ బూర్వపుణ్యవశమున నెవ్వానికి భగవంతునిపై నిష్టము కలుగునో వారే తరింతురు.

"అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్ ముక్త్వా కళేబరం,
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః." ౫
గీత. ౮ అధ్యా.

అని శ్రీకృష్ణమూర్తి బోధించెనుగదా. దశరథునకుంగూడఁ దమోగుణము వ్యాపించునా యందురేని మునిశాపమున నాకష్ట మనుభవించియేకాని మృతినొందనతఁడు శక్తుఁడు కాఁడు. కాని యాతాపము ననుభవించి భగవంతుని గన్నతండ్రి గావున నాశ్రీరామమూర్తినే తలంచుచుఁ బ్రాణముల వదలఁగలఁడని మనమెఱుంగవలయును. అనఁగా శ్రీరామమూర్తి యప్పటితేజస్సు రాజునకుఁ గనంబడుచుండఁగా నవ

శుద్ధై మాసముండెననియు నెంతకాల మారూపమును దర్శించుభాగ్యము కలదో యంతవరకు దానిం గాంచుచుండె ననియు నిందలివిశేషము.

"కైకేయి మామకాంగాని స్ప్రాక్షీః త్వం దుష్టచారిణీ,
న హి త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛామి న భార్యా న చ బాంధవీ. ౧
యే చ త్వామనుజీవంతి నాహం తేషాం న తే మమ,
కేవలార్థపరాం హి త్వాం త్యక్తధర్మాం త్యజామ్యహమ్." ౨

అని మూలము. దశరథుని మాటలివి. కైకేయి కోర్కెను నెఱవేర్చ నవసరించినక్కైకను సత్యముగుఁ గఁజాలక సమ్మూర్ఛావశమున విభ్రాంతుఁడై రాజామెను దూఱుచున్నాఁడు. కాని విధివశమునఁ గొన్నిమాటలు సత్యములుగనే వెడలినవి. మరణకాలమున భావము మార్పుపొందునుగదా. కైకా! నన్ను స్పృశింపకుము నీవు. దుష్టచారిణివి. దుష్ప్రవృత్తిగలదానవని సామాన్యార్థము. "చరగతిభక్షణయోః" అను ధాతువునుండి "చారిణీ" అనుపద మేర్పడినది. దుర్జనులనడంపుదానవని యర్థము. భగవత్కైంకర్యనిర్వాహమున నరిషడ్వర్గముల జయించినదానవని భావము. అట్టి నీవు నన్నుఁ దాఁకవలదనునాయందు రేమో. కేవల శాపఫలము ననుభవించుస్థితియందున్నవాఁడు కానఁ దానేమనుచున్నాఁడో యతఁడెఱుఁగఁడని మన మూహింపవలయు "న భార్యా త్వం." నీవు భార్యవు కావు. అనఁగా నేను నిన్ను భరించుకాలముపోయినది. మన యీ సంబంధము తెగిపోవనున్నది. కాన "త్వం న బాంధవీ" అని రాజు పలికెను. అనఁగా నిన్నింకఁ జూడఁగోరను. మృతకాలము దాపునన్నది. శ్రీరాముని తలంచుకొనుచుందును. నీవిపుడు

నా దేహమును స్పృశించిన నేమేని వికారములు గలుగునేమో. కనుక మనకున్న సంబంధమునే వదలుచున్నాఁడని భావము. ఈభావ మాతనిదే యనవచ్చునా యందురేమో. మునివర్యుఁడు మహాకవివాల్మీకి యాభావము నిందిమిడించెనని యెంచవలయును. లేకున్న నామెను దుర్వృత్తి గలదానవని రాజునోటఁ బలికించునా? కైక సాధ్వి కాదనవచ్చునా? కాదన్నచో శ్రీరాముఁడామెను సంభావించుట యసంగతము కాదా. అట్లు కాఁగూడదుకదా. కాఁబట్టి యేమాత్రమున్నను మంచియర్థమును గ్రహింపవలయునని నాయాశయము.

"ద్రక్ష్యంతి నూనం పురుషా దీర్ఘబాహుం వనేచరాః,
రామముత్థాయ గచ్ఛంతం లోకనాథ మనాథవత్." ౧౮

అని మూలము

"లోకనాథం మహాబాహుం రామం నూనం,
ద్రక్ష్యంతి వనేచరాః పురుషాః."

అని "అనాథవదుత్థాయ గచ్ఛంతమ్." అనియు వరుస. సకలలోకనాథుఁడయ్యు నతఁడు కానియట్లు పోవుచున్న రామమూర్తి నాయరణ్యవాసులు చూడఁగలరు. "అనాథవత్" ఇందు సామాన్యార్థము గ్రహింపరాదు. "న విద్యతే నాథో యస్మాత్సః అనాథః. అనాథ ఇవ అనాథవత్" అని గ్రహింపందగు. ఎవ్వనికంటె నింకొకఁడు రక్షకుఁడు లేఁడో యతఁ డనాథుఁ డనఁబడు. అట్టివానివలెనని భావము. సర్వరక్షకునిగా వనచరులెల్ల రామమూర్తిని గాంచఁగలరనియే యిందుఁగలవిశేషార్థము. వనములవసించువారనుటచే లోకవ్యవహారసంబంధము లేనివారని యర్థమగును. సర్వకాలము భగవంతునే ధ్యానించువారని తెలియందగును.

పౌరులకంటె జానపదులకంటె వనవాసు లుత్కృష్టులని భావము. ఏల? మానవవ్యవహారసంబంధము లేకుండుటయే యుత్కృష్టత్వమునకుఁ గారణము. సర్వసంగపరిత్యాగ మొనరించినవారే భగవద్ధ్యానమున నిలుకడ గలవారలు కాఁదగుదురు. అట్టివారనఁగా మునులని యర్థము. మునులు శ్రీరామమూర్తి లోకరక్షకరక్షకుఁడని భావించి నేత్రఫలముగఁ గనుఁగొందురనియే యిందలిసారము. మనమేమి నేర్చుకొనఁదగు?

భగవంతుని ధ్యానించునప్పుడు జనసంసర్గము పనికిరాదు. ఏకాంతస్థలము కావలయును. అందుఁ గూరుచుండి యోగాభ్యాసమున బుద్ధి నిలుకడం గాంచఁగా హృదయకమలాంతరమున నాదివ్యమూర్తి నావేశింపఁ జేసికొని యానిరుపమతేజోమూర్తిని ధ్యానింపవలయును. జనసంసర్గము ధ్యానయోగమునకు భంగకరమని తెలియందగు.

"యోగీ యుంజీత సతతమాత్మానం రహసి స్థితః,
ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీరపరిగ్రహః. ౧౦
తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియక్రియః,
ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే." ౧౨ గీత. ౬ అధ్యా.

అని భగవద్గీతలు బోధించెడిని. 'రహసిస్థితః' అనఁగా నేకాంతస్థలమునసుండి యని యర్థముకదా. అట్లుగాక కొందఱు వేషధారులై గడ్డముం బెంచి యోగులమని దాసులమని భక్తులమని చెప్పుకొనుచుఁ దమకంటెఁ బామరులు తమ్ము వెంబడింపఁగా వారిమూలమున ధనములాగుచు యోగము నభినయించుచు నెన్నియో పేరులం జెప్పి ధనము సేకరించి రహస్యవర్తనముసఁ దమవారి కొసంగుచుఁ బైకి నిస్పృహులని తోఁచునట్లు

నటించుచుఁ దిరుగుచుందురు. అట్టి పాషండులు చూచునది దేవళములలోనిపాషాణమునే యని యెఱింగి వారిసంగతికిం బోక మెలంగవలయును. అట్టిపాషండులయుపదేశము నాలకింపఁ జెవులకుం బని కల్పింపరాదు.

"సుఖితా బత తం కాలం జీవిష్యంతి నరోత్తమాః,
పరిష్వజంతో యే రామం ద్రక్ష్యంతి పునరాగతమ్. 32
అథ రాత్ర్యాం ప్రపన్నాయాం కాళరాత్ర్యామివాత్మనః,
అర్ధరాత్రే దశరథః కౌసల్యామిదమబ్రవీత్." 33

అని మూలము. దశరథునకు మృత్యువాసన్నమయ్యెనని యెఱిం గెను. నిమిత్తములనఁగా మనోవ్యాపారాదులు దానినే తెలుపు చుండెను. శ్రీరాముఁడు మరలవచ్చినంతదనుక జీవించియుండు వారే సుఖితులు. వారే ధన్యులు. ఏలయనఁగా శ్రీరామమూర్తిని దర్శింపఁగలరని తనమరణమును దాఁదెల్పుచున్నవాఁడని యెఱుంగనగు.

"ఆత్మనః కాళరాత్ర్యామివ రాత్ర్యాం ప్రపన్నాయాం సత్యామ్."

కాళరాత్రి యనఁగా సంహారరూపిణి శక్తి యని యర్థము. తమోగుణమయి యని భావము. సత్త్వగుణప్రధానమగు విష్ణ్వాకృతిం గొని రక్షించుచు రజోగుణప్రధానమగు బ్రహ్మాయాకృతిం గొని సృజించుచుఁ దమోగుణప్రధానమగు రుద్రునాకృతిం గొని సంహరించుచు మూలప్రకృతియే యొప్పునని భావము.

"సృష్టికర్త్రీ బ్రహ్మరూపా గోప్త్రీ గోవిందరూపిణీ,
సంహారిణీ రుద్రరూపా తిరోధానకరీశ్వరీ."

అను ప్రమాణము వల్ల దానిని వ్యక్తపఱచుచున్నది. నశింపుచువారే సంహరింతురా యని కొందఱు ప్రశ్నింతురు.

"కాలః పచతి భూతాని కాల సంహరతే ప్రజాః."

అను సూక్తియు,

"కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో,
లోకాన్ సమాహర్తుమిహ ప్రవృత్తః."

అని గీతయుం దెలుపుచున్నవనుచుము? భగవంతుండు కాల రూపుండని సృష్టిస్థితిలయములు చేయువాండని యెఱుంగుమని నేతిముఖ్యమా యారూపము ధరించుచునని తాత్పర్యము కదా. కావునఁ గాళరాత్రి యనంబరంగుచు పరిపాలించునట్టి కాలము కలసి కాలాంతరమ్మయ్యే దేహము నిర్ధారమని యెఱుంగవలయును. నడి రేయి కాంగా రాజు కౌసల్యతోఁ దనవృత్తాంతము నిట్లు తెలిపెను. అనఁగా మృత్యువాసన్నముగు నున్నదని యాతఁ డెఱింగెననియే యిట ముఖ్యము.

"రామం మేఽనుగతా దృష్టిరద్యాపి న నివర్తతే,
న త్వాం పశ్యామి కౌసల్యే సాధు మాం పాణినా స్పృశ."

అని మూలము. అనేకార్థములను బోధించుచున్నదని దీనికి వ్యాఖ్యాతలు పెక్కురీతుల భావములను దెలిపిరి వానిం జర్చించుటవలన లాభము లేదు. వానిసారము గ్రహింతము. మృతి కాలమున నొక్కొక్కయింద్రియము తనతన వ్యాపారము మానుకొనును. అవి ముడింగి మెలంగుపడి మానవుఁడు తరణోపాయమును వెదకికొనవలయును. అనఁగా భగవంతుని మనఃపీఠమున నెలకొలిపి కొలువవలయును. ధ్యానించుచుండవలయునని సారము.

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా. ౬౧
తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత,
తత్ప్రసాదాత్పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతం." ౬౨

గీత. ౧౮ అధ్యా.

అని భగవంతుఁ డుపదేశించినచందమున దేవాలయమునఁ గల పాషాణవిగ్రహమును గాక సర్వాంతర్యామియైన పరాత్పరుని ధ్యానింపవలయును.

"యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః. ౬
అభ్యాసయోగయుక్తేన చేతసా నన్యగామినా,
పరమం పురుషం దివ్యం యాతి పార్థానుచింతయన్. ౮
కవిం పురాణమనుశాసితారమణోరణీయాంసమనుస్మరేద్యః,
సర్వస్య ధాతారమచింత్యరూపమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్." ౯

గీత. ౮ అధ్యా.

అని శ్రీకృష్ణమూర్తి చెప్పినప్రకారము భగవంతుని తేజోరూపునిగా ధ్యానించుచుఁ బ్రాణముల వదలిన నాతేజస్సే తమోగుణమును నాశముచేసి పరమపదమును బ్రాపింపఁజేయు నని యేర్పడుచున్నది.

దశరథునకుఁ జక్షురింద్రియము తనపని మానుకొనుచున్నది. కౌసల్యా నీవు నాకగపడుట లేదని పలికెఁగదా. అనఁగా నాయింద్రియము స్వవ్యాపారవిరతిం బొందుచున్న దని రామమూర్తి ననుసరించిపోయిన నాదృష్టి యింతదనుక మరల లేదనఁగా భావమేమి? నాచిత్తము శ్రీరామునియందే

యాసక్తమైయున్నదనియే. మరల లేదనఁగా విషయాంతరమునఁ బ్రసక్తిఁగాంచలేదని యర్థము ఇఁకఁ ద్వగింద్రియము (చర్మము) కూడఁ దనవ్యాపారము మానుకొనుచున్న దియా? పరిశీలించు కొందును. నీవు కరమునఁ దాఁకుదును. సుఖస్పర్శముగ నుండు నదికదా నీహస్తము. నిర్మలచిత్తముగలవారిహస్తము పరులకు స్పర్శసుఖమునే కల్గించునని పెద్దలందురు. క్రూరులచిత్తము పరదుఃఖకరముకదా. మరణచిహ్నములలోఁ ద్వక్చక్షురింద్రియములు స్వప్రవృత్తిని మానుకొనుటయే ప్రధానచిహ్నములు. వాని నెఱింగినవారు తరణోపాయము నాలోచించుకొందురు. దీనిసారమేమి?

ఏయింద్రియము గాని యే కార్యమున నియోగింపఁబడునో యా కార్యమునే చేయుచుండవలయును. ఇతర కార్యము నెఱుంగకయుండవలయును. అప్పుడే యది యా కార్యమున శ్రద్ధకలదిగ నున్నదని మనము గ్రహింపవచ్చును. యోగి యుపాస్య దేవత యందు మనస్సునిలిపి దానినే గాంచుచుండును. ఇతరులు పిలుతురు. ఆశబ్దము శ్రోత్రేంద్రియగోచరము కాలేదు. అనఁగా మనస్సు శ్రోత్రేంద్రియమునఁ బ్రవర్తింపకున్నదని భావము. మనస్సు చేరకయున్న దాని కేశ్రమయు లేదు. ఒకపనిఁ జేయుచు రెండవ కార్యమునుగూడ నాయింద్రియ మెఱుంగునేని యది కార్యమున శ్రద్ధగలదిగాదని యెఱుంగవలయును. యోగము నకుఁ బరీక్షయిదియే. దశరథుండు స్వకీయాయుష్యంతమును బరికించుచున్నాఁడనుకథ మన కీపరీక్షను దెలుపుచున్నది. పరాకాష్ఠ యన నదియే. ప్రతికార్యమునందు నేకాగ్రత యుండవలయును. ఇట్టిపరీక్షలమూలమున దానివాస్తవ మెఱింగి

యందుఁగలకోఱంతను దీర్చుకొనవలయును. ఇదియే యీభాగ
మునుండి నేర్చుకొనఁదగినవిషయము.

కౌసల్య దుఃఖించుట.

* తరువాతఁ బుత్రదుఃఖమునఁ గుంది కౌసల్య తల్ప
మునఁబడి పొరలాడుచుండుపతిం గాంచి యిట్లుపలికెను. మహా
రాజా! కైకేయి శ్రీరామచంద్రునకు స్వకీయకుటిలప్రవృత్తిరూప
విషముఁబెట్టెను. ఇఁక నెమ్మదిగాఁ గుబుసమువదలిన నాగుఁబాము
వలె నుండఁగలదు. దృష్టికి శృంగారముగ నామె యుండును.
శ్రీరాము నడవిపాలుచేసి వాంఛ ఫలింప సుఖమునొందినది.
ఇంకమీఁద నామె గృహగతభుజంగమువలె నెక్కుడు బాధలు
గలుగఁజేయఁగలదు. భరతునకు రాజ్యమీయక తప్పకపోయిన
యప్పుడు రాము నడవులకుఁ బాఱఁదోలుటకంటె నన్నము
పెట్టక భరతునకు దాసునిగానుండుమని యాజ్ఞాపించినను
బాగుండును. ఆస్థితియందు నాకొడుకు భిక్షమెత్తుకొని జీవిం
చుచు నాకుఁ గనఁబడుచునైన నుండునుగదా. అట్లుచేయక
యడవిపాలు చేయనేల? రాజా! యజ్ఞముచేసినవిప్రుఁడు దేవ
తల కీఁదగినహవిర్భాగమును నజ్ఞానమున రక్కసులకు నిచ్చు
నట్లు మర్యాదమీఱి నీవు రాముని బాఱఁదోలి యతనిరాజ్య
మును గైక కిచ్చితివికదా. రాజలక్షణములుగలరాముఁడు
సీతాలక్ష్మణులంగూడి ధనుర్ధారియై యడవిని బ్రవేశించు
చున్నాఁడు. కైకనూటను బాటించి వన మనఁగా నెట్టిదో
యెఱుంగనిసీతను రామలక్ష్మణులను వనమునఁ గాపురముచేయు
నట్లు విడిచితివి వారిగతి యేమగును? సుఖింపఁదగువారెల్ల నడ

* ఇది నలువదిమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

వుల నెట్లు జీవింపఁగలరు? నాకుమారుఁడు సీతాసౌమిత్రుల
తోడ నాదుఃఖములు తొలఁగునట్లు రాఁగాఁ జూచునంత
యదృష్ట మిప్పుడే కలుగునా? ఒక్కరాత్రి యుండవో నిద్ర పోయి
వచ్చినవారివలెవారు మరలివచ్చి సకలశృంగారములుగలుగు నీ
నగరమును బ్రవేశింపనుండు సీతను లేమరొక్కనుకాల మెప్పుడు
వచ్చును? ఎప్పు డీవారు ఆనందసముద్రమున మునిఁగి తేలుదురు?
అంబోతు ధేనువుంగూడి వచ్చినట్లు సీతను ఒకస్యందనమునఁ గొని
రథముపైఁ గూరుచుండి యారామచంద్రుఁ డీపట్టణమును
బ్రవేశించును? పరవీథులయందు నాకుమారులు రాఁగా జను
లెట్లలే రాజమార్గములయందుఁ బుష్పములఁ జల్లుదురు? సర్వా
లంకారశోభితులై వారు నగరము శోభిల్లుచుండఁ గన్ను
లార నే నెప్పుడు చూడఁగలను? కన్యకలును స్త్రీలును బుష్ప
ఫలముల నొసంగుచు నాకుమారుఁ డెప్పుడు నగరమునకుఁ
బ్రదక్షిణము చేయుచున్నాడు? జ్ఞానవృద్ధుఁడు దేవతలవలె నిమనాగ్ని
దండ్రియైయుండగలవానివలె సుందరుఁడై సగుణాకారమూర్తి
మాఁదిడులబాలునివలె ముద్దులు మూటఁగట్టుచు రాఁగా నే
నెప్పుడు చూతును? నేను తొలిజన్మమునఁ గ్రూరమతినై శిశువులు
పాలు త్రాగఁబోనియుండఁ దల్లులవాలిండ్లు గోసివైచియుందును.
సంశయము కలుగదు. కనుక నే యీదుఃఖము నాకుఁ గలిగినది.
సింహము దూడను బోలియుంచి దానితల్లిని దూడలేనిదాని
నిగా నొనరించినచందమున బిడ్డలపైఁ బ్రీతిగలవన్నాఁ గొక
బిడ్డలు లేనిదానినిగాఁ జేసితిని. లేక లేక యొక్కకుమారుఁడు
గలిగెను. వాఁడు సకలకల్యాణగుణములనుఁ బుట్టినయిల్లు. సకల
విద్యావంతుఁడు. అట్టి నాకొడుకు వదలి జీవింపనోల్లను. నా
చిన్నారికుమారుని జూడఁజాలనేని బ్రదుకుటకు నాకు దైవము

క్షీణయయ్యెదు. గ్రీష్మకాలమున సూర్యుఁడు భూమిని తపింపఁ జేయునట్లుగనె బుత్త్రవియోగజనితపరితాపాగ్ని మిమ్ము నన్ను మఱింత తపింపఁజేయుచున్నది.

సుమిత్ర కౌసల్య నోదార్చుట.

* ఈరీతి విలపించుచున్న సాధ్విని కౌసల్యం గని ధార్మికురాలగు సుమిత్ర ధర్మ్యముగా నిట్లు పలికెను. పూజ్యురాలా! రాముఁడు సకలసద్గుణవంతుఁడు. పురుషోత్తముఁడు. ఆతనింగుఱించి నీవు దుఃఖింప న్యాయము కాదు. దాన లాభ మేమి? దైన్యమునఁ గలుగుఫల మేది? మహాబలుఁడగు నీ కొడుకు పెద్దలు పట్టుదలతో నాచరించునదియు మహాఫలవంతమును నగుధర్మమును బూని తండ్రి కసత్యదోషము కలుగకయుండు నట్లు సత్యప్రతిజ్ఞునిగాఁ జేసి వాఁడై రాజ్యమును మాని వనమునకుఁ బోయెను. అందువలనఁ గాని యింకేమియుఁ గాదు. శిష్ట సదాచార్యము నాచరింపఁబోయినందునఁగా నాతని నిందించి వగవ రాదు. అనఘుఁడు ప్రాణిదయాపరుఁడును నగులక్ష్మణుఁ డతనికి సేవలు చేయఁబోయెను. ఇది లక్ష్మణునకు మహాలాభము. కాన వానింగూర్చియు దుఃఖపడరాదు. సుఖార్హురాలగుసీతయు వన వాసకష్టములు తెలిసియుఁ బతివ్రత గావున స్త్రీలకుఁ బతియే దైవమని తలఁచి పతికష్టములఁ బోఁగొట్టఁబూని యడవికిఁ బోవుచున్నది. కాన ధర్మము నాశ్రయించిన సీతనుగుఱించియుఁ జింతింపరాదు. ధ్వజమును త్రిప్పునట్లు నిఖ్యాతిని బ్రపంచము నం దెల్లకడల వ్యాపింపఁజేయు ప్రభువు శ్రీరాముఁడు కాన నతనిఖ్యాతి సకలభూతములకుఁ దెలియును. ఇంద్రియముల

* ఇది నలువదినాల్గవసర్గమునఁ గలది.

జయించి యాత్రాసహితప్రసాధనము కలిగియుండు శ్రీరామునకన్ని పేరులు కలుగును. సకలశ్రేయస్సులు గలుగునట్టి రాముని గుఱించి చింతింపవలెను.

శ్రీరాముని త్రికరణశుద్ధిని, నసమానమహత్త్వమును, దెలిసి భాస్కరుఁడు దాని శరీరమును తనయుష్ణకిరణముల నించు కంతయు తపింపఁజేయఁడు. పవమానుఁడు సర్వదా తగినయట్లు చల్లఁదనము వేడిమిని గల్గించుచు హితముగా వీచుచు నన కుసుమపరిమళముల వెదజల్లుచుండును. పాపులను దూరముగనుండు శ్రీరాముని చంద్రుఁడు రాత్రులయందుఁ దుహిన కిరణముల నింపుగలుగ సేవించుచుండును. సుకుమారుఁడు శంబరాసురుని సుమారుని జనకుఁగాఁ గాంచి సంతుష్టుఁడై చతుర్ముఖుఁడు దివ్యాస్త్రము లొసంగెనుగదా. అస్త్రవేత్తుఁడగు రాముని నొకరు రక్షింపవలసిన యవసరమే లేదు. బాహుబలమే యాతనిం గాపాడును. కావున నతఁడు దుర్నిరీక్షించిన నింటనున్నయట్లు హాయిగా నుండును.

పదునాలుగేండ్లు భరతుఁడు రాజ్యము చేసి ప్రజల లోఁ బఱచుకొనఁగా నవ్వల రాజ్యము రామున కెట్లు వచ్చునని యనుమానింతువేమో. రాముని బాణములకు లక్ష్యమైన నిష్టశత్రువులైనను బ్రదుకరు. అట్టి వీరాగ్రేసరునకు భూమి యెట్లు లోఁబడకయుండును? సకలరాజలక్షణసంపన్నుఁడగు రామమూర్తి దేహప్రకాశముఁ జూడఁగా నరణ్యవాసముం దీర్చి వేవేగ రాజ్యమును బాలించునని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. దేవీ! శ్రీరాముఁడు సూర్యునకు సూర్యుఁడు, అగ్నికి నగ్ని, ప్రభువులకుఁ బ్రభువు, సంపత్తికి సంపత్తి, కాంతికిఁ గాంతి, కీర్తికిఁ గీర్తి,

ఓర్పున కోర్పు, దేవతలకు దేవత, భూతముల కాదిభూతము. అట్టి రాముని కెందుఁగాని ప్రతిబంధకము లేవేని కలుగఁగలవా? నగరమును విడిచి రాముఁ డడవికిం బోవుచుండఁగా నెల్లరు దుఃఖించిరో యా రాముఁడే సీతాలక్ష్మణులతో రాజ్యలక్ష్మితోఁ గూడివచ్చి పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁగలండు. అపజయమే యెఱుంగని శ్రీరాముఁడు మునివేషమూని నారచీరలుగట్టి వనమున కరుగుచుండఁగా సీతవలె రాజ్యలక్ష్మియు వెంబడించియే పోయెను. ఆ రామునకు దుర్లభ మేది యుండును? విలుకాండ్రలో మేటియగులక్ష్మణుఁడు బాణఖడ్గాద్యాయుధములు దాల్చి రామునకు ముందుఁ దానే పోవుచున్నాఁడు. అట్టి శ్రీరామునకు లభింపరాని దేది యుండును? ఆర్యా! రాముఁడు వనవాసము యథావిధిగా నెఱవేర్చి రాఁగా నీవు చూడఁగల్గుదువు. ఇట్టి యజ్ఞానము దుఃఖము వలదు. సత్యమునే చెప్పుచున్నానుగాని వేఱుగా దని నమ్ముము. నిష్కళంకయశస్సుగల దానవు. మరలివచ్చిన శ్రీరాముఁడు నీపాదములకుఁ దలసోఁక వందనమాచరించునపుడు చంద్రునివలె మనస్సు చల్లఁజేయఁగా నీవు కన్నులారఁ గాంచఁగలవు. పట్టాభిషిక్తుఁడగు రామునిం జూచి యానందబాష్పముల వదలఁగలవు. తల్లి! రామున కించుకయే నశుభము కలుగునని నాకుం దోఁపలేదుసుమీ. కావున నిట్లు నీవు వగవవలదు. శీఘ్రకాలముననే నీవు సీతారాములను లక్ష్మణుని జూడఁగలవు. నిర్దోషురాలవగు నీవు నిన్నేగాక తక్కినవారిం గూడ నాశ్వాసింపవలసినదానవు. అట్టి కాలమే యిది. ఈసమయమున నీవే యీలాగున మనమునఁ గుందుచున్నదానవే. ఏల? శ్రీరాముని గుమారునిగాఁ గాంచిన నీవంటిదానికి దుఃఖము తగునా? సన్మార్గవర్తనము గలవారిలో

రామునిమించువాఁడెందేని కలఁడా? మిత్రబృందముఁగూడివచ్చి రామమూర్తి నీకు నమస్కరించుచుండఁగా సుఘుసులు సట్టంబు సట్లు నీవానందబాష్పములు శీఘ్రముగ వదలంగలవు. పాంథ కార్థముల నొసంగూర్చు నీకుమారుఁడు సామాన్యజనోచితముల నీపాదముల నొత్తఁగలఁడు. త్రిలోకసుకుమారుని నానందబాష్ప ముల నీవే తుడువంగలవు. అని యనేకవిధంబుల మాటలచే నుప చారముచేయుచున్నట్టిగల సుమిత్రాదేవి కౌసల్య నూరడించి యూరడించెను. కౌసల్యయును నామె యాశ్వాసింపఁబడుచుండి దుఃఖ మును వదలియుండెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున వివరింపఁబడిన భాగము లనేకములు గలవు. అసలు మానములో సుమిత్ర కౌస ల్యకుఁ జేయుచున్న బోధయే ముఖ్యము. దీనిలో సుమిత్ర "రామం దశరథం విద్ధి" అను శ్లోకమునఁ గుమారునకుఁ జెప్పిన విషయ మనేకార్థములు గలదని పెక్కువ్యాఖ్యాతలు సఫలములే యని తోఁచును.

"ఇదం ధర్మే స్థితా ధర్మ్యం సుమిత్రా వాక్యమబ్రవీత్." ౧

అని మూలము.

"జన్మాంతరసుకృతవశేన తారామందోదర్యోరివ సుమిత్రాయాః పరతత్త్వజ్ఞాన మస్తీతి సంప్రదాయః."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. తారామందోదరులకుఁ బరతత్త్వజ్ఞానము కలదనుట కెట్టి ప్రమాణములు కనఁబడవు. యీమె యందుఁ గలదనుటకుంగూడ నట్టి సంప్రదాయార్థములని లేని పోనియర్థములు కొన్ని పలుకుట మతాచార ప్రవర్తకులకు సహజము. కాని యవ్వానివలన లోకమున కపకారమేమియు లేదు

గాన వాని నాక్షేపింపరాదు. ఏది యెట్లున్నను గొందఱు పురంధ్రీమణులకుఁ దత్త్వజ్ఞానము కలదన్నందున మనకు గౌరవమేకదా. కొన్ని తావుల నిట్టిసంప్రదాయార్థములు పరమతాచారదూషణపరములుగా నుండును. ఆరూపముగా నాలుగు డబ్బు లార్జించుకొనువారు కొందఱు వేషధారులు గలరు. వారికి విముక్తియేగాని దాతలకుఁ బుణ్యాను కలుగకపోదు. ప్రకృత మనుసరింతము. 'ధర్మే స్థితా' అనఁగా ధర్మనిష్ఠగలదని యర్థము. కౌసల్య దుఃఖించునట్లు దుఃఖింపక తదుపశమనార్థము ప్రయత్నించుటంజేసి పెద్దలవలన ధర్మమార్గము లెఱింగిన సాధ్వి యని తెలియవచ్చెడిని.

"తవార్యే సద్గుణై ర్యుక్తః పుత్త్రస్స పురుషోత్తమః,
కిం తే విలపితేనైవం కృపణం రుదితేన వా." ౨

అని మూలము.

"ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞానస్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః,
అక్రోధ స్తపసః క్షమా ప్రభవితుర్ధర్మస్య నిర్వ్యాజతా
సర్వేషామపి సర్వకారణమిదం శీలం పరం భూషణం." ౮౩

అని భర్తృహరి చెప్పినట్లు సుమిత్ర కౌసల్యకు రామునియందుఁ గల సుగుణసంపత్తిని దెలిపి సద్గుణున కెందును బాధలొదవవని తెల్పుచున్నది. పురుషోత్తమః = ఉత్తమపురుషుఁడు. విశేషణోత్తరపదకర్మధారయ సమాసము. పురుషులలో నుత్తముఁడని యర్థము చెప్పరాదు. అట్టిమహాత్మునిగూర్చి విచారింప నేల? అనఁగా నెవ్వఁడు సుగుణవంతుఁడో యతని కెందు నేబాధలు కలుగవని భావము. సత్త్వరజస్తమోగుణములతోఁ

గూడి యవతరించిన భగవంతుఁడుకదా. అట్టివానింగూర్చి దుఃఖింపఁ బనిలేదని రహస్యార్థము. తెలిసి సుమిత్ర చెప్పెనదా యన్నఁ బరమేశ్వరానుగ్రహమున నాసమయమున నట్టిమాటలే తమయంతన దొరలుచుండునని మన మెఱుంగవలయును.

"అరణ్యవాసే యద్దుఃఖం జానతీ వై సుఖోచితా,
అనుగచ్ఛతి వైదేహీ ధర్మాత్మానం తవాత్మజమ్."

ఈవఱకు సీత యడవుల నివసించినది కాదని సుమిత్ర యెఱుంగును. అడవిఁ గలుగు దుఃఖముల నెఱింగియు విదేహరాజకన్యక సుఖానుభవమునకుఁ దగినదయ్యును ధర్మాత్ముని నీకుమారు ననుసరించిపోయెను. అని సామాన్యార్థముకదా. ఇందు జానకి యనక "వైదేహీ" అని మహర్షి ప్రయోగించెను. ఆపదమే జ్ఞానశక్తి యను నర్థ మిచ్చును. అరణ్యవాసమం దేదుఃఖముగలదో యది యెఱింగి యనఁగా నడవులఁ దావసించినపుడు రాక్షసులకుఁ గలుగఁబోవు దుఃఖముల నెఱింగినదని భావము. సుఖోచితా=సుఖము చేకూర్పఁదగినది. మునులకు దేవతలకు సుఖముఁ జేకూర్పఁదగినది. అనఁగా దుష్టరాక్షససంహారమున శిష్టులకు సుఖముఁ గల్పింపఁదగినదని భావము. సర్వబ్రహ్మాండనాయికయని సారము. అట్టి జ్ఞానశక్తి ధర్మమే యాత్మగాఁగల, అనఁగా "వృషో హి భగవాన్ ధర్మః" అను మనుస్మృతివాక్యము ననుసరించి ధర్మమే యాత్మగలవాఁడు. అనఁగా రూపహీనుఁ డగుపరమేశ్వరుఁడని యర్థము. "తవాత్మజమ్" నీకుమారుఁడుగా నున్నవాఁడని యర్థము. నీకుమారుఁడుగాఁ గనంబడు రాము ననుసరించిపోయెను. కనుక నామెయే యాతనికి నతఁడే యామెకు సహాయము. ఇతరు లక్కఱలేదని

భావము. సీత సహాయురాలై యుండఁగా నీవేల రామమూర్తిం గూర్చి విచారించెదవని తెలిపెనని మన మెఱుంగవలయు. దీనిచేఁ బ్రకృతిపురుషులు సీతారాములని మనము గ్రహింపవలయును.

"వ్యక్తం రామస్య విజ్ఞాయ శౌచం మాహాత్మ్యముత్తమం,
న గాత్రమంశుభిస్సూర్యస్సంతాపయితుమర్హతి." రా

అని మూలము. శ్రీరామమూర్తిదగు నగ్నిసంబంధమగు తేజస్సును, అనుపమాన సర్వనియంతృత్వాదిలక్షణమగు మహత్త్వము నెఱింగి సూర్యుఁడు తనయాతపముచేఁ దపింపఁజేయఁజాలఁడు. అనఁగా

"ఆదిత్యానామహం విష్ణుర్జ్యోతిషాం రవిరంశుమాన్,
పవనః పవతామస్మి రామశ్శస్త్రభృతామహమ్."

అనియు,

"దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా,
యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః."

అనియుఁ గల భగవద్గీతావాక్యములను బరికించినఁ దెలియఁజాలు భగవద్రూపమును సూర్యుఁడు తపింపఁజేయునని యేల భ్రాంతిపడియెదవని సుమిత్రయాశయమని మన మూహింపవచ్చును. ఈ రెండు తేజస్సు లొక్కనిదే కావునఁ దన్నుఁ దానెట్లు బాధించును? అనునదియే యిటఁగలపరమార్థము.

"ధ్యాయేత్సదా సవితృమండలమధ్యవర్తీ నారాయణస్సరసిజాసనసన్నివిష్టః" అనిసూక్తియుఁ బ్రసిద్ధమేకదా. ఇందు నారాయణశబ్దమునకు మధ్యవైష్ణవులు చెప్పెడు త్రిమూర్తులలో నొకఁడగు విష్ణువు కాదనియుఁ ద్రిమూర్తులను బుట్టించు మహాప్రకృతి యొవని

సంకల్పమో యట్టి భగవంతునియందు సత్త్వమును గ్రహింప వలయును. ఇట్లే సూర్యచంద్రులవిషయమునను గ్రహింపవలెను. రవిచంద్రు లిద్దరును మహాప్రకృతి తాటంకములని యెఱుంగ వలయును.

"తాటంకయుగళీభూతతపనోడుపమండలా."

అని ప్రమాణము.

"దదౌ శాస్త్రాణి దివ్యాని యస్య బ్రహ్మా మహాత్మనే,
దానవేంద్రం హతం దృష్ట్వా తిమిధ్వజసుతం రణే." ౧౧

అని మూలము. ఇదియుండగనే యసంగతముగాఁ దోఁచును.

"కదాచిద్రామో దండకారణ్యం గత్వా వైజయంతం పురం నిరుధ్య దశరథ విరోధీభూత శంబరమసురం హతవాన్. తేన ప్రీతో బ్రహ్మా రామాయ దివ్యాస్త్రాణి దదౌ ఇత్యవగమ్యతే."

అని గోవిందరాజులు మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. దీనివలన ననేకసంశయములు ఉదయించును. సుమిత్ర యీమాట చెప్పుటకుముందే యీయుద్ధము సాగియుండవలయునుగదా. విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరాముని బంపుమా యని దశరథు నడిగినప్పటివా రిరువురసంభాషణముం బట్టి చూడఁగా సంశయముం దీవిషయమునకుఁ బ్రసక్తియే లేదని తెలిసెను. సీతాకళ్యాణానంతరము రాముఁ డయోధ్యనున్న పండ్రెండేండ్లలో నెపుడో సాగియుండ వలయును. ఇంత గొప్పయుద్ధము సాగియుండినయెడల నద్దాని వాల్మీకి వ్రాయకయుండునా యని కొందఱందురు. ఆప్రశ్న మసంగతమనరాదు. దండకారణ్యమునకు శ్రీరామమూర్తి యరిగినట్లు పై గాథ తెలుపుచున్నది. ఆమార్గము రామలక్ష్మణులకుఁ గ్రొత్తదైయున్నదని ముందు రామాయణముననే చదువ

వచ్చును. దశరథునకుఁ దెలియకయుండ నీయుద్ధము సాగి యుండదుకదా. చతురంగబలములతోఁ బంపక యన్నదమ్ము లను రాజు పంపదుకదా. అపుడు దండకారణ్యము రామలక్ష్మ ణులకుం బ్రాంతదియే యగుంగాని క్రొత్తది కాదు. ఇవన్నియు నొకదాని కింకొక్కటి విరుద్ధముగానున్నవి. "స్థితస్య గతిశ్చింత నీయా" యన్న న్యాయము ననుసరించి యెట్లో సమాధానము చెప్పవలెనని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరని యూహింప నవకాశ మేర్పడుచున్నది.

"యదా వ్రజతి సంగ్రామం గ్రామార్థే నగరస్య వా"

అన్న వాక్యమును దీనికి బలిగా నీయఁబూనినను మహాభూతము వంటి యీ ప్రశ్నమునకుఁ జాలదనియే తోఁచెడిని. వ్యాఖ్యా తలు వ్రాసినపుడు మూలమిది ప్రక్షిప్తమనుటకు నోరాడ కున్నది. నాయాశయ మీశ్లోకము ప్రక్షిప్తమనుటయే మంచిదని. ముందే మేనాధారము దొరకిన వ్రాయుదును. ఇపు డిది సరిపఱచుయోగ్యత లేదనియే యంగీకరింతును. వ్యాఖ్యా తలు మహాత్ములు కాన వారిబుద్ధుల కిది సరియనియే తోఁచి యుండును. నావంటియల్పమతుల కిది తగినసమాధానముగాఁ దోఁపకయున్నది. సమయమొదవిన వ్రాయుదును. ఇప్పటికి మన్నింపుఁడు.

"సూర్యస్యాపి భవేత్సూర్యో హ్యగ్నేరగ్నిః ప్రభోః ప్రభుః,
శ్రియశ్శ్రీశ్చ భవేదగ్ర్యా కీర్తిః కీర్త్యాః క్షమా క్షమా.
దైవతం దేవతానాం చ భూతానాం భూతసత్తమః,
తస్య కే హ్యగుణా దేవి రాష్ట్రే వాప్యథవా పురే. ౧౫

పృథివ్యా సహ వైదేహ్యా శ్రియా చ పురుషర్షభః,
క్షిప్రం త్రిసృభిరేతాభిస్సహ రామోఽభిషేక్ష్యతే." ౧౭

అనుమూలము

"పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః,
నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ. ౫
పశ్యాదిత్యాన్ వసూన్ రుద్రానశ్వినౌ మరుతస్తథా,
బహూన్యదృష్టపూర్వాణి పశ్యాశ్చర్యాణి భారత. ౬
ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నం పశ్యాద్య సచరాచరం,
మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసి." ౭ గీత. ౧౧ అధ్యా.

అనుసిగీతాశాస్త్రవిషయమునే తెలుపుచున్నది. భగవంతుఁడను నది యిదియే తెల్పుచున్నదిగదా. పృథివి సీత లక్ష్మి యను మూవురతో శ్రీరాముఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁగలఁడు. అనఁగా భావమేమి? ఇచ్ఛాశక్తి జ్ఞానశక్తి క్రియాశక్తులను మూవురంగూడి యయోధ్యానగరమున నభిషిక్తుఁడగుననియే. అనఁగా మహామాయంగూడి యని సారము. ప్రకృతి సర్వకార్యము లొనరింపఁ దాసాక్షిమాత్రుఁడై సర్వదా మహానందరూపుఁడై యుండుననియే యిందలివిషయము. ఇఁకఁ బరువాతకథ నాలకింపుఁడు.

రాముఁడు పౌరుల నాశ్వాసించుట.

* అంతఁ బరాక్రమశాలి జనరంజనముఁ జేయు నలంతియగు శ్రీరాముఁడు వనమున కరుగుచుండఁ బౌరులు వెంబడించి పోయిరి. శ్రీరామునిమిత్రబృందము నంతఃపురకాంతాజనము

* ఇయ్యది నలువదియైదవసర్గమునఁ గలదు.

ప్రయాసమున మరల్పఁబడిరి. పౌరులుమాత్రము మరలక వెంట నంటియే పోవుచుండిరి. శ్రీరాముఁ డవ్వారలకు నాహ్లాదమును గల్గించువాఁడు. కాన వారు పోవలవదని యెంత యభ్యర్థించినను సత్యసంధుఁడు కాన మరలక పోవుచునే యుండెను. వెంటవచ్చు వారలం గాంచి నెయ్యముపొలయఁగా నయోధ్యావాసులకు నాయందే ప్రీతిగలదో గౌరవబుద్ధిగలదో దానినంతయు నా ప్రీతిని బురస్కరించుకొని విశేషముగా భరతునియం దునుపం దగును. కైకకానందముగూర్చు నాభరతుఁడు సత్ప్రవర్తనము కలవాఁడు. కావున మీ రెల్లఁ బ్రియహితముల నుచితరీతి నొనర్పఁగలఁడు. చిన్నవయస్సుగలవాఁడైనను జ్ఞానమున వృద్ధుఁడే. మృదుస్వభావుఁడు. పరాక్రమశాలి. కాన మీకు భయము పొదలకయుండఁ గాపాడఁగలఁడు. రాజగుణాలతోఁతుఁడు. మహారాజాతని యువరాజుగా నియమించెను. మనమెల్ల రాజాజ్ఞశిరసావహింపవలయుఁ గాన భరతుని రాజుగా నంగీకరింపవలయును. నేను వనమునకుందునుగాన మీ రెల్ల మహారాజు సంతాపములపాలుగాక యుండఁ జూచుచుండందగును.

ఇట్లు రాముఁ డెంత చెప్పినను వారు మరలక రామా! దశరథుఁడు తొలుత నిన్నే యువరాజుగా నొనరించెను. కనుక నామాటను నీవు మేముకూడ సార్థకముగాఁ జేయవలయును. అని పలుకుచుఁ దమభావముల వెల్లడించిరి. కన్నీరు ధారగాఁ గాఱుచుండఁగా వెంటవచ్చుచుండుట గాంచువారల కాసోదరులిరువురస్నేహపాశముల వారల బంధించి యీడ్చుకొనిపోవుచున్న ట్లగపడియెను. జ్ఞానవయోబ్రహ్మవర్చస్సుల వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులు తలలు వణఁకుచుండఁగా దూరమునుండియే యోయాజానేయములారా! ఇటు మరలవలయు. పోవలదు.

ప్రభువగు శ్రీరామునకు హితము చేయు మఱలుఁడనిరి. బంగారుసంతతి నశ్వములకుఁ జెవులు మిగులఁ బడ్డవి. మా కోరికలఁ దెలిసితిరి. మా యీ ప్రార్థనము మీరు వినవచ్చును. ఇంక నవ్వులంబోవక మరలుట న్యాయ్యము. సకలసద్గుణాఢ్యుఁడగు రాముఁడు పురమునకుం గొనిపోఁదగినవాఁడే కాని మనుష్యులకుఁ దీసికొని పోఁదగఁడు. అని నగుచున్న బలుగు మందు నాలకించి యా వృద్ధ బ్రాహ్మణుల రాక గోచరించగ శ్రీరాముఁడు రథమునుండి తటాలున దిగెను. వృద్ధబ్రాహ్మణవాక్యములవిని తాను రథమునఁ బోవుట న్యాయము కాదని తలఁచి వారి ననుసరింపఁబూని మరలిన ప్రతిభంగమగునన్న యూహ సీతాలక్ష్మణులతోఁ గాలి నడకలఁ బోవుచుండెను. రథమునుండి వారి ననుసరింప నంగీకరింపక నడచిపోవుచుండఁగాఁ గాంచి వారు దుఃఖమునఁ బొంగులుచు నిట్లనిరి.

రామచంద్రా! బ్రాహ్మణసేవ నీకత్యంత ప్రీతికరముకదా. మేము నీవెంటవచ్చుచున్నాము. అగ్నిహోత్రముల మాతోడిగొని వచ్చుచున్నారము. శరత్కాలమేఘములవలెఁ దెల్లగానుండు మా యీ ఛత్రములు వాజపేయయాగమునఁ గల్గినవి. నీవెనుక నివియు వచ్చుచున్నవి. నీకు ఛత్రము లేదు. ఎండపోఁక నిన్ను బాధింపకయుండ మీ మా వాజపేయయాగలబ్ధములగు వీనిం బట్టి నీడఁ గల్గింతుము. ఇంతవఱకు సేవింపలులేక వేదము పఠించు చుండిన మా బుద్ధు లిపుడు వనవాసము చేయ వ్యాపించుచున్నవి. మహాధనము మాకు వేదము లే. అవి మా హృదయములో నిమిడి యున్నవి. కళత్రములను పాతివ్రత్యమే కాపాడును. మేము కాపాడనక్కఱలేదు. కాన భార్యలిండ్లయందే యుందురు. నిన్ను మరలించి పిలుచుకొనిపోవ దృఢనిశ్చయముగలిగి

యున్నాము. వనమునకేపోదునని యింకఁ బట్టుపట్టకుము. పితృవాక్యపాలనమే ధర్మమని యెంచి యడవికింబోయిన మాకిందు ధర్మరక్షణనిమిత్త మేమియుండును? బ్రాహ్మణప్రార్థనము నంగీకరించుట ధర్మము. దాని నీవే యొప్పుకొనవేని యింతకంటె మిక్కిలి కోరఁదగిన దేమియుండును? నిశ్చలధర్మానుష్ఠానతత్పరుఁడవు. శ్వేతశిరోజములుగల మేము తలలు మేదిని సోఁక మ్రొక్కుచుఁ బ్రార్థింతుము. ఇంకనైన మరలిరమ్మా. నీవెంటవచ్చువారిలోఁ గొందఱు యజ్ఞములు చేయఁగోరి వలయుసంభారముల సేకరించినవారుగలరు. నీవు రాకున్న నవి సాగవు. రాకయున్న వానికి విఘ్నముగావించినట్లే యగును. శ్రీరామా! మేమేకాదు. చరములగుతిర్యగ్జంతువులు స్థావరములగువృక్షములు లోనగునవి నీయందు భక్తికలిగియున్నవి. కాన నిన్ను వేఁడుచు రమ్మనుచున్నవి. అట్టివానియెడ స్నేహముంజూపి వానివేఁడికోలు సఫలముగావింపుము. వృక్షములు నీవెంటరాఁబూనినవి. వాని పాదము లనఁబడుమూలములు కదలనందున వాయువేగమునఁ బొడవుగా లేచిన కొమ్మలతో ధ్వనిచేయుచున్నవి. దానింజూడగా నెత్తుగాహస్తములెత్తి నీతోడరాఁజాలకపోయితిమే యని యాక్రోశించుచున్నయూహ పొడమెడిని. పక్షులుకూడఁ దమచర్యల మాని యాహారముమాని యొక్కచోటనుండి సకలభూతదయాపరుఁడవగునిన్ను మరలుమని వేఁడుచున్నవి. అని యిట్లు పలుకుచున్నవారలంగాంచి తమసానది తానుగూడ రామమూర్తి నడ్డగించు దానివలెఁ గనంబడియె. సుమంత్రుఁ డంత నలసిన యుత్తమాశ్వములను విప్పి యలసటలువాయ భూమిపైఁ బొరలించి నీరుత్రాగించి నీటిచే వానిని గడిగి మేయుటకై త్రిప్పెను.

మహాజనులారా! ఇందుఁగలవిశేషములఁ బరికింతము.

"ఏవమార్తప్రలాపాంస్తాన్ వృద్ధాన్ ప్రలపతో ద్విజాన్,
అవేక్ష్య సహసా రామో రథాదవతతార హ." ౧౬

అని మూలము. తన గమనమునకుఁ దపించుచున్న వృద్ధబ్రాహ్మణుల యాలాపములు విని రాముఁడు రథమునుండి దిగెను.

"వృద్ధాంశ్చ నిత్యం సేవేత విప్రాన్ వేదవిదశ్శుచీన్,
వృద్ధసేవీ హి సతతం రక్షోభిరపి పూజ్యతే. ౩౮." ౭ అధ్యా.
"ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామన్తి యూనస్స్థవిర ఆయతి,
ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే. ౧౨౦
అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః,
చత్వారి తస్య వర్ధంతే ఆయుర్విద్యా యశో బలమ్." ౧౨౧

మను. ౨ అధ్యా.

అను నీస్మృతివ్యాఖ్యానమునే శ్రీరామునియాచారము తెల్పుచున్నది. వృద్ధబ్రాహ్మణులు నడిచి వచ్చుచుండఁగా దాను రథమెక్కిపోవుటయు సమ్యక్ క్షేమమును గూర్పదని శ్రీరామునియాశయము. మనకు సదాచారమును దెల్పెను.

"యా హి నస్సతతం బుద్ధిర్వేదమంత్రానుసారిణీ,
త్వత్కృతే సా కృతా వత్స వనవాసానుచారిణీ." ౨౪

అని మూలము.

వేదములఁ బఠింప నుపయోగించు మా బుద్ధి యిప్పటి వనవాసోన్ముఖముగునట్లు చేయఁబడినది. అనఁగా వేదాభ్యాసమునకు ఫలము పరమాత్మ యగు నిన్నేకాంతవాసమున నారాధింపఁ గల్గుటయే యని తాత్పర్యము. వేదపఠనమున సత్కర్మాచరణ పరాయణత్వ మలవడును. దాన భగవత్సేవ చేయఁదగు పద్ధతి తెలియఁగలదు. దాని నాశ్రయించి యేకాంతమున ధ్యానిం

చినఁ దదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడు కావచ్చును. అనువిషయ మిందు సూచింపఁబడును. భగవత్సేవచేయుభాగ్యము ఫలాభిసంధిరహితసత్కర్మాచరణమునఁ గల్గుననిభావము. అన్నిశ్రేయస్సులకు విధివిహితకర్మాచరణమే ప్రధానమని మన మెఱుంగవలయును.

"హృదయేష్వేవ తిష్ఠంతి వేదా యే నః పరం ధనం,
వత్స్యంత్యపి గృహేష్వేవ దారాశ్చారిత్రరక్షితాః." ౨౫

అని మూలము. దీనిభావమేమి? వేదములే నిరుపమానధనము. అవి హృదయముననే యున్నవి. అనఁగా వేదార్థము హృదయగతము కావలెను. భగవంతుని వేదవేద్యుని హృదయపీఠమున నిలుపుకొనవలయుననియేకదా. మాభార్య లిండ్లయందే యుందురు. ప్రవృత్తియే వారిని రక్షించును. అగ్నిహోత్రములతోఁబోవు బ్రాహ్మణులమాట లివి. భార్యలు గృహములనయోధ్యయందుండ నగ్నిహోత్రము లడవిలో నెట్లుసాగును? శాస్త్రవిరుద్ధముకదా యని ప్రశ్నింపరాదు. భగవద్ధ్యానమున నాసక్తి కుదురఁగా నీస్మృతులయాచారములు తొలఁగును. వైరాగ్యసంపత్తి కుదురును. సామాన్యధర్మములే యాగములొనరించుట లోనగునవి.

"యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్"

అని ప్రమాణము కలదుకదా. వైరాగ్యముదయింపఁగనే సంసారమును ద్యజింపవలయునని దీనిసారము. "దారాశ్చారిత్ర రక్షితాః." అనునది విమర్శింపఁదగినది. పాతివ్రత్యము రక్షింపఁగా వారు గృహములనుందురనికదా దీనియర్థము. స్త్రీలను

బురుషులు రక్షించుటకు శక్యము కాదనియు వారిప్రయత్నమే వారిని గాపాడవలయుననియు దీనిభావము.

"న కశ్చిద్యోషితశ్శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుం,
ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యాస్తాః పరిరక్షితుం. ౧౦
అర్థస్య సంగ్రహే చైనాం వ్యయే చైవ నియోజయేత్,
శౌచే ధర్మేఽన్నపక్త్యాం చ పారిణాహ్యస్య వేక్షణే. ౧౧
అరక్షితా గృహే రుద్ధాః పురుషైరాప్తకారిభిః,
ఆత్మానమాత్మనా యాస్తు రక్షేయుస్తాస్సురక్షితాః. ౧౨

"యాస్తు ధర్మజ్ఞతయా ఆత్మానమాత్మనా రక్షంతి, తా ఏవ రక్షితా భవంతి. అతో ధర్మాధర్మఫలస్వర్గనరకప్రాప్త్యాద్యుపదేశేనాసాం జ్ఞానయుక్తాః కార్యాః ఇతి ముఖ్యరక్షోపాయకథనపరమిదమ్."

అని వ్యాఖ్య. స్త్రీలను బలవంతముగా గాచుట యెవ్వరికిని సాధ్యము కాదనియు విద్యనిచ్చి ధర్మస్వరూపమును నెఱిగించి యధర్మాచరణమునకు నరకప్రాప్తిఫలమని బోధించి ఆత్మజ్ఞానము కలిగించుటయే వారిని రక్షించుటకుపాయమని దీని భావము. ఈభాగము మనకేది తెల్పుచున్నది? సద్విద్య స్త్రీలకు నేర్పవలయునని ఆత్మజ్ఞానము కలిగింపవలయుననియు ధర్మకార్యములెల్ల నామె మూలమున జరుపవలయుననియు వాని మూలమున వారిబుద్ధి సన్మార్గముననే ప్రవర్తించుననియు నటులయే వారిని రక్షించుననియు సంతయు కాని భయమున వారికి దుష్ప్రవర్తన మలవడకయుండఁ జేయు సాధ్యము కాదనియు దీనిసారము. ఆర్యులారా! స్త్రీధర్మము లెంతచక్కఁగా మనకు రామాయణము తెలుపుచున్నదో చూడుఁడు. లోకానుభవమున నివి యెంతచక్కఁగా నున్నయట్లుతోఁచునో యోజింపుఁడు. మన

పూర్వులయాచారము లెంత మంచివిగ నున్నవో తలంపుఁడు. వాని నభ్యసించిన లోకయాత్ర యెంత చక్కఁగా సాగునో పరికింపుఁడు. శ్రీరామునిచరిత్రము మనకు సకలసదాచారములను బోధించుచున్నది. మానవజీవితమునకు ముఖ్యములగు ధర్మములన్నియు సంగ్రహముగ నిందుఁ గలవని మనము నమ్మవలయును.

"యాచితో నో నివర్తస్వ హంసశుక్లశిరోరుహైః,
శిరోభిర్నిభృతాచారమహీపతనపాంసులైః." ౨౭

అని మూలము. ఇవి విప్రప్రవరులమాటలు. వెండ్రుకలు హంసల వర్ణము గలవయ్యెను. అట్టి మేము తలలు భూమినోఁక మ్రొక్కి నమస్కరించి ప్రార్థింతుము. మాయభ్యర్థనము నంగీకరించి ప్రయాణము చాలింపుము. అని ప్రార్థించిరి. వేదవేదాంగపారంగతులగు బ్రాహ్మణులుకూడ నమస్కరింతుమనిరి. ఇట్లనఁదగునా. అని ప్రశ్నము. వేదాంతవేత్తలు కనుక క్షత్రియకుమారుఁ డనుభావమున నమస్కరింపలేదు. పరతత్త్వమన్న జ్ఞానముననే నమస్కరించుచున్నారు. ఇదియే సమాధానము. ఇందు నమస్కారపద్ధతి తెలుపఁబడినది. భూమిధూళి తనువు సోఁకనట్లు నమస్కరింపవలయుననఁగా సాష్టాంగనమస్కారమని యర్థము. పరతత్త్వమనునర్థ మెక్కడఁ గలదందురేని "నిభృతాచార" నిశ్చలధర్మానుష్ఠానము చేయువాఁడా యని యర్థము. ధర్మస్వరూపా యని సారము. భగవంతుఁడా యని ఫలితార్థము జ్ఞానదృష్టికి జాతి గోచరింపదు. అందుఁగల పరమాత్మకళయే గోచరించును.

"ప్రణమేద్దండవద్భూమావాశ్వచండాలగోఖరమ్,"

అని శ్రీభాగవతము ౧౧ స్కం.

"విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని,
శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాస్సమదర్శినః."

అను గీతావాక్యము,

"సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః."

అనుగీతావాక్యము లిందులకుఁ బ్రమాణములు. జ్ఞానులు సర్వాంతర్యామి యగుభగవంతునినే గాంతురు. బాహ్యరూపములను బరికింపరు. వారే జ్ఞానులు.

కొందఱు యోగివేషధారులు స్వమతచిహ్నములఁ దాల్చి సేవించినఁగాని భగవంతుఁడు ప్రీతుఁడు కాఁడనుచుఁ బామరులగుశిష్యులను బోధించి ధనము లాగుదురు. "భగవత్సేవకుఁ జిహ్నము లవసరములే. అవి లేకున్న నది పూజగాదు" అనుటకంటె నవివేకప్రసంగము లేదు. బాహ్యచిహ్నము లక్కఱలేదు. నిర్మలమనస్సొకటియే కావలయును. త్రిపుండ్రముగాని యూర్ధ్వపుండ్రముగాని మఱియే యితరచిహ్నములుగాని రవంతయైన నక్కఱలేదు.

"నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా,
శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి యన్మమ. ॥౫౩
భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున,
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప. ॥౫౪
మత్కర్మకృన్మత్పరమో మద్భక్తస్సంగవర్జితః,
నిర్వైరస్సర్వభూతేషు యస్సమామేతి పాండవ." ॥౫౫ గీత. ౧౧ అధ్యా.

అను శ్రీకృష్ణవాక్యములు భగవదారాధనక్రమముఁ దెలుపుచున్నవి. ఇందించుకంతయైన బాహ్యచిహ్నములవిషయము

చెప్పఁబడినదా? పామరులకుఁ దొలుత భగవంతునియందుఁ బ్రీతిగల్గింపఁ గొన్ని చిహ్నములు మనవా రేర్పఱచిరి. ఆమార్గమునఁ బ్రవర్తింపఁబూనినవారల కవియేల?

"పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః."

అన్న శ్రీకృష్ణవాక్యమునందు బాహ్యచిహ్నములమాటయే లేదు. స్థిరబుద్ధిగలవారు భక్తిమెయి ధ్యానించినఁ బరమానంద మందుదురనియేకదా భగవంతుఁడనియెను. క్షుద్రతమములగు చిహ్నములు భక్తున కేటికి? ద్రవ్యార్జనపరులకే యవి యుపయోగించును. కపటయోగుల కవి ప్రాణాధారములు. పాషాణార్చకుల కవ్వి మూలధనములు. భక్తుల కవియేల?

"ధర్మధ్వజీ సదా లుబ్ధశ్ఛాద్మికో లోకదంభకః,
బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసంధకః. ౧౯౫
అధోదృష్టిర్నైష్కృతికస్స్వార్థసాధనతత్పరః,
శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవ్రతచరో ద్విజః. ౧౯౬ మను. ౪ అధ్యా.

బైడాలవ్రతికుఁడు బకవ్రతుఁడు నను నిరువురుమహాత్ములు లోకమునఁగలరని మనువు చెప్పెను. ఈయిరువురిలక్షణములుగలవా రొక్కరుగనే యిప్పుడుండువారు పెక్కండ్రు గలరు. భగవంతుని పేరుచెప్పుకొని యాతనినామముల నమ్ముచు ధనము ప్రోగుచేసి ధర్మకార్యము లొనరింతుమని ధర్మమును నిలువఁ జేయుచు శిష్యులఁ జేరఁదీయుచు ధర్మము లుపదేశించునట్లు నటించుచు బంధువులకు లోలోన ధనమొసంగుచు సర్వస్వము భగవంతున కర్పింతుమని ప్రల్లదములు పలుకుచు నామాటలనే గాలములవైచి నిష్కపటమత్స్యములంబట్టి వశపఱచుకొనుచు

శిష్యులందఱు తన్ను పూజించునట్లు పురికొల్పుచు ధ్యానపటములయందు యోగులవలెఁ గనఁబడుచుండుమహాత్ములు కొందఱు బకవ్రతులు బైడాలవ్రతులు కలరు భక్తులగువారు వారిమాయావాగురులకుఁ జిక్కరాదు.

"భక్తిమంతి హి భూతాని జంగమాజంగమాని చ,
యాచమానేషు రామ త్వం భక్తిం భక్తేషు దర్శయ."

అని మూలము.

"ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నం పశ్యాద్య సచరాచరం,
మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసి." గీ. అధ్యా. ౧౧

అన్న యీభగవద్గీతనే యీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. మానవులనేఁ బ్రత్యక్షింపఁజాలనివృక్షాదులుకూడ శ్రీరామునియందుఁ బ్రీతిగలవనుటయే నదికూడ శ్రీరాముని వనగమనమునకు వగచుచున్నదని భావము. వానికొరకే కంటీర్పుమా. అనఁగా మృగములు పక్షులు వృక్షాదులు భగవంతు నారాధింపఁజాలవని కొందఱందురు. అది మిగుల పొరపాటు. మానవు లారాధించుపద్ధతులు వేఱు. పశువులు లోనగునవి యారాధించుమార్గములు వేఱు. ప్రతిప్రాణియు భగవదారాధనము చేయు నవకాశము లుండక తప్పవు. లేకున్న నందున్న భగవత్కళకు ఫలమేమి? పూర్వపుణ్యము పరిపక్వముకాఁగా నవి యాస్థితియందే భగవంతు నారాధించును. దాన నవియుఁ గడతేఱును. అట్లుగానిచో భగవంతుని సర్వసమత్వ మూఁడిపోవును. వరుసగా మానవజన్మమెత్తి యందు విప్రత్వమునొంది జ్ఞానియై ముక్తినొందవలయు నన్నవాక్యముల కర్థమేమని ప్రశ్నింపవచ్చును. అదియు నొకమార్గము. సాలెపురువు, సర్ప

ము, ఏనుఁగు ననునవి భగవంతునియం దైక్యమైనట్లు స్కాంద పురాణమునఁ గలదు. అట్టికథ లెన్నియో పురాణములయందుఁ గలవు. అవియన్నియు నపసిద్ధాంతములుగావు. వానినెల్లఁ బరిశీలింపఁగా నేయేకర్మము లొనరించి యేజన్మములనెత్తినను సత్కర్మవశమున నాజన్మముల కుచితమైన సేవావిశేషముల నన్నియు భగవదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రములు కావలసినవే యని సిద్ధాంతము.

"అనుగంతుమశక్తాస్త్వాం మూలైరుద్ధతవేగినః,
ఉన్నతా వాయువేగేన విక్రోశంతీవ పాదపాః. 30
నిశ్చేష్టాహారసంచారా వృక్షైకస్థానవిష్ఠితాః,
పక్షిణోఽపి ప్రయాచంతే సర్వభూతానుకంపినం." 31

అని మూలము. వృక్షములకుఁ గొమ్మలు చేతులు. వాయువేగమున గొమ్మలు పైకిలేవఁగా శ్రీరామా! వనమునకుఁ బోవలదని వృక్షములు ప్రార్థించుచున్నవని తాత్పర్యము. "అశ్వత్థ స్సర్వ వృక్షాణామ్." అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి వృక్షములన్నింటిలో నుండుభగవదంశమునకంటె నశ్వత్థమునందు నది మిక్కిలిగనున్నదనికదా భావము భగవంతునకించుక విచారము కలుగఁగా నెల్లజంతువులకుం గ్లైనన్న విచిత్రమేమి? పక్షులు కూడ నాహారము మానియున్నవన్నను విచిత్రమేమి? ఒక్కమనస్సునకు దుఃఖము కలుగఁగా సకలేంద్రియము లాకులము లగునట్లు భగవంతుఁడించుకవిచారము నభినయింపఁగా నన్నియు దానినే గాంచునని మన మెఱుంగవలయును. అట్టిజ్ఞానముననే మానవుఁడు సముద్ధరనుఁడగు. అదియే భగవంతుననుగ్రహమునకుఁ బాత్రునిగాఁ జేయును.

శ్రీరాముఁడు పౌరులకుఁ దెలియకుండఁ బ్రయాణము సాగించుట.

*అంత శ్రీరాముఁడు తమసానదీతీరమును జేరి సీతం గాంచుచు సౌమిత్రితో నిట్లు పలికెను. సోదరా! మనము చేయఁదగు వనవాసకాలమున నిదియే తొలి రేయి. వనభాగమున మనకు రానున్నది. నీవు సౌధాదులం దలంచుకొనియెదని సీత బడలికలఁ దలంచుకొనియెదని కలవిలపాటొంద రాదు. వనము లివిగో చూడుము. రాత్రి రానుండఁగా మృగపక్షులు సన్నిభాగములనుండి తమనివాసముల కరుదెంచి యందు శయనింపఁ బూనుచున్నవి. దాన పశువులు శూన్యమ్ములై తేజస్సుదూలి మృగపతులు చేయుశబ్దములచే విలపించుచున్న ట్లున్నది. ఈ త్తఱి నయోధ్యయందుఁ గలవారెల్ల మన రాకకై వగచుచుందురు. సంశయమేల? ప్రజలెల్ల గుణవిశేషములంబట్టి రాజునందును మనయందును భరతశత్రుఘ్నులయందును విశేషానురాగము కలవారలుగ నున్నారుగదా. తండ్రిని యశోగంధసారులగు తల్లిని దలంచుకొనఁగా నాకు దుఃఖము గలుగుచున్నది. నాకొఱకు వారు విలపించి విలపించి వరుసగా గ్రుడ్డివారై యగుదురేమో. అనిన నొక్కవిధముగ విచారము తొలంగుచున్నది. ధర్మాత్ముఁడు భరతుఁడౌట ధర్మార్థకామయుక్తములగు మాటలుచెప్పి నాతల్లిదండ్రులవిచారమును భరతుఁడు తగ్గింపఁగలఁడు. ఆతఁడు క్రూరుఁడు కాఁడని తలంచుకొన్నపుడెల్ల నాకు వారింగుఱించినచింత తొలంగుచున్నది. లక్ష్మణా! నీవు నావెంట వచ్చుటచే మంచిపని చేసినవాఁడవైతివి. నీవు రాకయున్న

* ఇది నలువదియాఱవ సర్గమునఁ గలదు.

సీతారక్షణార్థము వేఱు సహాయము వెదుకవలసియుండును గదా. ఆశ్రమ మిపుడు తప్పినది.

ప్రియసోదరా! నేఁడు వనవాసప్రారంభదినము పరమపావనమగు తమసానదీతీరమే యిది. కాన నుపవాసము చేయఁదగు. ఈ రేయి జలపానమే చేసియుందును. అనేకవన్యాహారములున్నవి. కాని నన్ను నుసరించివచ్చువారి విచారము తలంపునకు రాఁగా నవి రుచ్యములు నాకుఁ గానోపవు. జలమే నాకిపుడిష్టము. శ్రీరాముఁ డిట్లు సౌమిత్రికిం జెప్పి సుమంత్రునితో నో సౌమ్యా! పరాకు లేక గుఱ్ఱములఁ గాపాడుము. అనఁగా నతఁడు రవి క్రుంకఁగానే అశ్వముల బంధించి ఆహార మొసఁగి వానిదాపున నుండె. మఱియు నతఁడు మంగళకరమగు సాయంకాలము సంధ్యనుపాసించి రాత్రియగుటం గని సౌమిత్రింగూడియున్న రామునకు శయ్య నాయత్తము చేసెను. తమసాతీరమునఁ బర్ణరచితశయ్యం గాంచి లక్ష్మణసీతాసహితుండై యందు శయనించెను. అన్నయు జానకియు నిద్రపోవుటం దిలకించి సౌమిత్రి సుమంత్రునితో రామగుణములు వర్ణించి చెప్పెను. అట్లు చెప్పుచు నా రేయి యంతయు మేల్కొనియేయుండెను. సూర్యుఁ డుదయించెను. రాముఁడు తనవెంటవచ్చినవారితో ధేనుసముదాయములు నిండియుండు నానదీతీరమున నారాత్రియంతయు నుండెను. అంత శయ్యనుండి లేచి ప్రజలనందఱం గాంచి లక్ష్మణా! మనయందలి ప్రీతిచే గృహాదులయందు నపేక్షమాని చెట్లక్రింద నిందుఁ బరుండిన యీ ప్రజలం జూడుము. వీరి శ్రద్ధనుజూడఁగాఁ బ్రాణములఁగూడ వదలుదురుగాని పూనికను వదలరు. వీరు లేవకముందే మనము చప్పుడుగాకయుండ నరద మెక్కి నిర్భయమార్గమునఁ బోవుదము. అట్లైన వీ రెల్ల

నన్నుంగూర్చి చెట్లక్రిందన్నను శయనింపకయుండుదురు. రాకొమ
రులు తమమూలమున మనుజాలకు దుఃఖము కలుగఁగా వానిని
దమరు పోఁగొట్టవలెంగాని తమదుఃఖములను వారలకు
గల్గింపరాదుగదా.

అనఁగా సౌమిత్రి ధర్మస్వరూపుఁడగు రాముని జూచి
మహాప్రాజ్ఞుఁడవగు నీపల్కినట్లు నాకు సమ్మతము. వేగను రథ మె
క్కుము. అంతట శ్రీమంతుఁడా రాముఁడు సారథిం గాంచి నీవు
సమర్థుఁడవు. రథ మాయత్తము సేయుము దానినెక్కి యడవికిఁ
బోయెద. శీఘ్రముగఁ బొమ్ము అని తెలుపఁగా నాసారథి యతి
త్వరితముగా నుత్తమాశ్వములం బూన్చినరథముం దెచ్చి దోసి
లొగ్గి రథికవర్యా! ఇదిగో రథము తెచ్చితిని. నీవు సీతాలక్ష్మణులం
గూడి యెక్కుము. నీకు శుభంబగుంగాక. అనఁగా నా రాముఁడు
శరచాపములుపూని కవచాదులంగొని రథ మెక్కి వేగముగఁ
బ్రవహించుచు సుడులుగలిగిన యానది నుత్తరించెను. అవ్వలి
గట్టునదిగి శివమ్ము యకంటకమగు దారిని బోయెను. తనవెంటవచ్చు
ప్రజల నేమఱించుటకై సారథింగని సుమంత్రా! నీవొక్కండవె
రథ మెక్కి యుత్తరపుదిక్కున కేగుము. అపుడు పురజనులు
నేనయోధ్య కేఁబోయితి ననుకొందురు. ఒకగడియసేపుపోయి
రథమును మరలించి మఱియొకత్రోవనరమ్ము. నేను వనమునకుఁ
బోవుట పురజనుల కెఱుకపడకయుండులాగున నుపాయము
గావింపవలయు. అని రామమూర్తి తెలుప సారథి తదుక్తప్రకా
రమే యొనరించి మఱొకమార్గమున నరదము మరలించి తెచ్చి
నిలుపఁగా రాఘవులిరువురు జానకియు దాని నెక్కిరి. తపోవన
మున కరుగుత్రోవనుబట్టి రథముం దోలెను. ఆసారథి యాకాల
మున శుభనిమిత్తములం గాంచనెంచి దాని నుత్తరదిక్కునకుఁ

గొంత పోవనిచ్చెను. దానినెక్కి వా రడవులం గాంచుచుం గొంతదూర మరిగిరి.

మహాత్ములారా! ఈభాగము శ్రీరామమూర్తికరుణా పరత్వమును దెలుపును. స్థాలీపులాకన్యాయము ననుసరించి యించుక విమర్శింతము. ప్రజల వంచించి రాముఁ డరణ్యమున కుంబోయె ననుచో నిది శ్రీరామునకుఁ దగునా యనునాక్షే పము వచ్చును.

"అతో భూయోఽపి నేదానీమిక్ష్వాకుపురవాసినః,
స్వాపేయురనురక్తా మాం వృక్షమూలాని సంశ్రితాః. ౨౨
పౌరా హ్యాత్మకృతాద్దుఃఖాద్విప్రమోక్ష్యా నృపాత్మజైః,
న తే ఖల్వాత్మనా యోజ్యా దుఃఖేన పురవాసినః." ౨౩

అనునివి శ్రీరామవాక్యములు. ఇవి శ్రీరాముని కర్మసిద్ధాంత పరత్వము నుపపాదించుచున్నవి. అప్పటిపౌరులెల్ల శ్రీరాముని విరహము నోర్వఁజాలనివారనుట స్పష్టముకదా. వారిమన స్సులు శ్రీరాముని సర్వవ్యాపకత్వము నెఱుంగఁజాలకున్నవి. భగవంతునింగూడి వనములఁ జరించి తత్సంగతి మెలంగుచుఁ దన్మహాత్త్వము నెఱుంగఁజాలినసత్కర్మములు వారాచరించిన వారు కారు. హృదయకమలకర్ణికారమున నామహాత్ముని తేజో రూపమును నెలకొలిపి ధ్యానించునంతటిపుణ్యము చేసినవారు కారు కావున వారు తనతో నుండవలసినవారు కారు. తన్నే తలంచుచు విచారమునఁ గుందవలసినకర్మములు చేసినవారు. కావున నాకర్మఫలముల వారనుభవించునట్లు చేయుట భగ వంతునిపని గావున నట్లే యొనరించెననియే సమాధానము. మఱియొక్కనీతి యిందుఁగలదు. ఇతరులు దుఃఖపడుచుండఁ

దాను దానిఁ దీర్చవలయుననియు నయ్యది విశేషించి క్షత్రియ కుమారునకుఁ గృత్యమని యాశయము. తనదుఃఖము నితరులకుఁ గల్గించుట యవివేకము. ఇది రాజధర్మముగనె తోఁచును. కాని యితరులకుంగూడ సుఖలక్షణవిధిచే నిది నీతని బోధించును. తనవలన నితరులు కష్టపడరాదనుటయే యిట ముఖ్యము. ఇతరులకు శ్రమము కలిగింపని కార్యములనే చేయవలయును. అనఁగా నితరులను బాధించు కార్యము లేవియుఁ జేయరాదనియే యిందుఁగలసారము. అహింసా వ్రతసిద్ధాంత మిదియే.

"అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునం,
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హ్రీరచాపలం.
తేజః క్షమా ధృతిశ్శౌచమద్రోహో నాతిమానితా,
భవంతి సంపదం దైవీమభిజాతస్య భారత." 3

అను నీగీతాశాస్త్రమునాశయమీ యిందుఁగలదు. దైవీసంపద్వ్యాచారమున నహింస మొదలుగాఁ జెప్పఁబడినది. అహింసాధర్మమున నన్నిధర్మము లిమిడియున్నవని భావము. ఇతరులకు దుఃఖమును గల్గింపరాదనఁగాఁ దనకార్యమూలమున నితరులు శ్రమంపడరాదని కదా తాత్పర్యము. ఇట్లు రామాయణము విమర్శించుకొలఁదిని ధర్మములు విశేషించి తెలిసికొనవచ్చును. శ్రీరామచంద్రునభిప్రాయము పరులను బాధించు కార్యములు చేయరాదని తేలెడిని.

పౌరులు రాముని గానక యయోధ్య కనుగుట.

* బల్లున తెల్లవారెను. పౌరులు శ్రీరాముని గానక శోకించి నిశ్చేష్టులైరి. కన్నీరు స్రవించుచుండ నలుదిక్కులం

* ఇది నలువదేడవసర్గమునఁ గలదు.

గాంచుచు రథధూళినైనం గాంచఁజాలక మిగుల విలపించిరి: మిక్కిలి ప్రియుండగు రాముఁడు తమ్మేమఱచిపోవుటం జేసి దీనులై యుండొరులతో నిట్లు చెప్పుకొనిరి. ఈపాడునిద్ర యేటికివచ్చెను? రామునిం జూడకుండఁ జేసిన దీనిద్రయే కదా: అమాన్యుఁ డాశ్రితుల నిష్ఫలమనోరథులఁ జేయువాఁడు కాఁడు. అట్టికరుణానిధి యీభక్తుల వదలి వనమున కెట్లు పోయెను? కన్నకొడుకులం దండ్రి కాపాడుచందమున మనల నిరంతరము కాపాడురామమూర్తి మనల దిగనాడి యెట్లు పోయినాఁడు? ప్రాయోపవేశముఁబూని ప్రాణముల నిందే వదలు దము. మరణదీక్షఁబూని యుత్తరదిక్కుం గుఱించి పోవుదము. అంతియకాని రామునివదలి బ్రదుకఁజాలము. వలసినన్ని శుష్క దారువులున్నవి. చితిం బేర్చుకొని యగ్ని రగిలించి మన మందుఁ బడిచచ్చుట యుత్తమము. అయోధ్యకుంబోయిన నడిగినవారికి బదు లేమని చెప్పుదుము? మహాభుజుని రాముని బిలుచుకొని పోయి యడవిలో వదలివచ్చితిమనికదా చెప్పవలయు. అది తగునా? మనము రాముఁడు లేక పురికింబోయిన నందుఁగల వారెల్ల దుఃఖమునఁ దపించుటమాత్రము సత్యము. రాముఁడు మనోనిగ్రహముకలవాఁడు. అట్టివానితోడ నగరమునుండి బయలువెడలితిమి. ఇపు డాతని దిగనాడి మనమే యెట్లు పురముఁ బ్రవేశింతుము?

అని యిట్లు పలుకుచు దూడనువదలిన గోవ్రాతమురీతిఁ బలవించిరి. తరువాత వారు రథమార్గమునుబట్టి కొంతదూరము పోయి పిమ్మట నది కనంబడక పోవఁగా విషాదనిమగ్నులై యింకేమిచేయనచ్చును? దైవముకూడ మనయెడ ద్వేషించెను. అని యేడ్చుచు మరలిరి. వచ్చినదారింబట్టి దుఃఖించుచునే పోయి

యయోధ్యం జేరిరి. అందుఁగలపుణ్యపురుషులెల్ల నగలంభోగులు చుండిరి. పురమున సమ్మార్జనాదులు లేకయుండె మఱికొంత నగచిరి. హ్రదమునసుండు భుజంగమును గరుత్మంతుఁడు తన్నుకొని పోయిన నది యెట్లుండునో యట్లు శ్రీరామచంద్రుఁడు లేని కతన నగరము చులకనగానున్నదే యని యూహించుచున్న యాపౌరులను నాపురము చంద్రుఁడులేనిరాత్రివలె జలములు లేనిసముద్రముకరణిఁ గనుపట్టెను. ఆదుఃఖావేశమున వారు తమయెదుటనుండువారు తమవారో యితరులో కనుఁగొనఁ జాలకయుండిరి.

మహాజనులారా! ఈభాగమున విమర్శించి తెలిసికొనఁ దగిన దేదియుఁ గానరాదు. సర్వజనులరంజించువాఁడు రామచంద్రుఁడన్నభావమునే యీభాగము వ్యక్తపఱచుచున్నది. కావునఁ దరువాతిభాగమును బఠింతము.

మహాజనులు రామునిఁగూర్చి వగచుట.

* పౌరులందఱు రాముని వదలిన వగలవంపున దిక్కు- దోఁపక కృశించుచు నష్టమూర్ఛిల్లిరి. గృహములకరిగి మాతలు బిడ్డలంగాంచి మఱికొంత వారింగూడి వగచిరి. మిత్రసందర్శనము దుఃఖము నణంపఁజాలదయ్యెను. ఎట్టియపూర్వవస్తువులు దొరకినను సంతసింపకయుండిరి. వ్యాపారము నిలిచిపోయి పురము పాడుపడినట్లుండెను. అన్ని కార్యములు సాగకుండెను. గృహస్థులు శయనింపక రామునే తలంచుచుండిరి. రత్నములు దొరకినను మోదమందకుండిరి. ప్రథమకుమారుఁడు వచ్చినను సంతసమొదవకుండెను. అంతటఁ బురంధ్రీమణులు విలపించుచు నిండ్ల

* ఇది నలుబదినిమిదవసర్గమునఁ గలదు.

కరుదెంచినభర్తలం గాంచి యంకుశములచే నేనుఁగులం బొడుచుచందమున మనస్సు నొవ్వఁజేయుమాటలచేఁ దూలనాడిరి. ప్రాణేశులారా! శ్రీరామమూర్తిని నేత్రఫలముగాఁ జూడలేనివారలకు గృహములేటికి? పత్నులేల? వారికి ధనపుత్త్రలచేఁ బ్రయోజనమేమి? సుఖము లెందులకు? సీతాదేవింగూడి యడవికింబోయినయన్నకుఁ బరిచర్యచేయ నరిగినలక్ష్మణుఁడొక్కండే యీలోకమున సత్పురుషుఁడు. రామమూర్తి యెందెందు స్నానముచేయునో యవియెల్లఁ బుణ్యవంతములు. నదులు వనములు వృక్షరాజము లామహాత్మునకు సంతోషమును జేకూర్పఁజాలును. ఆరాముఁ డడవికేని కొండలకేని పోయిన నవి సంతోషమునఁ బ్రియాతిథిం బూజించుసజ్జనుల లాగునఁ బూజింపకయుండవు. వనస్పతులు భూషణములవలెఁ బూవుగుత్తులుగలిగి భృంగఝంకారములు చెలంగ రామున కానందమును గూర్పఁగలవు. పర్వతములన్నియు శ్రీరాముని గన్నప్రీతిచే నాకాలముననుండు దివ్యప్రసూనముల నింపుఁ గూర్పంగల్గును. అవియు మఱియు సెలయేళ్లం గనఁబఱచుచు నిర్మలజలముల నీఁగలవు. మహాభుజుఁడగు రాముఁ డెందుండునో యందు భయమే యుండదు. కాన మనమెల్ల నిపుడే పోయి శ్రీరాముని గాంతము. మహాప్రభువగు నతనిసేవయే సౌఖ్యమొసంగును. నాథుఁ డతఁడే. గతి యన నతఁడే. మేమెల్ల జానకీదేవికి సేవలు చేయుదుము. మీరు శ్రీరామునకు శుశ్రూషలొనరింపుఁడు.

అని యీరీతి నాపౌరపురంధ్రీమణులు దుఃఖాతురలై పలుకుచు మరల నిట్లు పలికిరి. మనయోగక్షేమముల నరయు నారాముఁడులేని యీపురము వాసయోగ్యము కాదు. అప్రశ

స్తము. కాన నిందు వసింపనేల? మనకుఁ బ్రీతి యేమి కల్గును? అధర్మమున కునికిపట్టగు కైకేయి యుండ నగును. మాకు ప్రాణములే యింపుగావు. కొడుకు లేల? భాగ్యముకొఱకుఁ జనియించని వదలినకైకయే దేనికైన నగలఁజాలదా. ఆమె బ్రతికియుండఁగా నీ రాజ్యమునఁ బ్రాణము లుగ్గబట్టుకొని సేవకులవలె వసింపనోపము. పుత్త్రులసాక్షిగా నిది సత్యము. శ్రీరాముని యడవికిఁబంపిన దుర్వృత్తురాలగు కైకకడ నెవ్వరు సుఖముగా నుండఁగలరు! ఈ రాజ్యము దిక్కులేక ధర్మము లేక పాడుపడియున్నది. ఒక్క కైకకారణమున నిది నశింప సిద్ధముగా నున్నది. రాజు బ్రదుకఁ జాలఁడు. అతఁడు చావఁగా నంతయు నశించుననుట యచ్చెరువా! మాకుఁ బుణ్యము క్షీణించినది. మీరు నేఁడు కేవలదరిద్రులే. ఈవిషయము నాలోచించి విషమైన ద్రావుఁడు. లేకున్న రాముననుసరింపుఁడు. వలనుపడదేని పేరునైనను దెలియనట్టి దూరదేశమునకైన నుండుఁడు. రాజు కపటమూని సీతారాముల నడవికిఁబంపినాఁడు. పశువులను గట్టి వానికి వశము చేయునట్లు మనలనందఱ భరతుని వశమున నుండఁజేసినాఁడు. ఇది యకార్యము కాకపోవునా? కాదని యెవ్వరైన ననఁగలరా? మహానాకారుఁడగు రాముఁ డెందున్న నాభాగము మిగులఁ బ్రకాశించును.

ఇట్లు పౌరకాంతామతల్లులు పలవించుచుండిరి. అంత సూర్యుఁ డస్తమించెను. రాత్రి యుదయించెను. అగ్నిపూజా కార్యము సాగదయ్యెను. వేదాధ్యయనాదికార్యములు నిలిచిపోయెను. అంధకారము పూసినట్లు క్రమ్ముకొనియెను. వర్తకులు తమకృత్యములమానిరి. సంతోషము లేదయ్యె. నక్షత్రములు లేని యాకసమువలె నయోధ్యయుండెను. పుత్త్రులను దోఁబుట్టువుల

నడవులకుంబంపిన వగచునట్లు స్త్రీలు రామునిం దలంచి దుఃఖించిరి. పుత్త్రభ్రాతలకన్న వారికి రాముఁడే యెక్కుడుకదా. పురమున నెందును సంతోషమును గల్గించుకార్యమే సాగకుండెను. శుష్కసాగరముభంగి నానగరము చూపట్టెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గూడ విశేషములు లేవు. ఇందుఁ గులకాంతలు పెనిమిటుల దూఱుజాడలు గోచరించును. అవి శ్రీరామునిపైఁ గలమహాభక్తిని సూచించునేకాని యసాధ్వీత్వమును దెలుపవు. శ్రీరామవియోగము దుస్సహమనియే యీభాగము మనకు బోధించునేకాని యితరవిషయమును గాదని మనము గ్రహింపవలయును. ఇప్పట్లు శ్రీరాముని సర్వాంతర్యామియగు నీశ్వరుఁడని దృఢము చేయుచున్నది. కావున మనముకూడ వారివలె నాభగవంతుని హృదయారవిందమునుండి కదలనీయక నిలుపుకొనఁ బ్రయత్నింపవలయు. అదియే దృఢభక్తి యనుపించుకొనును. అద్దాని నలవరించుకొనుట మనకు విధి.

శ్రీరాముఁ డడవికింబోవుచు సుమంత్రునితో భాషించుట.

*అట శ్రీరామచంద్రుఁడు పితృనానతిఁ దలంచుచు నారాత్రిశేషమును బయనమున ముగించి తెల్లవాఱునప్పటికిఁ జాలదూరముపోయెను. అంతఁ బ్రాతస్సంధ్యనుపాసించి యుత్తరకోసలదేశసీమాంతభాగముం జేరెను. భూములు సస్యములు విత్తుటకై చక్కఁజేయఁబడియుండెను. వృక్షములు పుష్పించియుండెను. వానిం గాంచుచు మహాగ్రామములందును బల్లియల

* ఇది నలుబదితొమ్మిదవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

యందును గోపురములందును జను లాడుకొనుమాటలను లాలకించుచు గుఱ్ఱములు వడివడిం బోవుచున్నను వానిగమనవ్యగ్రచిత్తు సంచలి విశేషములం దిలకించుచు మందగమనమునఁ జనినయట్లు చాల దూరముపోయెను. జనపదవాసు లారామమూర్తిం గాంచి యయ్యో! దశరథమహీపతి యెట్టివాఁడు? కామమునకే లోఁబడియెను. క్రూరురాలు కైక యెంతపాపాత్మురాలు. నిరంతరము పాపములే చేయుచుండును. సకలసద్గుణములు గల రాముని వనములకుఁ బంపినదే. కులగౌరవమర్యాద నతిక్రమించును ఘోరకార్యమున నాసక్తిగలది. కాబట్టియే మహాభాగ్యవంతురాలగు జానకిని గష్టములపాలు చేయఁబూనినది. దానికుఁ బ్రీతిలేదు. తనుకుఁ బ్రజారంజకుఁడై నిర్దోషుఁడై యుండు నాత్మజుని శ్రీరాముని సకల నిష్టపడదాయెఁగదా. అని మాటలాడుకొనిరి. రాముఁడు వారిమాట లాలకించుచుఁ గోసలదేశమును దాఁటిపోయెను.

అంతట నారాముఁడు సస్యధాన్యసమృద్ధులుగల వేదశ్రుతి యనునది నుత్తరించి దక్షిణదిక్కున కభిముఖుఁడై కొంతదూరముపోయి గోమతీనదిని దాఁటెను. అందుఁగలజలము పానార్హము. దానిసవ్యభాగమున సహస్రసంఖ్యలు గోవులుండును. ఆనది గంగానదీమూలమున సముద్రగామిని యయ్యెను. నెమిళ్లు హంసలు ధ్వని చేయుచుండుటం జేసి, యింపుగానుండు స్యందికానది నుత్తరించి మున్ను మను విక్ష్వాకున కొసంగినది విశాలము నవాంతరజనపదములు గలదియు నగుకోసలదేశమును రామమూర్తి సీతకుం గనఁబఱిచెను. హంసధ్వనిని బోలుధ్వనితో సూతా యని పిలిచి యింక నెపుడు మరలివచ్చి జననీజనకులం గూడి పుష్పితమగు సరయూనదీతీరవనమున వేఁటలాడుచు

విహరింపఁగలను? పెద్దలు వేఁట నంగీకరింపరందువేమో. వనమున వేఁట పరలోకసుఖదము కానిదైనను రాజుల కీలోకమున నింపుఁగల్గింప నేర్పడియున్నది. సదాచారనిరతు లగుమానవులు శ్రాద్ధాదికాలములయందు మాంసార్థము వేఁటను గోరుచుందురు. ధానుష్కులు లక్ష్యశుద్ధికొఱకు దీనిని గోరుచుందురు. అయినను నేను మృగయావిహారమును విశేషించి కోరను. సరయూనదీతీరమున రవంత వేఁటచేయఁగోరెదను. సర్వదా దీని నొనరించిన దోషము కల్గు. కొంచెము చేసిన దోషము రాదు. అట్టివేఁట యుక్తకాలమునందుఁ జేయుట రాజర్షిసమ్మతమే. దీనివంటి వినోదకేళి వారి కింక నొకటిలేదు. అని యీరీతి మధురోక్తుల నాయావిషయములఁ దెల్పుచు మార్గము గడచిపోవుచుండెను.

మహాత్ములారా! ఇందు విశేషములు కొన్ని గలవు. వానిం దెలిసికొందము.

"కదాహం పునరాగమ్య సరయ్వాః పుష్పితే వనే,
మృగయాం పర్యటిష్యామి మాత్రా పిత్రా చ సంగతః". ౧౫

అని మూలము. తల్లితోఁ దండ్రితోఁ గూడి సరయూనదీతీరమునఁ గల కాననములు పుష్పించియుండ నెపుడు వేఁటలాడఁగలను? అని సుమంత్రునకు రామచంద్రుఁడు తెలిపెను. దీనిచే రామునిభావమేమి? ఇఁక నీయవతారమున జననీజనకులంగూడి మృగయావిహార మిందు సాగింప వలనుపడదని భావము. దీనిచేఁ బితృమరణము సూచింపఁబడినది. సర్వజ్ఞత్వమున కిది యుదాహరణము.

"రాజర్షీణాం హి లోకేఽస్మిన్ రత్యర్థం మృగయా వనే,
కాలే వృతాం తాం మనుజైర్ధన్వినామభికాంక్షితాం. ౧౬

నాత్యర్థమభికాంక్షామి మృగయాం సరయూవనే,
రతిర్హ్యేషాతులా లోకే రాజర్షిగణసమ్మతా" ౧౭

అని మూలము.

"దశ కామసముత్థాని తథాష్టౌ క్రోధజాని చ,
వ్యసనాని దురంతాని ప్రయత్నేన వివర్జయేత్. ౪౫
కామజేషు ప్రసక్తో హి వ్యసనేషు మహీపతిః,
వియుజ్యతేఽర్థధర్మాభ్యాం క్రోధజేష్వాత్మనైవ తు. ౪౬
మృగయాక్షో దివాస్వప్నః పరివాదః స్త్రియో మదః,
తౌర్యత్రికం వృథాట్యా చ కామజో దశకో గణః. ౪౭
పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యాసూయార్థదూషణం,
వాగ్దండజం చ పారుష్యం క్రోధజోఽపి గణోఽష్టకః. ౪౮
ద్వయోరప్యేతయోర్మూలం యం సర్వే కవయో విదుః,
తం యత్నేన జయేల్లోభం తజ్జావేతావుభౌ గణౌ." ౪౯

మనుస్మృతి ౭ అధ్యా.

అను మనుస్మృతి ప్రమాణముల ననుసరించి వేట కామము వలనఁ గలుగుదుర్వృత్తమనియు దాని కాధారము లోభమనియు దానిని బ్రయత్నపూర్వకముగా వదలవలయుననియు నేర్పడుచున్నది. రామాయణమునందు శ్రీరామమూర్తియే వేట రాజర్షిసమ్మతమని చెప్పెను. ఇందేది సత్యము ? అని ప్రశ్నించువారుందురు. ఇందు శ్రీరామునాశయ మేమనఁగా శ్రాద్ధాదికార్యార్థము వేటసల్పుట పాపహేతువు కాదనియు సదాచారనిరతులగు మానవు లద్దాని నాకాంక్షింతురనియు రాజర్షులుకూడ విహారార్థము వేటనభిలషింతురనియు సత్సనాతనశిష్టాచారము ననుసరించి తానుగూడ వేటాడఁగోరుదు

ననియు నైయున్నది. అయ్యది విశేషించి చేయక ప్రాద్ధుపాకకుఁ జేయుట దురాచారము కాదనియు శ్రీరామునాశయము. దీని సారమేమి?

"నాత్మార్థం పాచయేదన్నం నాత్మార్థం పాచయేత్పశూన్,
దేవార్థే బ్రాహ్మణార్థే వా హన్యాన్మేధ్యపశూన్ ద్విజః"

అను ప్రమాణము ననుసరించి అతిథి దేవతాపూజకొఱకుఁ జేయు విధివిహితహింస యహింసయే యని తేలెడిని. పూర్వకాలము శ్రాద్ధాదికార్యములకు మేధ్యపశుమాంసము విధి విహిత మైయున్నది. అయ్యది ప్రయత్నసాధ్యము కాని యప్రయత్నలభ్యము కానేరదు. వేఁట హింసాకర్మమే. అయ్యది బ్రాహ్మణునకు విహితము కానేరదు. మనుష్యులను బాలించు రాజు మానవులసుఖముపొందఁ జేయు కార్యములు పాపమును గల్గింపఁజాలవు. క్రూరమృగబాధ లేకుండఁజేయుటకై హరిశ్చంద్రాదిచక్రవర్తులు వేఁటసల్పిరని పురాణములు తెల్పుచున్నవి. అదియుఁ గొలఁదిగఁ జేయవలయుననియు సర్వకాల మాకార్యముననే ప్రయత్నించి మానవపాలనాదికార్యములు వదలరాదనియు శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. కావున మనుస్మృతిభావమునకు శ్రీరామునాశయము భిన్నము కాదనియే తేలెడిని. ధర్మవిరుద్ధమగుమాట శ్రీరాముఁడు తెల్పెననుటయే మహాపాపమని గ్రహింపందగు.

శ్రీరామమూర్తి గంగాతీరము చేరుట

* అంత శ్రీరామచంద్రుఁడు మహాబుద్ధివైభవముకల వాఁడుకావున నట్లు మాటలాడుచుఁ గోసలదేశము సరిహద్దు

* ఇది యేఁబదియవసర్గమునఁ గలదు.

చేరంబోయి యయోధ్యాభిముఖుండై దోసిలొగ్గి యిట్లు పలికెను. కాకుత్స్థవంశభూపాలురచేఁ బాలింపఁబడుచుండు నో నగరవర్యమా! నిన్ను వీడుచున్నాను. నీయం దెవ్వారు నివసించియున్నారో, నిన్నెవ్వ రేలుచున్నారో యాదేవతలను గూడ వీడ్కొనుచున్నాఁడను. వనవాసనియమమునఁ గడపఁదగుపదునాలుగేండ్లు జరపి నాప్రభువగుతండ్రిఋణము చెల్లించి తల్లిదండ్రులంగూడి మగల నిన్ను దర్శింతునని ప్రార్థించెను. రాముఁ డంతట నేత్రములు రక్తవర్ణమునఁ బొడకట్టఁగాఁ దన్నుఁ గనవచ్చినజానపదులు రథవేగమున దూరమునకుంబోవఁగా వారిని బిలుచుటకై కుడిచేయి యెత్తి వారు కన్నీటిధారల వదలుచుండుటఁ గాంచి దాన మఱింత తనమోమున నాకన్నీటిధారలు ప్రవహింపఁగా వారల కిట్లనియెను. జానపదులారా! మీరు నాయెడలఁ దగినట్లుగా స్వామి నన్నుభావమున నాదరమును దయను గనఁబఱచితిరి. నన్నుం గాంచుచుండుటంజేసి మీకంతకంతకు దుఃఖము చెలరేఁగుచున్నది. చాలసేపు దుఃఖించుటయు మంచిది కాదుకదా. కావున గృహకృత్యములఁ దీర్చుకొనంబొండు. మేమును గార్యసిద్ధికొఱకు సెలవుదీసికొందుము. అని శ్రీరాముఁడు పలుకఁగా విని వా రా శ్రీరామునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి నమస్కరించి గట్టిగా విలపించుచుఁ జూపులు తృప్తింగాంచమి మఱిమఱి కాంచుచు నేడ్చుచుండఁగా రేయి సమీపించినందున సూర్యుఁడు మఱుఁగుపడునట్లు శ్రీరాముఁడు చాలదూరముపోయెను.

కోసలరాష్ట్రగ్రామములు ధనధాన్యసంపత్ప్రవృద్ధములు. వానికిందగినట్లే మానవులు మహాదాతలు. కావున నిర్భయముగా వారుండురు. ఆగ్రామములందు దేవాలయములు యూపస్తంభ

ములు నెల్లతావులం గనంబడుచుండును. అందు నుద్యానవన ములు మామిడితోఁటలు మిక్కిలియుఁ గలవు. సరోవరములు లోనగుజలాశయములయందు నీరు సమృద్ధిగానుండును. జనులు తృప్తిగలిగి ధనవంతులై పుష్టిగలిగియుందురు. ధేనువ్రాతములు విశేషించి యందుండును. పల్లెలు నగరములవలె సొంపుగా రాజిలకనుజూడందగియుండును.మఱియు నం దెందుఁజూచినను వేదనాదములే వినఁబడుచుండును. అట్టిగ్రామములం గాంచుచు శ్రీరాముఁడు వానిం గడచిపోయెను. ఉద్యానము లిరుదెసల నిండియుండఁగా జూడఁదగిన యామధ్యమార్గము ననుసరించి విశేషరమ్యస్థలములు గనంబడినను ధీరుఁడుగాన లోభమున వానిని చూడకయే పోయెను. ఆదేశదక్షిణభాగమున నిర్మలో దకముగలిగి పరమపావనమై ఋషులకు సేవ్యమై త్రిలోక ములం బ్రవహించునదియై ప్రకాశించుగంగానదిని దర్శించెను. దానితీరముల నాశ్రమము లనేకములుండెను. క్రీడాకాలముల యందు దేవకన్యలు వచ్చి యానదియందుఁ గలమడుఁగుల యందు జలక్రీడలాడుచుందురు. దేవదానవగంధర్వకిన్నరు లందుఁ జరించుచు సంతసించుచుందురు. గంధర్వులభార్యలు సర్వర్తువులందు నందు జలకము లాడుదురు. ఆజలము పరిశుద్ధ ముగనే యుండును. దేవవిహారయోగ్యములగు క్రీడాపర్వత ములు వందలకొలంది గలవు. దేవతలకుఁ బనికివచ్చునుద్యాన ములు లెక్కకు మించియుండును. దేవతలఁ బూజింపఁదగు పద్మము లందుఁ గనుపట్టును. కొన్నితావుల జలము పాషాణ ములపైఁ బడి ప్రవహించునపుడు కలుగుశబ్దమే దానినవ్వు వలెఁ గనంబడుచుండును. నురుగులు నది తేటగా నవ్విన జాడలఁ దెలుపుచుండును. కొన్నితావులయందు నున్నతభాగ

ములనుండి తగ్గుభాగములకుం బరుగిడు ప్రవాహము దానిజడలవలెఁ గనుపట్టుచుండు. సుడులు మిక్కిలిగ నుండు. కదలక గంభీరముగఁ గొన్నియెడలఁ గన్పడును. అతివేగముగా జలమొక్కచోఁ బాఱుచుండు. ఒక్కొక్కతావున మృదంగనాదముంబోలి ధ్వని గల్గుచుండును. కొన్నితావులఁ బిడుగులచప్పుడులాయున్నట్లు ధ్వని వినంబడు. దేవత లందు స్నానము చేయుదురు. కువలయములు కన్నులపండువు చేయుచుండు. కొన్నిచోట్ల నిసుకతిప్పలు కనుపట్టు. తెల్లనియిసుక తళతళలాడుచుండును. జలవిహంగములు కోకోలమునిసాయుచుండును. చక్రవాకాదు లొక్కయెడ విహరించుచుండు. ఎన్నియోపక్షులు సంతోషమున నందందు విహరించుచుండు. వృక్షవాటికలొక్కొక్కతావునఁ బుష్పహారములు వేసికొన్నదానిచందము కనంబడంజేయుచుండును. అనేకజలప్రసూనములు వికసించి చూపరులకు నేత్రపర్వము గల్గించుచుండు. ఆనదియొడ్డునఁగల వనాంతరములయందు మత్తిల్లి గజములు ఘీంకారములు చేయుచుండును. పూలగుత్తులు ఫలములు చిగురుటాకులు తన్నావరింప నన్నదియుండుటంజేసి వలయునని భూషణముల నలంకరించుకొన్న యొకసొగసులాడివలెఁ గనంబడును. విష్ణుపాదమునుండి జాఱినదోట దివ్యస్వరూపముకలదియై పాపదూరయై యానది తన్నాశ్రయించినవారలపాపములను దూలఁగొట్టుచు భగీరథుని తపోమహత్త్వమున శంకరుజటాజూటమునుండి దిగి పక్షినాదములు వెలయ భూభాగమునం బ్రవహించి సాగరపత్నియై యలరారుచుండును.

శ్రీరాముఁడు శృంగిబేరపురమునకుఁ బోవుచుండి దాని చెంతనున్న యాగంగాతరంగిణిం జేరెను. ఆమహాత్ముఁడు

తరంగములుగల మహాహ్రదములవెలయు మందాకినిం జూచి సుమంత్రున కిట్లనియె. మనమిందే నివసింతము. దీనిచెంతనే పెద్దగారచెట్టు చిగిరించి పుష్పించియున్నది. కనుక నిందే వసింతము. ఎల్లప్రాణులకు దీనియుదకము సమ్మానింపందగినది. మన మిద్దానిం గనుఁగొందము. సుమంత్రుఁడు లక్ష్మణుఁడు నా మాటల కంగీకరించి గారచెట్టుకడకుం బోయిరి. ఇక్ష్వాకు ఫులకుం బ్రమోదముంగూర్చు శ్రీరాముఁడు రథము రమ్య వృక్షము కడకుంబోవఁగనే రథము దిగెను. సీతాలక్ష్మణులు దిగిరి. సారథి రథముదిగి యశ్వముల విప్పి రామునికడ నంజలి బంధించియుండెను.

గుహుఁడు రాముని దర్శించుట.

ఆ దేశమును గుహుఁడు పాలించుచుండెను. నిషాదులకుఁ బ్రభువు. బలశాలి. రామునకుఁ బ్రియమిత్రుఁడు. ఆతఁడు శ్రీరామమూర్తి తనదేశమునకు వేంచేయుట నాలకించి కుల వృద్ధులు మంత్రులు లోనగువారు రాఁగా శ్రీరాము దర్శింప వచ్చెను. దూరమున నాతనిం గని శ్రీరాముఁడు సోదరునిం గూడి యెదుర్కొనిపోయెను. గుహుఁడు నారచీరలుకట్టియున్న యా రామభద్రునిం గాంచి వగపెల్లున నాలింగనముచేసికొని శ్రీరామా! అయోధ్యవంటిదే నీకు నాపట్టణమగును. ఏమిపని నేఁజేయవలయును? అనతిమ్ము. ప్రియాతిథి యెవ్వనికి దొరకును? నీయాగమనము నాపూర్వపుణ్యఫలమే. అని పలికి రుచ్యములగునన్నాదులు కొనివచ్చి యర్ఘ్యమును దెప్పించి యో మహాప్రభూ! నీకు స్వాగతము. ఈనావనరాజ్యమంతయు నీది.

మేము నీకింకరులము. నీవే మాకుఁ బ్రభుఁడవు. ఇఁక నీ రాజ్యము నీయిష్టానుసారము పాలింపుము. భక్ష్యములలోనగు పదార్థము లివిగో ఆరగింప నవధరింపుము. ఉత్తమశయనము లివియే యున్నవి. గుఱ్ఱములకు నాహారము గలదు. అని గుహుండు విన్నవింపఁగా రామమూర్తి యతని కిట్లనెను.

గుహా! కాలినడక నడువెంచి రాజ్యముం గైకొనుమని మాయెడఁగల నీస్నేహమును గనఁబఱచితివి. ఈమాత్రముననే సకలార్చనములు మాకుఁ జేసినట్లు యయ్యెను. ప్రమోదము గల్గెను. అని యాతని నాలింగనము చేసికొని యదృష్టవశమున నీవు బంధువులంగూడి నిరోగుఁడవై సుఖముగా నుండఁ గాంచఁగల్గితిని. నీ రాజ్యము నిరపాయమై యున్నదియా? మిత్రులకుం గుశలమా? ధనాగారము తఱుఁగంగాంచక దినదినాభివృద్ధిఁ బొందుచున్నదికదా? ప్రీతచే నీవేది నా నిమిత్తము సమకూర్చితివో దానినెల్ల నాకుఁ జేసినట్లేయని యంగీకరించి నీకే మరలనిచ్చెద. ఏలకందువో యిపుడు ప్రతిగ్రహము మాని వర్తించుచున్నాఁడను. కారణమేమనఁగా పితృవాక్యమును పాలించుధర్మమునందే మదినిలిపియున్నాను. కానఁ దండ్రియానతిచొప్పున దర్భలు నారచీరలు ధరించి ఫలములఁ దినుచు నడవులఁ జరించుచుఁ దపమొనర్పుచుండఁదగినవాఁడను. అశ్వములకు వలయునాహారము నొక్కదానినే యిపుడు కోరుచున్నవాఁడను. ఇంకొక్కటి నాకు వలదు. ఇది యొసర్చిన నన్నెల్లభంగులఁ బూజించినవాఁడవగుదువు. ఈఘోటకములు నాతండ్రికి మిక్కిలి సంతసము నొదవించునవి. వీనిం బోషించితివేని నన్నుఁ బూజించినట్లగును. దాన వేయిభంగుల నన్నుఁ బోషించినట్లగును.

ఆగుహుం డప్పుడే తనసేవకులం బిలిపించి గుఱ్ఱములకుఁ బాలు నీరు త్రాగించి గడ్డి వేసితెండని పంచెను. శ్రీరాముఁడు నారచీరనే యుత్తరీయముగా నమర్చుకొని సాయంసంధ్య నారాధించి లక్ష్మణుఁడు పోయి తెచ్చినగంగాపావనజలమునే యాహారముగా భావించి త్రాగెను. పాదములంగడిగికొని యాచమనముచేసి జానకింగూడి భూతలమున శయనించెను. సౌమిత్రి గుహుఁడున్నకడకుంబోయి యాగారచెట్టుదగ్గరకు వచ్చెను. గుహుండు సుమంత్రునిఁగూడియుండి శ్రీరామచంద్రుని సద్గుణములం గొనియాడి లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా నాలకించుచుఁ గార్ముకమును ధరించి ప్రమాదంపడక శ్రీరామునిం గాపాడు పొంటె నారేయియెల్ల మేలుకొనియుండెను. తరువాత శ్రీ రామమూర్తి సుఖార్హుఁడే యగుట నట్లు పుడమింపై శయనించి యుండుటంజేసి చక్కఁగా నిద్దురపట్టనందున నారాత్రి పెద్ద దిగాఁ దోఁపఁగా నెట్లో గడపెను.

మహాశయులారా! ఈభాగము విమర్శనార్హవిషయములు గలదియే. ఆయాయితావుల విమర్శించి యందలివిశేషములనెఱుంగుదము.

"అయోధ్యాభిముఖో ధీమాన్ ప్రాంజలిర్వాక్యమబ్రవీత్. ౧
ఆపృచ్ఛే త్వాం పురిశ్రేష్ఠే కాకుత్స్థకులపాలితే,
దైవతాని చ యాని త్వాం పాలయంత్యావసంతి చ. ౨
నివృత్తవనవాసస్త్వామనృణో జగతీపతేః, 3
పునర్ద్రక్ష్యామి మాత్రా చ పిత్రా చ సహ సంగతః.

అని మూలము. ఇందలివిశేషములెవ్వి? నగరములు ధనధాన్యసంపన్నములుగను నిరుపద్రవములుగా నుండుటకుం గారణము

దైవతము లవ్వానిని పాలించుటయే. నగరనిర్మాణమున దిక్పాలనముచేసి యెనిమిదిదెసల నెనమండ్రు దేవతల నావహింపఁజేసి యాపురరక్షణముచేయఁ బ్రార్థింపవలయును. వాని నానగరవాసు లారాధించుచుండవలయును. ఆదేవత లాభక్తుల కోర్కులు ఫలింప నందుండి పాలింతురు. ఎంతవఱకు నట్టిక్రమము సాగునో యంతవఱకు నానగరము క్షీణింపదు. నిరోగమై యుండును. ఆదేవత లానగరమును గాపాడుచు నందే యుందురు. ఈనియమము భరతఖండమునందే యేర్పఱుపఁబడెనా, ఎల్లతావులనుంగూడ నియమింపఁబడినదా? అను ప్రశ్నము కలదు. సమాధానము నాలకింపుఁడు. గ్రామదేవతలనుట యందఱెఱింగినయదియే కాని క్రొత్తమాట కాదుకదా. నేఁటికిఁగూడ వాని నారాధించునాచారము కలదు. మహానగరములు కాశ్యాదులు నిర్మించినపుడు దిగ్దేవతలను స్థాపించి దానికిఁ జిహ్నములుగా నాలయములు కట్టించియున్నారు. వానికే అష్టశక్తులని పేరు. ఆదేవతల నారాధించుపద్ధతు లనేకరీతులం గనుపట్టెడిని. అట్టి పూజాదులు సాగుచుండునంతవఱకనే యానగర మభివృద్ధిని గాంచుచుండును. అది క్షీణించుకొలఁది నదియు క్షీణించును. దేవతలు కాపాడుచుందురన్న విశ్వసింపనివారల కిభావము నచ్చదు. అంతమాత్రమున నీసిద్ధాంతము తప్పనరాదు. ఈ సిద్ధాంతమునే శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. ఇట్టియాచారము ద్వీపాంతరములయందుఁగలదా? అందలినగరములు వృద్ధిగాంచుట లేదా? అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము వినుఁడు.

ద్వీపాంతరములయందును మార్గాంతరమున దేవతాపూజలు చేయఁబడును. క్రొత్తభవనమునఁగాని క్రొత్తనగరమునఁగాని ప్రవేశించునపుడు వారికి నెవ్వరియందు నెక్కుడు విశ్వా

సము కలదో వారిం బిలిపించి దేవతాప్రార్థనపూర్వకముగా నా ప్రవేశోత్సవము జరపుదురు. అదియే పూజాపద్ధతి యాదేశము నందని మనము విశ్వసింపవలయును. దేవతలే లేరన్న యూహాలు వారికింగల్గినఁ దొలుత నాప్రార్థనము నేల జరపుదురు? అట్టివే మార్గాంతరము లనఁబడునవి. విగ్రహములఁ బూజించునాచారములు కొన్నితావులనుండును. స్తోత్రమునే పూజగా భావించు నాచారము కొన్నిస్థలముల నుండును. ఇందేదియుత్తమ మను వాద మిపు డనవసరము. వారివారియోగ్యత ననుసరించి యది యుండునని మన మూహింపవలయును. మొత్తముమీఁద దేవతాద్వేష మెవ్వారికి లేదనియు వారి నారాధించుపద్ధతులు వేఱనియు మనము విశ్వసింపవలయును.

పురమునకు శ్రీరాముఁడు నమస్కరించెనుగదా. ఏల? అనఁగా స్థలముగాని వృక్షాదులుగాని మఱేదికాని యెవ్వరి కుపకారము చేయునో యదియెల్లఁ బూజ్యము. దానిని భగవత్స్వరూపముగా భావించి పూజింపవలయును. కృతజ్ఞత యనునదియు నొకవిధమగుపూజయే. కృతజ్ఞతలేనిపూజ నిష్ఫలమగుటయేగాక దుష్ఫలముకూడ నొసంగును. తమపూర్వులకుఁ దనకును దరువాతివారికింగూడ నాధారభూతమగు నయోధ్యను దేవతగా భావించి శ్రీరామమూర్తి ప్రీతిపూర్వకముగా సెలవడిగెను. అనఁగా నీసదాచారమును మనకు నేర్పెనని మన మూహింపవలయును. మనముకూడఁ గొంతకాలమైన నేగృహమునసుండుమో దానిని వదలిపోవునపుడు దేవతాబుద్ధిచే సెలవడిగి పోవవలయును. అదియే వరిష్ఠులమార్గము. ఈభాగము నుండి మన మీసద్విషయమును నేర్చుకొనవలయును.

వనవాసవ్రతము పూర్తి కాఁగా దశరథునియాజ్ఞఁదీర్చి తల్లిదండ్రులంగూడి మరల నిన్నుఁ జూచెదను. అని శ్రీరామమూర్తి పలికెను. దశరథునిమరణమును రాముఁ డెఱుఁగునని యీనాఁటికే సూచింపఁబడియెను. ఈమాట యెట్లు సంగతమగును? అనుచో సంగతమే యనవలయును. ఇపుడు శ్రీరామమూర్తి గ్రామనివాసులందఱుఁ దన్నుఁ జూచెదరాఁగా వారితో మాటలాడక ముందే దేశప్రధానమగునగరమును బ్రార్థించుచున్నాఁడు. తండ్రిమృతివార్త లక్ష్మణసుమంత్రులను సీతనుఁ వెంటనుండుజానపదులనుఁ దనమూలముననే తెలియు రావనియే శ్రీరామునిభావము. కనుకనే "మాత్రా పిత్రా చ సంగతః" అనియెను. తల్లినిగూడి తండ్రినింగూడఁ గూడి యనునర్థము చెప్పఁబడ 'పిత్రా చ' అనియెను. తండ్రిమాట సందేహమే యని యిందలి చకారము తెలుపును. కావున శ్రీరామమూర్తికి దశరథుని మృతికాలము తెలియకపోలేదని తేలెడిని.

"అనుక్రోశో దయా చైవ యథార్హం మయి వః కృతః,
చిరం దుఃఖస్య పాపీయో గమ్యతా మర్థసిద్ధయే." ౫

అని కన్నీరు స్రవించుచుండఁ బల్లెలనుండువారలతో రాముఁడు పలుకుచున్నాఁడు. అనుక్రోశదయాశబ్దము లేకార్థమునే సామాన్యముగాఁ దెలుపును. కాని యిందు ననుక్రోశమనఁగా నాదరమని గ్రహింపవలయును. నాయందుఁ గలయాదరము దయ యనువాని కనురూపముగా మీరు నన్ను గౌరవించితిరి. నన్నుం జూచుచుఁ జాలసేపు మీరిటనుండుట దుఃఖహేతువే యగును. మేము సెలవుతీసికొని ప్రయాణము సాగింతుము. అని సామాన్యార్థము. నన్నాదరించి దయచే గౌరవించితిరి.

కాని మీరు నన్నుం జూచుకొలఁది నాకేమో యీకార్యము కష్టదాయకమని భావించుచు దుఃఖించుచున్నారు. కావున మీరిఁక వెళ్లుఁడు. మేమును బ్రయాణము సాగింతుము. అనఁగా మాపూనినకార్యగౌరవ మెఱుఁగక నాతత్త్వము తెలిసికొనఁజాలక దుఃఖించుచు మీరిందుండుట తగదు.పోవుట మంచిది. ఆనందస్వరూపుఁడ నగునన్నుం గాంచి తదానంద సుఖము ననుభవించుటకు మాఱుగా దుఃఖించుచున్నారు. నామానవత్వాభినయనము మీకుఁ దెలియలేదు. కావున నన్నుం గాంచి దుఃఖపడువారలంజూడ నాకిష్టములేదు. వేగమ పొండు. మీచెంత నుండక మేమును వెడలుదుము. అని యిందు విశేషార్థము. ఈయర్థమున కేమైన నాధారముకలదా యనువా రుండకపోరు.

"తథా విలపతాం తేషామతృప్తానాం చ రాఘవః,
అచక్షుర్విషయం ప్రాయాద్యథార్కః క్షణదాముఖే." 2

అను నీమూలమే పైవిషయమును దేటపఱచుచున్నది. ఇట్టు లేడ్చుచుఁ దృప్తి నొందకయుండు వారలకన్నులకు దూరముగా శ్రీరాముఁడు పోయెను. అనఁగా స్వవిశేషమును దెలిసికొనఁజాలక కేవల పామరులగువారలకు భగవద్రూపము చాలసేపు కనఁదగదని శ్రీరామునాశయము.

"విష్ణుపాదచ్యుతాం దివ్యామపాపాం పాపనాశినీం,
సముద్రమహిషీం గంగాం సారసక్రౌంచనాదితాం.
ఆససాద మహాబాహు శ్శృంగిబేరపురం ప్రతి." ౨౯

అని మూలము. విష్ణుపాదమనఁగా నాకాశము. అనఁగా హిమాలయమున నత్యున్నతప్రదేశమునుండి పడుచున్నదని

భావము. విష్ణుమూర్తిపాదమునుండి గలిగినదని కొందఱు వాదింతురు. భగవంతునిపాదమే సకలప్రపంచమునని భావించిన బాధయేమి? మధ్వవైష్ణవులు కొందఱు విష్ణుపాదప్రక్షాళనోదకమే గంగయనియు, దానిని శంకరుఁడు తలపై ధరించెననియుఁ బల్కుచు శివునికంటె విష్ణు వెక్కుడందురు. అంతకంటె నీచమగునభిప్రాయము వేఱొండు లేదు. వారికిఁ జక్కని సమాధానము బదరీనారాయణక్షేత్రమే. అందే నారాయణుఁడు శంకరునిగుఱించి తపస్సు చేసెను. శివునివలనఁ బాత్రుఁడై వరములఁ బొందెను. అట్టియల్పవాదములకు సమాధానమే యక్కఱలేదు. ఎవ్వరి కేదేవతయందు భక్తి యెక్కువగనుండునో వారి కాదేవతయే భగవంతుఁడగును. అనఁగా సర్వదేవతామయుఁ డాయొక్కపరమాత్మయే యని భావము. ఈసిద్ధాంతమున దుర్మతాభిమానమునకు స్థలమే లేదు. కావుననే మహాత్ము లొక్కఁడు దుర్వాదమునందును బ్రవేశింపరు.

"అవిదూరాదయం నద్యా బహుపుష్పప్రవాళవాన్,
సుమహానింగుదీవృక్షో వసామోఽత్రైవ సారథే." ౨౭

అని మూలము. నదీతీరమున నించుక చెంత పూవులు చిగురుటాకులుగల తాపసవృక్షము కనంబడుచున్నది. అందు నివసింతము. మునులకు నుపయోగించునది కాన నాయది తాపసతరు వనంబడియెను. పరోపకారము నొనరించు ప్రతివస్తువునందును భగవత్కళ యధికముగా నుండుననియు దాననయ్యది మహాత్ములకు వాసార్హమయ్యెననియు భావము. ఇందే యుందమనఁగా నా తేజస్వివృక్షమునందు విశేషించియున్నది. కాన నిదియే నాకు సంతోషము గల్గించుచోటు. "అత్రైవ"

అనుటచే నీచెంత దీనినిమించినస్థానములేదని భావము. మంచి శిల్పముచే నేదియుఁ బావనముకాదు. పావనమనఁగాఁ బరోపకారాది సద్గుణములుగలదియే యగును. వేటోకకారణమునఁ గానేరదు. వేషభాషలచేతఁగాని గడ్డముపెంచుట లోనగు బాహ్యచిహ్నములచేతఁగాని మానవుఁడు పవిత్రుఁడు కాఁడు. నిర్మలమనస్సుచేతనే పావనుఁడగు. భగవంతుఁడు బాహ్యచిహ్నములం గన నూహింపఁడు. పరిశుద్ధమనస్సునే పరికించును. అది గల్గినయెడల నందే నివసించియుండును.

"తత్ర రాజా గుహో నామ రామస్యాత్మసమస్సఖా,
నిషాదజాత్యో బలవాన్ స్థపతిశ్చేతి విశ్రుతః"

అని మూలము.

"బ్రాహ్మణాద్వైశ్యకన్యాయామంబష్ఠో నామ జాయతే,
నిషాదః శూద్రకన్యాయాం యః పారశవ ఉచ్యతే." ౮

మను. ౧౦. అధ్యా.

మనుస్మృతిప్రకారము నిషాదజాతి నీచవాచకమని తేటపడును. పూర్వము చక్రవర్తులు కొండయందు నడవులయందు నుండు మానవులకు నాటవికులనే ప్రభువులనుగా నియమించి వారి వలనఁ దక్కిన దేశములకుఁగాని బాటసారులకుఁగాని బాధలు లేకుండఁ జేయుచుండిరి. వారు కప్పముగా నందుదొరకు తేనె లోనగువస్తువులఁ దమప్రభువులకుఁ బంపుచుండిరి. అటవీరాజ్యములు పశుధనాకీర్ణములు. క్షామబాధ యెఱుంగనివి. అందుండువారలకు దైవభక్తి మెండు. హింసాకర్మమున వారికి విసుగు తోఁపదు. ఈవిషయము పురాణాదులవలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

గుహుఁడు హీనజాతిప్రభవుఁడు. శ్రీరామున కాత్మసముఁడు. అనఁగా మిత్రుఁడని భావము.

" శూద్రప్రేష్యం హీనసఖ్యం హీనయోనినిషేవణం,
తద్వదేవాశ్రమే వాసః పరాన్నపరిపుష్టతా. ౨౪౧

అను యాజ్ఞవల్క్యస్మృతిప్రకారము హీనజాతిసఖ్యము పనికిరాదనియు, నది యుపపాతక మనఁబడుననియుఁ దేటపడుచున్నది. మహాకులప్రభవుఁడగు శ్రీరామున కిది తగునా యని యాక్షేపించువారు కలరు. సమాధానము వినుఁడు. రాజవర్యులే యాటవికులకుఁ బ్రభువుగా నుండు బలవంతుని రాజుగా నియమింతురు. వానితో విరోధించిన లాభము లేదు. కావున నీపాతకములు రాజుగానివారికని చెప్పవలయును. ఇది సామాన్యమగు సమాధానము.

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం. ౨౯
అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మామనన్యభాక్,
సాధురేవ స మంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః. ౩౦
మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః,
స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాస్తేఽపి యాంతి పరాం గతిం." ౩౨

భగవద్గీత. ౯. అధ్యా

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశము ననుసరించి భగవంతునిదృష్టికి జాతిభేదములు గానరావు. నిర్మలచిత్తుఁడే యాదృష్టికిం బాత్రుఁడగును. ఎవ్వారు భగవంతుని భక్తిభావమున సేవింతురో వారు సదాచారవంతులుగాక కుత్సితాచారవంతులే యైనను వారు సాధువులే యగుదురు. పాపజాతిసంభవులైనను దన్నే నమ్మిన

వారైనచో ముక్తులగుదురని తేలెడిని. గుహుఁడు పరమపావన హృదయుఁడు. కావున నతనితో సఖ్యము చేయుట నీచ కార్యము కాదు. శూద్రప్రేష్యము హీనసఖ్యము లోనగునవి మానవ మాత్రులకు నుపపాతకములగునుగాని భగవంతుఁడగు శ్రీ రామమూర్తికింగావని యెఱుంగునది. వేషభాషల ప్రాధాన్య మల్పదృష్టులకుంగాని సర్వసాక్షియగు భగవంతునకుఁ గాదు.

"స్వాగతం తే మహాబాహో తవేయమఖిలా మహీ,
వయం ప్రేష్యా భవాన్ భర్తా సాధు రాజ్యం ప్రశాధి నః." 3౮

అని మూలము. ఇది గుహుని మనోభావమును దెలుపుచున్నది. సామాన్యార్థము సుగమము.

"మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు,
మామేవైష్యసి యుక్త్వైవ మాత్మానం మత్పరాయణః." 3౪
గీత. ౯ అధ్యా.

అను శ్రీకృష్ణోపదేశమునకు నుదాహరణభూతుఁడగు వాఁడు గుహునిరీతినే యుండవలయును.

"అఖిలా ఇయం మహీ తవ వయం ప్రేష్యాః భర్తా భవాన్ నః రాజ్యం సాధు ప్రశాధి."

అనువాక్యములభావ మేమనఁగా ఈపృథ్వియంతయు నీది. నీ యష్టమూర్తులలో నొక్కటికదా. మేమెల్ల నీకింకరులము. మమ్ము భరించువాఁడవు నీవు. కనుక మమ్ములను రాజ్యమును జక్కఁగాఁ బాలింపుము. మాయొక్క రాజ్యమని యర్థము కాదు. అది గర్వమును దెలుపును. అట్టిమాట గుహుఁ డనఁడుకదా. సాధు ప్రశాధి. అనఁగా ననేకబ్రహ్మాండము లేలు నాకీస్వల్ప రాజ్యమా యనరాదు.

"పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః."

అన్నతమవాక్యమునే యనుసరించి మీరొసంగినదానిని మీకే యర్పించితిని. దాని నాదరమునఁ గైకొని చక్కఁగాఁ బాలింపుము. మమ్ముఁ బాలింపుమనఁగా నన్ను నన్నాశ్రయించినకళత్రాదులను గృహస్థులనుగాఁ జేయుము. రాజ్యం ప్రజాధి. ఈ రాజ్యము మహారణ్యమునడుమ నున్నది. దీనిని దమపాదారవిందస్పర్శమున సుగమముగాఁ జేయుమా యని భావము. మహాత్ము లేచోటఁ గాలూనుదురో యదియే పుణ్యక్షేత్రమనియే యుండఁగలశాస్త్రగ్రంథసారము. అనఁగా మహాదేవా పరమేశ్వరా శ్రీరామచంద్రా! ఈభూమియుంగాను నీది. నీయానతిమెయి నిందున్నవాఁడను సేవకుఁడను. సర్వమును భరింపువాఁడవు నీవు. నాపుణ్యోదయమున నేఁడిక నరుదెంచితివి. మమ్ముఁ గింకరులనుగాఁ జేకొని పాలింపుమని గుహుఁడు భగవత్కైంకర్యము నెఱింగినవాఁడుగానఁ దదుచితముగాఁ బ్రార్థించెను. ఫలాభిసంధిరహితసత్కర్మమనఁగా నిట్టిదే. ప్రభుకుమారా! ఈనాటికి వచ్చితివి. నాకుఁ గావలసిన విన్ని. వాని నొసంగుమని కోరువారు పామరులు. భక్తు లట్లు గోరరు. నన్నుఁ బాలింపుమనఁగా

"అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం"

అన్న భగవదుక్తి ననుసరించి తన్నే నమ్మినవా రడుగకపోయినను వారికిఁ గర్మానుసారములగుఫలముల నొసంగువాఁడు భగవంతుఁడు కాన నతఁడే యొసంగును. వేఱే ప్రార్థనములేల? సర్వజ్ఞునకుఁ దెలియనివిషయము లుండవు. కావున భక్తులు సత్కర్మముల

నాచరించి తత్ఫలము భగవంతున కర్పింపవలయుననియు నా మహాత్ముఁడే యతనికి ననుభవార్హములగుఫలముల నొసంగు ననియు మన మెఱుంగవలయును.

"తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర,
అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ పరమాప్నోతి పూరుషః. ౧౯
యే మే మతమిదం నిత్యమనుతిష్ఠంతి మానవాః,
శ్రద్ధావంతోఽనసూయంతో ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః. ౩౧

గీత. 3 అధ్యా.

అన్న గీతావాక్యములే పైని వ్రాసినయాశయమును దృఢపఱచు చున్నవి.

"గుహమేవం బ్రువాణం తం రాఘవః ప్రత్యువాచ హ,
అర్చితాశ్చైవ హృష్టాశ్చ భవతా సర్వథా వయం. ౪౦
పద్భ్యామభిగమాచ్చైవ స్నేహసందర్శనేన చ."

అని మూలము. ఇందొక్కవిశేషార్థ మిమిడియున్నది. విమర్శింతము. కాలినడకతో నీవు వచ్చుటచేతను స్నేహభావము కనఁబఱచుటచేతను మేము పూజింపఁబడితిమి. మిక్కిలి హృష్టుల మైతిమి. నీవు మమ్ము సర్వథా పూజించినట్లే యయ్యెను. అనఁగా నీరామవాక్యసార మేమి? అహంకారవిరహితుఁడై భగవంతుని దివ్యకళ విశేషించియుండుచోటికి భక్తిభారమున శ్రమము నే యెఱుఁగక పోవుట. స్నేహభావమున భగవత్పదమును దర్శించుట యనునివి రెండును భక్తునిమనోభావమును దేటపఱచును. సామాన్యముగ మానవులు దేవతాదర్శనమునకుం బోవునపుడు వస్త్రాభరణాదుల నెవరిదగ్గరనైనఁ దెచ్చుకొనియైన ధరించి పోవుదురు. వారు భగవంతునికడఁ గూడ దమయైశ్వర్యగర్వమును

జూపఁగడఁగువారగుట వారిం గాంచి భగవంతుఁడు ప్రమోదమందఁడు. కపటభక్తులనియే భావించును. అచ్చోటనే యహంకారమును జూపువారి కెందు స్థానిం జూపరు? కావున భాగ్యస్వరూపుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు స్వభావమున నహంకారము వదలి దర్శింపఁదగినవాఁడు. వారికే యాత్రాఫలము సిద్ధించును. వేడుకఁగా యాత్ర చేయువారలకు ఫలము నిష్ఫలమే.

"నిర్మమో నిరహంకారస్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ." ౧౩ అధ్యా. ౧౩

అన్న భగవద్వాక్యమే యిందులకుఁ బ్రమాణము. అహంకారప్రదర్శనము భక్తి నశించుటయు నివి ధనాశాలంపటుల యుపాయములని తెలంపవలయును. ఈ కాలమున భక్తులమని పొగడుకొనుచు భూషణాంబరములం దాల్చి భగవత్కైంకర్యము చేయుటకని డబ్బులాగువారెందరో కలరనుట సార్వజనీనముకదా. ఇప్పటికిని సాక్షివిషయము స్మృతికిం దగులుచున్నది.

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా."

అన్న శ్రీభగవద్వాక్యమును బఠించుచు నుపన్యసించుచు నేదో యొక భగవత్కైంకర్యము చేయుదుమని పలుకుచుఁ దమ గుట్టు పరులెఱుంగఁజాలరని యానందించుచు నెల్లరచే స్తోత్రించుకొనుచు భగవంతుఁడు కనఁబడి తమకేదో విషయమును దెల్పుచునే యుండునని చెప్పుచు ధనము బంధువులకొల కార్జించి వారలం బోషించువారు కలరుగదా. వారల కౌశలము భగవద్భక్తమను విశ్వాసము కలదని మనము నమ్మవచ్చునా? అట్టి వారికపటజ్ఞానోపదేశములకు లోఁబడవచ్చునా? లోఁబడువారు

కేవల మూఢులు కారా? వారికిని వీరికిని ఫలము తుదకు దుష్ఫలమే కాక మ తేమగును? భగవంతుఁడు కనంబడి నా కీపదార్థములు కావలెనని యడుగునా? అది నమ్మఁదగినదే యగునా? “పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం” అన్నది భగవంతుఁడే కదా. లేక గడ్డము పెంచుకొన్న దాసరియా? సర్వేశ్వరుఁడు తనకలిగినపదార్థమును భక్తిమై నర్పించువానినే ప్రేమించునుగాని తననుగూడ వంచింపఁ దలఁచువానిని ప్రేమింపఁడు. ఇది నిశ్చితము. నిర్మలభక్తిగలగుహుఁడు ఈరాజ్యము నీది. మేము నీ దాసుల మనియెను. మనము కూడ లోకవంచకులవలెఁ బ్రవర్తింపఁబూనక భక్తిభారమున నాసర్వేశ్వరుని శ్రీరాముని గుహునివలె నారాధించి కృతార్థులము గావలయును. పైని వ్రాసినవిషయము నెట్లు శ్రీరామమూర్తియే తెల్పెనో యీ క్రిందివాక్యము చిత్తగించినఁ దేటపడును.

“యత్త్విదం భవతా కించిత్ప్రీత్యా సమభికల్పితం,
సర్వం తదనుజానామి న హి వర్తే ప్రతిగ్రహే. ౪౩
కుశచీరాజినధరం ఫలమూలాశినం చ మాం,
విద్ధి ప్రణిహితం ధర్మే తాపసం వనగోచరం.” ౪౪

అని మూలము. తొలియర్థశ్లోకమునందే పైభావము స్పష్టము. తరువాత శ్రీరాముఁడు భక్తలక్షణములు తెల్పుచున్నాఁడు. శ్రీరామావతారమునఁ దానొనరించి వానినే యితరులకుం దెల్పుటయే కదా మార్గము. దీనిభావ మేమనఁగా ప్రతిగ్రహము మాని యనఁగా నేదియుఁ దనకుఁ గావలయునన్న కోర్కినుండి తొలఁగి దొరకినవస్త్రమును దృప్తిమాఱ ధరించి యితరులకు బాధకల్పింపనిపదార్థముల భుజించి ధర్మమార్గమును వదలక జన

సంగతికి దూరమై తపోవృత్తిచే వనంగా భగవద్ధ్యానముచేఁ గాలము గడుపవలయును. అట్టివాఁడే భక్తుఁడు. అనునదియే యిటఁగలవిశేషము.

"న మాం దుష్కృతినో మూఢాః ప్రపద్యంతే నరాధమాః,
మాయయాపహృతజ్ఞానా ఆసురం భావమాశ్రితాః. ౧౫
చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః." ౧౭
గీత. ౭ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములే శ్రీరామునియాశయమును వెల్లడించు చున్నవి. అప్రతిగ్రహిత్వమే భక్తునిలక్షణము. ప్రతిగ్రహణము ధనాశను వృద్ధిచేయును. అది జ్ఞానమునకుఁ బ్రతిబంధకము. కాన నద్దాని మానుటయే యుక్తమగుమార్గము. ధనము గొంచె మిచ్చినం దిట్టి గురువులుగా నొసంగిన భూదానమువారు జ్ఞానులా? లోకవంచకులా? రెండవవారే యగుదురుగదా. ధనసంబంధమునుమాని యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టుఁడై సర్వదా భగవంతుని శ్రీరాముని సేవింపవలయును. అదియే ముక్తిమార్గము. ఈఘట్టమున నధ్యాత్మరామాయణమున నెట్లు చెప్పఁబడినదో తెలిసికొందము.

"సఖాయం స్వామినం ద్రష్టుం హర్షాత్తూర్ణం సమాగతః,
ఫలాని మధుపుష్పాది గృహీత్వా భక్తిసంయుతః,
రామస్యాగ్రే వినిక్షిప్య దండవత్ప్రణతద్భువి.
... ...
ధన్యోఽహమద్య మే జన్మ నైర్మల్యం లోకపావన,

బభూవ పరమానందస్సృష్ట్వా తేంగం రఘూత్తమ.
నైషాదరాజ్యమేతత్తే కింకరస్య రఘూత్తమ,
త్వదధీనం వసన్నత్ర పాలయాస్మాన్రఘూద్వహ.
ఆగచ్ఛ యామో నగరం పావనం కురు మే గృహమ్.
గృహాణ ఫలమూలాని త్వదర్థం సంచితాని మే
అనుగృహ్ణీష్వ భగవన్ దాసస్తేఽహం సురోత్తమ.''

అధ్యాత్మరా. ౫ సర్గము.

''భక్ష్యం భోజ్యం చ పేయం చ లేహ్యం చేదముపస్థితం,
శయనాని చ ముఖ్యాని వాజినాం ఖాదనం చ తే.'' ౩౯

శ్రీమద్రామాయణము ౫౦ సర్గము.

చతుర్విధాహారపదార్థములఁ దెచ్చితిని. శయ్యాదులు గలవు. గ్రహింపుమాయని రామాయణమునందును, పండ్లు తేనె పుష్పములు లోనగువస్తువులు నీకొఱకు సంపాదించి తెచ్చితిని. పరిగ్రహింపుమని యధ్యాత్మరామాయణమునందును గలదు. నిషాదునియింట క్షత్రియులు భుజింతురా యనుశంక కవకాశము రామాయణమునఁగలదు. అధ్యాత్మరామాయణమున నద్దానికిఁ జోటేలేదు. మొదటిది చరిత్రప్రధానము. రెండవది తత్త్వప్రధానము. కావునఁ దమపని నారెండును జక్కఁగా నెఱవేర్చినవి. లోకపావన అనువిశేషణము మిక్కిలి చక్కఁగా నున్నది. లోకపావనుఁడవు కనుకనే నా యీనిషాదజాతిసంభూతిని ధన్యముగా నొనరింపుమా యని ప్రార్థించెను. ఫలమూలము లారణ్యకము లారోగ్యాయుఃప్రదములు. అవి యర్పించుట యటవీరాజ్యపాలకునకుఁ దగినదియే.

''రామస్తమాహ సుప్రీతో వచనం శృణు మే సఖే,
న వేక్ష్యామి గృహం గ్రామం నవ వర్షాణి పంచ చ,

దత్తమస్త్యేవ తే హస్తః ఫలమూలాని లింగవ,
రాజ్యం మన్మిత్రతే సర్వం త్వం తథా ప్రాణవల్లభః."

అధ్యాత్మరా. ౫ సర్గము.

ఇది గుహునకు శ్రీరామమూర్తి చెప్పినసమాధానము న్యాయ్యముగనున్నది. చలికాదా యని గుహుని విడిచెను. సెబాసు. పరమేశ్వరాశ్రయ మెంత బాగున్నది! భగవంతునకు భక్తునికంటెఁ బ్రియుఁ డొకఁడు లేఁడనుట సిద్ధాంతము.

"అనపేక్షః శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః,
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తః స మే ప్రియః. ౧౬
యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి,
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యః స మే ప్రియః. ౧౭
సమశ్శత్రౌ చ మిత్రే చ తథా మానావమానయోః,
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమస్సంగవివర్జితః. ౧౮
తుల్యనిందాస్తుతిర్మౌనీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్,
అనికేతస్స్థిరమతిర్భక్తిమాన్మే ప్రియో నరః. ౧౯
యే తు ధర్మ్యామృతమిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే,
శ్రద్దధానా మత్పరమా భక్తాస్తేఽతీవ మే ప్రియాః." ౨౦

గీత. ౧౨ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యములు భక్తునకుఁ బరమేశ్వరునకును గలసంబంధము తేటపఱచుచున్నవి. భక్తునకంటెఁ బరమేశ్వరునకు సఖుఁడు లేఁడు. భగవంతునకంటె భక్తునకు శరణము వేఱు లేఁడు. కావుననే పరస్పరసఖ్యము ముఖ్యము. ఇఁక నవ్వాలిచరిత్రమును బఠింతము.

గుహుఁడు సౌమిత్రితో భాషించుట.

*సౌమిత్రి భ్రాతృరక్షణమున నాసక్తిగలిగి మనఃపూర్వకముగా మేల్కొనియుండఁగాఁ గాంచి గుహుఁడు విచారమునఁ గుందుచు నతని కిట్లనియె. ఆర్యా! రాజకుమారుఁడవగు నీవేల మేలుకొనియున్నాఁడవు? అది మంచిదిగాదు. ఈ శయ్యపై సుఖనిద్ర చేయుము. బడలికలు వాపుకొనుము. ఆటవికులము గానఁ గష్టపడుట మాకువిధి. నీవనఁగా సుకుమారుఁడవు. శ్రీరామునికొఱకు మేమెల్ల మేల్కొనియుందుము. నాకు శ్రీరామునికంటెఁ బ్రియముఁ గూర్చువాఁ డొక్కఁడు నీలోకమున లేఁడు. ఇది సత్యము. రామచంద్రానుగ్రహముననే విశాలకీర్తిని ధర్మము నర్థము నార్జింపఁగోరుచున్నాఁడను. రామప్రసాదమునే కోరువాఁడనుగాన నాబంధువులంగూడి నిదురనుండి లేచుచునుక మేలుకొనియుండుదు. రక్షించుభారము నాది. ఈయడవిలో నాయెఱుంగనితావులు లేవు. విరోధియువఁడువచ్చినను నాకుఁ దెలియకయుండదు. రహస్యభాగములెల్ల మేమెఱింగినవేకాన్ఁ జతురంగబలయుతుఁడై పగవాఁడు వచ్చినను మేమాపఁగలము.

ఆమాటలు విని లక్ష్మణుం డిట్లనియె. అనఘా! ధర్మైకనిరతుఁడవు. ఇట్టి నీవు రక్షించుచుండఁగా మాకేభయము గలుగును? మహారాజకుమారుఁడు శ్రీరాముఁడు భూతనయంగూడి నేలఁ బరుండియుండఁగా నిద్దుర నాకువచ్చు నెట్లు? ఊఱట యెట్లు గల్గును? సురాసురు లొక్కటియైవచ్చిన నెవ్వని నోర్వఁజాలరో యట్టిశౌర్యనిధి సీతంగూడి శాద్వలములపై హాయిగా

* ఇయ్యది యేఁబదియొకఁడవసర్గమున నున్నది.

కేయనించియున్నవాఁడను. నారాముఁడు. దశరథుఁడు ఎన్నియో తపములుసలిపి యజ్ఞములొనర్చి యెన్నియో కష్టములనుభవించి యేసత్పుత్త్రునిగాంచెనో సకలశుభలక్షణములుగల యా శ్రీరాముఁడు వనమునకుఁబోవఁగా రాజిఁక నెంతకాలము బ్రదుకఁగలఁడు? ఈభూమియందు నిర్భయముగ విధవ కాఁగలదు. సర్వము అంతఃపురకాంతలు రోదనములు చేసి యేడ్చి యేడ్చి మూర్ఛగొనియుందురు. నాగృహము నిశ్శబ్దముగా నుండునని తలంచెదను. కౌసల్యయు దశరథుఁడు నాతోడను జీవించియుండదు. దను నూహ నాకు లేదు. బ్రతికిన నీయొక్క రాత్రియే యుండు దును. తప్పు బ్రదుకదు. నాకింక నింకొక్కఁడు శత్రుఘ్నుఁడు కుమారుఁడు గలఁడు. కాని వానివలనఁ గలసహాయమునఁ బలుసారులు నామయోగము జీవింపవచ్చును. ఆవిషయ మును నాకు విచారించి చింతలేదు. కాని కౌసల్య శ్రీరాముని వంటికొడుకు వదలి బ్రదుకఁజాలదు. అదియే నాకు దుస్సహ దుఃఖము. రాజ్యానందు ననురాగముగల ప్రజ లయోధ్యయం దున్నవారు. ఎంతో శృంగారముగనుండు నయోధ్య రాజు మర ణింపఁగా విపత్తునొందినదని చెప్పఁగలదు. రాజు మహాత్ముఁడగు కుమా రునిం గాంచకయున్నఁ బ్రాణములతో నుండునెట్లు? రాజు మృతినొందఁ గౌసల్యయు మృతినొందు. పదపడి నాతల్లియుఁ జచ్చు. అక్కటా! నాతండ్రి రాజ్యమున శ్రీరాము నభిషేకించి తనవాంఛితము తీర్చుకొనకయే నశింపఁగలఁడు. కనుక సకల ప్రయోజనములు మించిపోయినవి. ఇపుడు వానిం దలంచిన లాభ మేమి? నాతండ్రి కుమారునివిషయమున నేముద్దుముచ్చ టలు తీర్చుకొనకయే నశింపఁగలఁడు. తండ్రి చావఁగా వానికిఁ జేయవలసిన ప్రేతకార్యములు సాగింపఁదగునపుడు కృతార్థులగు

రాజకుమారులకే తండ్రికి సంస్కారములు చేయుభాగ్యము కల్గును. మేమట్టిధన్యులము గాము.

అయోధ్యానగరము సకలవిధముల సొంపుగులుకుచుండును. జనులెల్ల సుఖవంతులుగా నుందురు. కాని రాజు బ్రదికి యుండునా ? అతఁడు జీవించియుండఁగా మేము వనవాసవ్రతము ముగించి మరలివచ్చి సువ్రతుఁడగు నామహారాజును జూతుమా? మాయన్న వనవాసము గడపివచ్చి తండ్రి క్షేమముగనుండఁగా నతనింగూడి యయోధ్యం బ్రవేశింప నేను బ్రవేశింతునా ? అని యిట్లా రాకొమరుఁడు దుఃఖార్తుఁడు రోదనము చేయుచుండ రాత్రి గడచెను. లక్ష్మణుఁడు చూపిన నెయ్యమునకు మెచ్చుకొని గుహుఁడు శ్రీరామునకుఁ గల్గిన విపత్తునకు భీతుఁడై వగచి మనస్సు దిటవుతప్పఁ గన్నీరువిడిచెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమున విమర్శించి గ్రహింపఁదగినవిశేషము లేవియు లేవు. సౌమిత్రికి శ్రీరామునియెడఁగల ప్రేమాతిశయము వెల్లడియగును. ఆతని మాటలపొందికం గాంచిన శ్రీరామవియోగము తల్లిదండ్రులకు దుర్భరమనియు దాననే వారు మృతినొందఁగలరనియుఁ దోఁచెడిని. సౌభ్రాతృత్వమన నిట్టిదేకదా. "పితృసమో జ్యేష్ఠః" అన్నసూక్తి లక్ష్మణుఁడు చక్కఁగా నెఱుంగును. లోకమున రామలక్ష్మణులవంటి యన్నదమ్ములుండిన నెంతశాంతముగను సుఖముగను గాలము సాగునోకదా. ధనాశ యనుపిశాచ మావేశింప సోదరసంబంధము తుదముట్టి నశించుచున్నదికదా. ఇంతకంటె దుఃఖింపఁదగినవిషయ మేమి కలదు? ఆచంద్రతారార్కముగా యశస్సు నిలుపఁదగినది ప్రేమమే కాక మఱేమికలదు? అద్దాని నెవ్వరారా

ధింతురో వారే మహాత్ములు. ఆకాలము మంచికాలము. ఆదేశమే వాసార్హ్యము. అట్టికాలము మనభరతఖండమునకు మరల వచ్చుఁగాక.

శ్రీరాముఁడు జడలు దాల్చుట, గంగాసంతరణము.

* తెల్లవారెను. శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునితోఁ బలికె: వత్సా! భాస్కరుఁ డుదయించు సమయ మిది. భగవతీ రాత్రి గడచినది. భరద్వాజపక్షులును గోకిలము కూయుచున్నవి. అడవినుండి మయూరధ్వనులు వినఁబడుచున్నవి. ఈగంగ సాగరగామిని గాన మిగుల జవమునఁ బారుచున్నది. దానిం దాటుదము. అనఁగా లక్ష్మణుఁడు మహాత్మా! యీనది నావచే దాటు సాధ్యము గాదు. సాధనమే దని గానవలయును. అనఁగా విని రాముఁడు గుహునిం బిలిచి ఈయాశయము తెలిసినదా. అని పిలిచి యడిగెను. గుహుఁడు శ్రీరాము నానతిని తలదాల్చి మంత్రులం బిలువనంపి సులువుగా నదిఁ దాటింపఁదగునట్టి నావను బరికరములతోఁ దెచ్చి కర్ణధారునితోఁ రేవునకుం జేర్పుఁడని యుత్తర్వు చేసెను. వారట్లు యప్పుడే యొనరించిరి. అంజలి బంధించి గుహుఁడు శ్రీరామునిముందర నిలువంబడి మహాత్మా! తమయానతిమేరకు నౌక సంసిద్ధముగనున్నది. ఇంకేమి చేయందగునో యానతిండు. శ్రీరామా! సాగరగామిని గంగను దరింప నాయత్తమైయుండు నీనౌక నెక్కుమని విన్నవించెను.

శ్రీరామమూర్తి గుహుం గని నాకోర్కె ఫలింపఁజేసితివి. వనవాససాధనములను సీత యాభరణాదుల నందుఁ

* ఇది యోఁబదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

జేర్పుము. అనిపలికి తమ్మునింగూడి కవచమును దాల్చి తూణీర ఖడ్గశరాసనములం జక్క నమరించి జానకిం గలిసి నదికిఁ బోవు త్రోవ నాశ్రయించి పోయెను. భృత్యధర్మములను శ్రీరాముఁ డెఱుంగునుగాన సుమంత్రుఁ డతనికడకుంబోయి యడంకువ నంజలింబట్టి నేనేమిచేయవలయును? అని వేఁడెను. శ్రీరాముఁడు తనదక్షిణహస్తమున సుమంత్రుని దాఁకుచు మంత్రీ! నీవు కడు వేగము రాజుకడకరుగుము. ఆతని నేమఱక కాపాడుచుండుము. ఇంతదూరము రథము నెక్కించి నన్నుఁ గొనివచ్చితివి. ఇఁకఁ బాదచారినై వనమునకుం బోయెద. నీవు మరలి యయోధ్యకుం బొమ్ము. అనఁగా నతఁడు తనకు సెలవిచ్చెనని యెఱింగి పిలుచు కొనిపోవల్లఁడయ్యెఁగదా యన్నదుఃఖమున నిట్లనియెను. సీతాసమేతమహాపురుషుఁడు తమ్మునితో భార్యతో క్షుద్రజనుఁడువలె వనముల వాసముచేయుట లోకమం దెవ్వానికైన సమ్మతము కాదు. నావంటివాని కది సమ్మతమగునా యని చెప్పనేల? దైవ కృతమగు నీవిపత్తును మార్ప నెవ్వరికి సాధ్యముకాదు. బ్రహ్మ చర్య మవలంబించి వేదములఁ బఠించి దయగలిగి యార్జవమున వెలయు నీవంటిమహాపురుషున కిట్టివ్యసనము వచ్చునేని బ్రహ్మ చర్య వేదపాఠదయాళుత్వ నిష్కాపట్యములవలన ఫలముగల్గు నని నే నించుకయు నూహింపను. మహావీరా! నీవు సోదరునిం గూడి సీతాసహితుఁడవై పితృవాక్యమును బాలించుపొంటె వనముల నివసించి త్రిలోకములమించిన శ్రీమహావిష్ణువువలెఁ బ్రఖ్యాతిఁ బొందఁగలవు. త్రిలోకజయమున సద్గతి కేగఁగలవు. నీపట్టాభిషేకమునకు విఘాత మొనరించి కైకయు, నిద్రపోవు చుండఁగా జెప్పకయేవచ్చి నీవును బౌరుల వంచించితిరి. ఇఁక వగలపాలై పాపాచారముగల కైకకు లోఁబడి వర్తింపఁగల

వారము కావున హానులమే యగుదుము. అని సుమంత్రుడు పలికె శ్రీరాముఁ డడవి నుండవలసినట్టి పెన్న దుఃఖమును గోపనము చేసెను. పిదప నశ్రుపాతమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తముగా నాచమనము చేసి పరిశుద్ధుఁడై యుండెను. సాంత్వముఁ గాంచి శ్రీరాముఁడు మధురోక్తులఁ జెన్నుగా నుపదేశించుచు నిట్లు పలికెను.

ఇక్ష్వాకువంశమున జన్మించినవారలకు నీకంటె నన్నుఁడగు మిత్రుని నెవ్వని నేఁ జూడలేను. నీవు నాతండ్రి నన్నుఁ దలంచుకొని దుఃఖపడకుండునట్లు చేయుచుండుము. ఆతఁడు శోకించుచున్నవాఁడు. ముదుసలి. వినాశకామపీడితుఁడు. కనుకనే నేనిట్లు చెప్పుచున్నాఁడను. రాజు కైకకుఁ బ్రసన్నుఁడగుటకై యేమి యానతిచ్చినను వానినెల్ల నింపుగను ననుమానించక చేయవలయును. ప్రభువులు కామక్రోధముల నేయే కార్యముల ముందు మనస్సు ప్రవర్తించిన నవి ఫలించునట్లే కదా రాజ్యమును పాలింతురు. మంత్రవర్యా! ఎట్టి కార్యము చేసిన రాజు ప్రసన్నుఁడై దుఃఖము కలుగు నవకాశము లేకుండునో దాని నట్లే చేయుచుండుము. ఇంతవరకు నాతండ్రి దుఃఖ మెట్టిదో యెఱుఁగఁడు. ముదుసలి పూజ్యుఁడు. స్వార్థనేంద్రియుఁడు. అట్టి రాజిపుడు దుఃఖములపాలైనాఁడు. కనుక నీవు నాదు మాటగా మ్రొక్కి యిట్లు పలుకుము. "అయోధ్యనుండి విడిపోయితిమి. వనమున నుండవలయునన్న దుఃఖము నాకు లేదు. సీతకును సౌమిత్రికిని గూడ లేదు. పదునాలుగేండ్లు గడువఁగా నాలసింపక మీయెల్ల వచ్చి మిమ్ము దర్శింతుము." అని. సారథీ! ఇట్లు తండ్రికిఁ దల్లులకుం గైకకుం దెల్పి తరువాత సీతయు నేనును లక్ష్మణుఁడును జెప్పినట్లుగాఁ గౌసల్యకు మాయారోగ్యము నమస్కారములు తెల్పుము. నాతండ్రితో భరతుని

వేగ పిలిపించి రాజ్యమున నునిచి కౌఁగిలించుకొమ్ము. ఆసుఖమున మాసంతాపము తొలఁగఁగలదు. అని మామాటలుగాఁ బల్కుము. తరువాత భరతునితో వత్సా! నీవు రాజువిషయమున నెట్లు ప్రవర్తింతువో యట్లే తల్లులవిషయమున నించుకంతయు భేదములేక వర్తింపుము. కైకయు శత్రుఘ్ను నందలి ప్రీతిచే సుమిత్రయుఁ గన్నతల్లులవలె నెట్లు విశేషించి ప్రీతితోఁ జూడఁదగియున్నారో యట్లే నాతల్లియగుటం జేసి కౌసల్యయు నీకు మిక్కిలి మన్నింపఁదగినది. తండ్రికిఁ బ్రీతిగల్గింపఁగోరి యీవ రాజ్యము నంగీకరింతువుగాన నిహపరసుఖములను బ్రజలకు రాజునకుం గూర్పఁజాలుదువు. అని నేను జెప్పితినని తెల్పుము.

అని పలికి శ్రీరాముఁడు తన్నుఁ బురమునకుఁ బోవునట్లు చేయుఁగా నాసుమంత్రుఁడు శోకించుచు వాని నాలకించి యిట్లు పలికెను. మహాత్మా! అనుమానముమాని నేమిచెప్పితినో యది స్నేహభావమున నేయని గ్రహింపవలయు. సేవాధర్మము నతిక్రమించి నీపైఁగల కూర్మిఁ బెంపున నాచెప్పినమాటలన్నియు భక్తుఁడని తలంచి నన్ను మన్నింపందగు. నిన్నిటవదలి నేనెట్లు పురమునకుం బోవుదును. ఒకప్పుడందులకు నేను సాహసించినను గొడుకు నెడఁబాసిన స్త్రీవలె నిన్ను నెడఁబాపుకొను నాయయోధ్యకు నొంటరిగా నేనెట్లుపోవఁగలను? అందుఁగలప్రాణికోటులు నిన్నుఁ గూడిన యీస్యందనము నిప్పుడు నీవులేకుండఁ జూడఁగనే దుఃఖము పెల్లున హతములగునే. పౌరులు నన్నుమాత్రము చూచి మిక్కిలి దుఃఖింతురుగదా. అందలివారెల్ల దూరమున నున్ననిన్నే తలంచుచుఁ దమముందున్నరీతి భావించుకొనుచు నాహారమును వదలియుందురనుట యథార్థము. పౌరులదుఃఖ

మును నీవే చూచియున్నవాఁడవుగదా. నేను నీవు లేనిదగ్గ మును దోలుకొనిపోవఁగా వేయిమారులుగా నిశ్చయముగ విలపింతురుగదా. మాతల్లి కౌసల్యతో నేమని పల్కుదు? నీకుమారుని తల్లి మాతులగృహమున విడిచివచ్చితివనియనా! అబద్ధము నెట్లు పల్కుదు? వనములో విడిచివచ్చితివని నిజము చెప్పుదునా! అది యప్రియముగదా. సత్యమైన నప్రియము నెట్లు పల్కుదు? నామాట విన్నంతనే యాదేవి దుఃఖపూరితయగును కాదే! మిమ్ము ముగ్గురను వహించివచ్చిన రథము శూన్యమగుటను మాఱు లేని నేనుదోలిన నెట్లు చూడఁగలవు? కావున నేను నిన్ను వదలి యయోధ్యకు నేగను. నీవెంటనుండుటయే నావశమ్ము. నాప్రార్థనము నంగీకరింపవేని రథముతో నగ్నిం జొత్తును. శ్రీరామా! నీతపమునకు విఘ్నము గాకుండ మృగజంతువులం బారింతును. మహాత్మా! పురుషోత్తమా! నీవు రాజ్యాసీనుండవై భూమిఁ బాలించుచుండఁగా నీతోడను సామ్రాజ్యమునఁ గలుగుసుఖము దౌర్భాగ్యురాలనగు నాకు లభింపకపోయెను. అది లేకున్నమాని. నీతో వనవాసము చేయుచు నీకుఁ బాదసేవ పరిచర్యాసుఖమునైన నొందఁగలనని యాశించుచున్నాఁడను. వనముల నీచెంత నుండఁగోరెద. ఇద్దాని ననుమతింపుమా. నాచెంతనుండుమను నీప్రియవాక్యము చెవులపండువుగా విన వాంఛింతును. ఈగుట్టము లడవిలో నిన్ను సేవించుచునే ముక్తి నొందుదును. నేను నీకు శుశ్రూషలు చేయఁగోరుదును. అయోధ్యమాటయేల? నీవు లేక దేవలోకము లభించినను నాకు వలదు. నీసేవయే నాకుఁ గావలయును. దుష్కర్మము లొనర్చిన వాఁడు దేవలోకమునకుఁ బోవ నర్హుఁడు కానిచందమున నిన్నుఁ బాసి నే నయోధ్యాపురమునకుఁ బోవఁజాలను. వనవాసనియ

మను ముగియఁగా నిన్నీరథముననే యెక్కించుకొని యయో
ధ్యకుం దీసికొనిపోవలయునని నాకుఁ గోర్కి కలదు. వనమున
నిన్నుం గూడియుండునేని నా కీపదునాలుగేండ్లు నిమేషకాల
తుల్యములుగా గడచును. నిన్ను వదలియుండిననవియే నూఱిం
తలుగా నాకుం దోచును. భృత్యవాత్సల్యముగల నీవు భక్తుఁ
డను భృత్యుఁడను నగునన్ను రానంగీకరించిన మర్యాదమీ
ఱక ప్రభుకుమారుని నిన్ను ననుసరించియుందును. ఇందేయప
రాధము లేదు. నన్ను వదలుట నీకుఁ దగదు.

అని యిట్లు దీనుఁడై వేఁడుచున్న యాసుమంత్రునిం
గాంచి శ్రీరాముఁ డిట్లు పలికెను. సుమంత్రా! నీవు ప్రభువిశ్వా
సముగలవాఁడవు. నాయందు నీకు విశ్వాసము కలదని యెఱుంగు
దును. కాని నిన్నిపుడు రావలదని మరల నయోధ్యకుం
బంపుటకుం గల కారణము నాలకింపుము. నీ వయోధ్యకుం
బోవఁగా నాపిన్నతల్లి రాముఁ డడవుల కరిగెననునమ్మకము గల
దగును. ధర్మాత్ముఁడగు నాతండ్రిని గుఱించి యసత్యవాదియని
సందియ మొందకయుండును. తనకుమారుఁడు భరతుఁడు రాజ్య
మేలుచుండఁగా వృద్ధినొందిన యారాజ్యమును బాలింపవలయు
ననియే నాకోరిక. ఈలాభమునుగోరియే నిన్నుఁ బంపఁగోరుచున్న
వాఁడ. ఇదియేగాక మఱికొన్ని ప్రయోజనములుకూడఁ గలవు.
నాకు రాజేంద్రునకు దీనఁ బ్రియము చేకూరుఁగాన నీవిపు
డయోధ్య కరుగుము. ఏయేమాట లెవ్వరెవ్వరికిఁ జెప్పుమంటినో
వానినెల్ల నట్లే తెలుపుము. అని పలికి పలుమాఱు లాతని
నాశ్వాసించుచు గుహునిం గని యుక్తి కనురూపముగా నిట్లు
తెలిపెను. ఆర్యా! నన్నిందుండుమంటివి. జనసాంద్రమగు
నిందుండుటనాకు న్యాయ్యముకాదు. తప్పక యాశ్రమములందే

యుండెదను. ఇంద్రియనిగ్రహము తప్పదు. కావున నేను మునుల వలెనియమము వ్రతములనుబూని వాజనానిదిని వహించి సీతాలక్ష్మ ణులను సేవలుగలుగ జడలుదాల్చి వనవాస దీక్షగొనెను. మఱ్ఱి పాలు తెమ్ము. అనఁగా గుహుఁడు మఱ్ఱిపాలు తెచ్చియిచ్చెను. తొలుత నాపాలతో లక్ష్మణునకు జడలుగానేర్పఱచి పిదప దాను జడలు దాల్చెను. వల్కలములను ధరించి జడలుదాల్చి గుహునితో రాజ్యపాలనము చాలఁ గష్టమే యగుఁజుమీ. కావున నీవు చతురంగబలములయందును కోశమునందును దుర్గ ములయందు దేశమునందు నించుకయైనను ప్రమాదము లేక యుండవలయును.

తరువాత రఘుకులాలంకారుఁడగు శ్రీరాముఁడు గుహుని వీడ్కొని తత్తఱపాటు లేక సీతాసౌమిత్రులఁగూడి ప్రయా ణము సాగించెను గంగానదియందున నావ గనఁబడఁగా నా వడివడిఁ బారుచున్న గంగను నావ నెక్కియే దాని దాఁట నూహించి పురుషసింహా! ఈ యోడ కెదురువచ్చి యిట నిలిచి యున్నది. తొలుత నీవెక్కి భయశూన్యభావముగా జానకిని మెల్లగ నెక్కింపుము. అనఁగా మతిమంతుఁడు గావున ముందు సీతాదేవి నెక్కించి వెంటఁ దా నెక్కుటయున్నభావమగుటంజేసి తానెక్కెను. తరువాత శ్రీరాముఁ డెక్కెను. గుహుఁడు బంధువులం గాంచి యోడను మీరలావలిగట్టునకుం జేర్పుఁ డని శాసించెను. శ్రీరాముఁ డాయోడ్డునఁ గూరుచుండి బ్రాహ్మణక్షత్రియులకు జపింపఁదగిన "దైవీంనావము" అను నారో హణమంత్రము నాత్మహితార్థము జపించెను. శ్రీరామమూర్తి సీతాసహితుఁడై యాచమించి మహానందమున శరీరము పులక రింపఁగా విధిననుసరించి యాగంగానదికి నమస్కరించెను.

కాంతిమంతుఁడగు లక్ష్మణుఁడు నమస్కరించెను. రాముఁడంత గుహుని సుమంత్రుని వీడ్కొలిపి నౌక నెక్కి యిఁక నడుపుఁడని నావికులను బనుపఁగ వారు జాగరూకులై మంచి తెడ్లం గైకొని జవముగ దాని నడుపఁగా నవ్వలియొడ్డున నది చేరెను. అనింద్యభూజాని నదీమధ్యభాగమున కా యోడ వచ్చినంతట దోసిలొగ్గి గంగాతరంగిణిం గాంచి జననీ! ధీశాలియగు నీదాశరథి నీయనుగ్రహమువలనఁ బదునాలుగేండ్లు పూర్ణముగా నడవులనుండి నిరంతరాయముగా వ్రతము గడిపి సోదరుని నన్నుం గూడి మరల నిచ్చోటికి రాఁగా క్షేమయుక్తి మరలి వచ్చినందులకై నా వాంఛితములు ఫలింప నిన్నుఁ జక్కఁగాఁ బూజించెదను. దేవీ! నీవు త్రిలోకముల సంచరింతువు. బ్రహ్మలోకమును నీవు వ్యాపించియుందువు. ఈలోకమున సాగరపత్నివై యున్నావు. సుప్రసిద్ధురాలవు. కల్యాణీ! నమస్కరించెద. స్తుతించెదను. పురుషోత్తముఁడు క్షేమముతో మరలవచ్చి రాజ్యము స్వీకరింపఁగనే నీకుఁ బ్రియముఁ గూర్పఁదలఁచి లక్ష గోవులను వస్త్రములను మృష్టాన్నమును బ్రాహ్మణుల కొసంగుదును. దేవీ! నే నయోధ్యను మరలఁ జేరి పరిశుద్ధచిత్తమున నీకు సహస్రకుంభసంభృత మద్యమును అన్నముకొఱకు మాంసమును సమర్పించి పూజింతును. నీతటమున నేయే దేవతలుందురో వారలనందఱఁ బూజింతును. నీయొడ్డునఁగల మణికర్ణికా ప్రయాగాదితీర్థరాజములను, గాశ్యాదిదేవాలయములను బూజించెదను. పాపరహితురాలవగు నో గంగాదేవీ! పాపదూరుఁడగు నీ శ్రీరామమూర్తి వనవాసవ్రతముచేసి నన్ను సోదరునింగూడి మరల క్షేమమున నయోధ్యను నీయనుగ్రహమునఁ జేరుఁ

గాక అని ప్రార్థించెను. అని యాసీత గంగను ప్రార్థించుచు దక్షిణతీరముం జేరెను.

అవ్వలియొడ్డు చేరఁగనే శ్రీరాముఁడు డాయొడను వెనువెంట సీతాసౌమిత్రులతోఁ బ్రయాణము సాగించెను. లక్ష్మణుని గాంచి రాముఁడు ఇఁకఁ మొదలు నీవు జనులున్నను లేకయున్నను రక్షణమునందుఁ బ్రమాదములు లేకయుండుము. కని విని యెఱుఁగని నిర్మానుష్యవనభాగమునకుఁ బోవుచున్నాము. కనుక సంరక్షణకార్యమున నిఁకనుండియేఁ బ్రమాదము పనికిరాదు. లక్ష్మణా! నీవు ముందు పోవుచుండుము. సీత నీవెనుక వచ్చును. మీయిరువురం గాపాడుచు వెనుక నేను వత్తును. ఇట్టి కాపుల మనము పరస్పరము కాపాడుకొనుచుండవలయును. ఏ కార్యమైనను తదుచితకాలము దాఁటకుండఁగా సుగల దానిని జక్కఁగా నిర్వహింప సులభము కాను. కావున సువిచారముచేయుచున హెచ్చరికగలిగియుండవలయును. కానీ యిప్పుడు జనసమ్మర్దము లేక సస్యములు లేక యారామములు లేక భయజనకమై హెచ్చుతగ్గులు గలిగియుండునడవిని ప్రవేశించుచున్నాము. ఇప్పుడు వనవాసకష్టము తెలియఁగలదు. అనఁగా లక్ష్మణుఁడు తదాజ్ఞాప్రకారమే ముందుగాఁబోయెను. సీతయు వానివెనుకఁ జనియెను. వారిద్దఱనుఁదరువాత శ్రీరాముఁడు నడచెను.

శ్రీరాముని వదలి పోవుచువారలగు జాలిపుట్టించుచు దీనుఁడై సుమంత్రుఁడు శ్రీరాముఁ డవ్వలిగట్టు చేరువఱకు నందే యుండి యనిమేషదృష్టులం గాంచుచు నతఁడు దూరముగాఁ బోవ దృష్టుల మరలించుకొని వగచెను. శ్రీరాముఁ డంతఁ గొంతదూరము పోయి సస్యసమృద్ధమై జను లుత్సాహవంతులుగా నున్నదగు వత్సదేశమును జొచ్చెను. అందు వా

రాఘవుఁ డిట్లనుచుండఁగా సీత నొక్కతావున నునిచి వేఁటకుం బోయి యమ్మువ్వురు సూకరమును, మనుంబోతును, దుప్పిని, నల్లచారలుగలదుప్పిని వధించి వానియందలి పరిశుద్ధమాంసమును గొని తెచ్చి సీతంగూడి సాయంకాలమగుటం జేసి త్వరపడి యొకవృక్షమునంజేరి యందు విడిసిరి.

మహాశయులారా! ఇప్పుడిందుఁ దెలిసికొనఁదగిన విశేషాంశములు గలవు. వాని విమర్శించి కనుఁగొందము.

"భాస్కరోదయకాలోఽయం గతా భగవతీ నిశా,
అసౌ సుకృష్ణో విహగః కోకిలస్తాత కూజతి. ౨
బర్హిణానాం చ నిర్ఘోషః శ్రూయతే నదతాం వనే,
తరామ జాహ్నవీం సౌమ్య శీఘ్రగాం సాగరంగమాం." 3

అని మూలము. ఇవి శ్రీరామవాక్యములు. భగవతీ నిశా గతా= మహైశ్వర్యసంపన్నురాలగు రాత్రి గతించెను. భగవతీ యను విశేషణము శ్లోకపూరణార్థమా యన్నఁ గాదు. "నిశా రాత్రిః సర్వపదార్థానువివేకకరీ" అని భాష్యము. ఎల్లప్రాణులకుఁ దమతమపూర్వభావముల సజ్ఞానమును గల్పించునది యని యర్థము. అట్టినిశి గతించెను. అనఁగా భావమేమి? ఇంతదనుక నాపూనిన కార్యము చేయుఁ బూనిక కలుగదయ్యెను. ఇంక జాగ్రత్తపడవలయును.

"యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః." ౬౯

గీత. ౨ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యానుసారము రేయియంతయు నెల్లరు నిద్రించుచుండ మేలొక్కని యాలోచించితిని. కార్యము నిశ్చిత

మయ్యెను. రాత్రియను గతించెను. అను భగవతి. సుప్రభాతమాయె. గడచెను. అనఁగా నన్నుఁ బుట్టోల్పి తనకానిని నిర్వర్తించిన విర మించినదని యర్థము. నావలనఁ గాఁదగిన కార్యములు చేయింపఁ బూనుకొన్నదని సారము. భారద్వాజపక్షులును కోయిలలునుఁ గూయుచున్నవి. వనమున నెమళ్లు ధ్వనిచేయుచుండఁగా వినఁ బడుచున్నది.

మానవులను నిద్రనుండి మేలుకొలిపి ప్రత్యక్షమార్గ మునకుఁ బురికొలుప నెన్నియోపక్షులు ప్రయాసపడుచున్నవి. వానికి మానవులు శిష్యులుగా నుండవలయును. ఉదయకాల మాసన్నమగుచున్నదనియు, సెల నిద్రపోవుదననియు, మను జాలు మేలుకొనువంతనుక వాయసములు కుక్కుటములు లోనగునవి యెంతో ప్రయాసపడుచున్నవి. వనములు సెల యని ధ్వనిచేయుచున్నవి? అందు మానవు లుండుదురుకదా. ఆరీతిగా ధ్వనించుట వానికలవాటు అని కొందఱందురు. గ్రామములయందు వాయసాదులు మేలుకొని యుండగాఁ బురికొలుపును. మహారణ్యములయందును భగవంతు నారాధించు జంతువు లనేకములుగలవు. ఆపూజాపద్ధతి వేఱుగానుండు నని మనమెఱుంగవలయును. గరుడపక్షి కృష్ణా యని ధ్వని చేయును. అదియే దాని యారాధనమార్గము. ఎన్నియోపక్షులు తాలు దొలుత లేవఁగనే భగవంతుని దలఁచియో తెలియకయో వాడుకచొప్పున బ్రార్థించునని యోగులు పలుకుదురు. శ్రీకాళ హస్తీశ్వరమాహాత్మ్యమున నీవిషయము కనంబడును. పురుగులుకూడ భగవంతు నారాధించెనని చెప్పఁబడినదే. క్రూరజాతి యగుసర్పముకూడ నీశ్వరు నర్చించెనుగదా. ఇఁక మానవేతర ప్రాణులు భగవంతుని సేవింపవనుట యెట్లు? ఆసేవాపద్ధతి యెట్టి

వని మన మెఱుంగము. మన మెఱుంగని విషయములన్నియు అసత్యములనరాదు. ఈవిషయమున మానవులకుఁగల యజ్ఞానావరణ కారణములఁగుఱించి చింతింపవలసినదియే కాని గర్వింపరాదు. ప్రకృతి ననుసరింతము.

పశువులు లోనగుజంతువులకు మానవు లప్పుపడియున్నవారు. వారి యప్పు తీర్పవలసియున్నది. భూతయజ్ఞ మెందులకు? ఆయప్పు తీర్చుటకేగదా. పంచమహాయజ్ఞములలో భూతయజ్ఞ మొకటిగ నిర్ణయింపఁబడినది. “భూతాని బలికర్మణా” అని స్మృతి చెప్పుచున్నది. యజ్ఞములు ఫలమును గోరి చేయఁదగినవి, హింసాప్రధానములు. కావున స్వర్గాదిలోకప్రాప్త్యర్థ మనుష్యు లాచరింతురు. బ్రహ్మయజ్ఞాదులైదును హింసాలేశము సూచనలేనివి. కావుననే మహాయజ్ఞము లనుఖ్యాతిఁ గాంచినవి.

“స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమై స్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః,
మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః.” ౨౮

మను. ౨ అధ్యాయము.

“మహాయజ్ఞైః పంచభిర్బ్రహ్మయజ్ఞాదిభిః యజ్ఞైః జ్యోతిష్టోమాదిభిః.”

అని కుల్లూకభట్టు.

పంచమహాయజ్ఞములలో భూతయజ్ఞ మొకటిగఁ బరిగణింపఁబడినది. పంచమహాయజ్ఞములను వదలి జ్యోతిష్టోమాదుల నాచరించి కుండలాలంకృతులయి ఖ్యాతిగలవార మనుకొందురు. అయ్యో! ఎంత యసంగతము! ఎంత దారుణము!

“నిత్యకర్మరతానామేవ నైమిత్తికకర్మణ్యధికారః”

అని నియమము స్పష్టపఱుపఁ జేయఁబడినది. ఏల? సంధ్యావంద నము మానిన యితర శ్రౌతకర్మముల నాచరించు నధికారము గలదా? అట్లు ఆచరించిన నవి "అవిధినా కృతమకృతం" అను న్యాయమున నిష్ఫలములే. అంతేకాక నిష్ఫలములేకాదు. చేయనట్లే యని యూహింపవలెను. కనుక నే గీతాశాస్త్రమునందు

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిం. 23
తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ,
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి." 24. 16 అధ్యా.

అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మయే బోధించెను. కనుక విధివిహీన ముగ నాచరించు కర్మములు నిష్ఫలములగుటయేగాక దుష్ఫల ములుకూడ నగునని తెలియుంగవలెను. ధూమపానము మొద లగునవి మన కన్నియు రీతులనే తోచుచుండుటవలన దోసకు వానియుత్పత్తి తెలుపుటకని మన మెఱుంగవలెను. కాంక్షావను పశువులకున్నయట్లు మానవులకు లేకుండుట రూఢము. వాని కున్నంత యింద్రియనిగ్రహము మానవులకు లేకుండుట సిద్ధాం తము. పశువులధ్వనులు వానినుండి వ్యాపించు వాయువు మాన వుల కెంతో యారోగ్యమును గలిగించి యానందమును గల్గిం చును. కనుక వానియుత్పత్తియుండిన తప్పదు. ఈవిషయమును శ్రీరామమూర్తి స్థాలీపులాకన్యాయము ననుసరించి మనకుఁ దెలిపెను.

తొలిసంధ్య నుపాసించి శ్రీరాముఁడిఁక గంగానదిని దాఁటుదమని లక్ష్మణునకుఁ దెల్పెను. "సాగరంగమామ్" అన్న విశేషణ మొకవిశేషము నెఱిఁగించుచున్నది. సముద్రమునఁ గలియునదులే మహానదులని పిల్వఁబడఁదగినవి. తక్కినవన్నియు

[illegible]నెను. ఏల! [illegible]మనుష్య శ్రమమని లోకులకు నుపదేశిం చుటకే యని [illegible] గుర్తింగవలయును.

“[illegible]”

అను [illegible] రాముఁడు జడలుదాల్చుట సీతాదే [illegible] ఈ సంకల్పము ఫలించును. అనఁగా [illegible] తపోవేషధారియగు శ్రీ రాముఁడే [illegible] లక్ష్మణునకు హితముకొఱకనఁగా లక్ష్మణునకు [illegible] కొఱకని యెఱుంగవలయును. [illegible] అది నెఱవేఱవలసినదే. కావు న నే జడలు దాల్చెనని తెలిసికొనందగు.

“పుత్రో దశరథస్యాయం మహారాజస్య ధీమతః,
నిదేశం పాలయత్వేనం గంగే త్వదభిరక్షితః. ౮౩
చతుర్దశ హి వర్షాణి సమగ్రాణ్యుష్య కాననే,
భ్రాత్రా సహ మయా చైవ పునః ప్రత్యాగమిష్యతి. ౮౪
తతస్త్వాం దేవి సుభగే క్షేమేణ పునరాగతా,
యక్ష్యే ప్రముదితా గంగే సర్వకామసమృద్ధినీ. ౮౫
... ...
ప్రాప్తరాజ్యే నరవ్యాఘ్రే శివేన పునరాగతే. ౮౭
గవాం శతసహస్రాణి వస్త్రాణ్యన్నం చ పేశలం,
బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రదాస్యామి తవ ప్రియచికీర్షయా.” ౮౮

అని మూలములు, [illegible] సీతాకృతగంగాప్రార్థనాదికము.

“దశరథస్యాత్మజో[illegible]యం త్వదభిరక్షితః మహారాజస్య నిదేశం పాలయిత్వా.”

అని యన్వయక్రమము. ఓ గంగాదేవి దశరథమహారాజపుత్త్రుఁడు శ్రీరాముఁడు [illegible] రక్షింపఁబడి అని యర్థము. ఇందుఁగలవిశేష మేమనఁగా దేవతాప్రార్థనము చేయునపుడు నీవే సర్వాధార స్వరూపవని తెలంపవలయు. ఇపుడు గంగాదేవినే సర్వకారణ

ముగా సేవ భావించెను. సీత యే సర్వజ్ఞురాలని నేనెరుగుదు [illegible] నను ఏకాత్మభావము లేదని [illegible] విషయము తెలిసెను. అట్టియే భావమును గలిగి యుండెను.

"సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేకత్వమాస్థితః,
సర్వథా వర్తమానోఽపి స యోగీ మయి వర్తతే." ౩౧

గీ. ౬. ౩౧.

అనుగా [illegible] ఇట్టి భావనచేత దేవతా ద్వైతభావము నశించును. రాముడు శ్రేష్ఠుడు [illegible] [illegible] మోక్షమును [illegible] ఈ దేవతాద్వైత [illegible] [illegible] [illegible] భంగమగును. [illegible] [illegible] యోగులు [illegible] [illegible] నెఱింగిన [illegible] [illegible].

"సురాఘటసహస్రేణ మాంసభూతోదనేన చ,
యక్ష్యే త్వాం ప్రీయతాం దేవి పురీం పునరుపాగతా. ౮౯
యాని త్వత్తీరవాసీని దైవతాని వసంతి చ,
తాని సర్వాణి యక్ష్యామి తీర్థాన్యాయతనాని చ." ౯౦

అని మూలము. ఇందు సురాశబ్దము క్షత్రియార్హమద్యవాచకము. మాంసశబ్దము మేధ్యపశుమాంసవాచకము. త్రేతా యుగమున క్షత్రియాదులకు క్రీడోచితమద్యములు కొన్ని చెప్పబడినవి. బ్రాహ్మణుల కవి చెప్పబడలేదు. మాంసములు కొన్ని బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యులకు స్మృతుల నిర్ణయింపబడినవి. "యదన్నం పురుషో భుంక్తే తదన్నం తస్య దేవతాః" అన్న సూ ననుసరించి విధివిహితముగా నారగింపదగు వస్తువులు వారి దేవతలకు నైవేద్యము పెట్టవచ్చును. ఆయాచారమునే

సీ[illegible] మహానదులతీరమునందు నేయే దేవ[illegible]స్థానములు గలవో దేవతాస్థానములు గలవో [illegible]నని సీత ప్రార్థించెను. అనఁగా [illegible] చేసియుండు దేవత లందే యుం[illegible] గీనరాదు. యోగదృష్టికి వారగ [illegible] మీచరణసేవకుఁడగు సీతఁడు [illegible] చేసి యిష్టదేవత నుపా[illegible] మహావృక్షమునిండ దివ్యతేజో[illegible] పరిశీలించిచూచుచు వారిని బలుక [illegible] యీమాట విశ్వాసపాత్రము [illegible] సీతఁడు దేవత లెల్లతావులం [illegible] విన్నవించుచున్నాఁడు.

"[illegible]
[illegible] త్వాం చ సీతాం చ పాలయ[illegible]
[illegible] పురుషర్షభ." ౯౬
"[illegible] శ్రీ[illegible]."

అని [illegible].

"[illegible] కర్మణాం,
[illegible]"

[illegible] మీ శ్రీరామవాక్యమే యని యెఱుంగ [illegible] సముద్రముదాఁటక యుండఁజేయుట [illegible] యిందుఁగలనీతి. మీవెనుక సీతను [illegible] వచ్చెదను. అనఁగా సర్వరక్షకు [illegible] భావము. ఇట్లనుటచే నెల్లరకర్మ [illegible] వారివారి కనువగుఫలముల నొసం [illegible] సారము. ఇట్లనుటచే

ప్రత్యక్షముగ సర్వశాస్త్రాభిప్రాయములు నిరూపించుచున్నవి. ఇది నీకుఁ స్పష్టముగ నధ్యాత్మరామాయణమునందు చూపెదను.

"తచ్ఛ్రుత్వా లక్ష్మణః ప్రాహ వత్స శృణు వచో మమ, ౪
కః కస్య హేతుర్దుఃఖస్య కశ్చ హేతుః సుఖస్య వా,
స్వపూర్వార్జితకర్మైవ కారణం సుఖదుఃఖయోః. ౫
సుఖస్య దుఃఖస్య న కోఽపి దాతా పరో దదాతీతి కుబుద్ధిరేషా,
అహం కరోమీతి వృథాభిమానః స్వకర్మసూత్రగ్రథితో హి లోకః. ౬
సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనద్వేష్యమధ్యస్థబాంధవాః,
స్వయమేవాచరన్ కర్మ తథా తత్ర విభావ్యతే. ౭
సుఖం వా యది వా దుఃఖం స్వకర్మవశగో నరః,
యద్యద్యథాగతం తత్తద్భుక్త్వా స్వస్థమనా భవేత్. ౮
న మే భోగాగమే వాంఛా న మే భోగవివర్జనే,
ఆగచ్ఛత్వథ మాగచ్ఛత్వభోగవశగో భవే. ౯
యస్మిన్ దేశే చ కాలే చ యస్మాద్వా యేన వా చ యత్,
కృతం శుభాశుభం కర్మ భోజ్యం తత్తత్తథైవ హి. ౧౦
అలం హర్షవిషాదాభ్యాం శుభాశుభఫలోదయే,
విధాత్రా విహితం యద్యత్తదలంఘ్యం సురాసురైః. ౧౧
సర్వదా సుఖదుఃఖాభ్యాం నరః ప్రత్యుపరుధ్యతే,
శరీరం పుణ్యపాపాభ్యాముత్పన్నం సుఖదుఃఖవత్. ౧౨
సుఖస్యానంతరం దుఃఖం దుఃఖస్యానంతరం సుఖం,
ద్వయమేతద్ధి జంతూనామలంఘ్యం దినరాత్రివత్. ౧౩
సుఖమధ్యే స్థితం దుఃఖం దుఃఖమధ్యే స్థితం సుఖం,
ద్వయమన్యోన్యసంయుక్తం ప్రోచ్యతే జలపంకవత్. ౧౪
తస్మాద్ధైర్యేణ విద్వాంస ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు,
న హృష్యంతి న ముహ్యంతి సర్వం మాయేతి భావనాత్." ౧౫

సర్గము. ౬.

శ్రీరామమూర్తి పవ్వళించియుండుతఱి సాగిన గుహలక్ష్మణుల సంభాషణ మిది. ఇయ్యది విశేషించి కర్మసిద్ధాంతమును బోధించు

[illegible] శ్వమమూలమునవకాశము నశించును. [illegible] కర్మము భగవత్స్వరూప మను [illegible]

[illegible]లు తమరనుభవించుకష్టముల [illegible] యుండిరి. ఆకారణమున నత [illegible] కష్టమును వారికిఁ గల్గింపఁ [illegible]లుమని యహంకారమును బూను [illegible]త్వముతే యందులకుఁ [illegible] యహంకారము వారి [illegible] ప్రయత్నము లెంతదృఢతమ [illegible]ములు కాఁగా నప్పుడైనఁ గర్మము [illegible] యితరు లాకార్యములఁ బాడుచేసి [illegible] సులభప్రయత్నమున మహాప్రయత్న [illegible] యమున ఫలించె [illegible]లనుట కింక వేతేమి యుదాహర [illegible] నీసంభాషణము మిక్కిలి [illegible] భగవత్స్వరూపము. దానిత్రిప్పులకు [illegible] హరిహరబ్రహ్మాలే కర్మఫలముల నను భవించి[illegible] వారిమాట యేటికి?

"న హి కశ్చిత్క్షణమపి జాతు తిష్ఠత్యకర్మకృత్,
కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజైర్గుణైః. ౫
నియతం కురు కర్మ త్వం కర్మ జ్యాయో హ్యకర్మణః,
శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యేదకర్మణః." ౮

గీత. 3 అధ్యా.

అను సీభగవద్వాక్యములు కర్మము బలవత్తరమని తెలుపు చున్నవి. కర్మగతులు దురూహములని మాత్ర మెఱింగినవారు

సుఖముగనుందురు. ద్వేషభావ మూలమున పరులకు వారలను లేక యుండును. అపుడు వారు తాలిజన్మమున జేసికొన్న కర్మముల ఫలముల నీజాలుననియు వాని ననుభవింపక తప్పదనియు వారలకుం దోచును. దాన నహంకారము తొలగును. తన కష్టముల కితరులు కారణభూతులు కారను భావము పొసగును. ఆభావమే నిర్మలజ్ఞానము గల్గింపఁ గారణమగును. జ్ఞానము భగవంతుని తత్త్వ మెఱిఁగించును. దాన ముక్తి లభించును. కావునఁ గర్మమార్గము సర్వాధారమని మన మెఱుంగవలయును. సత్కర్మముల నాచరించునపుడు వానివలన నిష్టార్థములు కల యుననిమాత్ర మాశింపరాదు.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః." ౪౯

గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యము ఏవిషయమునే నిరూపించుచున్నది. ఇట్టివిషయము ఈసంభాషణమునుండి మనము గ్రహింపవలయును.

సీత గంగాదేవిని ప్రార్థించినవిషయము మాంసము సురాఘటములు సమర్పించువిషయ మీరెంటియందు సమాన మనియే భావింపవలయును.

"అయాస్యామ్యుదితం సత్యం సాపత్న్యం రామభాషితం,
ఇత్యుక్త్వాలింగ్య తం భర్తారం సమాశ్వాస్య పునః పునః.
నివర్తయామాస గృహం సోఽపి కృచ్ఛ్రాద్దయయా గృహం,

[illegible] త్రయః,
[illegible]."

౬. సర్గము.

"[illegible]" [illegible] మనము గ్రహింపఁదగి [illegible]. [illegible] శ్రీ[illegible] భావము. శ్రీమద్రా[illegible] "[illegible]" అని కలదు. సత్య[illegible] శ్రీరామాయణమని యెఱుంగ [illegible] సీతారామలక్ష్మణులు పోయి [illegible] పవిత్రమృగమాంసమును [illegible] సమానమే యన [illegible] భక్షింపవచ్చునా [illegible] సమాధానము వ్రాయఁబడి [illegible].

[illegible]! [illegible] రామాయణభాగము భగ[illegible] శ్రీరామచంద్రుని [illegible] వెల్లడించుచున్నది. మఱియు [illegible] బోధించుచున్నది. [illegible] తావుల [illegible] తత్ప్రతిపాదితవిషయసార[illegible] [illegible] ప్రకారము ప్రవ[illegible] [illegible] యథాశక్తి న్యాయ[illegible] [illegible] దేవతాంతరద్వేషమువదలి [illegible] నుపాస్యుఁడే యని చెప్పు [illegible] నిర్మలభక్తియుండిన ఫలము [illegible] సమానమే యని తెలంచి యారాధించి కృతార్థులము కావల[illegible]యును. శంకరుఁడు శ్రీరామతారకోపాసకుఁ డన్నమాట వినఁ

బడెఁగా నారాయణసాక్షాత్కారము కలుగును. శ్రీరాముడు శం
కరమంత్రోపాసకుఁ డన్నమాట వినినప్పు డీనారాయణసాక్షాత్కా
రము రాఁబోవు భగవంతుఁ డారాధింపఁబడును. శ్రీరా
ముఁడు నిర్గుణుఁడనియు మాయాప్రకృతియుగూడ నీ సర్వకార్య
ముల నిర్వహించుచుండెననియు సర్వసాక్షి కావున నాతఁడు
చుండుననియు మన మెఱుంగవలయును. ఇప్పుడు శ్రీ సీతా
రాములు తమయవతారఫలమును లోకమునకు గల్గించు
ప్రయాణము చేసి శిష్టపాలన ప్రత్యక్షమే యౌను. రామాయణ
కథను మరియొక ప్రకరణమునఁ బరికింతము. ఏభాగమును చదివి
నను నిశ్చలభక్తితో నద్ధము చదువవలయును. భగవత్స్వ
రూపమును ధ్యానింపవలయును. బాహ్యప్రపంచమునుండి తొలఁగి
మనోవీథి భగవంతుని నిలిపి ధ్యానింపవలయును. అదియే
భగవంతునియనుగ్రహమునకు మార్గమని తెలియును.

అసితకమలభాసం భాసయంతం త్రిలోకం
దశరథకులదీపం క్షీణశత్రుప్రతాపం,
దినకరకులబాలం దివ్యకోదండపాణిం
కనకరుచిరవస్త్రాలంకృతం రామమీడే.
వామే కోదండదండం నిజకరకమలే దక్షిణే బాణమేకం
పశ్చాద్భాగే చ నిత్యం దధతమభిమతం చాపతూణీరభారం,
వామేఽవామే లసద్భ్యాం సహ ముకుళితకరం జానకీలక్ష్మణాభ్యాం
రామం శ్యామం భజేఽహం ప్రణతజనమనః ఖేదవిచ్ఛేదదక్షమ్.
అంభోధరశ్యామలమంజులాంగం, ధనుర్ధరం పీతదుకూలవాసం,
పార్శ్వద్వయే లక్ష్మణమైథిలీభ్యాం, నిషేవ్యమాణం ప్రణమామి రామం."

దుష్టధ్వంసనదీక్షాపరిగ్రహమను నాల్గవప్రకరణము సంపూర్ణము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్సు వారి
వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము.—1933.